МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

МОВОЗНАВЧИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

ВИПУСК 18

ЧЕРКАСИ 2014

Мовознавчий вісник: Зб. наук. пр. / МОН України.
Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького;
Відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2014. – Вип. 18. – 204 с.

У збірнику наукових праць розглянуто актуальні проблеми теорії мови, номінації, лексичної семантики, етнолінгвістики, діалектології, історії мови, словотвірної та граматичної системи мови, лінгвістики тексту та дискурсології.
Для викладачів, аспірантів і науково обдарованої молоді.

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОМІСІЇ:
Г. І. Мартинова, доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор);
М. І. Калько, доктор філологічних наук, професор;
О. О. Селіванова, доктор філологічних наук, професор;
П. Ю. Гриценко, доктор філологічних наук, професор;
В. П. Олексенко, доктор філологічних наук, професор;
М. І. Степаненко, доктор філологічних наук, професор;
Є. Сиротюк, доктор філологічних наук, професор (Польща);
О. Тімко-Дітко, доктор філологічних наук, професор (Хорватія);
М. Чумак-Жунь, доктор філологічних наук, професор (Росія);
З. М. Денисенко, кандидат філологічних наук, доцент;
В. В. Калько, кандидат філологічних наук, доцент;
Л. І. Лонська, кандидат філологічних наук, доцент;
Л. О. Пашіс, кандидат філологічних наук, доцент;
Л. В. Шитик, кандидат філологічних наук, доцент.

Відповідальний секретар – Т. В. Щербина, кандидат філологічних наук, доцент.

ВІДПОВІДАЛЬНІ ЗА ВИПУСК:
М. І. Калько, доктор філологічних наук, професор;
В. В. Калько, кандидат філологічних наук, доцент.

РЕЦЕНЗЕНТИ:
Н. І. Бойко, доктор філологічних наук, професор;
П. І. Білоусенко, доктор філологічних наук, професор.

Адреса редакційної колегії:
18000, м. Черкаси, бульвар Шевченка, 81, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, ННІ української філології та соціальних комунікацій.

Видання затверджено ВАКом України як фахове з філологічних наук (рішення президії ВАК України від 14.06. 2007 р., постанова 1-05/ 6).

Рекомендовано до друку вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 4 від 24 грудня 2013 року).

Засновник
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. Свідоцтво про державну реєстрацію друкованих засобів масової інформації КВ № 12092-963Р від 14.12.2006.

ISBN 978-966-493-821-8

@ Авторські тексти, 2014

ЗМІСТ

ЛЕКСИЧНА СЕМАНТИКА

Поповський А. М.
СЛОВО *ДОЛЯ* В МОВІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ……..6
Баган М. П.
ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЯК ЗАСІБ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ОЗНАКИ ……...18
Мартиняк О. А.
СИНОНІМИ У «ВИРОБНИЧОМУ ТЕРМІНОЛОГІЧНОМУ БЮЛЕТЕНІ» ……....24
Стадній А. С.
ОКАЗІОНАЛЬНІ Й УЗУАЛЬНІ КОНОТАТИВНІ ЗНАЧЕННЯ ДІЄСЛІВ
У МОВІ СУЧАСНИХ ЗМІ ……30
Антіпов О. С.
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «ПАТРІОТ» У ПУБЛІЦИСТИЧНИХ СТАТТЯХ
ПАНАСА МИРНОГО ТА ПАВЛА ГРАБОВСЬКОГО ……...35
Литвин І. М.
МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ *ВІТЕР* У ПОЕЗІЇ Т. ШЕВЧЕНКА …….41
П'єцух О. І.
ПОЯВА МЕТАФОРИ ПОЛІТИКИ ЯК КУХНІ ТА ЇЖІ В ПОЛІТИЧНОМУ
ДИСКУРСІ «ВИБОРИ 2010 – 2012 РР. В УКРАЇНІ» ……45

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

Гороф'янюк І. В.
МОВНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОСТОРОВО-ЧАСОВОГО КОНТИНУУМУ
В ДІАЛЕКТНОМУ ТЕКСТІ ……..…52
Личук С. В.
НОМЕНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПІДВИЩЕННЯ В НАРОДНІЙ
АПЕЛЯТИВНІЙ ЛЕКСИЦІ ГАЛИЦЬКОЇ ГУЦУЛЬЩИНИ ……...…..57
Тищенко Л. М.
ПІВДЕННОСЛОБОЖАНСЬКІ НАЗВИ СТОЛА ТА ЙОГО ЧАСТИН
У ПРОСТОРОВІЙ І ЧАСОВІЙ ПРОЕКЦІЇ ……64

ЕТНОЛІНГВІСТИКА

Вдовиченко Н. В.
ЕТНОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ
КОНЦЕПТІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ……...70
Литвиненко О. Ю.
ВІДОБРАЖЕННЯ БІНАРНОЇ ОПОЗИЦІЇ *ДОБРО / ЗЛО* В ПЕРФОРМАТИВНИХ
ЕТНОФРАЗЕОЛОГІЗОВАНИХ СПОЛУЧЕННЯХ, ЗАФІКСОВАНИХ
У «СЛОВАРІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» Б. Д. ГРІНЧЕНКА ……....75
Шуляк С. А.
ФУНКЦІОНУВАННЯ АНТОНІМІВ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ ….80

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПЕРЕКЛАДУ

Мізін К. І.
СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ФІЛЬМІВ
УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ: ЛЕКСИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ …….….86
Камышникова Я. С.
ДЕЛОВОЕ ПИСЬМО В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И ОСОБЕННОСТИ
ЕГО ПЕРЕВОДА НА РУССКИЙ …….…93

СЛОВОТВІР

Навальна М. І.
РОЗШИРЕННЯ СФЕРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСІБ ЖІНОЧОЇ СТАТІ (НА МАТЕРІАЛІ МОВИ ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯ «УКРАЇНСЬКА ПРАВДА») …….……98
Ткач А. В.
МЕДИЧНІ ТЕРМІНИ-СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ: СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ……..……102

ГРАМАТИКА

Костусяк Н. М.
КЛАСИФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ СЛОВА ЯК ГРАМАТИЧНОЇ ОДИНИЦІ ……..……108
Межов О. Г.
ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ТОТОЖНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ …….…….113
Христіанінова Р. О.
ТИПИ СЕМАНТИКИ ГОЛОВНОЇ ЧАСТИНИ В СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ ІЗ ПРИСЛІВНИМИ ВАЛЕНТНО ЗУМОВЛЕНИМИ ПІДРЯДНИМИ ОБ’ЄКТНОГО ЗНАЧЕННЯ ……...…….118

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

Бондаренко А. І.
МІКРОПОЛЕ ІСТОРІЇ, ПОБУДОВАНЕ НА ОСНОВІ ОНІМІВ, У ТЕМПОРАЛЬНОМУ СВІТІ ПОЕТИЧНОЇ МОВИ XX ст. ……..128
Данилюк С. С.
СТРУКТУРА АНГЛОМОВНИХ ЕЛЕКТРОННИХ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ ПЕРСОНАЛЬНИХ ВЕБ-СТОРІНОК СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТІВ: СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ ……..…..136
Олешко Ю. Л.
РУКОПИСНИЙ ЗБІРНИК КАЗАНЬ XVII СТ. У КОМУНІКАТИВНО-КОГНІТИВНОМУ АСПЕКТІ …….…..142
Цапок О. М.
НОРМАТИВНЕ ТА НЕРЕГЛАМЕНТОВАНЕ ВЖИВАННЯ ТИРЕ В РЕГІОНАЛЬНІЙ ПРЕСІ (НА ПРИКЛАДІ ГАЗЕТИ «НОВА ДОБА») ……...……146

ДИСКУРСОЛОГІЯ

Селиванова Е. А.
КАТЕГОРИАЛЬНАЯ ИНФОРМАЦИЯ КАК КЛЮЧ ЭНИГМАТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА КРОССВОРДОВ ……..153
Слободинська Т. С.
РЕГЛАМЕНТУВАННЯ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ: ВИМОГИ ДО СЕМАНТИКИ Й СИНТАКСИСУ ТЕКСТУ ……..…….162
Сливка Н. П.
ФОРМАЛЬНО-ДИСКУРСИВНЕ ВАРІЮВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ЕКСПРЕСИВУ …….……..167
Постоленко І. С.
СЕМАНТИКА ЕПІСТЕМОЛОГІЧНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ …173
Тесля В. А.
ФУНКЦІЇ ВИГУКІВ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ В ЕМОТИВНО НАСИЧЕНОМУ КОНТЕКСТІ ……..……..178
Білоконенко Л. А.
МОРФОЛОГІЧНІ МАРКЕРИ МОВНОГО КОНФЛІКТУ 182

Бугайова О. І.
СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТІВ УКРАЇНОМОВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ (НА ПРИКЛАДІ РЕКЛАМИ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В МІСТІ КИЄВІ) ……...……187
Білокінь О. В.
РИСИ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ІВАНА ЯДЛОВСЬКОГО – ХРАНИТЕЛЯ ШЕВЧЕНКОВОЇ МОГИЛИ ……...……194

ЛЕКСИЧНА СЕМАНТИКА

УДК 811.161.2’37

А. М. Поповський

СЛОВО *ДОЛЯ* В МОВІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Науковий інтерес до слова та його семантико-стилістичних можливостей у творчій практиці майстрів красного письменства постійно спонукає дослідників до пошуків тих високохудожніх форм поетичного злету, які притаманні талановитим особистостям. У поетичних зразках Тараса Шевченка самобутні слова сприяли реальному відтворенню життєвого укладу народу, суспільних відносин, народних прагнень тієї епохи. У статті розглянуто лексико-семантичні функції слова «доля» в поетичній творчості Тараса Шевченка, який, осягнувши смислову суть цього широковживаного народного вияву, увів його в тканину своїх віршованих текстів, розширивши рамки художніх засобів, надавши сили соціально-духовного звучання. Обґрунтовано науковий інтерес до цієї назви, розглянуто її фольклорні, етимологічні витоки, тлумачення, синонімічне розмаїття, фразеологічні сполучення, морфолого-синтаксичні форми, частотність уживання, ампліфікацію, антонімічні контрасти, персоніфікацію, звертання, прикладкові сполучення, риси українського фатуму. Кобзар настільки вміло й майстерно обробляв глибоко змістовний народний вислів, що у віршованих текстах він набував високохудожнього емоційно-впливового змісту. Залучаючи слово «доля» в мовну тканину різноманітних синтаксичних та фразеологічних сполучень поетичних творів, він стверджував потужні можливості народної мови у формуванні національної української мовно-літературної норми та її художніх засобів і одночасно не полишав віковічного питання боротьби українського народу за кращу долю і волю минулих і майбутніх поколінь.

Ключові слова: *доля, етимологія, семантика, синоніми, фразеологізми, персоніфікація, антонімічні контрасти, звертання, морфолого-синтаксичні форми, прикладкові сполучення.*

Сила слова Кобзаря та його семантико-стилістичні особливості привертають неослабну увагу дослідників до пошуків тих творчих чинників митця, які розкривають його високохудожні прийоми обробки народної мови.

Постановка проблеми. Слово в Шевченка – не проста форма, а складна організація, невичерпна за своїми потенціальними властивостями. Воно може не тільки подвоювати чи потроювати свою семантику, свої стилістичні якості, воно може варіювати всіма барвами, яких вимагає від нього поетичний задум. Найпростіше в мовній практиці Шевченка є водночас найскладнішим. Його творчий геній розкриває слова до самого дна. І тому поет складає гімн слову, що “пламенем взялось” і “людям серце розтопило” [1, с. 132].

Тарас Григорович Шевченко сприймав слова з глибинних покладів живої народної мови в їхній своєрідній значущості. І вони стали великою силою в організації його власних мовних багатств. Саме вони були одним із засобів, які вселили в його поетичну мову народний “дух” без надмірностей та зайвого етнографізму. Адже функціональна вага їх у тому, що вони називають реалії в їхніх основних, найбільш загальних ознаках і водночас можуть ще й відбивати дрібніші, відтінкові ознаки, також істотні й важливі для характеристики певних явищ, особливо для художнього їх зображення, а іноді й для осмислення цілого поетичного контексту. Вони допомагають формувати загальний стиль поетичного контексту, поетичну манеру, колорит художнього твору. У поезіях Т. Шевченка самобутні слова допомогли йому влучно зобразити життєвий уклад народу, суспільні відносини, народне думання епохи. Вони забезпечили якості його поетичної мови, яка відіграла основоположну роль в організації літературно-національної норми української мови. І все це навіть інтуїтивно сприймає уважний читач, фіксує у своїй свідомості, задовольняє свої пізнавальні домагання [3, с. 34].

Кобзар добирав з живої народної мови те, що найбільше відповідало його духовному єству, всебічному відтворенню в художній формі життя українського народу і в багатьох моментах життя інших народів. Мовні засоби Шевченко збагатив новою лексикою, спільною для української мови в широкому, не обмеженому тим чи тим діалектом, ужитку, значно розширив словниковий запас і його семантичний потенціал у становленні й подальшому розвиткові нової української літературної мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лексичний склад мови Шевченка вивчали й досліджували науковці багатьох поколінь, починаючи вже з кінця XIX ст. Всі вони акцентують на тому, що, ввібравши скарби живої української мови, фольклору, народного красномовства, Т. Г. Шевченко творчо синтезував їх і довів до гармонії змісту і виразу в словесно-художній творчості.

Чимало мовознавців привертають увагу до полісемії найбільш уживаних у мові Шевченка слів. Яскравим прикладом є розвідки відомого шевченкознавця професора Василя Семеновича Ващенка, який має вагомий науковий набуток, а саме: «Слово *Дніпро* в поезії Шевченка», «Народнопоетичний образ *Дунаю* в поезії Шевченка», «Старокнижні слова (*амінь, Бог, Господь, чин, милосердіє* і под.) у мові творів Шевченка», «Слово *мати* у поетичних творах Тараса Шевченка», «Слово *Бог* у мові Т. Г. Шевченка», «Слово *Україна* в мові Т. Г. Шевченка», «Слово *люди* у мові Т. Г. Шевченка», «Мова Тараса Шевченка», «Словник мови Шевченка» тощо.

Визначення не вивчених напрямів дослідження. Не менш змістовне наповнення має й слово ***доля*** у творчій практиці Кобзаря. До того, ця лексема залишилася поза увагою дослідників. Тож цілком закономірно постає питання ґрунтовного опрацювання його лексико-семантичних (стилістичних) функцій у поетичній спадщині Шевченка. Питання про те, як часто вживається і якого смислового та художнього наповнення набуло це слово, – все це має велике значення для вивчення творчої лабораторії геніального поета. Таке питання поставлене не з простої цікавості, а закономірно спонукає до вияснення якості досліджуваного слова, його функції в поетичному контексті.

Виклад і обґрунтування дослідження. Для характеристики обраного об'єкта дослідження скористаємося реєстровими відомостями лексикографічних праць. Так, наприклад, в «Етимологічному словнику української мови» з'ясовано широкий діапазон семантики цього слова:

до́ля[1] «частина, талан», *долька* «(анат.), мигдалик; [ділянка поля ЛЧерк]», *дольник* «вид тонічного вірша», [*бездíлля, бездíльний*], *бездо́лець, бездо́лля, бездо́льний, бездо́льник, здо́льник, здо́льщина, знедо́лений, знедолити,* [*недо́лець*] «бездолець» Ж, *недо́ля*; – р. бр. *до́ля*, др. *доль*, п. *dola*, ч. *dola* (з рос.), ст. dole, слц. dol'a, схв. ст. [*дол(а)*]; – псл. *dolja «частина», пов'язане з děliti «ділити»; – споріднене з лит. dalis «частина», [dalià] «тс; доля, щастя», dalỳti «ділити», лтс. dala, [dalis] «частина», дінд. dalam «тс.; шматок, половина», dàlati «тріскається, розривається», снн. tol, tolle «гілка, дюйм», свн. zol, zolle «колода, клеп, дюйм» (з *dl̥no-), лат. dolāre «обробляти, обтісувати»; до семантики («частина» > «доля») пор. р. *уде́л* «доля», *у́часть* «тс.».

[доля[2]] (бот.) «молодило, Sempervivum globiferum»; – пов'язане з *до́ля*[1]; мотивація назви не зовсім ясна; назва могла бути зумовлена народним уявленням про те, що рослина приносить щастя (порівняти іншу назву цієї рослини *молодило*) – Див. ще **до́ля**[1] [5; с. 107].

Тлумачний словник української мови в одинадцяти томах розкриває значення цього слова так: **До́ля**, -і, жін. 1. Хід подій, збіг обставин, напрям життєвого шляху, що ніби не залежить від бажання, волі людини. *Як бачите, доля закинула мене аж у Крим* (Коцюбинський); *Тільки глибоко десь, на дні дівочого серця, ятриться біль, що не знає вона отакого тихого людського щастя, що обікрадена злою долею її щира і вірна любов* (Цюпа); У порівнянні: *Коли ж мене на півдорозі стріне важка лавина і впаде, мов доля, на голову мою, тоді впаду я на сніг нагірний* (Леся Українка); // Умови життя; життєвий шлях і те, що на ньому виникає: *Зозуля Горлиці жалілась, Що доля їй недобрая судилась: мов сирота вона тиняється сама* (Глібов); *Орел вийняв карі очі На чужому полі, Біле тіло вовки з'їли, – Так*

його доля (Шевченко); // Бажане, щасливе життя: *Нема щастя, нема долі, лиш врода сама…*(Леся Українка); *Прокіп Савич одним із перших порушив звичаї свого містечка і пішов шукати долі не на морі, а в степах, на суходолі* (Дмитренко) [10, с. 360].

А в новому сучасному тлумачному словнику української мови значення слова ***доля*** подається значно вужче: **Доля** – і, жін. рід. 1. Хід подій, збіг обставин, напрям життєвого шляху, що ніби не залежить від бажання, волі людини. *Лиха доля.* 2. Стан, у якому перебуває або перебуватиме що-небудь; майбутнє чогось. *Доля нового телеканалу* [11, с. 170].

У філософському словнику це слово витлумачено як «усталена незмінність подій і вчинків, сукупність всього явного, яке впливає і не може не впливати на буття людини, народу тощо. Греки гіпостазували долю і персоніфікували її у вигляді Мойри, Тюхе, Ате, Адрастеї Ананке, Хеймармене, Атропоса тощо. Ця вища сила може розумітися у вигляді природи і її закономірності або у вигляді божества. Шопенгауер говорить про видиму умисність у долі індивіда. Ніцше проповідує любов до долі (amor fati). Для ранньої античності буття людини органічно визначене його «долею» в полісному звичаї (доля як «доля» – таким є значення слова «мойра»). Християнство замінює розуміння долі розумінням божественного пророцтва.

Друге джерело: у міфології, в ірраціоналістичних філософських системах, а також у звичайному пізнанні недосяжна усталена незмінність подій і вчинків людини. Недарма люди, які вірили в долю, завжди намагалися «вгадати» її в кожній окремій ситуації, але не пізнати її; у ній принципово нічого пізнавати [15, с. 663].

У Словнику синонімів української мови засвідчено, що досліджувана лексема має чималий синонімічний ряд:

1. **Доля** (хід подій, напрям життєвого шляху людини, обставини її життя), **талан, жереб, щастя** *фольк.*, **судьба** *розм.*, **фортуна** *розм.*, **планета** *розм.*, *заст.*, **планида** *розм.*, *заст.*, **уділ** *заст.*, *уроч.*, **пай** *заст. Ой, погляну я на поле, – Поле чистеє дріма… Гей, мій латаний **талане,** Доле темна та німа!* (І. Франко); *Є люди – слава їх лунає звуком рогу. А мій убогий **пай** – незвані темні дні* (переклад М. Зерова).

2. **Доля** (надприродна сила, що нібито визначає все в житті; незалежний від людини хід подій, збіг обставин), **призначення, приречення, судьба** *розм.*, **мойра** *книжн.*, **фатум** *книжн.*, (*перев.* грізний, несприятливий для людини хід подій, якого не можна уникнути); **фортуна** *розм.*, (*перев.* сприятлива для когось, щаслива). *Прошу не нудьгувати, коли я перейду зараз до опису міста, що в ньому мені **доля** судила стати щільно до виробництва кінокартин* (Ю. Яновський); *Навіть той, хто в **призначення** вірить, Все ж трудитися мусить постійно* (І. Франко); [Любов:] *І я раз була щаслива, така щаслива… Нащо мені перебили се щастя… Ах, що я дурницю говорю? Хіба се можна перебити чи одвернути? Се **фатум**, се **мойра!*** (Леся Українка) [8, І, с. 447].

Слово *доля* в поетичній практиці Т. Г. Шевченка – це одне із тих слів, що як активністю вживання, так і змістом створює певний тонус його поезій, уводить до них справді народні поняття. Воно є носієм тих уявлень, які властиві широким народним масам не тільки тієї епохи, а й сьогоденню українців.

У філологічних науках статистичні дані використовуються з великими обмеженнями й застереженнями. Проте було б неправильно ігнорувати статистичні показники або стати на шлях недооцінки тих висновків, які можуть виникати із статистичного обстеження певних мовних зразків. Адже в дослідженнях вони можуть бути факторами надто переконливої аргументації до багатьох положень науки. Статистичні показники щодо активного використання слів наявні і в мовній спадщині поета. Так, наприклад, слово ***люди*** вживається 391 раз, ***мати*** – 326, ***світ*** – 307, ***серце*** – 243, ***хата*** – 230, ***син*** – 210, батько – 194, ***брат*** – 159, а слово ***доля*** – 208 разів [7, т. 1–2].

Але багатство, сила і краса мови Шевченка не визначаються наведеними прикладами. «Секрети» поетичної техніки закладені в способах використання звичайної, загальнонародної лексики, тож Шевченка недарма називають вихідцем із народу, який жив із ним, творив для нього і розмовляв його мовою.

Слово **доля** поширене в українському фольклорі: а) к а з к а х*: А Іван царенко стоїть та й слова не вимовить: так плаче, так плаче! – А ти чого, Іване-царенку, плачеш? – Як же, – каже, – мені не плакати, що у братів жінки, як жінки, а мені доведеться з болота зелену жабу брати. Чи вона мені рівня? – Бери, – каже цар, – така вже, видно, твоя* ***доля****!* [12, с. 138];

б) народних д у м а х:

То тоді ті козаки теє зачували,
Білим лицем до сирої землі припадали,
Дівку – бранку,
Марусю, попівну Богуславку,
Кляли – проклинали:
«Та бодай ти, дівко – бранко,
Марусю, попівно Богуславко,
Щастя й ***долі*** *собі не мала…»* [14, с. 214];

в) п р и к а з к а х та п р и с л і в ’я х: *Свою* ***долю*** *й конем не об’їдеш; Із щастя та горя скувалася* ***доля****; Козак не без щастя, дівка не без* ***долі****; Дожидай* ***долі****, то не матимеш льолі; Не шукай* ***долі****, а волі* [14, с. 797].

Проте найчастіше його вжито в українських народних п і с н я х:

Ой у лузі та ще й при березі червона калина…
Породила молода дівчина хорошого сина.
Вона його та ще й породила в зеленій діброві,
Та не дала тому козакові ні щастя, ні ***долі****.*
Та не дала тому козакові ні щастя, ні ***долі.***
Тільки дала тому козакові та чорнії брови… [13, с. 44].

М. О. Добролюбов з цього приводу писав, що «Шевченко близький до народної пісні, а відомо, що в пісні вилилася вся минула ***доля***, весь справжній характер України. У Шевченка ми бачимо всі елементи української народної пісні. А в пісні й сама народність виявляється особливо виразно. Все коло життєвих насущних інтересів охоплюється в пісні, зливається з нею, і без неї саме життя стає неможливим” [4, с. 576].

«Секрети» поетичної техніки Шевченка закладені в способах використання звичайної, загальнонародної лексики, що дає колосальні можливості малювати, живописати, зображати. У нього саме й знаходимо класичні зразки використання слова з поетичним завданням. Тут помітно виявляються дві головні лінії збагачення слова: семантичне та стилістичне поширення його. Ці два шляхи поетизації слова конкретизуються в численних прийомах, які спираються, зі свого боку, на такі підсильні форми організації та конденсації поетичної енергії: граматичні, словотворчі, фразеологічні, фонетико-евфонічні, ритмічні [6, с. 101].

Семантична місткість слова в Шевченка виявляє себе вельми яскраво. Його семантичне багатство вражає читача, хоч часто прямо ним і не усвідомлюється, сприймається інтуїтивно. Словом так гнучко модифікуються всілякі відтінки переносного значення, а синонімами передано такі нюанси, що воно здається безмежним у своїх можливостях. Зберігаючи основне значення, слово майже в кожному випадку вживання вирізняється чимось новим, особливим, відмінним. ***Доля***, потрапляючи в Шевченків контекст, змінюється, перетворюється, набуває різних смислових відтінків і посідає важливе місце у світогляді поета. Воно є носієм тих понять, на які спирається його художнє мислення, що гармоніює з народним. І саме в цьому криється та творча гармонія, яку треба мати на увазі, коли йдеться про народність Шевченкових поезій, його мови.

У цьому слові сфокусовані певні народні погляди на життєвий світ, сформовані його думи, філософія. Долю народ розуміє не тільки як здобуток матеріальних благ, а головне – духовних скарбів, творчого життя, високої моралі. Доля – єдина передумова народної гідності. Таке саме смислове навантаження цього слова характерне й поетичним зразкам Шевченка, у яких здебільшого постає як засіб персоніфікації (19 фіксацій):

Єсть на світі ***доля****,*

А хто її знає?
Єсть на світі воля,
А хто її має?
Єсть люде на світі –
Сріблом-злотом сяють,
Здається панують,
А ***долі*** *не знають, –*
Ні ***долі****, ні волі!* [18, с. 57].
Оживуть гетьмани в золотім жупані;
Прокинеться ***доля****; козак заспіва* [9, I, с. 108] тощо.

Філософське кредо Кобзаревої музи співзвучне як з особистим, так і народним:

Нащо мені врода,
Коли нема ***долі****, нема талану!*
Літа молодії марно пропадуть.
Один я на світі без роду, і ***доля*** *–*
Стеблина – билина на чужому полі [18, с. 103].

Образ ***долі*** висвітлюється на фоні широких картин тогочасного суспільного життя. Проте найбільш болючим неспокоєм душі Шевченка була гнітюча реальність життя українського народу «на нашій не своїй землі»:

У всякого ***своя доля***
І свій шлях широкий:
Той мурує, той руйнує.
Той неситим оком –
За край світа зазирає,
Чи нема країни,
Щоб загарбать із собою
Взять у домовину [9, I, с. 236];
Україно, Україно!
Серце моє, ненько!
Як згадаю твою ***долю,***
Заплаче серденько! [18, с. 69];
Не питали б люде, що в мене болить,
Не питали б, за що проклинаю ***долю****,*
Чого нужу світом? [18, с. 72].

Шевченкове слово збагачується тоді, коли воно спирається на навмисно дібрану, стилістично вмотивовану граматичну форму, виокремлену до того ж у незвичайну, особливу контекстуальну позицію. Тут можна вказати насамперед на те, як стилістичне використання граматичної категорії відмінка підсилює слово ***доля***, надає йому певних якостей. Шевченко, використовуючи колоритні набутки живого народного мовлення, вживає його продуктивно в усіх відмінкових формах, крім давального та орудного. Якщо в називному відмінку воно функціонує активно з прямим значенням і виконує номінативну функцію:

Така її ***доля****… О боже мій милий!*
За що ж ти караєш її, молоду? [9, I; с. 4],

то в інших (знахідному, родовому) воно набуває таких семантичних особливостей, як-от:

а) пошуки кращого життя в жорстокій боротьбі за існування у своїй Батьківщині чи за її межами:

Сини мої, гайдамаки!
Світ широкий, воля, –
Ідіть, сини, погуляйте,
Пошукайте ***долі*** [9, II, с. 72];
Постривай лиш: може, брате,

На чужому полі
Талану того попросиш
Та тієї ***долі****…* [9, II, с. 125];
Горе моє! Горе! –
Та й пішов, торбину взявши,
За синєє море!
Шукать ***долі*** [9, II, с. 127];
б) об'єктивне ставлення до стану свого життя:
Сирота Ярема, сирота убогий:
Ні сестри, ні брата, нікого нема!
Попихач жидівський, виріс у порогу;
А не клене ***долі,*** *людей не займа* [9, I; с. 81];
Не женися на багатій,
Бо вижене з хати,
Не женися на убогій,
Бо не будеш спати.
Оженись на вольній волі,
На козацькій долі*:*
Яка буде, така й буде,
Чи гола, то й гола [9, I; с. 259].
в) страждання, які вкорочують віку:
Коли нема щастя, нема талану,
Нема кого й кинуть, ніхто не згадає,
Не скаже хтось на сміх: "Нехай спочиває
Тілько його й ***долі,*** *що рано заснув"* [9, I, с. 145];
г) проклинання:
Не питали б люде, що в мене болить,
Не питали б, за що ***проклинаю долю,***
Чого нужу світом! "Нічого робить",
Не сказали б на сміх… [9, I, с. 47];
Не співає чорнобрива,
Клене свою долю*.*
А тим часом вороженьки
Чинять ***свою долю*** *–*
Кують речі недобрії [9, I, с. 24];
Самому чудно. А де ж дітись?
Що діяти, і що почать?
Людей і ***долю*** *проклинать*
Не варт, єй-богу. Як же жити
На чужині на самоті? [9, I, с. 58];
д) вимріяне людське щастя, сподівання:
Пошли ж ти їй ***долю,*** *–*
Вона молоденька;
Бо люде чужії її засміють [9, I, с. 4];
Діждалася вдова ***долі,***
Зросту того сина.
І письменний, і вродливий –
Квіточка дитина! [9, I, с. 228];
е) тяжке безталанне кріпацьке життя в усіх його проявах:
Сирота-собака має ***свою долю,***
Має добре слово в світі сирота;
Його б'ють і лають, закують в неволю,

Та ніхто про матір на сміх не спита [9, I, с. 35];
Там батько, плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),
Не витерпів ***лихої долі,***
Умер на панщині!.. [9, I, с. 253];
є) безнадія про бажане оновлення:
Сиди ж один собі в кутку,
Не жди весни – ***святої долі!***
Вона не зійде вже ніколи
Садочок твій позеленить,
Твою надію оновить! [9, II, с. 407].

У знахідному відмінку з прийменниками *за* та *про* ця назва маловживана і здебільшого характеризує бажану вдячність чи співчуття до людської долі:
Умийся, серце, щоб пізнала
Тебе, єдиную свою…
І господа б благословляла
За долю *добрую твою* [9, II, с. 30];
Він сирота, – хто без мене
Його привітає?
Хто ***про долю, про недолю,***
Як я, розпитає? [9, I, с. 127].

У родовому відмінку з прийменником *без* це слово вжито лише 2 рази:
Стоїть старий, похилився,
Мов козак той зажурився.
Що ***без долі,*** *без родини*
Та без вірної дружини,
І дружини, і надії
В самотині посивіє! [9, II, с. 394].

Часто простежуємо в поезіях тавтологію як художній прийом антонімії:
Тече вода в синє море,
Та не витікає;
Шука козак свою ***долю,***
А ***долі*** *немає* [18, с. 42];
Вміла мати брови дати,
Карі оченята,
Та не вміла на сім світі
Щастя-долі *дати.*
А без ***долі*** *біле личко –*
Як квітка на полі:
Плаче сонце, гайда вітер,
Рве всякий по волі [18, с. 53].

Різні форми цього слова часто ампліфіковані в поезіях, де воно набуває голубливо-пестливого значення:
Ходімо ж, ***доленько*** *моя!*
Мій друже вбогий, нелукавий!
Ходімо дальше, дальше слава,
А слава – заповідь моя [18, с. 558].

Ця мовна одиниця стала складовим компонентом фразеологічних зрощень, єдностей, сполучень, прислів'їв, приказок, примовок, крилатих слів та висловів. Лише в «Словнику Шевченкової фрази» Катерини Сєрової (Запоріжжя, 2003) засвідчено їх 11, наприклад: ***Дати долю*** – бути щасливим: *«Нащо дала вроду? Нащо брови змалювала? Дала карі очі? Ти все дала, тілько* ***долі, Долі дать*** *не хочеш»* [7, с. 119]; ***Ділити долю*** – мати кохану дружину або

чоловіка: *«Ні з ким **долю поділити**, Ні з ким заспівати; Один, один сиротою Мусить пропадати»* [7, с. 97]; ***Долю зневажати*** – проклинати своє життя: *«Не тополю високую Вітер нагинає, Дівчинонька одинока **Долю зневажає**: «Бодай тобі, доле, У морі втопитись…*[8, с. 173] та ін. У складі прислів'я така номінація вжита лише один раз:

Куди, каже, *хилить **доля***,
Туди й треба гнуться [9, I, с. 82].

Зрідка трапляються прикладкові словосполучення на зразок *доля-воля, талан-доля, щастя-доля, доля-доленька,* де йдеться про втрату козацької вольності чи благовоління кращої долі:

Де поділось козачество,
Червоні жупани,
*Де поділась **доля- воля,***
Бунчуки, гетьмани? [18, с. 69];
Китайкою повивала,
Всіх святих благала,
Та щоб йому всі святії
***Талан-долю** слали* [18, с. 221].

Антиподом до слова ***доля*** є слово ***недоля*** (***недоленька***), яке зафіксоване 23 рази. Це вельми лихе слово, породжене живим народним мовленням, функціонує і в Шевченкових поезіях в образі тьми, пекла, ганебного явища, яке веде людину до загибелі:

Попідтинню сіромаха
І днює й ночує;
Нема йому в світі хати;
***Недоля** жартує*
Над старою головою [18, с. 75].

Обидві лексичні одиниці створюють центри певних контекстуальних одиниць, утілюючи в собі велике духовне надбання народу, вони розкривають душу, образ його мислення, заповітні мрії. Спосіб уживання їх у Шевченка показує глибоку народність його мови. Такі слова, наче лакмусові папірці, служать показником органічних якостей, властивих народному мовленню, вони – переконливе підтвердження співзвучності Шевченкової мови з народною.

У звертаннях здебільшого окличних та питальних форм слово ***доля*** використане Шевченком досить часто з метою передавання найтонших відтінків душевного стану благання, прокльону, смутку, жалю:

Молодую мою силу
Багаті купили;
Може й дівчину без мене
З іншим заручили…
*Навчи ж мене, **моя доле**,*
Гуляти навчи! [9, I с. 253];
Опинилось
В пустині, в неволі…
Як же тебе *не проклинать,*
***Лукавая доле**?* [9, II, с. 78];
*Бодай тобі, **доле,***
У морі втопитись,
Що не даєш мені й досі
Ні з ким полюбитись [9, II, с. 164].

Повторювальні звертання з цим фатальним номеном надають поетичним зразкам своєрідного емоційно-експресивного забарвлення:

***Доле**, де ти! **Доле,** де ти?*
Нема ніякої;

Коли доброї жаль, боже,
То дай злої, злої! [9, I, с. 349];
Ніколи
Ти не здавалася мені
Такою гарно-молодою
І прехорошою такою
Так, як тепер на чужині,
Та ще й в неволі. ***Доле! Доле!*** [9, II, с. 10].

Поет майстерно використовує загальнонародні звертання лірико-інтимного плану закоханих, а також у родинних стосунках та персоніфікації*:*

Серце моє, доле моя!
Соколе мій милий! [9, I, с. 91];
Ой гоп таки так!
Кличе панну козак:
"Панно, пташко моя!
Панно, ***доле моя****!* [9, I, с. 102];
Доле моя! *Серце моє!*
Оксано, Оксано!
Де ти ділася, поділась? [9, I, с. 113];
А ви, мої молодії
Чорнявії діти,
Веселії дівчатонька,
І досі в старої
Танцюєте? А ти, ***доле?*** [9, II, с. 111];
І я живу, і надо мною
З своєю божею красою
Гориш ти, зоренько моя,
Моя порадонько святая!
Моя ти ***доля*** *молодая!* [9, II, с. 300];
І оживу,
І думу вольную на волю
Із домовини воззову.
І думу вольную… ***О доле!***
Пророче наш! Моя ти доне!
Твоєю думу назову [9, II, с. 323].

Але скільки б Шевченко не писав про:

а) **долю України:**

Встає хмара з-за Лиману,
А другая з поля;
Зажурилась Україна –
Така її ***доля!***
Зажурилась, заплакала,
Як мала дитина.
Ніхто її не рятує:
Козачество гине [18, с. 68];

б) *дівчини-покритки:*

Не слухала Катерина
Ні батька, ні неньки,
Полюбила москалика,
Як знало серденько.
Полюбила молодого,
В садочок ходила.

Поки себе, ***свою долю***
Там занапастила [18, с. 50]*;*
в) **сирітську долю:**
Куди, каже, хилить доля,
Туди й треба гнуться, –
Гнуться мовчки, усміхаться,
Щоб люде не знали,
Що на серці заховано,
Щоб не привітали.
Бо їх ласка… нехай сниться,
Тому, в кого ***доля,***
А сироті, щоб не снилась,
Не снилась ніколи! [18, с. 98];
г) **долю козака:**
Доле *моя****, доле,***
Чом ти не такая,
Як інша чужая?
Чи я п'ю, гуляю,
Чи сили не маю?
Чи до тебе доріжки
У степу не знаю?
Чи до тебе свої дари
Я не посилаю?
Є у мене дари –
Очі мої карі.
Молодую мою силу
Багаті купили;
Може, й дівчину без мене
З іншим заручили…
Навчи ж мене, моя ***доле,***
Гуляти навчи [18, с. 245];
д) **чоловічу долю:**
Там батько, плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),
Не витерпів ***лихої долі,***
Умер на панщині… [18, с. 521];
е) **жіночу долю:**
Полюбилася я,
Одружилася я.
З безталанним сиротою –
Така ***доля*** *моя!*
Люде гордії, злі
Розрізнили, взяли
Та повезли до прийому –
Оддали в москалі!
І московкою я,
Одинокою я
Старіюся в чужій хаті –
Така ***доля*** *моя!* [18, с. 442] та навіть **про свою власну:**
Ти не лукавила зо мною,
Ти другом, братом і сестрою
Сіромі стала. Ти взяла

Мене, маленького за руку
І в школу хлопця одвела
До п'яного дяка в науку.
"Учися, серденько, колись,
З нас будуть люде", – ти сказала.
А я й послухав, і учивсь,
І вивчився. А ти збрехала.
Які з нас люде? Та дарма!
Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою.
Ходімо ж, ***доленько*** *моя!*
Мій друже вбогий, нелукавий!
Ходімо дальше, дальше – слава,
А слава – заповідь моя [18, с. 558];
Минають дні, минають ночі,
Минає літо. Шелестить
Пожовкле листя, гаснуть очі,
Заснули думи, серце спить,
І все заснуло, і не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світу волочусь,
Бо вже не плачу й не сміюсь…
Доле, *де ти!* ***Доле,*** *де ти?*
Нема ніякої;
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої, злої! [18, с. 331],

то поетичні рядки митця щоразу неповторні. Його поетичний словник, увібравши увесь сік народної мови, розширив звучання народно-розмовного слова, його поетичний контекст, увів різні інтонаційні відтінки розмовного експресивного стилю, відтворив і збагатив музику народнопісенного слова [16, с. 69].

Висновок і перспективи подальших наукових розвідок. Як бачимо, слово ***доля*** в поетичному лексиконі Кобзаря не випадково має частотність використання та глибокий філософський зміст. Це засвідчує широкий діапазон цього слова як художнього елемента у творчості Шевченка. Його навіть можна зарахувати до улюблених колоритних поетових слів, серед яких ще багато є таких, що чекають на своїх дослідників.

Шевченко настільки вміло володів пером, що навіть персоніфікуючи досліджуване слово, насичував ним рядки своїх віршів, укладаючи в нього своєрідний художній зміст. Залучаючи слово ***доля*** в мовну тканину різноманітних синтаксичних та фразеологічних сполук поетичних творів, він стверджував потужні можливості народної мови у формуванні національної української мовно-літературної норми та її художніх засобів.

Список використаної літератури

1. Ващенко В. Мова Тараса Шевченка / В. С. Ващенко – Х. : Вид-во Харківського держ. ун-ту, 1963. – 252 с.

2. Ващенко В. С. Народна приказка в мові Шевченка // В. С. Ващенко. – К. : «Наукові записки» АН УРСР, 1946. – № 1. – С. 12–28.

3. Ващенко В. С. Народно-образні слова у поезіях Т. Г. Шевченка // В. С. Ващенко. – Мовознавство. – 1985. – № 2. – С. 23–34.

4. Добролюбов М. О. Літературно-критичні статті / М. О. Добролюбов. – К. : Держлітвидав. – 1956. – 252 с.

5. Етимологічний словник української мови у семи томах / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наукова думка. – Т. 2. – 1985. – 570 с.

6. Ільїн В. С. Мова поетичних творів Т. Г. Шевченка / В. С. Ільїн. – К. : Наукова думка. – 1954. – 308 с.
7. Словник мови Шевченка в двох томах / за ред. Ващенка В. С. – К. : Наукова думка. – Т. 1. – 1964. – 426 с.
8. Словник синонімів української мови в двох томах / за ред. Бурячка А. А., Гнатюка Г. М., Головащука С. І. та ін. – К. : Наукова думка. – Т. 1. – 2001. – 1026 с.
9. Тарас Шевченко. Повне зібрання творів у шести томах. – К. : Видавництво академії наук УРР. – 1963–1964.
10. Тлумачний словник української мови в одинадцяти томах / за ред. Білодіда І. К. – К. : Наукова думка. – Т. 2. – 1971. – 550 с.
11. Тлумачний словник української мови / за ред. Біляєва В. Г. – Х. : Торсінг плюс, 2005. – 627 с.
12. Українські народні казки / упорядник Дунаєвська Л. Ф. – К. : Веселка. – 1990. – 271 с.
13. Українські народні пісні / за ред. Гамбера Г. – К. : Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР. – 1960. – 380 с.
14. Усі письменники і народна творчість : довідник / за ред. Н. Д. Кусайкіної. – К. : Майстер клас. – 2007–2008. – 864 с.
15. Философский энциклопедический словарь / за ред. Ильичева Л. Ф., Федосеева П. Н., Ковалева С. М., Панова В. Г. – М. : Советская энциклопедия. – 1983. – 840 с.
16. Франко І. Я. Нарис історії українсько-руської літератури / І. Я. Франко. – Львів, 1910. – 340 с.
17. Чабаненко В. А. З мовотворчої спадщини Кобзаря // Українська мова і література в школі. – 1979. – № 3. – С. 14–20.
18. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко. – К. : Дніпро. – 1972. – 699 с.

Одержано редакцією 19.10.13
Прийнято до публікації 14.12.13

А. М. Поповский

Слово *доля* в поэзии Тараса Шевченко

Научный интерес к слову и его семантико-стилистическим возможностям в творческой практике мастеров изящной литературы постоянно побуждает исследователей к поискам тех высокохудожественных форм поэтического взлета, которые свойственны личностям талантливым. В поэтических образцах Тараса Шевченко самобытные слова способствовали реально воспроизвести жизненный уклад, общественные отношения, народные чаяния той эпохи. В статье рассматриваются лексико-семантические функции слова «доля» в поэтическом творчестве Тараса Шевченко, который, постигая смысловую сущность этого широко употребляемого народного выражения, ввел его в поэтическую ткань своих стихотворных текстов, расширив рамки художественных средств и придав им силы социально-духовного звучания. Обосновывается научный интерес к этому названию, рассматриваются его фольклорные, этимологические истоки, толкования, синонимическое разнообразие, фразеологические соединения, морфолого-синтаксические формы, частотность употребления, амплификация, антонимические контрасты, персонификация, обращение, приложение, черты украинского фатума. Кобзарь так умело и мастерски обрабатывал глубоко народное выражение, что в стихотворных текстах оно приобретало высоко художественное эмоционально-воздействующее содержание. Используя слово «доля» в речевой организации разнообразных синтаксических и фразеологических соединений поэтических произведений, он утверждал мощный потенциал народной речи в формировании украинской национальной литературной нормы и ее художественных средств и одновременно не оставлял вечного вопроса борьбы украинского народа за лучшую долю и волю прошедших и будущих поколений.

Ключевые слова: *доля, этимология, семантика, синонимы, фразеологизмы, персонификация, антонимические контрасты, обращение, морфолого-синтаксические формы, приложения.*

A. M. Popovs'kyi

The word "fate" in Taras Shevchenko's language

Scientific interest to the word and its semantic-stylistic possibilities in creative practice of the eloquent writing masters induces researchers to the searches of those highly artistic forms of poetic splash constantly.

They are inherited to talented personalities. According to Taras Shevchenko's poetic standards of original words promoted to reproduce the vital mode of people, public relations, and folk aspirations of that epoch really. The lexical-semantic functions of word «fate» are examined in poetic Taras Shevchenko's creation in the article. Having understood semantic essence of that wide-used folk display, he entered him in the verse texts fabric, having extended the frames of artistic facilities and having given forces of the social - spiritual sounding. Scientific interest is grounded to this name. Its folk, etymological sources, interpretations, synonymous variety, phraseology connections, morphological, syntactical forms, frequency of application, amplification, antonymous contrasts, personification, appealing, affixing connection, features of Ukrainian fortune are examined. Kobzar' so skillfully, deeply and in a masterly fashion processed a rich in content folk utterance, that in verse texts he acquired highly artistic emotional and influenced substance. Attracting a word «fate» to linguistic fabric of poetic works various syntactic and phraseology connections, he asserted powerful possibilities of folk language in forming of the Ukrainian national literary norm and its artistic facilities and simultaneously he affected the question of Ukrainian people fight for the best fate and will of past and future generations.

Key words: *fate, etymology, semantics, synonyms, phraseological units, personification, antonymous contrasts, appealing, i morphological, syntactical forms, affixingi connections.*

УДК 811.161.2'367

М. П. Баган

ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЯК ЗАСІБ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ОЗНАКИ

У статті проаналізовано вторинне функціонування заперечних одиниць у ролі засобів інтенсифікації ознак, виявлено передумови такої транспозиції, зумовлені специфікою мисленнєво-мовленнєвої операції заперечення. Названо типи номінацій, у яких заперечні префікси сприяють формуванню значення крайнього вияву певних ознак. Відзначено уживання заперечних операторів у ролі інтенсифікаторів ознаки у складі фразеологічних одиниць. Систематизовано типи синтаксичних конструкцій, у яких частки виконують підсилювально-заперечну функцію. На основі аналізу синтаксичних конструкцій із подвійним запереченням установлено дві пов'язані між собою тенденції: тенденцію до підсилення заперечення у структурі речень сучасної української мови і тенденцію до використання заперечення для підсилення різних ознак. Проаналізовано також складнопідрядні речення, у яких заперечні компоненти входять до сполучнослівних єдностей, сприяючи увиразненню кількісно-допустового значення. З'ясовано переваги заперечних конструкцій над стверджувальними у вираженні значень високого та найвищого ступенів вияву ознаки.

Ключові слова: *заперечення, заперечний префікс, заперечна частка, заперечний займенник, заперечна конструкція, інтенсивність, експресивність, компаратив, суперлатив.*

Постановка проблеми. У сучасній українській мові заперечні одиниці нерідко вживають у вторинній функції інтенсифікаторів ознаки. Важливо з'ясувати функціональні параметри транспозиції заперечних одиниць у зону вираження значення високого та найвищого ступеня вияву ознаки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функціональна специфіка заперечних одиниць постійно привертала увагу дослідників. Її вбачали у використанні заперечення для передавання зв'язку між об'єктами та явищами дійсності [4, с. 56; 12, с. 6], у важливій ролі заперечення в комунікативній діяльності людини, зокрема в побудові діалогічного мовлення [2, с. 175–177], у реалізації комунікативних актів відмови, заборони, застереження та ін. [5, с. 6–12], у формуванні певних модусів мовлення, послабленні та посиленні категоричності мовлення [12, с. 45–46; 1, с. 249; 3, с. 238], у вираженні оцінки [3, с. 42–43] тощо. Названі функції виходять за межі типового (спеціалізованого, первинного) вживання заперечних одиниць, тобто становлять їхню вторинну сферу. За нашими спостереженнями, в українському мовленні заперечні одиниці нерідко використовують ще й для вираження інтенсифікації ознаки, проте цю їхню функцію досі лінгвісти не вивчали. Саме тому об'єктом дослідження в пропонованій статті обрано лексичні одиниці та синтаксичні

конструкції, що мають у своєму складі заперечний елемент, який слугує для вираження інтенсивного вияву статичної або динамічної ознаки.

Категорію інтенсивності в сучасному мовознавстві витлумачують як семантичну категорію, що сформувалася на перетині категорій якості (невизначеної, недискретної) і кількості (градуйованої, такої, що підлягає кількісній оцінці) [18, с. 21–22; 13, с. 301]. Останнім часом дослідники відзначають, що категорія інтенсивності істотно взаємодіє з такими суб'єктивно-прагматичними категоріями, як експресивність, емотивність, оцінність та образність [13, с. 301]. Інтенсифікація передбачає виділення одного об'єкта на тлі інших за надмірним виявом певної ознаки. Безперечно, таке виділення є суб'єктивно-оцінним. Прагнучи його якось підсилити, обґрунтувати, мовець вдається до якомога експресивніших засобів, серед яких особливий статус мають заперечні одиниці. Їхня експресивність зумовлена уживанням їх у не типовій для них функції.

Мета статті – проаналізувати специфіку вживання заперечних одиниць у функції інтенсифікаторів ознаки, з'ясувати семантичні передумови такої транспозиції та переваги заперечних конструкцій у вираженні цього вторинного значення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здатність заперечних компонентів передавати високий ступінь вияву ознаки в українській мові відбивають численні деривати із заперечними афіксами, найуживанішими з-поміж яких є префікси ***без-, не-***. За допомогою цих префіксів спростовують можливість виміряти, оцінити, наповнити об'єкт, що сприяє появі значення крайнього вияву певних його ознак, пор.: ***без**ліч* – «дуже багато»; ***без**мірно* – «дуже, надзвичайно»; ***без**цінний* – «дуже цінний»; ***без**донний* – «дуже глибокий»; ***без**країй* – 1) «дуже великий за площею», 2) «надзвичайно сильний, глибокий (про почуття)», ***не**осяжний* – «дуже великий за розміром»; ***не**озорий* – «дуже великий за розміром»; ***не**наситний* – «дуже жадібний»; ***не**зліченний* – «який становить велику кількість»; ***не**абиякий* – «великий, значний за виявом певної ознаки»; ***не**абияк* – «надто, дуже»; ***не**чуваний* – «надзвичайно великий за виявом певної ознаки». Напр.: *...за це я так само **безмірно** вдячний тій осені...* (Ю. Андрухович); *Ех, як я люблю ...мчати на велосипеді серед **безкрайнього** поля або степу* (В. Нестайко); *Все, що нам дано – як дітям на забавку – то готові порізнені скалочки дійсності, фрагменти, подробиці, кольорові фішки якоїсь великої, **неосяжної** головоломки* (О. Забужко); *Це **неабияк** вплинуло на Яву* (В. Нестайко); *Внаслідок **нечуваної** досі сили землетрусу весь континент з архіпелагами пішов під воду* (В. Кожелянко).

У подібний спосіб характеризують також високий ступінь якості, пор.: ***не**перевершений, **без**доганний* – «дуже досконалий», ***не**забутній* – «дуже пам'ятний», ***не**замінний* – «дуже потрібний, важливий», ***не**вгамовний* «надто рухливий», ***не**переборний, **не**переможний* – «дуже сильний». Напр.: ***Неперевершене** володіння голосом і команда професійних музикантів зробили виступ справжнім музичним святом для присутніх* (Високий Замок, 4.11.2013); *То було **незабутнє** видовище!* (В. Нестайко); *…то була **непереборна** огида до власного страху…* (О. Забужко).

До заперечних формантів удаються, щоб передати високий ступінь упевненості, пор.: ***без**перечно*, ***без**сумнівно*. Напр.: *Україна та українці, **безперечно**, змінилися на краще* (День, 28.12.2013); ***Безсумнівно**, Віталій* [Кличко] *заслужив на цю честь своїми діями на рингу й поза ним* (Високий Замок, 17.12. 2013).

Використання заперечних елементів для вираження інтенсивного вияву ознаки не випадкове. Цьому сприяє функціональна специфіка заперечення як вторинної мисленнєво-мовленнєвої одиниці, що завжди ґрунтується на попередньому судженні. Навіть якщо заперечна одиниця вжита осібно від інших, вона все одно є вторинною стосовно певної пресупозиції. Вторинний, корегувальний характер заперечних суджень неодноразово відзначали логіки й мовознавці [9, с. 135; 15, с. 118; 10, с. 6]. Природно, що вторинні судження звучать акцентованіше й переконливіше за первинні. Завдяки своєму вторинному характерові заперечні одиниці відзначаються особливою виразністю та впливовістю на сприймачів. Саме це сприяє їх використанню для номінування інтенсивно виявлених ознак.

Транспозицію заперечних одиниць, зокрема часток ***не, ні***, у зону вираження інтенсивності ознаки засвідчують деякі фразеологічні одиниці, побудовані на основі заперечних інфінітивних конструкцій, пор.: *І **не** сказати і **не** списати; **ні** сказати, **ні** написати; **ні** пером **не** списати, **ні** словом **не** сказати*; ***ні (ані́)** в ка́зці сказа́ти (розказа́ти), **ні (ані́)** перо́м описа́ти (**не**) списа́ти)*. Наведені фразеологізми відбивають відкинення мовцем різних можливостей опису чого-небудь, що спонукає сприймачів до висновку про винятковий, небувалий і нечуваний вияв якоїсь ознаки, напр.: *Пройшла ще чутка така між нами, що буде* [на весіллі] *якийсь родич молодого, якийсь козак Чайченко, та такий вже хороший, та такий вже гарний* – ***і не сказати і не списати!*** (Марко Вовчок); *Там є така чудесна дитяча кімната, що **ні в казці розказати, ні пером описати*** (Ф. Бурлака).

Заперечні компоненти підсилюють ступінь вияву ознаки не лише в складі лексичних одиниць, а й на рівні синтаксичних структур. Зокрема, для підсилення очевидності, вірогідності чого-небудь широко використовують заперечні конструкції ***ніхто не** сумнівається, **ніхто не** сперечається, **поза** будь-яким сумнівом* тощо. Вони репрезентують поєднання кількох заперечних одиниць: заперечного службового слова (частки *не* або прийменника *поза*) із лексемою, що виражає заперечне значення (*сумніватися* – «бути **не** впевненим»; *сумнів* – «**не**певність»; *сперечатися* – «**не** погоджуватися»). За спостереженнями дослідників, поєднання двох заперечних одиниць призводить до формування підсиленого, акцентованого ствердження [12, с. 45–46]. Крім того, у таких конструкціях значення очевидності здебільшого підсилює ще й заперечний займенник *ніхто*, який сприяє більшій категоричності висловлення. Напр.: *А **ніхто** і **не сумнівався**. Міліція не знайшла своєї провини в загибелі студента* (Княже місто, 17.01.2014); *Ну, добре, князь Шванебах потребує мати молоду любовницю. Це зрозуміло й натурально, з цим **ніхто не сперечається*** (В. Винниченко). Мовознавці одностайні в тому, що поєднання приприсудкового (***не** сперечається*) і займенникового (***ніхто***) заперечень спрямоване на увиразнення заперечення і є типовою ознакою саме слов'янських мов, проте причини цього явища пояснюють по-різному. Одні пов'язують його з незначною фонетичною вагою спеціалізованих заперечних одиниць (часток *не, ні*) і відповідно комунікативною потребою мовця підсилити ці засоби [7, с. 385]. Інші вважають його виявом особливої когнітивної стратегії мислення слов'ян, згідно з якою відсутність суб'єкта передбачає й відсутність дії, стану чи ознаки [17, http://vfnglu.wladimir.ru/Rus/NetMag/v5/v5_ar07.htm].

Значення інтенсивного ступеня вияву ознаки передає також заперечна конструкція, що складається із заперечної форми дієслова, займенника ***ніщо*** (рідше ***ніхто***) та прикметникового компаратива, на зразок: ***не їв нічого смачнішого***, ***не чув нічого приємнішого, не бачив нікого гарнішого***. Такі синтаксичні конструкції, попри те що мають у своєму складі компаративну форму прикметника, насправді передають суперлативний ступінь вияву ознаки, пор.: *Я **не їв нічого смачнішого** за це – Це **найсмачніше** з усього, що я їв; Я **не бачив нікого гарнішого за неї** – Вона **найгарніша** з-поміж усіх, кого я бачив.* Заперечні речення із суперлативним значенням відрізняються від стверджувальних відповідників більшою експресивністю. За словами С. Є. Родіонової, інтенсифікація має «подвійну функцію, оскільки введення в семантику мовної одиниці компонента «дуже», спричиняє, по-перше, появу значення «сила ознаки вища за звичайну», а по-друге, обов'язкове наголошення, виділення модифікованої ознаки» [13, с. 303]. Заперечні конструкції активно транспонуються в зону вираження інтенсивності ознаки саме через те, що вони більшою мірою увиразнюють винятковість модифікованої ознаки порівняно зі стверджувальними конструкціями.

Такі конструкції хоч і дещо громіздкі за рахунок поєднання кількох заперечних одиниць, проте саме це вможливлює досить акцентоване вираження найвищого ступеня вияву ознаки. Цьому сприяє, по-перше, уживання заперечних займенників ***ніхто, ніщо***, які надають конструкції відтінку категоричності. По-друге, дуже дієвим є поєднання заперечної конструкції з компаративною. Порівняння оцінюваного об'єкта з іншими й одночасне заперечення можливості чого-небудь репрезентативнішого за оцінюваний об'єкт сприяє

однозначному, беззастережному виділенню об'єкта з-поміж інших за певною ознакою. Характерно, що в мовленні ці конструкції нерідко підсилені ще й заперечними прислівниками ***ніколи, зроду, ніде***, пор.: *Я ще зроду* ***не чув нічого кращого*** *од цієї «Наймички», – промовив дід* (І. Нечуй-Левицький); *Ми зайшли до Германа Гуго Зігфріда Гарольда і приготували собі вечерю, під час якої кожен сказав, що ще ніколи* ***не їв нічого смачнішого*** (Н. Сняданко).

Найвищий ступінь вияву ознаки експлікують також заперечні безособові речення, що складаються із заперечного предикатива ***немає,*** заперечного займенника ***ніщо*** (рідше – ***ніхто***) та компаративної форми прикметника, на зразок: ***немає нічого смачнішого***, ***немає нічого страшнішого, немає нікого кращого***. Структура буттєвого безособового речення надає оцінному судженню особливо категоричного, безапеляційного звучання. Характерно, що об'єкт чи суб'єкт, який вирізняється з-поміж інших найвищим ступенем вияву ознаки, у таких конструкціях заповнює позицію другорядного керованого члена із функцією об'єкта порівняння і може бути репрезентований прийменниково-відмінковими формами *від* + Род. в., *за* + Зн. в., *над* + Зн. в., пор.: …***немає*** *в цьому світі* ***нічого цікавішого*** *від спостерігання за тим, як напівзасніженими гірськими верхами пересуваються тіні від хмар* (Ю. Андрухович); ***Немає нічого кращого*** *і* ***приємнішого*** *у світі за перший крик новонародженого немовляти* (Бершадь, 19.06.2009); *Для мене* ***нема нічого прикрішого*** *над недозрілу філософію!* (О. Кобилянська).

Якщо ж у реченні йдеться про надзвичайність вияву динамічної ознаки, то об'єктний компонент на позначення цієї ознаки набуває форми інфінітива, що вводиться в речення порівняльним сполучником ***як***, пор.: ***Нема нічого страшнішого****, як здобувати твердиню* (Б. Лепкий); *Мабуть,* ***немає нічого важчого****, як не спати, коли хочеться спати* (В. Нестайко).

Заперечні конструкції із суперлативним значенням широко вживані в українській народній творчості. Характерно, що в пареміях позицію об'єкта після заперечного предикатива заповнюють не заперечні займенники *ніщо, ніхто*, а іменники – назви осіб за родинними або соціальними зв'язками. Це дає змогу наголосити на найважливіших цінностях у житті людини, пор.: *Нема у світі цвіту цвітнішого над маківочки,* ***нема*** *ж і* ***роду ріднішого*** *над матіночки* (Укр. прислів'я); ***Нема вірнішого приятеля****, як добра жінка* (Укр. прислів'я); ***Нема гіршого ворога****, як дурний розум* (Укр. прислів'я).

Вторинну функцію інтенсифікації ознаки заперечна частка ***не*** виконує і в складі особливого сполучного засобу, де вона поєднана із займенниковим іменником (***хто не, що не***), займенниковим прикметником (***який (яка, яке, які) не; чий (чия, чиє, чиї) не***), займенниковим прислівником (***як не, куди не, коли не, звідки не***) та займенниковим числівником (***скільки не***). Напр.: ***Що б*** *він про мене там* ***не*** *думав,* ***що б не*** *балакав,* ***як*** *би* ***не*** *ставився до мене, а я об'єктивно... люблю правду!* (В. Нестайко); ***Хто*** *б* ***не*** *був, але ми їм цього не подаруємо* (У. Самчук); ***Де*** *б* ***не*** *стрівалися вони, то зараз якось зачепляться за ту землю* (Б. Грінченко); …***куди*** *б* ***не*** *йшов,* ***де*** *б* ***не*** *бував – світ, дорога приведуть мене до Улясі* (Ю. Мушкетик). В українському мовознавстві такі сполучні засоби називали сполучниками [8, с. 84] або сполучнослівними єдностями [6, с. 81; 16, с. 53], а самі речення, де вони виражають семантико-синтаксичні відношення між підрядною допустовою і головною частиною, кваліфікували як узагальнено-допустові складнопідрядні речення [8, с. 84; 16, с. 53] або як кількісно-допустові складнопідрядні речення [6, с. 81]. Попри розбіжності в термінологічному найменуванні сполучних засобів та складнопідрядних речень, де вони виражають допустові семантико-синтаксичні відношення, дослідники одностайні в тому, що обмеження, перешкода, виражені в підрядній допустовій частині, мають посилений, інтенсивний, а то й крайній вияв. Заперечна частка ***не*** в таких складних конструкціях сприяє абсолютизації того параметра, на який вказує займенникове слово, пор.: ***Хто б не*** *був…* – ***абсолютно будь-хто****;* ***Що б*** *він про мене не думав…* – ***абсолютно все****, що він міг про мене думати*; ***Де б*** *не стрівалися …* – ***абсолютно будь-де****, де стрівалися*; ***Куди б*** *не йшов …* – ***абсолютно скрізь****, куди йшов.* Таке використання заперечного компонента сприяє

формуванню компактних експресивно маркованих синтаксичних структур з абсолютизованим значенням.

На окрему увагу заслуговують конструкції з частками ***ні***, ***ані***, які поєднують заперечну та інтенсифікаційну функції. Їх уживають у реченнях на тлі приприсудкового заперечення чи заперечення при головному члені односкладного речення для того, щоб наголосити, що предикативна ознака не властива суб'єктові навіть найменшою мірою, пор.: ***Не*** *маю* ***ні*** *купона* (Любко Дереш); *Я цього ще* ***не*** *бачив* ***ні*** *разу* (В. Винниченко); *Більше вона* ***ні*** *слова* ***не*** *сказала матері* (Гр. Тютюнник); *У „Свободі слова"* ***немає ні*** *секунди імпровізації...* (Хрещатик, 12.10.06). Функціонально ці частки подібні до заперечних займенників *жоден, ніякий* та прислівника *ніколи,* які спеціалізуються на абсолютизації заперечуваної ознаки, пор.: *Не сказав* ***жодного*** *слова – Не сказав* ***ні*** *слова; Не пропускав занять* ***ніколи*** *– Не пропускав занять* ***ні*** *разу.* З огляду на те, що частка ***ні*** бере участь у вираженні повної відсутості чого-небудь, І. М. Кобозєва вважає її виразником екзистенційного заперечення, яке поєднується в реченні з предикатним запереченням [11, с. 87]. На нашу думку, безпосередня функція частки ***ні*** полягає все-таки не в запереченні буття, а в запереченні найменшого вияву чого-небудь, тому точніше вважати її виразником абсолютного заперечення, як його кваліфікують деякі мовознавці [14, с. 15].

У мові Київської Русі заперечно-підсилювальна частка ***ні*** (***ни***) могла бути самодостатнім експресивно-заперечним засобом, проте вможливлювала факультативне вживання частки ***не*** з предикативним центром [14, с. 15]. У сучасній українській мові так зване абсолютне заперечення відбувається на тлі заперечення предикативної ознаки, пор.: ***Не*** *сказала* ***ні*** *слова;* ***Не*** *було* ***ні*** *натяку на зміни.* Проте в разі елімінації заперечного предиката, частка ***ні*** залишається єдиним виразником заперечення в структурі речення, пор.: *І грошей* ***ні*** *копійки* (Г. Гордасевич) ← *Я* ***не*** *маю грошей* ***ні*** *копійки.*

За допомогою речень, у яких частки ***ні, ані*** виражають заперечення самостійно, експресивніше описують ситуацію, акцентуючи не просто на відсутності, а на цілковитій відсутності чого-небудь, пор.: *Ну й день видався нині! Спекотище!* ***Ні*** *вітеречка!* (Г. Тарасюк); *Мовчок.* ***Ані*** *звуку. Тихо й темно, як у вусі* (В. Близнець); *І що ж вони там утрьох роблять? Це ж…* ***ані*** *даху над головою,* ***ні*** *світла…* (Люко Дашвар).

Поєднання частки ***ані*** з дієслівними та віддієслівними компонентами спричиняється до утворення компактних експресивних форм превентивних комунікативних актів, які застерігають він найменшої спроби виконання яких-небудь дій, пор.: *Без мого окремого наказу* ***ані*** *одного* ***стрілу****! – крикнув до них гетьман* (Б. Лепкий); *–* ***Ані писни****, – глухо рокотів на нього Бовдюг* (Г. Тютюнник); *– Стійте!* ***Ані руш****! Це вам так не минеться!* (Ю. Винничук).

Підсилювально-заперечну функцію частки ***ні, ані*** виконують і в складі деяких ідіоматичних сполук, пор.: ***ні гу-гу, ні душі, ані пари з вуст, ні крихти, ні грама, ні ріски в роті, ні на мить*** та ін. Напр.: *Ніна сидить замисливши...* *Мовчить,* ***ані пари з вуст*** (В. Близнець); *...саме були уроки, на широкому подвір'ї* ***ані душі****...* (В. Шкляр); *— Спа-а-алю все.* ***Ні грама*** *німцям не лишу!* (Г. Тютюнник); *...води принеси, бо немає* ***ні ріски*** *у хаті* (Панас Мирний).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, заперечні одиниці в сучасній українській мові слугують вторинним засобом інтенсифікації та абсолютизації ознак. Від спеціалізованих засобів вираження цих значень вони відрізняються більшою експресивністю та компактністю.

Транспозиція заперечних одиниць у зону вираження інтенсивності ознаки свідчить про модусний, інтерпретативний характер категорії заперечення, її функціональний перетин з категоріями інтенсивності та експресивності.

Дослідження особливостей уживання заперечних одиниць у ролі засобів інтенсифікації ознаки відкриває перспективи для подальшого вивчення транспозитивних явищ у сучасній українській мові.

Список використаної літератури

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
2. Арутюнова Н. Д. Феномен второй реплики, или о пользе спора / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Противоречивость и аномальность текста. – М. : Наука, 1990. – С. 175–190.
3. Баган М. П. Категорія заперечення в українській мові : функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви / М. П. Баган. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 376 с.
4. Бондаренко В. Н. Отрицание как логико-грамматическая категория / В. Н. Бондаренко. – М. : Наука, 1983. – 212 с.
5. Боргер Я. В. Комплексный анализ речевых актов негативной реакции (на материале современных драматических произведений) : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / Я. В. Боргер. – Тюмень, 2004. – 21 с.
6. Городенська К. Г. Сполучники української мови: [монографія] / Катерина Городенська. – К. : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2010. – 208 с.
7. Есперсен О. Философия грамматики / Отто Есперсен. – М. : Изд-во иностран. л-ры, 1958. – 404 с.
8. Загнітко А. П. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого і складного речення / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1994. – 204 с.
9. Зигварт Х. Логика / Христоф фон Зигварт. – СПб., 1908. – Т. 1. – 368 с.
10. Кислякова Л. И. Высказывания со скрытым отрицанием в немецком языке : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские язики» / Л. И. Кислякова. – Калинин, 1981. – 16 с.
11. Кобозева И. М. О семантической трактовке кумулятивного отрицания в русском языке / И. М. Кобозева // Проблемы структурной лингвистики 1984. – М. : Наука, 1989. – С. 80–94.
12. Озерова Н. Г. Средства выражения отрицания в русском и украинском языках / Н. Г. Озерова. – К. : Наук. думка, 1978. – 118 с.
13. Родионова С. Е. Интенсивность и ее место в ряду других семантических категорий / С. Е. Родионова // Славянский вестник. – М. : МАКС пресс, 2004. – Вып. 2. – С. 300–313.
14. Савельева Л. В. Развитие синтаксических форм отрицания в русском языке донационального периода : автореф. дисс. на соискание учен. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язик» / Л. В. Савельева. – Л., 1989. – 35 с.
15. Сусов И. П. Семантическая структура предложения / И. П. Сусов. – Тула : Изд-во Тульск. пед. ин-та, 1973. – 94 с.
16. Ткачук Т. П. Категорія допустовості в українській мові [монографія] / Т. П. Ткачук. – Вінниця : ТОВ «Видавництво-друкарня «Діло», 2013. – 221 с.
17. Чикина Е. Е. Отрицание как когнитивная стратегия номинации / Е. Е. Чикина // Международный научно-практический (электронный) журнал „INTER-CULTUR@L-NET”. – [Электронный ресурс]. – 2006. – Вып. 5. – Режим доступа : http://vfnglu.wladimir.ru/Rus/NetMag/v5/v5_ar07.htm.
18. Шейгал Е. И. Интенсивность как компонент семантики слова в современном английском языке : дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.04 / Шейгал Елена Иосифовна. – М., 1981. – 226 с.

Одержано редакцією 12.12.13
Прийнято до публікації 24.12.13

М. П. Баган

Отрицание как средство интенсификации признака

В статье проанализировано вторичное функционирование отрицательных единиц в качестве средств интенсификации признаков, выявлены предпосылки такой транспозиции, обусловленные спецификой мыслительно-речевой операции отрицания. Названы типы номинаций, в которых отрицательные префиксы способствуют формированию значения крайнего проявления определенных признаков. Отмечено употребление отрицательных операторов в роли интенсификаторов признака в составе фразеологических единиц. Систематизированы типы синтаксических конструкций, в которых частицы выполняют усилительно-отрицательную функцию. На основе анализа синтаксических конструкций с двойным отрицанием установлены две

связанные между собой тенденции: тенденция к усилению отрицания в структуре предложений современного украинского языка и тенденция к использованию отрицания для усиления различных признаков. Проанализированы также сложноподчиненные предложения, в которых отрицательные компоненты входят в союзнословные сочетания, способствуя выразительности количественно-уступительного значения. Выяснены преимущества отрицательных конструкций над утвердительными в выражении значений высокого и высшего степеней проявления признака.

Ключевые слова: *отрицание, отрицательный префикс, отрицательная частица, отрицательное местоимение, отрицательная конструкция, интенсивность, экспрессивность, компаратив, суперлатив.*

M. P. Bahan

Negation as mean of intensification of feature

The article analyzes the secondary functioning of negative units as means of intensification of features, preconditions of such transposition, due to the specificity of mental - verbal negation operation are revealed. Types of nominations, in which negative prefixes contribute to the formation of the meaning of extreme manifestation of certain features, are found out. Use of negative operators as intensifiers of features in structure of idioms is noted. Types of syntactical construction in which the particles carry a negative - intensive function are systematized. By analyzing the syntactical construction with double negation stated two interrelated tendencies: a tendency to expressiveness of negation in sentence structure of the modern Ukrainian language and the tendency to use negation to enhance various features. Compound sentences, in which the negative components are parts of the conjunctional unities and promote expressiveness of quantitative permissive meaning, are analyzed. It is shown the benefits of negative constructions in expressing of high and the highest degree of manifestation of features.

Key words*: negation, negative prefix, negative particle, negative pronoun, negative structure, intensity, expressiveness, comparatives, superlative.*

УДК 811.161.2’373.421

О. А. Мартиняк

СИНОНІМИ У «ВИРОБНИЧОМУ ТЕРМІНОЛОГІЧНОМУ БЮЛЕТЕНІ»

У статті проаналізовано явище синонімії у «Виробничому термінологічному бюлетені» (1935), який мав на меті спрямувати розвиток української науково-технічної термінології в русло максимального уподібнення до російської термінолексики. Це видання змінило напрям розвитку української науково-технічної термінології на народній основі, започаткований Інститутом української наукової мови в 20-х рр. XX ст. У роботі запропоновано короткий порівняльний аналіз термінів-синонімів, зафіксованих у «Практичному словнику виробничої термінології» І. Шелудька й у «Виробничому термінологічному бюлетені». Описано найпоширеніші типи синонімів, які пропонує бюлетень: синоніми лексичного рівня (термін чужомовного походження – власне український термін, термін-росіянізм – питомий термін), словотвірні синоніми (омоосновні та гетероосновні) й синтаксичні синоніми (терміни-слова й терміни-словосполуки). Особливу увагу звернено на нові синонімні пари, яких не подавали лексикографічні джерела 20-х рр., а в бюлетені вони з’явилися унаслідок активізації чужомовних термінів, росіянізмів, складених назв зі словами «завод», «фабрика», «машина», «майстерня» в українській науково-технічній термінології. Синонімні терміни проаналізовано з погляду їхнього походження й доречності вживання.

Ключові слова: *українська науково-технічна термінологія, лексичні синоніми, росіянізми, словотвірні синоніми, синтаксичні синоніми.*

Постановка проблеми. Усе частіше українські мовознавці звертаються до лексикографічних джерел, що з’явилися в 20 – 30-х роках минулого століття, вважаючи, що їх перегляд сприятиме очищенню української термінології від недоречних запозичень та росіянізмів. В окремих випадках це уможливить зникнення з української науково-технічної термінології низки синонімів.

Аналіз останніх досліджень. Зовсім уникнути синонімії в термінолексиці практично неможливо, але її варто звести до раціонального мінімуму, відмовившись від тих назв, що не відповідають системі української мови і мають автентичні відповідники. Такої думки дотримуються сучасні мовознавці, що досліджують явище синонімії в різних терміносистемах: І. Кочан [7], Т. Михайлова [8], С. Булик-Верхола [1], І. Волкова [3], Л. Задояна [4], О. Казанюк [5], Л. Костенко [6] та інші.

Мета статті: проаналізувати явище синонімії у «Виробничому термінологічному бюлетені» (1935), з'ясувати вплив цього видання на подальший розвиток і внормування української науково-технічної термінології.

Виклад основного матеріалу. У 20-і роки формування української науково-технічної термінології відбувалося на народній основі, що зумовило значну відмінність українських терміносистем від російських. Лексикографи дуже обережно ставилися до запозичень, а тому поряд із чужомовними термінами завжди пропонували автентичні відповідники, що призводило до значної кількості синонімів. Тому українська термінолексика стала об'єктом критики з боку радянської влади. За визначенням останньої, вона була спрямована в бік «штучного відриву від спільної, братньої українській мові, мови російського народу» [11, с. 115].

У 30-і роки відбулися суттєві кількісні та якісні зміни української науково-технічної термінології. Робота в ділянці стандартизації української термінолексики, розпочата Інститутом української наукової мови, продовжувалась уже в діаметрально протилежному напрямку, під гаслом «викорінити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті» [11, с. 113]. Уся попередня праця в галузі термінології була проголошена «шкідницькою», адже була спрямована на націоналістичні шляхи, тобто «провадилась у напрямку ліквідації загальновживаних в українській та російській мовах термінів у науковій, технічній термінології» [11, с. 114].

Наркомос освіти постановив, що потрібно переглянути словники й усю термінологію, викинути зі словникового матеріалу всі буржуазно-націоналістичні засмічення та провести уніфікацію технічної термінології з тою термінологією, що є в Радянському Союзі, вживана й на Україні та зрозуміла для широких мас [11, с. 130]. З цією метою було видано додатки до термінологічних словників – «Термінологічні бюлетені», у яких «виправлено» 14,5 тис. лексичного складу української термінології, що становило від 50 до 80 відсотків оригінальних українських термінів [9, с. 31].

Видання «Виробничого термінологічного бюлетеня» було спрямоване на подолання штучної відірваності української термінології від російської. У ньому простежуємо зменшення загальної кількості синонімів за рахунок вилучення власне українських термінів, які, на думку укладачів, є вигаданими, пристосованими, архаїзмами, діалектизмами, іншомовними словами в перекрученій формі [2, с. 6].

Зіставлення реєстрів «Практичного словника виробничої термінології» І. Шелудька і «Виробничого термінологічного бюлетеня» доводить, що, насамперед, вилучали питомі українські терміни. Інженер І. Шелудько в передмові до словника зазначив, що «коло чужих слів подано розв'язання як українські, так і чужомовні, даючи на добір читачеві взяти чи свій, чи чужоземний термін; українські назви, звичайно поставлено на чільне місце, крім тих випадків, коли вони не цілком точно відповідають змістові поняття, тоді їх ставимо на друге місце, як можливі варіанти» [12, с. IV].

Пропонуємо порівняти синоніми на літеру А, запропоновані в словнику І. Шелудька та їх відображення у «Виробничому термінологічному бюлетені»:

Практичний словник виробничої термінології	Виробничий термінологічний бюлетень
Абажур (-ра), дашок (-шка)	*Абажур (-ра)*
Дашкодержавка, дашкова державка	*Абажуротримач (-ча)*
Абзац (-цу), уступ (-пу)	*Абзац (-цу)*
Абсорбер (-ра), вбирач (-ча)	*Абсорбер (-ра)*

Аванбек (-ка), передок (-дка)	*Аванбек (-ка)*
Автоматичний, самочинний	*Автоматичний*
Аґльомерат, скупняк (-ку)	*Агломерат*
Аґітатор (-ра), збурювач (-ча)	*Агітатор (-ра)*
Аґітація, збурювання	*Агітація*
Аератор (-ра), обвітрювач (-ча)	*Аератор (-ра)*
Аерометр (-тра), повітромір (-ра)	*Аерометр (-тра)*
Аеронавт (-та), повітроплавець (-вця)	*Аеронавт (-та)*
Ажурний, прозірчастий	*Ажурний*
Акумуляторотяг (-га), льокомотив акумуляторний	*Локомотив акумуляторний*
Альтиметр (-тра), висотомір (-ра), вишиномір (-ра)	*Альтиметр (-тра), висотомір (-ра)*
Амальґама, живосрібина	*Амальгама*
Амальґаматор (-ра), живосрібник (-ка)	*Амальгаматор (-ра)*
Амальґувальня, живосрібнильня	*Фабрика амальгамаційна*
Амбразура, заглибина	*Амбразура*
Амортизатор (-ра), (у)гамівник (-ка)	*Амортизатор (-ра)*
Анкер (-ра), якір (якора)	*Анкор (-ра)*
Апофіза, паросток (-стка)	*Апофіза*
Апретурня, обробня	*Фабрика апретурна, фабрика обробна*
Апреціятор (-ра), клейкомір (-ра)	*Апреціатор (-ра)*
Арка, лук (-ку)	*Арка*
Аркада, многолук (-ку)	*Аркада*
Арнаментарня, чорнилоробня	*Завод чорнильний*
Асфальт яр (-ра), асфальтник (-ка)	*Асфальтувальник (-ка), асфальтер (-ра)*
Ательє, робітня	*Ательє*
Ахтерлюк (-ка), засік гузовий	*Ахтерлюк*
Ахтерштевень, бабка гузова	*Ахтерштевень*

Значну кількість пар, де поряд із терміном чужомовного походження пропонують уживати автохтонний відповідник, що є калькою або приблизним перекладом запозичення, бюлетень все-таки пропонує. Здебільшого це терміни, що походять із класичних мов та зі сучасних західноєвропейських мов. Зокрема: 1) з латинської: *абсорбція – вбирання, біфілярний – двонитковий, дистанція – віддаль, відстань, деклінатор – відхиломір, горизонт – рівень, дуплікатор – подвоювач, експлікація – виклад, екстрактовник – соковар, інклінатор – нахиломір, інфільтрація – просочування, іригація – зрошування, зрошення;* 2) з грецької: *анемометр – вітромір, анемоскоп – вітровказ, гігрометр – вологомір, динамометр – силомір, термічний – тепловий;* 3) з французької: *аретир – затримник, бобіна – шпуля, декантат – злив, дефібрер – деревотерка, елерони – крильця, канелюра – жолобок, контрфорс – підстінок, крокі – зарис, метранпаж – верстальник, реборда – гребінь;* 4) з німецької: *глазур – полива, грабштихель – різьбило, зензубель – закрійник, демпфер – заспокійник, регель – бантина, рол – сувій, сигнал – гасло, фон – тло, шибер – заслінка, шпунтовик – пазовик, шпур – бурка, штабель – стіс, штрих – риска;* 5) з англійської: *брекватер – хвилеріз, скрубер – газопромивник, фідер – живильник;* 6) з голландської: *ганшпуг – стяг, дамба – гата, лопар – линва, трап – східці, швартов – причал.*

Зафіксовано терміни-гібриди, які приймають до свого складу лише один чужомовний компонент, а паралельно з ними пропонують використовувати українські кальки: *дендромір – товстомір, термопара – теплопара, тягометр – тягомір.*

Рідше паралельно зі запозиченнями вживають словосполуки, що складаються із двох українських компонентів або з одного українського та одного чужомовного. Зокрема: *васерглас* (з нім. вода і скло) – *рідке скло, вашгерд* (з нім. плита і промивати) – *рудопромивний прилад, ерліфт* (з англ. повітря і підіймати) – *повітряна підойма, кронглас* (з нім. оптичне скло) – *кронове скло.*

Загалом у «Виробничому термінологічному бюлетені» спостерігаємо суттєве зменшення кількості синонімних пар «запозичений термін – український відповідник». Укладачі бюлетеня свідомо вилучили значну кількість автохтонних термінів, надаючи перевагу чужомовним, які побутували в російській мові. Це сприяло зближенню української та російської мов, тобто асиміляції української мови.

Натомість у «Виробничому термінологічному бюлетені» з'явилася значна кількість лексичних синонімів, яких не фіксували технічні словники 20-х рр. Паралельно з українськими науково-технічними термінами пропонують уживати слова, що властиві російській мові. Останні без будь-яких змін та пристосувань до особливостей мовної системи переносять на український ґрунт, узаконюючи так росіянізми в українській науково-технічній термінології. Зокрема: *баня – купол, баня – лазня, бляха – жерсть, бляхар – жерстяник, бляшанка – жерстянка, вагoвоз – грузовик, вада – порок, вежа – башта, вишка, вежовий – баштовий, візерунок – узор, жниварка – жатка, казан – котел, казаняр – котельник, котляр, корок – пробка, кошикар – корзинник, криголом – льодокол, набій – снаряд, ноші – носилки, облямівка – опушка, оксамит – бархат, пака – тюк, піддашок – козирок, підтримка – піддержка, повстяники – валянки, пожежник – пожарник, попіл – зола, прас – утюг, рубець – шрам, свердлик – буравчик, свердловий – буровий, свердлотримач – буротримач, стерно – руль, тиньк – штукатурка, тинькар – штукатурник, черевичник – башмачник.*

У технічній термінології у відношення синонімії часто вступають два власне українські терміни. Серед них варто виокремити групу синонімів словотвірного рівня, що називають опредметнену дію. У цьому разі явище синонімії спричинене можливістю творити похідники від однієї твірної основи за допомогою різних однофункційних словотворчих афіксів. Широко представлені в бюлетені такі паралелі:

1) іменниковий термін чоловічого роду з нульовим суфіксом та іменниковий термін на *-ання / -ення: відлив – відливання, вруб – врубання, забір – забирання, завал – завалювання, завалення, загин – загинання, затин – затинання, згін – зганяння, обвал – обвалювання, обвалення, обрив – обривання, опал – опалення, перебіг – перебігання, розбір – розбирання, тиск – тиснення;*

2) іменниковий термін жіночого роду з нульовим суфіксом та іменниковий термін на *-ання / -ення: дія – діяння, напруга – напруження, оздоба – оздоблення, передача – передавання, подача – подавання;*

3) іменниковий термін зі суфіксом *-к(а)* та іменниковий термін на *-ання / -ення: барсовка – барсування, видувка – видування, викачка – викачування, виробка – вироблювання, вичистка – вичищання, вичищення, зарядка – заряджання, зарядження, здача – здавання, мочка – мочіння, обробка – обробляння, оброблення, оправка – оправляння, оправлення, очистка – очищання, очищення, сполука – сполучення.*

Укладачі бюлетеня знехтували ще однією характерною рисою української мови: поняття, пов'язані з дією, подією та наслідком дії, на відміну від російської мови, треба позначати різними правильно обраними формами [10, с. 86], приміром: *вставляти, вставляння* (дія) – *вставити, вставлення* (подія) – *вставка* (наслідок).

Серед омоосновних словотвірних синонімів подано назви предметів, що різняться родовою належністю: *гладило – гладилка, закріплина – закріп, захват – захватка, коток – котушка, лощило – лощилка, напустка – напусток, опояска – пояс, перетяжка – перетяг, слізник – слізниця, смітник – смітнице.*

Бюлетень фіксує наявність гетероосновних словотвірних синонімів в українській науково-технічній термінології 30-х років. Це терміни, утворені від синонімних твірних

основ за допомогою різних однофункційних словотворчих афіксів або за допомогою того ж афікса. Серед них є назви: 1) опредметнених дій: *видавлювання – витискування – вичавлювання, дрижання – тремтіння, замазування – шпарування, замолоджування – засолоджування, захоплювання – захвачування, обпалювання – обсмалювання, перебирання – перескладання, примикання – стикання, розпилення – розпорошення, свердління – буріння, утюження – прасування, штукатурення – тинькування;* 2) робітничих професій: *відгрібальник – відгортальник, рисувальник – малювальник, свердляр – бурильник;* 3) предметів: *барвник – фарбник, відрізок – відтинок, держальник – тримач, защіпка – заскочка, малюнок – рисунок, морилка – зв'ялювалка, окріпник – кип'ятильник, підкладка – підбивка – підшивка;* 4) опредметнених ознак: *занечищеність – забрудненість, продуктивність – видатність.*

Подано прості й складні синонімні назви осіб за фахом. Зокрема: *бровар – пивовар, валяльник – шаповал, глибомірник – карбівник, грабар – землекоп, каменяр – каменолом, соляр – солевар, смоляр – смоловар.* Складні терміни, вочевидь, з'явилися під впливом російської мови.

Серед складних науково-технічних термінів часто трапляються такі, що різняться між собою одним компонентом, який, поєднуючись зі синонімними основами, творить паралельні назви. Приміром: *взаємочин – взаємодіяння, водотонажність – водообсяг, кам'яновугляний – кам'яновугільний, лукомір – кривомір, лукорис – криворис, малосилість – малосильність – малопотужність, малопотужний – малосилий, платиноносний – платиновмісний, скоропсувальний – швидкопсувальний, шерстопрядильний – вовнопрядильний, шерстоткацький – вовноткацький, шерсточесальний – вовночесальний, шерсточесальня – вовночесальня.*

Зрідка синонімами складних технічних термінів є прості слова: *винокуріння – гуральництво, газовиробляння – газування, каменоломня – каменярня, торфокопня – торфовище, фарбовиробня – фарбарня.*

Ознакою технічної термінології 30-х рр. є засилля аналітичних назв, які починають уживати паралельно з уже відомими однослівними термінами. Укладачі «Виробничого термінологічного бюлетеня» знехтували важливим принципом українського словотвору – стислістю. Такий підхід став добрим підґрунтям для подальшої асиміляції української мови.

У 20-х роках XX ст. слова *завод* і *фабрика* вживали дуже рідко. На позначення промислових установ в українській технічній термінології здебільшого використовували однослівні назви. У бюлетені простежуємо активізацію складених термінів, які вживають паралельно із автентичними однослівними назвами: 1) ремесел: *гірництво – справа гірнича, друкарство – справа друкарська, ковальство – ремесло ковальське, лимарство – ремесло лимарне, слюсарство – ремесло слюсарне, столярство – справа столярна, ремесло столярне, теслярство – справа теслярська, токарство – ремесло токарне;* 2) заводів: *броварня – пивоварний завод, ґуральня – винокурний завод, горілчаний завод, корабельня – верф – кораблебудівельний завод, лісопилка – тартак – лісопильний завод, прядильня – прядильна фабрика, салотопня – салотопний завод, смолярня – смоловарня – смолокурня – смолокурний завод, солеварня – солеварний завод, топильня – топильний завод, цегельня – цегельний завод, цукроварня – цукровий завод;* 3) фабрик, майстерень, закладів, відділів тощо: *палітурня – майстерня палітурна, слюсарня – майстерня слюсарна, токарня – токарна майстерня; апаратна – зал апаратний, складальня – зал складальний, складальне приміщення, шерстемийня / вовномийня – заклад шерстомийний / вовномийний; обмотувальна – обмотувальний відділ, сортувальна – сортувальний відділ, шовкокрутильня – шовкокрутильна фабрика; глинище – кар'єр глиняний;* 5) машин: *бризкалка – машина бризкальна, вибивалка – машина вибивальна, тіпалка – машина тіпальна, тістомісилка – тістомісильна машина, трясилка – машина витрушувальна, шерсточесалка/вовночесалка – машина шерсточесальна, машина вовночесальна, щипалка – щипальна машина.*

У відношення синонімії нерідко вступають словосполуки. Укладачі пропонують заміняти власне український компонент однієї з них росіянізмом або запозиченим відповідником: *завод гірничий – завод металургійний, завод жерстяний – завод бляшаний,*

майстерня жерстяна – майстерня бляшана, майстерня парусна – майстерня вітрильна, майстерня шлюпкова – майстерня човнова, пороховий склад – пороховий погріб, майстер шлюпковий – майстер човновий, машина зуборізна – машина фрезерна, машина дроворубна – машина дровокольна, секатор садовий – ножиці садові.

Аналіз лише одного з перших видань українського радянського термінознавства демонструє радикальність і цілеспрямованість змін, спрямованих на подолання розбіжностей між українською та російською мовами. Це виявилось у грубому втручанні в систему нашої мови й у вилученні з активного вжитку значної кількості автохтонних термінів.

Загалом кількість синонімів залишалась досить вагомою, хоча істотні зміни таки відбулися. Поряд із чужомовними термінами щораз рідше пропонували питомі відповідники, особливо якщо запозичені назви функціонували в російській термінолексиці. Натомість паралельно з власне українськими назвами рекомендували вживати кальки з російської, навіть якщо останні суперечили законам української мови. Окрім того, запозичені терміни часто змінювали своє фонетичне оформлення, уподібнюючись до російських аналогів.

Висновки. «Виробничий термінологічний бюлетень» негативно позначився на процесі формування української термінології, яка у 20-х роках творилась на національній основі. Курс на асиміляцію української науково-технічної термінології до російського взірця набув широкої популярності і в подальші роки трансформувався в курс на інтернаціоналізацію. Недоречні росіянізми, що були запропоновані в цьому виданні як аналоги питомих термінів, спричинилися до появи так званої “баластної” синонімії. Деякі кальки згодом витіснили автентичні назви й продовжують функціонувати в сучасній українській науково-технічній термінології. Тому з метою очищення термінолексики від надміру синонімів плануємо більш детальний порівняльний аналіз реєстру технічних словників, що були видані у 20-х рр. і реєстру «Виробничого термінологічного бюлетеня».

Список використаної літератури

1. Булик-Верхола С. З. Синонімія в українській музичній термінології / С. З. Булик-Верхола // Вісник Харківського ун-ту. Серія : філологія / [ред. кол. : Ю. М. Безхутрий (відп. ред.) та ін.]. – Х. : Видав. Центр ХНУ, 2000. – №491. – С. 264–267.

2. Виробничий термінологічний бюлетень. – К. : Вид-во ВУАН, 1935. – 80 с.

3. Волкова І. В. До питання синонімії в сучасній українській фізичній термінології / І. В. Волкова // Вісник Харківського ун-ту. Серія : філологія / [ред. кол. : Ю . М. Безхутрий (відп. ред.) та ін.]. – Х. : Видав. Центр ХНУ, 2000. – №473. – С. 11–14.

4. Задояна Л. Синонімія в сучасній українській термінології цукрового виробництва / Лариса Задояна // Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія : Проблеми української термінології / [відп. ред. Л. Полюга]. – Львів : Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2008. – № 620. – С. 246–249.

5. Казанюк О. Явище синонімії в українській термінології садово-паркового господарства / Оксана Казанюк // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / [відп. ред. Л. О. Симоненко]. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 152–155.

6. Костенко Л. М. Явище синонімії в термінології садівництва / Костенко Л. М. // Вісник Запорізького держ. ун-ту. Серія : Філол. науки. – Запоріжжя : ЗДУ, 2004. – № 1. – С. 91–96.

7. Кочан І. Варіанти і синоніми термінів з міжнародними компонентами / Ірина Кочан // Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія : Проблеми української термінології / [відп. ред. : Л. Полюга]. – Львів : Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2008. – № 620. – С. 14–19.

8. Михайлова Т. Синонімічні відношення в українській науково-технічній термінології / Тетяна Михайлова // Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія : Проблеми української термінології / [відп. ред. Л. Полюга]. – Львів : Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2004. – № 503. – С. 53–57.

9. Наконечна Г. Українська науково-технічна термінологія : Історія і сьогодення / Галина Наконечна. – Львів : Кальварія, 1999. – 110 с.

10. Українська ділова мова : практичний посібник на щодень / за ред. д-ра тех. наук М. Д. Гінзбурга. – Х. : Торсінг, 2003. – 592 с.

11. Хвиля А. Викорінити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті / Андрій Хвиля // Українська мова у ХХ сторіччі : Історія лінгвоциду / за ред. Л. Масенко. – К. : Видав. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 399 с.

12. Шелудько І. М. Практичний словник виробничої термінології / Шелудько І. М. – Х. : Рад. шк., 1931. – 110 с.

Одержано редакцією 11.12.13
Прийнято до публікації 24.12.13

О. А. Мартыняк

Синонимы в «Производственном терминологическом бюллетене»

В статье анализируется явление синонимии в «Производственном терминологическом бюллетене» (1935), который был направлен на максимальную ассимиляцию украинской научно-технической терминологии к русской терминолексике. Это издание изменило направление развития украинской научно-технической терминологии на народной базе, основанное Институтом украинского научного языка в 20-х гг. XX ст. В работе предложен краткий сравнительный анализ терминов-синонимов, зафиксированных в «Практическом словаре производственной терминологии» И. Шелудько и в «Производственном терминологическом бюллетене». Описаны самые распространенные типы синонимов, которые фиксирует бюллетень: синонимы лексического уровня (заимствованный термин – собственно украинский термин, термин-руссизм – украинский термин), словообразовательные синонимы (омоосновные и гетероосновные) и синтаксические синонимы (термины-слова и термины-словосочетания). Особенное внимание обращено на новые синонимические пары, которые не были зафиксированы в лексикографических источниках 20-х гг., а в бюллетене они появились за счет активизации заимствованных терминов, руссизмов, аналитических названий со словами «завод», «фабрика», «машина», «мастерская» в украинской научно-технической терминологии. Синонимические термины проанализированы с точки зрения их происхождения и уместности употребления.

Ключевые слова: *украинская научно-техническая терминология, лексические синонимы, руссизмы, словообразовательные синонимы, синтаксические синонимы.*

O. A. Martynyak

Synonyms in «Vyrobnychyy terminolohichnyy byuleten»

The article deals with the phenomenon of synonymy in the "Industrial Terminological Bulletin" (1935) the aim of which was to direct the development of Ukrainian scientific technical terminology to the most assimilated to Russian terminology extend. The publication changed the direction of the development of Ukrainian scientific technical terminology on the national basis established by Ukrainian Scientific Language Institute in the twenties. In the paper there is presented a short contrastive analysis of synonymic terms registered in the "Practical Dictionary of Industrial Terminology" by I. Sheludko and in the "Industrial Terminological Bulletin". The most frequent types of synonyms registered in the bulletin, like lexical synonyms (loan term – Ukrainian proper term, term-russianism – specific term), word building synonyms (homogeneous and heterogeneous) and syntactic synonyms (word-terms and word combination terms), are described in the study. Great attention is paid to the new synonymic pairs that hadn't been registered in the lexicographic resources of the twenties, but they appeared in the bulletin due to the intensification of loan terms, russianisms, compound names with such words as "zavod" (plant), "fabryka" (factory), "mashyna" (machine), "maysternya" (workshop) in Ukrainian scientific technical terminology. The synonymic terms are analyzed from the viewpoint of their origin and the appropriateness of their usage.

Key words: *Ukrainian scientific technical terminology, lexical synonyms, russianisms, word building synonyms, syntactic synonyms.*

УДК 811.161.2'367.625

А. С. Стадній

ОКАЗІОНАЛЬНІ Й УЗУАЛЬНІ КОНОТАТИВНІ ЗНАЧЕННЯ ДІЄСЛІВ У МОВІ СУЧАСНИХ ЗМІ

У статті проаналізовано оказіональні й узуальні конотативні значення дієслів мови засобів масової інформації. Встановлено, що в мові мас-медіа активно використовують дієслова з конотативними значеннями, які поділяють на оказіональні й узуальні. Оказіональне значення – це

нове емоційно-оцінне значення, яке з'являється у слові в певному контексті, узуальне значення усталилося в мові і стало загальновживаним. Представлено критерії розмежування оказіональних і узуальних значень. З'ясовано, що чіткої межі між оказіональною й узуальною конотаціями немає. Прослідковано трансформацію конотативних значень дієслів. Серед конотативних значень дієслова виділено оказіональні, оказіонально-узуальні, узурально-оказіональні, узуальні значення. Саме синтагматичні відношення (контекстні зв'язки) сприяють виникненню оказіональних конотативних значень дієслів. При активному використанні слова оказіональне значення переходить в узуальне, конотативне значення згодом стає одним із переносних вторинних значень полісемантичного слова. Визначено, що в газетних текстах переважають власне семантичні оказіональні значення дієслів.

Ключові слова: *конотативне значення, оказіональне значення, узуальне значення, дієслово, контекст.*

Постановка проблеми. У мові активно функціонують конотативно марковані дієслова, які на фоні нейтральних значень відрізняються сферами використання. Вони взаємодіють з нейтральними дієслівними лексемами в публіцистичному, художньому та розмовному стилях, але саме публіцистичний стиль найбільш активно фіксує мовні інновації й відображає тенденції розвитку сучасної української літературної мови.

Значною мірою експресивність та емоційність притаманні текстам засобів масової інформації. Саме ЗМІ, що виконують дві важливі функції – впливу й повідомлення, на початку XXI століття засвідчують посилення їхньої експресивної функції.

В українському мовознавстві емоційно-експресивні засоби мови мас-медіа досліджували Н. І. Бойко [1], Н. О. Бойченко [2], Н. І. Кочукова [6], О. В. Мироненко [10], О. А. Стишов [12] та інші.

Актуальність наукової розвідки зумовлена, з одного боку, високою частотністю вживання конотативно маркованих дієслів, а з іншого – недостатнім вивченням їх у лінгвістиці.

Мета статті – проаналізувати семантико-функціональні особливості оказіональних і узуальних конотативних значень дієслів. Проблема дієслівних конотативних значень може стати частиною комплексного дослідження, присвяченого питанням унормування та стандартизації словникового складу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед конотативно маркованих лексем розрізняють оказіональні й узуальні слова, значення яких закріплено словником. Оказіональне значення – це нове емоційно-оцінне значення, яке з'являється в слові в певному контексті на основі індивідуальних асоціацій. Оказіоналізми – це «мовленнєві явища, які виникають під впливом контексту, ситуації мовленнєвого спілкування для здійснення будь-якого актуального комунікативного завдання, головним чином для вираження смислу, а також експресивного відтінку, часто комічного або іронічного характеру, необхідного в конкретному випадку» [7, с. 384]. На думку О. В. Мироненко, оказіональна конотація – «авторські емоційно навантажені мовленнєві новотвори, що відрізняються своєю лексико-семантичною неповторністю та існують в умовах певного контексту» [10, с. 63]. Функціонують різні терміни, які називають оказіоналізм: «індивідуально-авторські неологізми», «індивідуальні слова», «стилістичні чи індивідуально-стилістичні неологізми», «неологізми» та інші. Залежно від природи оказіональності, у мовознавстві виокремлюють два типи оказіональності: 1) лексичну, що ґрунтується на створенні неологізмів або оказіональних слів; 2) власне семантичну, зумовлену зміною в структурі значення слова під впливом контексту та системи образів і сприяє адекватному розумінню слова лише за умов виходу за межі його словникових значень [11, с. 104–105]. Оказіоналізми допомагають виявити семантичний потенціал слова.

Узуальні лексичні одиниці – це слова, значення яких зафіксовані в словниках. Узуальна конотація «вже усталилася в мові, є загальнозрозумілою і загальновживаною, ніби вона стала нормою. Здебільшого це конотація уже формального характеру – традиційна книжна чи пісенна, живомовна» [9, с. 192].

О. Г. Ликов вказує на 9 ознак, які розмежовують оказіональні й узуальні слова: 1) належність до мовлення; 2) утворюваність (невідтворюваність); 3) словотвірна похідність; 4) ненормативність; 5) функціональна одноразовість; 6) експресивність; 7) номінативна факультативність; 8) синхронно-діахронна дифузність; 9) індивідуальна належність [8, с. 11]. Чіткої межі між оказіональною й узуальною конотаціями немає, «оскільки кожна конотація, очевидно, у момент виникнення була оказіональною, і залежно від того, наскільки вона була вдалою і вчасною, завоювала мовний простір, оказіональна конотація стала узуальною» [9, с. 193]. Оказіональне слово переходить у розряд узуальних «при достатньо активному використанні мовцями цього слова з його контекстуальним конотативним нашаруванням до того часу, доки нове значення не буде відображене в словнику як значення» [3, с. 136–137]. У системі «оказіональне – узуальне» ступеневу визначеність конотації вивчала В. Л. Іващенко: «1) конотація оказіонального характеру (оказіональна конотація) – виникнення конотативної ознаки як елементарного змісту, 2) конотація оказіонально-узуального характеру (оказіонально-узуальна конотація) – формування конотативного значення, 3) конотація узуально-оказіонального характеру (узуально-оказіональна конотація) – становлення конотативного значення, 4) конотація узуального характеру (узуальна конотація) – закріплення конотативних значень як елементів системи» [5, с. 25]. Оказіональні конотації відображають індивідуальне сприйняття дійсності, досвід, є «мовною характеристикою» [4, с. 386] мовця, їм притаманна новизна, динамічність. В. І. Говердовський виокремив такі етапи розвитку слова: семантичний оказіоналізм (індивідуальний феномен) – конотема (індивідуально-соціальний феномен) – смисл (соціально-індивідуальний феномен) – значення (соціальний феномен) [3, с. 135]. При частому використанні конотація зникає і на її основі виникає нове значення, яке з часом може стати основним.

Виклад основного матеріалу. Серед конотативних значень дієслів можна виокремити: оказіональні: *«**Цвірінькнула**» – а воно у справі. Суддя Кірєєв став на бік інформаційних технологій і почав вивчати мікроблог Тимошенко* (УМ, 26.07.2011, 4), *цвірінькнути* – конотативне значення ‘написати про щось у мікроблозі’ виникло від назви мікроблогу «твіттер», яке походить від англійської «цвірінькати»; *За свідченнями очевидців, незважаючи на те, що «людей до Кирила нагнали», їх кількість була вкрай нечисельною – навіть «**наклонувати**» у фотошопі буде неможливо* (УМ, 28.07.2011, 2), *наклонувати* – ‘збільшити кількість когось з метою обману’; *Печерський суд вирішив «з**ачинитися**» при розгляді справ Ю. Луценка та Ю. Тимошенко* (СВ, 19.07.2011, 1), *зачинитися* – ‘не допускати до судового засідання журналістів, інших людей’; «*На Європейській змішалося все – люди, торгівля книжками, хотдогами, насінням, квітами. Тож якщо **пудрити** обличчя міста, то спершу треба його вмити» – переконував зібрання головний архітектор Черкас* (УМ, 17.08.2011, 5), *пудрити* – ‘прикрашати щось, приховуючи недоліки’; оказіонально-узуальні: *Звісно, «**танцювати**» доводиться від земельних паїв – їх у них два, всі нині жнивують у Тарасівці* (СВ, 22.07.2011, 2) *танцювати* – ‘розпочинати якусь роботу’; *Не «**вистрелив**» на СТБ нещодавній прем’єрний показ шоу «Фермер шукає дружину»* (УМ, 05 – 06.08.2011, 17), *Соліс, сховавшись за рукавичками, кілька разів таки «**вистрілив**» зі своєї засідки, але без помітних проблем для Віталія Кличка* (УМ, 22.03.2011, 11), *вистрелити (вистрілювати)* – ‘несподівано вразити кого-небудь або вдарити’; узуально-оказіональні: *Школярам цікавіше й приємніше «**посидіти**» в соціальних мережах, ніж поспілкуватися наживо…* (СВ, 19.08.2011, 1), *посидіти* – ‘поспілкуватися, попрацювати, порозважатися у всесвітній мережі Інтернет’; *Усі вони, за даними правоохоронців, «**кришували**» незаконний вилов креветки і риби* (УМ, 21.07.2011, 2), *кришувати* – ‘покривати когось, патронувати злочинні дії з корисливою метою’; «*Нашоукраїнець» ініціюватиме створення в парламенті слідчої комісії з приводу розправи над патріотами, яким «**шиють**» підрив пам’ятника Сталіну* (УМ, 10.02.2011, 4), *шити* – ‘безпідставно звинувачувати’; узуальні*: Експерти припускають, що кияни «**переїли**» вражень від великих подій, стомилися від постійного потоку гостей і подекуди сприймають Євро як черговий клопіт із галасом та сміттям на вулицях* (ГУ, 09.06.2011, 6), *переїсти* – ‘пересититися враженнями, подіями, роботою тощо’; … *було*

*створено Всеукраїнський комітет захисту рідної землі. Його завдання – «**загнуздати**» земельну реформу, спрямувати її на правильний шлях* (СВ, 18.08.2011, 1), *загнуздати* – ‘проконтролювати певний процес, спрямувати’.

Серед контекстуальних конотативних значень переважають оказіональні конотативні значення дієслів: *З того часу з’явився лише один альбом «Любов моя». Так, співак не квапиться, а спокійно «**настоює**» матеріал, додаючи нових фарб, нового звучання* (МУ, 18.02.2011, 7); *«**Замулилися**» фінансові потоки. Про майже катастрофічні червневі зливи на Буковині нагадують досі підтоплені десятки дворів і замулені криниці, очищення яких займе ще не один тиждень* (СВ, 23.07.2010, 2); *… 31 грудня дружини зіпсують геть-чисто: змусять до блиску прибрати квартиру, потім години на три «**забриють**» у наряд по кухні…* (ГУ, 14.01.2011, 6); *«**Надощував**» на статтю. Слідчий відділ управління СБУ в Херсонській області порушив кримінальну справу проти директора однієї з дослідних станцій Інституту гідротехніки і меліорації Національної академії аграрних наук* (ГУ, 01.02.2011, 10). Оказіональні конотативні значення дієслів породжені контекстом.

Слово змінює своє смислове забарвлення залежно від контексту. У контексті виникає та формується оказіональна конотативна лексема, яка може стати узуальною конотативною лексемою, відбувається розвиток лексичного значення – прогрес, або якщо оказіональне вживання було невдалим, навпаки, – регрес – зникнення нового значення. О. В. Мироненко вважає, що прогрес відбувається тоді, коли значення зафіксоване словником, і за аналогією з’являються нові лексеми [10, с. 63].

Значення узуальної лексеми з часом кодифікується, а згодом конотативне значення стає одним із переносних вторинних значень полісемантичного слова, наприклад: *Восени галасували – запевняли, буцімто робиться все, аби «**загнуздати**» ціни на гречку, а вийшло так, що останні осідлали владу…* (СВ, 22.04.2011, 2); *Ті регіони, які потенційно активні, «**піднімалися**» за рахунок іноземців* (МУ, 08.02.2011, 2); *Поки що жоден молодий артист не здатний **«переплюнути»** їх у творчості* (Д, 18.03.2009, 8).

Висновки. Отже, нові значення виникають унаслідок переосмислення або переоцінки певних понять, явищ, дій, активізації словотвірних засобів. Синтагматичні відношення (контекстні зв’язки) сприяють виникненню оказіональних образних значень дієслів, підсиленню, послабленню конотації, які відповідають ситуації мовлення. Тому **перспективу** подальших досліджень можуть становити оказіональні та узуальні конотативних значень дієслів у художньому тексті.

Список використаної літератури

1. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти / Н. І. Бойко. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2005. – 552 с.
2. Бойченко Н. О. Стійкі дієслівні сполуки у публіцистичному тексті: типологічні ознаки та експресивний потенціал : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Наталія Олександрівна Бойченко ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2001. – 239 с.
3. Говердовский В. И. Контекст как источник семантических коннотаций / В. И. Говердовский // Исследование по семантике. Семантика слова и словосочетания : межвуз. науч. сб. / Башк. гос. ун-т им. 40-летия Октября ; отв. ред. Л. М. Васильев и др. – Уфа, 1984. – С. 133–141.
4. Иаликова О. Коннотативный аспект семантики слов родного и неродного языка : (можно ли перевести коннотацию?) / О. Иаликова // Мова і культура / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2000. – Вип. 2. – Т. 3. – С. 386–396.
5. Іващенко В. Л. Конотативно-оцінний аспект семантики назв осіб за родом діяльності, місцем проживання та національною належністю: дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Валентина Людвигівна Іващенко. – К., 1997. – 190 с.
6. Кочукова Н. І. Трансформовані словосполуки в мові української преси : на матеріалі укр. преси кінця ХХ – поч. ХХІ ст. / Н. І. Кочукова. – К. : Пульсари, 2005. – 164 с.
7. Культура русской речи : энцикл. словарь-справ. / [под ред. Л. Иванова]. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 840 с.
8. Лыков А. Г. Современная русская лексикология : (рус. окказионал. слово) / А. Г. Лыков. – М. : Высш. шк., 1976. – 119 с.

9. Мацько Л. І. Стилістика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко. – К. : Вища шк., 2003. – 262 с.

10. Мироненко О. В. Часово-просторові показники конотації: оказіонально-узуальні одиниці / О. В. Мироненко // Мандрівець. – 2006. – № 1. – С. 58–64.

11. Натан Л. О природе окказиональности в семантике слова / Л. Натан // Лексическое значение в системе языка и в тексте : сб. науч. тр. / Волгоград. гос. пед. ин-т им. А. Серафимовича. – Волгоград, 1985. – С. 104–112.

12. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття : (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. – К. : Вид-во Київ. нац. лінгвістич. ун-ту, 2003. – 388 с.

Одержано редакцією 19.10.13
Прийнято до публікації 14.12.13

А. С. Стадний

Окказиональные и узуальные коннотативные значения глаголов языка средств массовой информации

В статье проанализированы окказиональные и узуальные коннотативные значения глаголов языка средств массовой информации. Установлено, что в языке масс-медиа активно используют глаголы с коннотативными значениями, среди которых выделяют окказиональные и узуальные. Окказиональное значение – это новое эмоционально-оценочное значение, которое появляется в слове в определенном контексте, узуальное значение стало стойким в языке и общеупотребительным. Представлены критерии разграничения окказиональных и узуальных значений. Выяснено, что четкой границы между окказиональными и узуальными коннотациями нет. Прослежена трансформация коннотативных значений глаголов. Среди коннотативных значений глагола выделены окказиональные, окказионально-узуальные, узуально-окказиональные, узуальные значения. Именно синтагматические отношения (контекстные связи) способствуют возникновению окказиональных коннотативных значений глаголов. При активном использовании слова окказиональное значение переходит в узуальное, коннотативное значение со временем становится одним из переносных вторичных значений полисемантичного слова. Определено, что в газетных текстах преобладают собственно семантические окказиональные значения глаголов .

Ключевые слова: *коннотативное значение, окказиональное значение, узуальное значение, глагол, контекст.*

A. S. Stadniy

The occasional and usual connotative meanings of verbs in media language

The article analyzes occasional and usual connotative meanings of verbs in media language. Determined that in media language the verbs with connotative meanings are actively used, which are divided into occasional and usual. Occasional value is a new emotional evaluation value that appears in the word in a definite context; usual value had accustomed in the language and became common. Criteria of differentiation of occasional and usual values are also presented. It was found that there are no clear distinctions between occasional and usual connotations. Examined the transformation of connotative meanings of verbs. Among the connotative meanings of the verbs identified occasional, occasional-usual, usual-occasional, usual values. Syntagmatic connections (contextual links) contribute to the occurrence of occasional connotative meanings of verbs. With the active use of the word the occasional value move in usual, the connotative meaning then becomes one of the portable secondary values of polysemantic word. It was determined that in the newspaper texts the occasional actual semantic meanings of verbs are dominated.

Key words: *connotative meaning, occasional meaning, usual meaning, verb, context.*

УДК 81’373

О. С. Антіпов

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «ПАТРІОТ» У ПУБЛІЦИСТИЧНИХ СТАТТЯХ ПАНАСА МИРНОГО ТА ПАВЛА ГРАБОВСЬКОГО

У статті представлено потрактування понять «лексико-семантичне поле» в сучасному мовознавстві та феномена «патріотизм» у лексикографічних джерелах помежів’я XIX – XX ст. На матеріалі письменницької публіцистики Панаса Мирного та Павла Грабовського досліджено лексико-семантичне поле «патріот», визначено й схарактеризовано два ряди, що утворили в середині нього два мікрополя: «патріот як такий» та «антипатріот», визначено семеми, що є складниками поняття «патріот», та семи, якими письменники збагатили досліджуване поле.

Ключові слова: *лексико-семантичне поле, патріот, художня публіцистика, публіцистична стаття, мікрополе, семема, сема, синонім, антонім.*

Постановка проблеми в контексті сучасної філологічної науки та її зв’язок із важливими науковими та практичними завданнями. Одним із морально-етичних компонентів колективної свідомості нації є шанування материнської мови, любов до Батьківщини, боротьба за національну свободу держави, її культуру, тобто почуття патріотизму, яке зазвичай посилюється в кризові й перехідні етапи розвитку суспільства, у періоди соціально-політичних змін. Одним із таких періодів для України був кінець XIX – початок XX ст.

Наявність у громадян феномена патріотизму, що органічно пов’язаний із безкорисливою любов’ю до рідної землі, малої та великої Батьківщини, відданістю й служінням інтересам держави, вірністю своєму народу, його історичним традиціям та культурі, є основою економічного, соціокультурного, матеріального й духовного розквіту будь-якої держави.

Поняття «патріот» («патріотизм») за своєю природою є містким і характеризується двома атрибутивними вимірами – філологічним і філософським. До ідеї патріотизму, любові до народу й держави та існуючих традицій зверталися у своїх працях стародавні філософи (Конфуцій, Платон, Аристотель та ін.), мислителі епохи Відродження (Н. Макіавеллі та ін.), Нового часу (К. Гельвецій, Д. Локк, І. Кант та ін.). Ідея патріотичного виховання громадян будь-якої держави була і є однією з фундаментальних проблем в історії філософії та педагогіки.

Філологічний вимір дефініції «патріот» необхідно описувати за етимологічним та лексикографічним напрямками. Лексема «патріот» хоч і зазнала певних історичних змін, однак зберегла своє основне значення. Так, етимологічний словник фіксує, що «патріот / патріотизм» походить від грец. «земляк, співвітчизник», утвореного від «батьківський, успадкований від батьків» [5, с. 317].

Укладач «Словарика. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів» В. Доманіцький уже в 1906 р. патріотами називав тих, «хто дуже любить вітчину – свій край, своїх людей. Патріотами на глум – темних, несвідомих або не совісних, хоча й свідомих, людей, що допомагають у всьому урядови (правительству), немов би то боронячи вітчину од загибелі» [4, с. 88–89].

Отже, значну увагу поняттям «патріот» та «патріотизм» приділено у філологічній, філософській літературі та, на нашу думку, окремо досліджувати ці два феномени не доцільно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Головним джерелом висвітлення проблеми патріотизму була й залишається література, зокрема художня публіцистика, що покликана формувати громадську думку. На кожному етапі свого розвитку вона відігравала передовсім просвітницьку роль і була одним із перших засобів офіційної інформації, а в переломні часи національного розвою, політичних воєн і революцій – засобом консолідації нації. І. Франко назвав публіцистику кузнею, «в котрій виковуються добрі великі і тривкі громадські діла» [16, с. 394].

В Україні публіцистика посідала особливе місце в духовному житті нації. В. Здоровега пояснює це щонайменше двома причинами: історичною долею й своєрідною ментальністю

народу, який був позбавлений «протягом століть власної державності». За таких умов українська нація «своє духовне утвердження і свій самозахист шукала у народній творчості та публічному слові…» [10, с. 225].

Залежно від домінування інформативності чи емоційності й оцінності в структурі публіцистичного стилю вчені (Г. Колесник, В. Костомаров, Л. Мацько та ін.) розрізняють кілька підстилів, що мають власні жанрові форми та мовні особливості. Одним із таких підстилів є художньо-публіцистичний, який розглядають на перетині власне публіцистики та літератури. Зберігаючи змістовно-структурні та функціональні ознаки публіцистики, письменники наділяють свої публіцистичні твори окремими властивостями художньої літератури, і саме це дає підстави називати їхню публіцистику «художньою».

Публіцистика письменника є складником його творчості загалом, оскільки вони нерідко суголосні за проблемно-тематичним змістом, за характером майстерності, їх також ріднить цілеспрямованість авторського пафосу. На відміну від звичайної журналістської, у художній публіцистиці інакше відбувається процес типізації, у ній життєвий факт перетворюється на художній [9, с. 24; 26].

Отже, художня публіцистика – це тексти, у яких автори за допомогою широкого спектра аналітичних, мовностилістичних, образних засобів висвітлюють актуальні питання, найголовніші події, факти реальної дійсності певного періоду національно-політичного та суспільно-культурного життя, звернені до представників етносу з метою виховного й просвітницького впливу на громадську думку й формування національно зорієнтованої особистості.

Незважаючи на те, що серед науковців й досі точаться суперечки щодо визначення жанрів художньої публіцистики, загальновизнаними серед них на сьогодні є нарис, фейлетон (Ю. Ковалів, С. Корнілов, В. Теремок, Л. Тімофєєва та ін.), памфлет, есе (А. Бобков, О. Галич, В. Здоровега, В. Шкляр, І. Михайлин та ін.).

Н. Заверталюк, порівнюючи письменницьку публіцистику України та Росії, дійшла висновку, що українська художня публіцистика починається зі статті [9, с. 8]. До письменницької публіцистики статтю зараховує й В. Галич, називаючи її невеликим за обсягом твором, «який призначений здебільшого для друку в періодичних виданнях, хоча для письменницької публіцистики характерно об’єднати опубліковані раніше статті (часом з іншими творами публіцистичних жанрів) в окремі збірники» [2, с. 361].

Уже в XIX ст. І. Франко публіцистичну статтю потрактовував як «популярну за викладом, пристрасно-емоційну статтю, в якій порушуються важливі громадсько-політичні або також актуальні й практично значущі наукові питання» [13, с. 201].

Отже, спираючись на роботи вчених-літературознавців, ми зараховуємо до жанрів письменницької публіцистики й публіцистичну статтю, що розрахована не на певну наукову когорту людей, а на широкий загал – народ, та яка написана письменником для висвітлення соціально-політичної ситуації в Україні, бездіяльності влади, національного патріотизму та ін.

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми або напрямів дослідження. Дослідження феномена патріотизму та лексеми «патріот», їхньої репрезентації в письменницькій публіцистиці, на нашу думку, доцільно здійснювати крізь призму лексико-семантичного поля (ЛСП) як складника мовної картини світу, що в українській лінгвістиці й досі залишається актуальним.

ЛСП є сукупністю лексичних одиниць, «що віддзеркалюють поняттєву, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ», що «розгалужується на мікрополя (це відбувається за допомогою семантико-логічного критерію, в основі якого лежить запропонований Ш. Баллі принцип ідентифікації, – прим. О. А.), які є меншими за обсягом сукупностями лексичних одиниць, об’єднаних спільністю змісту, що виділяються в межах ЛСП» [1, с. 6–7].

У сучасному мовознавстві ЛСП потрактовують як «складну функціональну системно-структурну одиницю лексико-семантичного рівня» [8, с. 25], «сукупність мовних одиниць, переважно лексичних, об’єднаних спільністю змісту, одним поняттям, функціональною

подібністю позначуваних явищ» [6, с. 131], «парадигмальне об'єднання одиниць певної частини мови за спільністю інтегрального компонента значення» [14, с. 327] тощо. Отже, ураховуючи вищевикладені дефініції поняття, ми визначаємо ЛСП як структуру, системне утворення лексичних одиниць, що є фрагментом мовної картини світу, складники якої об'єднані за ієрархічним принципом.

Головними властивостями ЛСП учені вважають такі: наявність семантичних відношень між його складниками та їхній системний характер, відносна автономність, взаємозв'язок полів у лексичній системі, безперервність позначення в смисловому просторі (І. Кобозєва); відкритість структури поля, рухливість його складу, дифузію меж (І. Багмут); внутрішня структура поля як набір кореляцій, які пов'язують семантичні одиниці; одне семантичне поле може належати до структури іншого поля більш високого рівня (І. Чумак). Традиційно складниками ЛСП уважають набір категорійних сем, сукупність яких утворюють семеми, що й репрезентують гіперо-гіпонімічні зв'язки або родо-видові відношення в середині мікрополів.

Визначними постатями в українській літературі кінця XIX – початку XX ст., патріотами своєї країни та справи були такі відомі письменники-публіцисти, як Панас Мирний та Павло Грабовський. Панас Мирний – автор психологічної прози в добу розвиненого реалізму й один із найкращих заступників «етнографічно-реалістичної манери» [7, с. 236]. І. Франко оцінив його творчість як «сильний епічний талант» [15, с. 143], звернувши увагу на майстерність письменника в психологічному аналізі персонажів. В українській літературі творчість Панаса Мирного свого часу досліджували О. Білецький, В. Євдокименко, І. Клименко, М. Пивоваров, М. Сиваченко та ін.

Провідними мотивами публіцистичної творчості Панаса Мирного, який, окрім утвердження в суто художніх жанрах, активно писав і публіцистичні статті, були спонукання українського народу до зайняття пристойного місця в історії людства, розвиток української культури, дослідження минулого рідного краю, критикування «перебіжчиків», що працювали проти нього, шанування тих «сіячів», які намагалися хоча б літературною працею прислужитися Батьківщині.

Письменник активно виступав за вільне вживання української мови й стверджував, що добре, коли кожний народ має власну мову, у якій втілено його індивідуальний характер. Так, він пише публіцистичну статтю «Про мову», у якій зазначає, що народ, загубивши свою мову, загубить свою душу, свою індивідуальність і стане часткою іншого народу.

У публіцистичній творчості П. Грабовського, письменника-патріота своєї країни, провідною темою є любов до людини взагалі, до всіх поневолених народів і країв, серед яких рідний край посідає перше місце. Із великою любов'ю він пише про українського «мужика», тужить за Україною під час заслання, гостро відчуває першочергові потреби й інтереси власної нації, бачить необхідність боротьби своєї Батьківщини за рівність і братерство всіх народів. Доля письменника-публіциста була віддзеркаленням долі рідної землі.

Метою нашої **розвідки** є моделювання ЛСП «патріот», що складатиметься з двох мікрополів: «патріот як такий» та «антипатріот», на матеріалі публіцистичних статей Панаса Мирного та П. Грабовського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Складниками мікрополя «патріот як такий» є категорійні семи, упорядкована сукупність яких становить семеми як репрезентанти дефініції поняття «патріот», зафіксованого в словнику В. Доманіцького (1906 р.): «Патріот – той, хто любить вітчину – свій край, своїх людей» [4, с. 88–89].

Так, семему «хто любить свою Вітчизну» на матеріалі публіцистичної спадщини Панаса Мирного та П. Грабовського ми вважаємо за доцільне розширити та подати в такому вигляді – «хто любить свою Вітчизну та боронить її від загибелі». Складниками цієї семеми є такі категорійні семи: 'битися з ворожою силою' («*...Наші діди* ***билися з ворожею силою*** *за правду та волю*» [11, с. 289]), 'слугувати на користь рідній країні' («*Зачарований та сп'янілий, я брався за свою роботу, радіючи, що хоч малою-невеличкою цяточкою* ***слугуватиме вона на користь рідній країні****…*» [11, с. 290]), 'рідна країна' як вияв почуття

любові («*Чимало довелось мені блукати по світах, <…> той не знаю вже, чи діждуся коли кінця-краю своїм митарствам нескінченним, чи побачу хоч ще раз* ***свою країну рідну*** *з її горем невсипущим та радощами*» [3, с. 52]). У цьому контексті ми розглядаємо патріота як борця за правду та волю, чия боротьба слугує на користь Україні, та як людину, яка любить свою Батьківщину й хоче повернутися до неї.

Семи ‘любов до свого краю’ та ‘прислужитися рідному краю’ є репрезентантами семеми «хто любить свій край та працює на його користь». На підтвердження цього наводимо низку цитат: «*Козача кров батьків <…> прудко бігала по жилах і примушувала* ***битися молоде серце любовою до свого краю***» [11, с. 287], «*Моє невеличке серце ще змалечку пестила* ***любов до тебе, мій обездолений краю,*** *і вона оповила мою душу чарівними снами і підбурювала думки до роботи*» [11, с. 289], «*…Моя душа рвалася до діла, бажаючи хоч чим-небудь невеличким прислужитися тобі,* ***мій рідний краю****!*» [11, с. 289], «***Краю мій, рідний мій****! Багато по тобі пройшло-потопталося літ і віків, багато розлилося сліз та горя, посіялося кісток та крові; та не знехаяло се твоєї пишної краси, твого безмірного достатку*» [12, с. 321]. У цих контекстах патріот представлений як людина, яка виявляє любов і повагу до малої Батьківщини та бажає прислужитися рідному краю.

Виявлення почуття любові до українського народу, бажання працювати на його користь та боронити й відстоювати його інтереси характеризують патріота як такого, «хто любить свій народ». Так, складниками цієї семеми є категорійні семи: ‘любов до знедоленого народу’ («*Козача кров батьків <…> прудко бігала по жилах і примушувала* ***битися молоде серце любовою <…> до свого знедоленого народу****…*» [11, с. 287]), ‘слугувати поневоленому народу’ («*Зачарований та сп’янілий, я брався за свою роботу, радіючи, що хоч малою-невеличкою цяточкою* ***слугуватиме вона на користь <…> поневоленому народові****!*» [11, с. 290]), ‘працювати коло народу українського’ («*Яко українці ви повинні* ***працювати коло народу українського****, – то перша умова поступу*» [3, с. 47]) та ‘серце, що б’ється любов’ю до люду’ («*…Серед ганку показався слабкий та сивенький, скарючений недолею дідусь, <…> тільки* ***серце билось любов’ю до люду***» [3, с. 95]).

На основі публіцистичних статей письменників ми вважаємо за необхідне виділити ще дві семеми – «хто виявляє життя народне» та «патріот своєї справи». Так, складниками першої семеми є категорійні семи ‘культуру намножувати’ («*Ми після довгого сну розбуркалися і починаємо очима водити, доводити світові, що ми, як і другі, хочемо жити та того всесвітнього добра –* ***культури – намножувати***» [11, с. 279]), ‘любов до рідної мови’ («*…Серед <…> обставин дитячих літ І[вана] Я[ковича] закльовувалась у його перша* ***любова до рідної мови****,* ***до творчого народного духу****…*» [11, с. 285]), ‘хто високо підняв угору свою рідну мову’ («*…Ми, українці, маємо у себе <…> Тараса Григоровича Шевченка, що своїми славетними віршами <…>* ***високо підняв угору свою рідну мову***» [11, с. 273]), ‘розвивати мову’ («*Багато такі митці-письменники допомагали кожному народові* ***розвинути його мову****…*» [11, с. 272–273], «*…Письменство <…> ще більше допомогло* ***розвинути свою мову****…*» [11, с. 272]), ‘прикладати рук до рідного слова’ («*…Спершу бралися до того діла (****прикладали своїх рук до рідного слова****, – прим. О. А.) поодинокі народолюбці…*» [11, с. 279]), ‘живий звук любої мови’ («*…Які радощі несподівано отеплять твої груди, коли <…> дійсно долетить відгук рідної пісні, вчується* ***живий звук любої мови****…*» [3, с. 52]), ‘українська пісня’ («*Втіхо моя,* ***пісне українська****! Мов дотик зачарованої істоти, ти зміцняєш мої сили, кріпиш почування, викликаєш жадобу життя…*» [3, с. 52]). Отже, у цьому контексті ми розглядаємо патріота-народолюбця як людину, котра виявляє та поціновує життя народне, встає до боротьби за українське слово та пісню, незважаючи на перепони, готова працювати, намножуючи українську культуру тощо.

Категорійна сема ‘дорожити своєю господарською незалежністю’ («*Хлібороб-українець дуже* ***дорожить своєю господарською*** *та особистою* ***незалежністю****; він хіба в крайньому разі піде в наймити, коли вже не останеться нічого іншого, і то – не з легким серцем піде*» [3, с. 67]) репрезентує семему «патріот своєї справи».

У середині мікрополя «патріот як такий» відмічаємо епітетну характеристику лексеми «патріот» (*палкий український*), що вказує на вияв внутрішньої ознаки громадянина, який палко любить свою країну та виявляє життя народне: «*...Д. Концевич <...> полюбив усе українське і вкінці зробився навіть* ***палким українським патріотом***» [3, с. 54].

Антипатріот у словнику В. Доманіцького представлений як «людина, ворожа до свого рідного краю, не патріот» [4, с. 13]. Тому до складу другого мікрополя, «антипатріот», зараховуємо семему «людина, ворожа до свого рідного краю та народу», у межах якої визначаємо такі категорійні семи: 'вороги нашого народу' («*...Не треба забувати, що в основі – то (москвофіли, – прим. О. А.)* ***вороги нашого народу*** *(свідомі чи несвідомі), а значить – і наші*» [3, с. 50]), 'нівечити красу неньки України' («*...„Тричі проклята рука цілого хмарища самогубців робить тим часом, не спиняючись, своє безбожне діло,* ***нівечить красу неньки України****, палить садочки, загребує у свою пельку чудові край-образи, звалює вікові ліси і так – без краю, без угаву*» [3, с. 58]), 'допомагати занепаду рідного краю' («*Спустів,* ***занепав рідний край****. Онуки отих оборонців, одкинувшись од своїх та приставши до чужих,* ***допомагали його занепаду****...*» [11, с. 290], «*Тут саме мені згадався рідний куток; скрізь страшенно тяжко та сутужно; землі – хоч плач, теляти вигнати нема куди, – „хрещені душі аж пищать, але* ***що кому до того****?*» [3, с. 65]), 'проклинати рідний край' («*...Занехаяло рідного краю безталанних дітей: несуть вони босі й голі свою голодну волю на чужу чужину,* ***проклинаючи тебе****, як ту лиху мачуху, що, тицяючись до чужих, забула про рідних дітей*» [12, с. 321]).

У цьому контексті ми розглядаємо антипатріота як людину, що вороже ставиться до великої та малої Батьківщини, що зневажає рідний край, проклинаючи та зраджуючи його.

Людину бездіяльну, неготову прикласти рук до української справи, байдужу до рідної мови описує семема «хто не виявляє життя народного», складниками якої є категорійні семи 'негувати своєю мовою' («*І тепер ще є чимало своїх-таки мудраків, що, забувши, якого вони роду і плоду,* ***негують своєю мовою, пророкуючи їй короткий вік***» [11, с. 279]), 'наше недбальство' («*...Не бувши органом політичним, „Житє і слово все ж, по нашій думці, могло б уділяти більше місця питанням та справам рідного краю. Не редакція, звичайно, тому виною, а* ***наше власне недбальство та лінощі****, наша українська безінтересованість на готове,* ***не маємо снаги та жвавості приложити рук до діла****...*» [3, с. 57]).

Логіка нашого дослідження потребує опису синонімічно-антонімічних рядів лексеми *патріот* у змодельованому на основі художньо-публіцистичної спадщини Панаса Мирного та Павла Грабовського ЛСП. Так, синонімами лексеми *патріот* є *земляк* («*...Я закликаю і буду закликать* ***земляків*** *в тому напрямку до праці на грунті українському, коло народу українського, в мові українській*» [3, с. 51]), *народолюбець* («*Та сама творча сила поривала і* ***щирих народолюбців*** *до рідного слова, наструнчувала їх до праці, допомагала виконувати свої мистецькі завдання*» [11, с. 279], «*...Спершу бралися до того діла (прикладали своїх рук до рідного слова, – прим.* О. А.*) поодинокі* ***народолюбці****...*» [11, с. 279]) та *щирий українець* («*...Земська управа закликає всіх* ***щирих українців*** *і всіх тих, у кого б'ється серце любовою до рідної мови...*» [11, с. 278], «*Далеко лились-розливались в холодному вечірньому повітрі стрійні звуки, – зразу було знати, що перед вели співаки* ***українці****, та справжні з-посеред народа вийшовши*» [3, с. 53]).

Контекстуальними антонімами до лексеми *патріот* є *добродій*, що вжите із забарвленням сарказму («*Чимало таких* ***добродіїв*** *народилось нині (ті, що, чудуючись піснями рідними, цураються українщини, як чогось убого та мізерного...), – ох, чимало!*» [3, с. 53]), та *хмарище самогубців* («*...„Тричі проклята рука цілого* ***хмарища самогубців*** *робить тим часом, не спиняючись, своє безбожне діло, нівечить красу неньки України...*» [3, с. 58]).

Аналіз публіцистичної спадщини Панаса Мирного та Павла Грабовського дає можливість зробити такий **висновок**: письменники значно розширили дефініції понять «патріот» та «патріотизм». Тож під патріотизмом розуміємо *безмірну любов до країни, яка палає життям* [11, с. 278], та *боротьбу за свою волю та права* [11, с. 287]. Патріот, на

думку письменників, – це той, *хто визволяє народ із занепаду, в якому він конає, та виводить на простий шлях* [11, с. 289], хто *працює коло свого народу, на місці, поліпшуючи добробут* [3, с. 64–65]. **Перспективи дослідження** вбачаємо в моделюванні ЛСП «патріот» на матеріалі сучасної української письменницької публіцистики.

Список використаної літератури

1. Бондаренко О. С. Концепти «чоловік» і «жінка» в українській та англійській мовних картинах світу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / О. С. Бондаренко – Донецьк, 2005. – 19 с.
2. Галич В. М. Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності: Монографія. – К. : Наук. думка, 2004. – 816 с.
3. Грабовський П. А. Вибрані твори : В 2-х т. Т. 2 (Упоряд. і приміт. В. Ф. Святовця). – К. : Дніпро, 1985. – 343 с.
4. Доманіцький В. Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів. / Склав В. Доманіцький. У Києві, року 1906. – 128 с.
5. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 4 : Н–П / [Уклад. : Р. В. Болдирєв та ін.]; Ред. тому : В. Т. Коломієць, В. Г. Скляренко. – 2003. – 656 с.
6. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова : Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За редакцією С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
7. Єфремов С. О. Літературно-критичні статті. – К. : Дніпро, 1993. – 351 с.
8. Жилко Ф. Т. Про семантичні поля української мови [Текст] / Ф. Т. Жилко // Українська мова і література в школі. – 1971. – № 12. – С. 25–32.
9. Заверталюк Н. І. Письменницька публіцистика в Україні 20-х – 70-х рр. XX ст. Проблеми. Жанри. Майстерність: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.01.02 «Українська література» / Н. І. Заверталюк. – К., 1992. – 32 с.
10. Здоровега В. Й. Теорія і методика журналістської творчості: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Львів : ПАІС, 2004. – 268 с.
11. Мирний Панас. Зібрання творів у семи томах / Панас Мирний. – К. : Видавництво «Наукова думка», 1968–1971. – Т. 7: Поезія. Публіцистика. Епістолярій. – 1971. – 664 с.
12. Мирний Панас. Зібрання творів у семи томах / Панас Мирний. – К. : Видавництво «Наукова думка», 1968–1971. – Т. 1: Повісті та оповідання. – 1968. – 560 с.
13. Пінчук С. П., Регушевський Є. С. Словник літературознавчих термінів Івана Франка / С. П. Пінчук, Є. С. Регушевський. – К. : Наук. думка, 1966. – 272 с.
14. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
15. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / І. Я. Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 194–470.
16. Франко І. Я. Твори в 20-ти томах / І. Я. Франко. К., 1950. – Т. 2. – 1950. – 394 с.

Одержано редакцією 19.10.13
Прийнято до публікації 14.12.13

О. С. Антипов

Лексико-семантическое поле «патриот» в публицистических статьях Панаса Мирного и Павла Грабовского

В статье представлены трактовки понятий «лексико-семантическое поле» в современном языкознании и феномена «патриотизм» в лексикографических источниках на рубеже XIX – XX вв. На материале писательской публицистики Панаса Мирного и Павла Грабовского проведено исследование лексико-семантического поля «патриот», определены и охарактеризованы два ряда, что создали внутри него два микрополя: «патриот как таковой» и «антипатриот», определено семемы, что являются составляющими понятия «патриот», и семы, которыми писатели обогатили исследуемое поле.

Ключевые слова: *лексико-семантическое поле, патриот, художественная публицистика, публицистическая статья, микрополе, семема, сема, синоним, антоним.*

O. S. Antipov

Lexical and semantic field «patriot» in Panas Myrniy and Pavlo Hrabovskiy's publicistic articles

There is represented the interpretation of meanings «lexical and semantic field» in modern language study and phenomenon «patriotism» in lexical-graphical sources of the bordering XIX–XX centuries. There was made the researching of lexical and semantic field «patriot» on the basis of Panas Myrniy and Pavlo Hrabovskiy's writer's publicistic, defined characterized two rows, that has made inside it two micro-fields: «patriot as he is» and «anti-patriot», were marked sememes which are the components of the meaning «patriot», and semes which writers enriched the researched field with.

Key words: *lexical and semantic field, patriot, writer's publicistic, publishing article, micro-field, sememe, seme, synonymous, and antonym.*

УДК 811. 161. 2

І. М. Литвин

МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ *ВІТЕР* У ПОЕЗІЇ Т. ШЕВЧЕНКА

У статті досліджено концепт ВІТЕР – один із домінантних у поетичній картині світу Т. Шевченка. Для реалізації цієї мети слугує концептуальний аналіз – основний метод логічного аналізу мови, що ґрунтується на методиках дистрибутивного, контекстуального, компонентного, етимологічного й архетипного аналізів. Схарактеризована пропозиційна інформація концепту ВІТЕР, яка має істинний, об'єктивний характер і передається знаками в прямих значеннях. Проаналізовано використані у творчості поета асоціативні механізми метафор, відображені в моделі ментально-психонетичного комплексу асоціативно-термінальним компонентом. Метафору, услід за представниками когнітивної семантики Дж. Лакоффом і М. Джонсоном, розуміємо як позначення однієї концептуальної сфери в термінах іншої. Досліджено різни типи метафор, які використовує Т. Шевченко, зображуючи вітер: структурні, підґрунтям яких є одна ознака; дифузні, що мають розгорнутий дифузний характер, їхньою основою слугують цілі сценарії (асоціативні ореоли); а також антропоморфні (для репрезентації своїх асоціацій поет використовує мовні знаки концепту ЛЮДИНА). Описано порівняння – мисленнєва операція поєднання двох предметів, явищ, ситуацій, ознак на підставі їхнього уподібнення, установлення аналогій між ними. Визначено роль та місце стихії вітру в баченні та позначенні світу Т. Шевченком.

Ключові слова*: концепт, концептуальний аналіз, метафора, антропоморфна метафора, дифузна метафора, порівняння, пропозиція, асоціативно-метафорична сфера, модус.*

Постановка проблеми. Актуальний напрям сучасних досліджень – когнітивна лінгвістика, ключовим поняттям якої є концептуалізація – «один з процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні й упорядкуванні результатів внутрішнього рефлексивного досвіду людини й уявлень про об'єкти, явища дійсності та їхні ознаки» [4, с. 258].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результатом концептуалізації є формування концептуальної системи, складники якої – концепти – визначаються як інформаційні структури свідомості, різносубстратні за способами формування та представлення знань про певні об'єкти та явища й закріплені за певним знаком (Ю. Апресян, Д. Лихачов, О. Кубрякова, М. Нікітін, Р. Фрумкіна, В. Телія, О. Бабушкін, О. Селіванова, В. Маслова, Ю. Степанов, Г. Гачев, А. Вежбицька, Р. Джекендофф, Ф. Джонсон-Лерд та ін.). «Фіксація певного концепту за мовним знаком – формування семантичного простору мови» [4, с. 258], тому актуальним є вивчення підґрунтя мовних знаків в ідіостилі творчої особистості, свідомість якої віддзеркалює національне світобачення, стереотипи етносу. Важливим є дослідження концептуалізації вербальних знаків у творчості Т. Шевченка, який високо підняв народнопоетичне слово, створивши зразок досконалого літературного мовлення.

Мета статті – дослідження мовної репрезентації концепту ВІТЕР у поезії Т. Шевченка. Для реалізації цієї мети слугує концептуальний аналіз – «головний метод логічного аналізу мови, що ґрунтується на методиках дистрибутивного, контекстуального, компонентного, етимологічного й архетипного аналізів» [4, с. 258].

Виклад основного матеріалу дослідження. Для характеристики мовної репрезентації концепту ВІТЕР використовуємо розроблену О. Селівановою модель ментально-психонетичного комплексу (концепту), що містить пропозиційну структуру істинних об'єктивних знань (рівні диктума), їхню суб'єктивну оцінку (модус), асоціативно-термінальний компонент неістинної, зокрема метафоричної інформації, сформований на основі зв'язків диктума з іншими ментально-психонетичними комплексами, а також численні реляції з психічними функціями: відчуттями, почуттями, інтуїцією, образами тощо [3, с. 114]. Вивчення поезії в проекції на психокогнітивну модель дасть змогу пояснити складні асоціативні зв'язки індивідуальної художньої свідомості, уможливить виявлення специфіки бачення та позначення світу творчою особистістю.

На мовному рівні лексема *вітер* – «рух повітряного потоку в горизонтальному напрямі» [6, с. 152] відображає однойменний концепт, що є одним зі значущих в поезії Т. Шевченка. За нашими спостереженнями, чітко вирізняється період, коли концепт ВІТЕР займає значне місце у творчій свідомості Т. Шевченка: з 1837 по 1845 роки лексема *вітер* одна з найуживаніших у пейзажах поета, після цього періоду нами зафіксоване тільки одне вживання цієї лексеми (1860 р., вірш «Минули літа молодії...» (с. 567)).

Створюючи образ вітру, Т. Шевченко рідко залучає пропозиційну інформацію, яка має істинний, об'єктивний характер і передається знаками в прямих значеннях [3, с. 128], що пояснюється специфікою поетичного твору: його образністю, символічністю, алегоричністю. Диктумні місця пропозиції займають суб'єкт *вітер,* предикат *віє*: *Тихесенько* ***вітер віє*** (Сон, с. 195); ***Повіє вітер*** *по долині* (На вічну пам'ять Котляревському, с. 16); *Із Дарданеллів вітер віє…* (Гамалія, с. 166), *Тільки* ***вітер*** *тихесенько* ***повіє*** *над ними (могилами)* (Титар, с. 86). Поет змальовує безвітряну погоду, використовуючи також пропозиційну інформацію: *У гаю, гаю /* ***Вітру немає;*** *Місяць високо…* (Титар, с. 71); *Ой* ***нема ні вітру****, ні хвилі…* (Гамалія, с. 166). На образ вітру у творчій свідомості Т. Шевченка мала великий вплив усна народна творчість, оскільки поезія Т. Шевченка ґрунтується на високості народних дум і пісень.

Зазвичай поет використовує асоціативні механізми метафоризації, що відображені в моделі ментально-психонетичного комплексу асоціативно-термінальним компонентом. Метафору розглядаємо, услід за представниками когнітивної семантики Дж. Лакоффом і М. Джонсоном, як розуміння однієї концептуальної сфери в термінах іншої [1, с. 387–389]. Для змалювання сильного вітру Т. Шевченко використовує знаки концепту ТВАРИНА (дієслова *вити, завивати* – «видавати протяжні, високі, жалібні звуки (про собак, вовків і деяких інших тварин) [6, с. 129]); ЛЮДИНА (метафоричний епітет *сердитий,* дієслова фізичної дії *гнути, підіймати*, *розносити,* дієслово руху *гуляти*); ПТАХ (партонім *крило): По діброві* ***вітер виє, / Гуляє*** *по полю, / Край дороги* ***гне*** *тополю до самого долу* (Тополя, с. 45); */ Реве та стогне Дніпр широкий, /* ***Сердитий вітер завива,*** */ Додолу верби* ***гне*** *високі, / Горами хвилю* ***підійма*** (Причинна, с. 5); *Нехай же* ***вітер*** *все* ***розносить*** */* ***На*** *неокраєнім* ***крилі*** (Чигирине, Чигирине, с. 186). У творчості Т. Шевченка зближуються концепти ВІТЕР – МОРЕ, ПОЛЕ, ГАЙ, ДОРОГА (місця «дії» стихії); РОСЛИНА (від вітру гнуться верба, тополя, червона калина, лози).

Найчастіше поет вдається до антропоморфної метафори, використовуючи для репрезентації своїх асоціацій мовні знаки концепту ЛЮДИНА: дієслова сприйняття, фізичної дії, фізіологічного та психологічного стану: *Пливуть собі співаючи, / Море* ***вітер чує*** (Гамалія, с. 167); *Широкий Дніпр не гомонить: /* ***Розбивши вітер*** *чорні хмари, /* ***Ліг*** *біля моря* ***одпочить****…* (Причинна, с. 7).

Метафори в поезії Т. Шевченка мають розгорнутий дифузний характер, їхньою основою слугують не одна ознака, а цілі сценарії (асоціативні ореоли). Аналогія найчастіше проводиться поетом між сценаріями концептів ЛЮДИНА – ВІТЕР: ***Вітер віє-повіває, / По полю гуляє.*** */ На могилі кобзар сидить / Та на кобзі грає. / …Сивий ус, стару чуприну /* ***Вітер розвіває;*** */* ***То приляже та послуха****, / Як кобзар співає, / Як серце сміється, сліпі очі плачуть… /* ***Послуха, повіє****…* (Перебендя, с. 43); *Сонце гріє****, вітер віє*** */ З поля на долину, / Над водою* ***гне*** *з вербою / Червону калину; На калині одиноке /* ***Гніздечко гойдає****, – / А де ж*

дівся соловейко? Не питай, ***не знає*** (На вічну пам′ять Котляревському, с. 14). Спостерігається метафорична переінтерпретація знаків концептів ЛЮДИНА (дієслова фізичної дії *гнути, гойдати*, мислення *знати,* сприйняття *слухати*) – ВІТЕР. ***Вітер в гаї не гуляє – /*** *вночі* ***спочиває; / Прокинеться – тихесенько / В осоки питає:*** */ «Хто се, хто се по сім боці / Чеше косу? Хто се?.. / Хто се, хто се по тім боці рве на собі коси?..» / «Хто се, хто се?» –* ***тихесенько / Спитає-****повіє / Та й* ***задріма****, поки неба / Край зачервоніє* (Утоплена, с. 133).

Вітер у Т. Шевченка співрозмовник автора, ліричного героя, а найчастіше природи: для змалювання сценарію розмови автор використовує знаки концепту ЛЮДИНА – дієслова мовлення *запитувати, говорити, розмовляти, шептати:****Вітер з гаєм розмовляє, / Шепче з осокою*** (Вітер з гаєм розмовляє, с. 121); *Тільки* ***вітер з осокою / Шепче****: «Хто се, хто се / Сидить сумно над водою, Чеше довгі коси?»* (Утоплена, с. 137). Концепт ВІТЕР у пейзажах Т. Шевченка поєднаний з концептами СТЕП, МОРЕ, ДОЛИНА. Найхарактерніша для творчості Т. Шевченка кореляція концептів ВІТЕР і МОГИЛА. За словами П. Куліша, «тільки Шевченкові відкрились високі могили», тільки йому розказали про події давноминулих днів: *Високії ті* ***могили*** *– / чорніють, як гори, // Та про волю* ***нишком в полі / З вітрами говорять.*** */* ***Свідок слави дідівщини / З вітром розмовляє****...* (Іван Підкова, с. 53). Сценарій розмови вітру та могил часто трапляється у творах поета: *Там* ***з вітром могила*** *в степу* ***розмовляє…*** (На вічну пам’ять Котляревському, с. 17); *Там сонце та вітер ясніше сія, / Заспіваю, – море грає. /* ***Вітер повіва.*** *Степ чорніє, і* ***могила / З вітром розмовляє*** (Гайдамаки, с. 59).

Шевченківські метафори, що ґрунтуються на зближенні концептів ДУМИ, НАДІЯ, СЛОВО та ВІТЕР, передають стан відчаю, зневіри ліричного героя: ***Думи*** *мої, думи мої, / Лихо мені з вами! / Чом ви стали на папері / Сумними рядами?.. / Чом вас* ***вітер не розвіяв*** */ В степу, як пилину?* (Думи мої, с. 39); *А* ***надію… / Вітер*** *по полю* ***розвіяв*** (Чигирине…, с. 186); *Старий заховавсь / В степу на могилі, щоб ніхто не бачив, /* ***Щоб вітер по полю слова розмахав****...*(Перебендя, с. 44).

Рядки пейзажу мають символічне (філософське) значення в контексті творів Т. Шевченка: *Все йде, все минає – і краю немає,… / Живе… умирає… одно зацвіло, / А друге зав’яло, навіки зав’яло … / І листя пожовкле вітри рознесли* (Гайдамаки, с. 57); *А там – і слід мій занесе / Холодний вітер …Все минає* (Невольник, с. 225). Традиційний сценарій для народних пісень і дум *розвіяного вітром попелу* характерний для творів Кобзаря: *Нема Гонти; нема йому / Хреста, ні могили. /* ***Буйні вітри розмахали / Попіл*** *гайдамаки* (Титар, с. 117); *Погас огонь,* ***дунув вітер / І попіл розвіяв*** (Єретик, с. 223). Використовує поет також народнопоетичний образ *одинокого вітру в полі після битви: Не чуть плачу, ні гармати, /* ***Тільки вітер віє, / Нагинає верби в гаї, / А тирсу на полі*** (Титар, с. 119).

Персоніфікацію вітру репрезентують численні звертання: *Ой повій, повій****, вітре,*** *через море…* (Гамалія, с. 166); ***Вітре буйний, вітре буйний****! /* ***Ти з морем говориш****. /* ***Збуди його, заграй ти з ним, / Спитай*** *синє море. / Вона знає, де мій милий, / Бо його носило, / Воно скаже, синє море, / Де його поділо. / Коли милого втопило – /* ***Розбий*** *синє море…* (Думка, с. 11). За нашими спостереженнями Т. Шевченко змальовує вітер за допомогою незначної кількості метафоричних епітетів-прикметників (*буйний, буйнесенький, сердитий, холодний)* та прислівника в зменшувально-пестливій формі *тихесенько,* однак широко використовує дієслова – в основному знаки концепту ЛЮДИНА: *прилягти, задрімати, спочивати, збудити, прокинутися, заграти, розбити, чути, гуляти, ламати* тощо.

На думку В. Телії, метафоричний процес завжди суб’єктивний, у ньому «проступає суб’єктивне відношення творця метафори до вибору допоміжного об’єкта, образно-асоціативний ореол якого характеризує позитивну або негативну цінність позначеної реалії» [5, с. 4]. Позитивну оцінку вітру передають метафоричні епітети, що мають фольклорне підґрунтя: *буйний* – «який виявляється з великою силою; сильний, навальний; перен.: невгамовний, нестримний, який виявляє велике збудження, вирує; неспокійний, бурхливий» [6, с. 81], та похідний від нього прикметник, що має суфікс суб’єктивної оцінки

(зменшувально-пестливий), *буйнесенький*: *Там могили з* ***буйним вітром*** */ В степу розмовляють, / Розмовляють сумуючи…* (Н. Маркевичу, с. 55). *Буйний* – сталий епітет в народній поезії, тому Т. Шевченко використовує метонімічну заміну: *буйний, буйнесенькі* в значенні *вітер, вітри: Сонце гріє,* ***вітер віє /*** *На степу козачім. / На тім степу скрізь могили / Стоять та сумують; Питаються у* ***буйного:*** *Де наші панують?* (До Основ'яненка, с. 51); *Плач же, серце, плачте, очі / Поки не заснули. / Голосніше, жалібніше, / Щоб* ***вітри почули****, / Щоб* ***понесли буйнесенькі*** */ За синєє море / Чорнявому зрадливому / На лютеє горе* (Думка, с. 14). Отже, важливу роль у концепті відіграє модус – оцінний компонент, адже «концепт – предмет емоцій, симпатій, антипатій, а іноді й зіткнення різних думок» [2, с. 28]. Для Т. Шевченка вітер водночас і ворожа людині стихія (***Реве, свище завірюха. / По лісу завило;*** *Як те море, біле поле / Снігом покотило…* ***Надувся вітер; як повіє*** *– / Нема нічого: скрізь біліє…Та тільки лісом загуло* (Катерина, с. 31)); але в цілому *вітер* – позитивний герой поезії Т. Шевченка – вільний, могутній, мудрий.

У поезії Т. Шевченка асоціативну природу мають порівняння – «мисленнєва операція поєднання двох предметів, явищ, ситуацій, ознак на підставі їхнього уподібнення, установлення аналогій між ними» [4, с. 475]. Так, вітер порівнюється поетом з братом: *А степи широкі! / Там* ***повіє буйнесенький****, /* ***Як брат****, заговорить* (Н. Маркевичу, с. 55). Поезії Т. Шевченка притаманне порівняння сценаріїв концептів ЛЮДИНА – ПРИРОДА, що відображає тяжке життя закріпаченого народу: *Люде гнуться, як ті лози, куди вітер віє* (Катерина, с. 28). Уподібнення вітру людської долі – характерна риса творчої свідомості Т. Шевченка: *Вітер в гаю нагинає / Лозу і тополю, / Лама дуба, котить полем / Перекотиполе. / Так і доля: того лама, / Того нагинає; / Мене котить, а де спинить, / І сама не знає …* (Мар'яна-черниця, с. 122).

Висновки. Концепт ВІТЕР у творчій свідомості Т. Шевченка сформований під впливом народних пісень і дум; у пейзажах пов'язаний з концептами СТЕП, МОРЕ, ПОЛЕ, РОСЛИНА; у філософських роздумах з концептами ДУМИ, НАДІЯ, СЛАВА, ДОЛЯ, ЖИТТЯ. Створюючи образ вітру, поет вдається до метафор і порівнянь: використовує для репрезентації своїх асоціацій мовні знаки концептів ЛЮДИНА, ТВАРИНА, ПТАХ.

Перспективним, на нашу думку, є застосування моделі ментально-психонетичного комплексу (концепту) для вивчення мовної репрезентації ключових в ідиостилі Т. Шевченка концептів, що сприятиме поглибленню знань про особливості його поетичного світосприйняття.

Список використаної літератури

1. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – М., 1990. – С. 387– 416.
2. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика / В. А. Маслова. – Минск : Тетрасистемс, 2004. – 256 с.
3. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасиология: Монографія / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. − 24 с.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
5. Телия В. Н. Введение. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция // Метафора в языке и тексте / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1988. – С. 3 – 9; 26 – 52.
6. Сучасний тлумачний словник української мови / За заг. ред. В. В. Дубічинського. – Харків : Школа, 2006. – 1008 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко. – К. : Дніпро, 1974. – 623 с.

Одержано редакцією 19.10.13
Прийнято до публікації 14.12.13

И. Н. Литвин

Языковая репрезентация концепта ВЕТЕР в поэзии Т. Шевченка

В статье исследуется концепт ВЕТЕР – один из доминирующих в поэтической картине мира Т. Шевченка. Для реализации данной цели служит концептуальный анализ – главный метод логического анализа языка, основанный на методиках дистрибутивного, контекстуального, компонентного, этимологического и архетипного анализов. Характеризуются пропозитивная информация, имеющая истинный, объективный характер и передающаяся знаками в прямых значениях. Анализируются использованные в творчестве поэта ассоциативные механизмы метафор, которые отражены в модели ментально-психонетичного комплекса ассоциативно-терминальным компонентом. Метафору рассматриваем, вслед за представителями когнитивной семантики Дж. Лакоффом и М. Джонсоном, как понимание одной концептуальной сферы в терминах другой. Исследуются разные типы метафор в поэзии Т. Шевченка: структурные, основой которых является один признак; диффузные, имеющие развернутый диффузный характер, их основой служат не один признак, а целые сценарии (ассоциативные ореолы), а также антропоморфные (для репрезентации своих ассоциаций поэт использует языковые знаки концепта ЧЕЛОВЕК). Описываются сравнения – мыслительная операция соединения двух предметов, явлений, ситуаций, признаков на основании их уподобления, установления аналогий между ними. Анализируются роль и место стихии ветра в видении и обозначении мира Т. Шевченком.

Ключевые слова: *концепт, концептуальный анализ, метафора, антропоморфная метафора, сравнение, пропозиция, ассоциативно-метафорическая сфера, модус.*

I. N. Lytvyn

Language representation of the concept wind in T. Shevchenko's poetry

The article deals with the concept WIND – one of the dominant concepts in T. Shevchenko's poetic world. To study this concept we apply conceptual analysis – the main method of the language logic analysis which is based on techniques of distributive, contextual, constituent and etymological analyses. In this article we characterize propositional information of the concept WIND, that has veritable, objective character and that is rendered by the signs of direct meaning. We analyze poet's associative techniques of metaphor, which are displayed by the associative-terminal component in the model of mental-psychonetic system. Metaphor is studied by us (according to the representatives of cognitive semantics G.Lakoff and M. Johnson) as an understanding of one conceptual sphere in the terms of another one. We research different types of metaphor, which are used by Shevchenko, representing wind: structural, which are based on one feature; diffusive, which are based on the scripts; humaniform (for the representation of his associations the poet uses language signs of the concept HUMAN). We also describe simile – a figure of speech which is used to make a direct comparison of two objects, phenomena, situations, features on the basis of their assimilation, finding analogy between them. We use to analyze the role and the place of the element wind in T. Shevchenko's poetic world.

Key words: *concept, conceptual analysis, metaphor, diffusive metaphor, simile, proposition, associative-metaphoric scheme, modus.*

УДК 811.81'42:070

О. І. П'єцух

ПОЯВА МЕТАФОРИ ПОЛІТИКИ ЯК КУХНІ ТА ЇЖІ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ «ВИБОРИ 2010 – 2012 РР. В УКРАЇНІ»

Статтю присвячено дослідженню особливостей реалізації метафоричної динаміки в англомовному електронному політичному дискурсі «Вибори 2010 – 2012 рр. в Україні» на прикладі метафоричної репрезентації політики як кухні та їжі. Динаміка метафори розглянуто як зміну метафоричного простору тексту під впливом екстралінгвальних чинників, зумовлених специфікою політичної сфери спілкування. Метафоричну динаміку досліджено за допомогою пропозиційного та метафоричного моделювання, а також контекстуально-інтерпретаційного та компонентного аналізу. Серед типів динаміки метафори виокремлено та детально проаналізовано появу нових донорських доменів КУХНЯ та ЇЖА в текстах англомовних електронних політичних статей, присвячених виборам в Україні 2012 року. Нові донорські домени КУХНЯ та ЇЖА запозичують

метафоричні знаки до реципієнтного домену ПОЛІТИКА. У статті також встановлено когнітивне підґрунтя творення метафор та з'ясовано екстралінгвальні чинники, які впливають на зміни метафоричних моделей в англомовних електронних текстах з тематики президентських виборів 2010 р. та парламентських виборів 2012 р. в Україні.

Ключові слова: *електронний політичний дискурс, метафора, динаміка метафори, поява нових доменів, донорський домен, реципієнтний домен, лексема, терм, пропозиційна структура, предикат, об'єкт, каузат, трансгресив, результатив, рівень кількості.*

Постановка проблеми. Нагальною проблемою сучасної лінгвістики є дослідження метафори в різних сферах функціонування, зокрема й у політичному дискурсі. Метафоричність сучасного політичного дискурсу є цілком природною, оскільки когнітивна сила метафори робить її одночасно елементом мислення в процесі пошуку політиками виходу із проблемних ситуацій та інструментом впливу на громадську свідомість [3; 14]. Більша частина метафор пов'язана з осмисленням політичної реальності. Зокрема, у метафорах знаходять відображення події міжнародних відносин, війни, соціально-економічних питань, політичних дебатів, де уникнути метафоричного мислення неможливо [11; 12]. Аналіз політичної метафори є ключем до інтерпретації і можливого подальшого передбачення соціально-політичних тенденцій у суспільстві [8, с. 315], оскільки будь-які зміни в політичних процесах знаходять вираження в змінах політичних метафор, що стає основою динаміки метафор у політичному дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні вітчизняні та зарубіжні лінгвістичні праці переважно зосереджені на когнітивних дослідженнях метафори як основної операції свідомості (Н. Д. Арутюнова, Ю. Н. Караулов, О. С. Кубрякова, Дж. Лакофф, Дж. Радден, К. В. Рахіліна, Д. Рітчі та ін.). В останні роки особливого поширення набувають дослідження метафори в сфері політичної комунікації. Зокрема, особливості та функції метафори в політичних текстах розглянуто в наукових роботах Дж. Лакоффа, М. Джонсона, В. Кеннеді, І. М. Кобозевої, А. М. Баранова, А. Мусолффа, Й. Цинкена, Л. М. Синельникової та ін. Проте динамічний характер метафори, її здатність змінюватися під впливом різномантіних чинників розглянуто лише в поодиноких роботах зарубіжних дослідників: Т. Андерссона та Р. Маслена. Аналіз особливостей динаміки метафори в мові української поезії здійснено в працях Л. В. Кравець. Проте типи динаміки концептуальної метафори в сучасному англомовному електронному політичному дискурсі, присвяченому темі виборів в Україні 2010 та 2012 років в аспекті когнітивного моделювання ще не були предметом дослідження, що й зумовлює новизну здійсненого нами дослідження, актуальність якого визначена загальним спрямуванням сучасного мовознавства на вивчення проекції мовних процесів в онтологію й когніцію етнічної свідомості.

Метою статті є дослідження появи нових донорських доменів КУХНЯ та ЇЖА як типу динаміки метафори в англомовному електронному дискурсі «Вибори 2010 – 2012 в Україні». До **завдань** статті належать: характеристика появи нових донорських доменів на основі мовного матеріалу, представленого в англомовних електронних ЗМІ та встановлення механізмів і чинників цього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політичний дискурс є сукупністю тематично співвіднесених текстів, узятих під кутом зору екстралінгвістичних, прагматичних, соціокультурних, психологічних та інших чинників, що забезпечують їхнє спрямування на рецепцію адресата [2; 5; 9]. Електронний дискурс як різновид політичного, що функціонує в електронному мас-медійному просторі, існує у вигляді розгалуженої системи медіатекстів про політику, об'єднаних спільністю соціального завдання [1]. У нашому дослідженні електронний політичний дискурс розглянуто як представленою в електронному вигляді сукупністю текстів, організованою гіпертекстовим способом й орієнтованою у сферу політики з метою конструювання політичної реальності.

Однією зі сфер політичної реальності є виборчі процеси, які зазвичай перебувають у фокусі підвищеної уваги ЗМІ. Передвиборчі події в Україні привертають неабиякий інтерес

англомовних ЗМІ, зокрема електронних. Матеріал нашого дослідження становили 550 англомовних електронних статей, присвячених темі виборів 2010 та 2012 рр. в Україні. Репрезентація подій українського політикуму в англомовних електронних газетах має свою специфіку, зумовлену характерними рисами електронного політичного дискурсу, серед яких важливе місце займає метафоричність, яка уможливлює розкриття сутності суспільно-політичних явищ і процесів [3; 4].

Метафора як найпродуктивніший креативний засіб збагачення мови, що виявляється у використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої [7, с. 388; 12, с. 204], є динамічним явищем, що має когнітивне підґрунтя й зазнає впливу екстралінгвальних чинників. Динаміка метафори в політичному дискурсі – це зміна метафоричного простору тексту, що виявляється в появі нових донорських доменів, розширенні видового спектру домену, звуженні або згасанні наявних донорських доменів, а також розростанні метафори в межах одного домену під впливом екстралінгвальних чинників, зумовлених специфікою політичної сфери спілкування.

З метою дослідження метафоричної динаміки в англомовних електронних ЗМІ, які втілюють політичний дискурс «Вибори 2010–2012 рр. в Україні», використана комплексна методика сучасної лінгвістики.

Основними **методами** дослідження є метафоричне моделювання для детермінації підґрунтя інтеграції донорських та реципієнтних доменів і пропозиційне моделювання для встановлення пропозиційної структури реципієнтного домену ПОЛІТИКА. Ядром такої структури є предикат як судження, що виражає зміст події: процесу, стану, відношення, ознаки, притаманних певному суб'єкту [7, с. 585], та суб'єкт як мисленнєвий аналог носія предикативних процесів, станів, відношень у певній події, ситуації [7, с. 706]. Серед термів пропозиції релевантними для нашого дослідження є такі: об'єкт як мисленнєвий аналог істоти чи неістоти, на які спрямовано дію або каузативний вплив, у структурі пропозиції [6, с. 137], фінітив як мисленнєвий аналог мети, призначення дії у структурі пропозиції [7, 508], каузат як об'єкт спонукання [7, с. 225], трансгресив як мисленнєвий аналог результату каузації перетворення у структурі пропозиції [7, с. 747]. З термами пропозиції корелює також рівень кількості, що втілює квантитативні характеристики.

Задля комплексного дослідження метафоричної динаміки використано також контекстно-інтерпретаційний метод для аналізу текстових фрагментів, що містять метафоричні лексеми, та компонентний аналіз, що дає змогу з'ясувати пряме значення досліджуваних лексичних одиниць та простежити набуття ними нових метафоричних значень у процесі запозичення з донорських доменів КУХНЯ та ЇЖА до реципієнтного домену ПОЛІТИКА.

Серед типів метафоричної динаміки, наявних в електронному політичному дискурсі «Вибори 2010 – 2012 рр. в Україні», розглянемо появу нових донорських доменів на прикладі метафоричної репрезентації політики як кухні та їжі. Поява нових доменів втілюється в залученні до текстів англомовних електронних політичних статей нових донорських доменів, що зумовлює появу нових метафоричних знаків.

Так, під час передвиборчої кампанії 2012 року задіяно нову метафоричну репрезентацію політики як кухні. Хоча донорський домен КУХНЯ є багатоаспектним, з нього до реципієнтного домену ПОЛІТИКА залучено метафоричні знаки на позначення лише процесу обробки та приготування продуктів харчування, аналогізованого з діяльністю політиків, внутрішньо- та зовнішньополітичними відносинами країни.

Зокрема, знищення корупції порівнюється до «її подрібнення». У домені КУХНЯ продукти харчування подрібнюють на маленькі шматочки для зручного вживання в їжу, а в домені ПОЛІТИКА подрібнення корупції позначає її знищення. Дієслово *to triturate*, що в прямому значенні позначає *"to grind to a fine powder"* [13], запозичене з донорського домену КУХНЯ до політичної сфери, отримує нове метафоричне значення "*to get rid of drawbacks"* і є відповідником каузативного предиката в пропозиційній структурі домену ПОЛІТИКА, що

спрямований на об'єкт, виражений іменником *corruption*: *He will triturate Ukraine's pervasive and suffocating corruption* (21.10.2012, the BBC).

Географічне положення України, яка розташована між Росією та ЄС, набуває уподібнення до начинки у сандвічі, затиснутої з двох боків шматками хліба. Таке положення є стратегічним для зовнішньо- та внутрішньополітичної стану в країні, що зазнає впливу з боку Заходу та Сходу. Лексема *sandwiched*, яку використовують у реципієнтному домені ПОЛІТИКА в метафоричному значенні *"to be geographically located between two other countries"*, слугує для представлення терму каузата такого впливу в пропозиційній структурі домену ПОЛІТИКА: *Ukraine, a strategically crucial gas-transit country sandwiched between Russia and the European Union* (8.10.2012, the Daily Telegraph).

В англомовних електронних ЗМІ відображено протиставлення політичної та економічної діяльності, що у пропозиційній структурі є опозитивом домену ПОЛІТИКА. Українці цікавляться обговоренням внутрішньоекономічних подій, представлених як «кухонні справи», на відміну від зовнішньополітичних питань, якими перш за все зайняті політики. Фразеологізм *kitchen sink issues* відповідає соціальному об'єктові: *Ukrainian voters are likely to be more interested in kitchen sink issues – how to stop the country's economy from collapsing and how to pay for Russian gas* (8.09.2012, the EU Observer).

У представленні зовнішньополітичних відносин між Росією та Україною залучена аналогія підсолодження їжі / напоїв та покращення умов міжнародних договорів. У домені КУХНЯ підсолоджування як процес, що передбачає додавання цукру, виражений дієсловом *to sweeten*, відповідає у структурі пропозиції предикату дії з імплікованим об'єктом, перетворюючись у домені ПОЛІТИКА на каузативний предикат. Зближення двох доменів відбувається на основі оцінки смакових відчуттів людини, зокрема солодкого як позитивного. У міжнародних відносинах Росія може покращити умови газового договору для України, «підсолодивши» їх у разі отримання поступок з боку України: *The Kremlin has hinted that it may sweeten the gas deal if Ukraine joins a Putin-brokered alliance* (26.08.2012, the Yahoo News).

Процес приготування їжі як політичний процес безпосередньо корелює зі смаковими особливостями приготованої у його результаті їжі, її зберіганням та споживанням, що приводить до зв'язку між доменом КУХНЯ та ЇЖА.

При інтеграції донорського домену ЇЖА та реципієнтного домену ПОЛІТИКА з'являється метафора політичного процесу як процесу споживання їжі, яка має специфічний присмак.

У текстах англомовних електронних ЗМІ побутує й негативна оцінка смакових відчуттів людини – їжа є кислою. Проведена аналогія між зіпсованими продуктами харчування, які прокисли та погіршеними відносинами з Росією через невирішений газовий конфлікт. Дієслово *to sour*, що в прямому значенні позначає процес погіршення смаку продуктів – "*to make or become sour"* [13], у процесі запозичення до сфери політики отримує метафоричне значення *to make or become unpleasant, acrimonious, or difficult* та відповідає предикату дії в пропозиційній структурі домену ПОЛІТИКА: *Tymoshenko was a pawn in a western geopolitical game designed to discredit Russia as an energy supplier, to sour relations between Ukraine and Russia* (18.07.2012, the Guardian) та трансгресиву як результату каузації перетворення – ідеали Помаранчевої революції набули прокислого смаку, оскільки є віддаленими в часі та забутими для реалізації: *Ukraine's Orange Revolution soured* (27.08.2012, the Daily Telegraph).

Зіпсована прокисла їжа домену ЇЖА, що залишає поганий присмак, запозичена в домен ПОЛІТИКА для аналогії з електоральними махінаціями під час передвиборчої кампанії, що залишають поганий присмак у роті електорату. Метафора *put a bad taste in people's mouths* відповідає результативу дії в пропозиційній структурі домену ПОЛІТИКА: *These kinds of election dirty tricks put a bad taste in people's mouths* (3.11.2012, the Voice of America).

Негативні смакові відчуття переносяться на проведення передвиборчої кампанії та стан країни, якими невдоволені громадяни. Лексема *to be fed up* відповідає у пропозиції домену

ПОЛІТИКА предикату стану. Українці вже ситі по горло обіцянками попередніх лідерів країни: *Ukrainians are fed up with shambolic Orange leadership* (27.08.2012, the Wall Street Journal) та корупцією в державі: *They were fed up with corruption* (28.10.2012, the New York Times); *A country quickly getting fed up with widespread corruption* (25.10.2012, the Huffington Post); *People are just fed up and they want to go in a different direction* (15.08.2012, the USA Today). Цей факт призводить до появи нової хвилі невдоволення виборців, що «закипіла» в країні. Дієслово *to brew* корелює з предикатом інтенсифікації в пропозиційній структурі домену ПОЛІТИКА: *A new wave of anger has been brewing in the country* (12.08.2012, the Guardian).

Лідери ЄС, проводячи щодо майбутніх асоційованих членів альянсу політику батога та пряника, збираються «нагородити Україну пряниками». Дієслово *to reward* та іменник *carrots* слугують для репрезентації предиката дії та фінітива в пропозиційній структурі домену ПОЛІТИКА: *There is a good chance that EU leaders might be more willing to reward Ukraine with some carrots* (25.10.2012, the EU Observer); *One might say there are not enough carrots rewarded to give Ukraine the necessary incentive to carry out this work given that most of the work will fall to Kyiv and perhaps they may have to make more concessions that they would like in order to finalize the Association Agreement and Deep and Comprehensive Free Trade Area* (28.09.2012, the Epoch Times); *The carrot approach is not working. What EU should do is to foster the western ideas of democracy, equality, and rule of law in the young and middle-age Ukrainians, through the demonstration of policies' benefits to the society* (30.10.2012, the Irish Times).

У “The Oxford English Dictionary” слово *a carrot* має чотири значення, з яких необхідне в цьому контексті значення «політика пряника» є четвертим:

1) a tapering orange-coloured root eaten as a vegetable;

4) an offer of something enticing as a means of persuasion (often contrasted with the threat of something punitive or unwelcome) [13].

“The Encyclopedia Britannica” визначає політику кнута та пряника – *carrot and stick politics* – як *a term that refers to a policy of offering a combination of rewards and punishment to induce behavior. The idiom is used in the field of International Relations to describe the realist concept of hard power. The carrot can stand for tax cuts or other benefits, the stick can stand for the use of (psychological) violence and threats by the government* [10]. Лідери ЄС вирішують використати винятково політику заохочення без залучення каральних методів, оскільки неодноразово підкреслювали можливість остаточно втратити Україну у разі виникнення подальших конфліктних ситуацій.

Окрім зовнішньополітичних відносин, знаки домену ЇЖА використано й на представлення внутрішньополітичної діяльності країни, зокрема парламентських виборів. Голоси виборців та місця в парламенті асоційовано з пирогом, шматки якого політики намагаються перехопити один в одного. Фрази *to pick their slice of the voters' cake* та *to get a slice of the new government's pie* відповідає предикату дії та об'єкту у пропозиційній структурі: *He will work to pick up their slice of the voters' cake* (19.10.2012, the Atlantic Council). *This could be the beginning of a new political formation, especially because the political parties are likely to regroup in order to get a slice of the new government's pie* (14.10.2012, the Financial Times). Відповідно до результатів виборів відрив у відсотках голосів виборців між Партією регіонів та іншими політичними силами є невеликим, що призводить до отримання партією невеликої за переважанням більшості в парламенті, асоційованої з тонкою вафлею. Прикметник *wafer-thin* є показником рівня кількості в пропозиційній структурі домену ПОЛІТИКА: *The Regions Party of President Viktor Yanukovych appears set to have a wafer-thin majority in parliament after the elections* (5.11.2012, the AFP).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідження динаміки метафоричної репрезентації політики як кухні та їжі в англомовному електронному дискурсі «Вибори 2010 – 2012 рр. в Україні» продемонструвало безпосередній зв'язок мовних позначень з екстралінгвальними чинниками. Зокрема, поява нових метафор в англомовних електронних ЗМІ 2012 року, яких не використовували в представленні передвиборчих подій

2010 року, зумовлена проведенням передвиборчої кампанії та майбутньою діяльністю політиків, стратегічним геополітичним положенням країни, внутрішньоекономічними та політичними процесами, а також зовнішньополітичними відносинами та міжнародними договорами. **Перспективу** подальших досліджень убачаємо в докладному описі особливостей появи інших донорських доменів в англомовних електронних політичних текстах.

Список використаної літератури

1. Алещанова И. В. Газетный текст как разновидность массово-информационного дискурса / И. В. Алещанова // Языковая личность : проблемы институционального и персонального дискурса. – Волгоград : Перемена, 2000. – С. 131 – 139.
2. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры / под общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журинской. – М. : Прогресс, 1990. – С. 5 – 32.
3. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику / А. Н. Баранов. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 360 с.
4. Кобозева В. М. Лингвопрагматический аспект анализа языка СМИ // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования: Уч. пос. / Отв. Ред. М. Н. Володина. – М. : Изд-во МГУ, 2003. – С. 100-115.
5. Михалева О. Л. Политический дискурс : Специфика манипулятивного воздействия / О. Л. Михалева. – М. : Либроком, 2008. – 256 с.
6. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасилогия / Е.А. Селиванова. − К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
7. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
8. Anderson, R. D. Metaphors of Dictatorship and Democracy : Change in the Russian Political Lexicon and the Transformation of Russian Politics / R. D. Anderson // Slavic Review. – Vol. 60. – № 2. – 2001. – P. 312 – 335.
9. Campbell, K. Inaugurating the Presidency / K. Campbell // Form, Genre and the Study of Political Discourse. Columbia : Univ. of S. Car. Press, 1986. – P. 205 – 216.
10. Encyclopedia Britannica [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.britannica.com/
11. Lakoff, G. Metaphor and war : The metaphor system sed to justify War in the Gulf / G. Lakoff // Engulfed in War: Just War and the Persian Gulf. – Honolulu, Hawaii, 1991. – P. 99 – 111.
12. Lakoff, G. The Contemporary Theory of Metaphor / G. Lakoff // Metaphor and Thought. / ed. A. Ortony. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – 251 p.
13. Oxford Dictionaries [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oxforddictionaries.com/
14. Teichmann, C. Sprachliche Ambiguität als politisches Problem / C. Teichman // Sprache im Konflikt. Zur Rolle der Sprache in sozialen, politischen und militärischen Auseinandersetzungen. – Berlin, New York : Walter de Gruyter, 1995. – S. 305 – 324.

Одержано редакцією 20.12.13
Прийнято до публікації 24.12.13

А. И. Пьецух

Появление метафоры политики как кухни и пищи в политическом дискурсе «Выборы 2010–2012 гг. в Украине»

Статья посвящена исследованию особенностей метафорической динамики в англоязычном электронном политическом дискурсе «Выборы 2010–2012 гг. в Украине» на примере метафорической репрезнетации политики как кухни и еды. Динамика метафоры рассмотрена как изменение метафорического пространства текста под влиянием экстралингвальных факторов, обусловленных спецификой политической сферы общения. Динамику метафоры исследовано с помощью пропозиционального и метафорического моделирования, а также контекстуально-интерпретационного и компонентного анализа. Среди типов динамики метафоры выделено и детально рассмотрено появление новых донорских доменов КУХНЯ и ЕДА в текстах англоязычных электронных СМИ, посвященных теме парламентских выборов в Украине 2012 года. Новые

донорские домены поставляют метафорические знаки в реципиентный домен ПОЛИТИКА. В статье также установлена когнитивная основа формирования метафорических моделей и определены экстралингвальные факторы, влияющие на изменения метафорических моделей в англоязычных электронных текстах по тематике президентских выборов 2010 г. и парламентских выборов 2012 г. в Украине.

Ключевые слова: *электронный политический дискурс, метафора, динамика метафоры, появление новых доменов, донорский домен, реципиентный домен, лексема, терм, пропозициональная структура, предикат, объект, каузат, трансгрессив, результатив, уровень количества.*

O. I. Pjetsukh

The appearing of politics as kitchen and food metaphor in the political discourse "Elections 2010 – 2012 in Ukraine"

This article focuses on the peculiarities of metaphoric dynamics realization in the English electronic political discourse "Elections 2010 – 2012 in Ukraine" based on the metaphoric representation of politics as kitchen and food. It considers the dynamics of metaphor as a change of texts' metaphoric representation under the influence of extralinguistic factors specified by the political sphere of communication. Here the dynamics of metaphor is studied with the help of propositional and metaphoric modeling, as well as contextual-interpretational and componential analysis. The propositional modeling aims to define the structure of propositions in the donor domains KITCHEN and FOOD as well as in the recipient domain POLITICS. The metaphoric modeling helps to explain the mechanism of donor and recipient domains' integration. The appearing of new donor domains KITCHEN and FOOD is in the focus of close attention. This type of metaphoric dynamics results in the usage of new donor domains affecting the involvement of new metaphoric signs. These donor domains provide the recipient domain POLITICS with language signs that form the basis of metaphors. The article also determines cognitive background and extralinguistic factors influencing the changes of metaphoric models in the English electronic texts. Such texts represent the events and phenomena of the 2010 presidential elections and 2012 parliamentary elections in Ukraine.

Key words: *electronic political discourse, metaphor, dynamics of metaphor, appearing of new donor domains, source domain, target domain, lexeme, term, propositional structure, predicate, object, transgressive, resultative, the level of quantity.*

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

УДК 811.161.2’2822

І. В. Гороф’янюк

МОВНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОСТОРОВО-ЧАСОВОГО КОНТИНУУМУ В ДІАЛЕКТНОМУ ТЕКСТІ

У статті проаналізовано мовні засоби вираження просторово-часового континууму в 37 діалектних автобіографічних текстах-спогадах подолян про Голодомор 1932–1933 рр. та голод 1946–1947 рр. Висвітлено експліцитні засоби реалізації континууму: відповідні часові форми дієслів, спеціальна лексика – прислівники часу й місця, іменники зі значенням темпоральності та локалізації. Аналіз цих категорій у тексті дозволив виявити імпліцитні засоби, що експлікують просторово-часовий континуум опосередковано: назви історичних осіб, назви реалій, характерних для якоїсь епохи, т. зв. лексичні маркери епохи. Спостережено, що в діалектному дискурсі локалізація події актуалізована більшою кількістю номінативних одиниць, останні згруповано на 6 класів: адвербіальні лексеми із семантикою просторових координат, лексичні одиниці, що є назвами обмеженого простору, прийменники просторового значення, топоніми, лексеми на позначення відстані. Саме імпліцитні засоби вербалізації континууму концептуально репрезентують час і простір і паралельно характеризують дійсність – за політичним устроєм, за способом життя людей, породжуючи багатовимірну картину буття.

***Ключові слова**: текст, просторово-часовий континуум, діалектний дискурс, лексема, семантика.*

Постановка проблеми. Мова існує не в штучно створених схемах, не в граматиках і словниках, а в текстах – об’єктивній дійсності її використання суб’єктом. З другої половини XX ст. традиційна лінгвістика з її тяжінням до описовості, абстрагування й аналітичності поступилася текстоцентричній парадигмі, за якої межі семантичного простору мовної одиниці стали визначати не тільки обсягом лексичного значення виокремленого слова, а й загальною семантикою тексту, його композицією і структуруванням, внутрішнім контекстом і підтекстом, ситуацією мовного спілкування [6, с. 6].

Сучасним дослідженням тексту все більше притаманний системний підхід, основний акцент лінгвісти роблять на аналізі цілісних, інтегральних властивостей тексту, розкритті його структури (І. Р. Гальперин, Г. В. Колшанський, З. Я. Тураєва та ін.). Одне із першочергових завдань лінгвістики тексту сьогодні полягає в тому, щоб «знайти і побудувати систему граматичних категорій тексту зі змістовими та формальними одиницями» [9, с. 9]. Пріоритет виокремлення й теоретичного осмислення граматичних категорій тексту належить І. Р. Гальперину [4; 5]. На думку дослідника, граматичні категорії тексту діляться на два типи – семантичні й структурні. Першу групу презентують такі категорії, як інформативність, глибина, пресупозиція, прагматика, другу – інтеграція, когезія, проспекція, ретроспекція, партитурність, континуум [4, с. 524].

Об’єктом розвідки є одна з найважливіших структурних категорій тексту – континуум, що формує текст як зв’язну інформативну цілісність, яка може бути завершеною одиницею комунікації. У роботі ми послуговуємося дефініцією континууму І. Р. Гальперина: «Континуум як категорію тексту в найзагальніших рисах можна уявити як якусь послідовність фактів, подій, що розгортаються в часі та просторі» [5, с. 87].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі фіксуємо низку синонімічних термінів для категорії простір-час: просторово-часовий континуум (І. Р. Гальперин, О. В. Морозова), хронотоп (М. М. Бахтін, Р. І. Енукідзе), локально-часова вісь тексту (О. І. Москальська), художній час і художній

простір (Д. С. Лихачов). Відсутність усталеної термінології свідчить про незавершеність пошуків мовознавців у цьому напрямі. Переконані, що наблизитися до пізнання феномену просторово-часової організації тексту допоможе розширення об'єкта дослідження: наразі всі студії континууму як категорії тексту здійснювалися на матеріалі художніх текстів, натомість діалектний текст залишався поза увагою лінгвістів. Відомі лише поодинокі спроби аналізу темпоральності й локалізації як окремих категорій у російській діалектній комунікації (С. М. Бєлякова [2], Г. В. Каліткіна [6], Н. В. Курикова [8], О. В. Первухіна [10]). Переконані, що важко переоцінити в цій площині автобіографічний діалектний текст, якому властиві такі ознаки, як усність, спонтанність, функціонування в невимушеному середовищі, створення за законами природньої комунікації, а також формування на ґрунті відносно стійкого комплексу висловлювань, повторюваних у різних інформантів, що уможливлює окреслити відносну схему повідомлюваної інформації. «Запрограмованість» автобіографічної розповіді на стандартність, однаковість структури й змісту [3, с. 6] розкриває широкий евристичний простір для студіювання категорії просторово-часового континууму тексту.

Визначення раніше **не вивчених частин загальної проблеми.** З огляду на це, за предмет нашого дослідження ми обрали автобіографічні діалектні тексти-спогади подолян про Голодомор. Актуальність роботи зумовлена, по-перше, відсутністю ґрунтовних досліджень категорій тексту, зокрема просторово-часового континууму, здійснених на матеріалі українського діалектного дискурсу, по-друге, зростанням уваги лінгвістів до комунікативної діалектології, лінгвокультурології.

Метою нашої роботи є дослідити мовні засоби вираження просторово-часового континууму в діалектному тексті.

Емпіричним підґрунтям дослідження слугували експедиційні записи – 37 діалектних текстів-спогадів очевидців Голодомору, отримані впродовж 2007 – 2013 років методом польових досліджень у 30 населених пунктах Вінницької, 2 – Хмельницької та по 1 – Житомирської й Чернівецької областей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Г. В. Каліткіна справедливо зауважує, що термін «темпоральність» повинен уживатися не лише в граматичній площині, але мовний зв'язок із часом має також лексичний план вираження. Дискурсивні засоби, що експлікують часовий континуум, не менш інформативні [7, с. 10].

Високочастотним засобом вираження часового континууму є спеціальна лексика – найчастіше слова, словосполучення зі значенням темпоральності: *тоді / туді* (74 одиниць, далі – од.), *время / времня* (18 од.), *день / вдень* (11 од.), *колись* (10 од.), *під час голоду / в голод / в голодовку* (5 од.), *період* (5 од.), *рік / роки* (5 од.), *год* (4 од.), *весна / весною* (4 од.), *перед війною / в войну / після війни* (4 од.), *зіма / зімою* (3 од.), *сьогодні* (3 од.), *(в)завтра* (2 од.), *ввечері* (2 од.), *ввечері* (1 од.), *тиждень* (1 од.), *час* (1 од.), *Великдень* (1 од.): ***п'їд час ˈголоду*** *поўмиˈрали ˈдуже баˈгато л'уˈдеї / йаˈк'і буˈли хˈвор'і чи стаˈр'ішч'і / то не вижиˈвали //* (Кр.); *От /* ***с'оˈгод'н'і*** *закаˈзали чулуˈв'ікам / ˈзаўтра п'ˈідете ˈйаму коˈпати на тої / на цˈвинтар //* (Пис.); *Це ж не йіˈден* ***ден'*** *воˈзили цих уˈмерших / а йіх с'к'іл'ка* ***дн'іў*** *воˈзили цих поˈмерших уже //* (Нар.); *О□ / ˈБоже ˈБоже / а* ***тоˈд'і*** *ўже в'ін / ˈбат'ко там ш'іст'* ***год*** *проˈжиў* (Поч.); *Таˈкиї* ***час*** *буў оце ў т'риц'ат' т'рет'ому ˈроц'і / шо / ˈж'інка своˈйіх д'іˈтеї ˈйіла / бо так хˈт'іла ˈйісти і ўс'о (Ос.); Т'аˈжоле* ***ўˈрем'а*** *буˈло / таˈке т'аˈжоле / шо не ˈмона ˈвисказати //* (Нар.).

Категорія часу в автобіографічній розповіді двопланова – це час розповіді й водночас час події. Протиставлення координат теперішнього й минулого експліковано в спеціальному відборі мовних засобів, найчастіше антонімічних пар прислівників часу: *зараз – тоді, тепер – тоді, тепер – колись*: *Ден' у ден' на роˈботу / оц зоˈр'і до зоˈр'і / ˈдурно-ˈдурно // шо ж ми* ***тоˈд'і*** *полуˈчали // н'іˈчого // ˈБоже / а* ***ˈзараз*** *каˈжу до ˈхати г'рош'і неˈсут' / шо хоч купˈлаї / каˈжу ˈг'іншиї раз ˈд'іду / кау / шо ти на Веˈликден' ˈтого не йіў / шо* ***ˈзараз*** *ˈкажниї ден' йіˈси / шо ти йоˈго* ***тоˈд'і*** *не ˈбачиў / воˈно тоˈб'і ї не сˈнилос'а //* (Поч.).

У діалектному дискурсі спостерігаємо накладання ситуації-теми і ситуації реального спілкування, а тому, розповідаючи про минуле, мовець з дієсловами минулого часу паралельно вживає дієслівні форми теперішнього часу або й майбутнього часів: *Ў ˈсорок ˈс'омому ˈроц'і то нас ˈгуби* ***спаˈсали*** *в ˈід ˈголоду // таˈкˈі* ***буˈли*** *ˈгуби // оˈце* ***ˈіде*** *такоˈго / ну / йак туˈбˈі* ***скаˈзати*** */ це йа там* ***жиˈла*** *туˈди ˈдал'і ў силˈ'і // на кˈіˈнец' сеˈла ˈранче // а л'іс у нас на горпˈковˈі // то це ми раˈнен'ко* ***йдем*** */ ˈт'іки* ***с'ірˈ'йе*** */ до ˈл'іса* ***доїдем / розвидˈн'алос'а*** *// і йе л'уˈдеї* ***ˈіде*** *хˈмара // таˈко йакˈто у кˈіˈно* ***ˈіде*** *обˈлава /* ***зˈнайіш / ˈіде*** *обˈлава / таˈко хˈмаройу* ***ˈіде*** *ˈл'уде // оˈс'о* ***з'ібˈрали*** *і це оˈс'о гулубˈінˈки / маремуˈхи / бабˈки / син'аˈки / гриˈби / і це ц'і* ***поназˈбирували*** *//* (Кап.).

Відзначимо, що план майбутнього часу не представлений в аналізованих текстах традиційними граматичними формами, натомість спостерігаємо вживання наказового або умовного способів дієслова в значенні майбутнього часу дійсного способу: *не даї ˈБоже таˈке ˈбачити //* (Верб.); *Шоб ви йоˈго / шоб вам у с'н'і не сˈниўс'а цеї голодоˈмор //* (Пен.); *І даї ˈБоже / шоб ˈцего не поўтоˈр'алос'а // ˈбуд'те здоˈровˈі //* (Довж.); *Йа не хт'іў би / шоб ˈворог мˈії проˈжиў так йак йа проˈжиў своˈйі диˈт'ачˈі роˈки / і шоби моˈйі ўˈнуки і пˈраўнуки не зˈнали таˈкого / йак йа переˈжиў //* (Лехн.).

У кожному тексті сталим засобом вербалізації темпоральності є словосполучення, що позначають дати, із виразними діалектними особливостями, як-от: ***ў ˈсорок ˈс'омуму ˈроц'і*** */ ми* ***гуˈбойі ў ˈсорок ˈс'омуму ˈроц'і*** *жиˈнилис'а* ***дˈвац'іт' пˈйатого ˈмайа*** *//* (Мал.).

Опосередковано актуалізують часові поняття назви історичних осіб та епох: *І вˈін там / ў т'іїˈ Пол'ш'ˈі / буў ˈдоўго / гет' і* ***за ˈн'імц'а*** */ ˈдовго ˈдоўго //* (Дяк.); ***За Сˈтал'іна*** *ˈдуже ш ˈт'ажко наˈлогами опклаˈдаў / те ї ˈл'уди бˈіґуˈвали ˈдуже //* (Пис.); ***За руˈмунс'койі ўˈлас'т'і*** */ то буˈло шос' три чи шˈтир'і нас верˈнулос'а буˈло ў сеˈло / о //* (Возн.), *ˈБат'ко поˈгиб* ***на фˈронт'і*** *//* (Возн.). Ці приклади яскраво ілюструють нерозривність зв'язку просторових і часових координат. Абстрактне поняття часу саме по собі не може бути усвідомлене людиною. Воно сприймається через різноманітні асоціації, зміни, що відбуваються в житті самої людини і всього суспільства. Це дає можливість стверджувати про існування просторово-часового континууму тексту.

Саме текст є тим полем, що уможливлює аналіз не лише експліцитних, а й імпліцитних засобів вираження просторово-часового континууму, коли вербалізація його стає умовною. В аналізованому корпусі текстів, що репрезентує буття українців у І половині XX ст. – період Радянської України часів Голодомору 1932–1933 та голоду 1946–1947 рр. – високочастотними є слова – назви реалій, характерних для якоїсь епохи, т. зв. лексичні маркери епохи. Вони концептуально репрезентують час, а паралельно ще й характеризують дійсність – за політичним устроєм, за способом життя людей: *піч, клуня, жорна, віз, плуг, підвода, пуд, хліб, горщик, коні, карточка, активісти, куркуль, розкуркулити, колективізація, колгосп, емтеес, революція, радянська влада, репресірувати, трудодень, день уштруду, комуніст, комуняки-міліціонери, комісія, енкаведе, бригада, комітети незаможніх, голодовка: Принеˈсе ў кˈіше'н'ах пшеˈниц'і та* ***ў ˈжорнах*** *зˈмелимо і пеˈчем таˈкˈі пампушˈки //* (Сестр.); *Моˈйа ˈмати шо каˈзала // каˈзала / шо ˈбаба ўс'іґˈда паˈлила* ***у п'ˈіˈч'і*** *//* (Пол.); *Ше йа памйаˈтайу / шо ў нас буˈли ˈгарн'і* ***ˈкон'і*** *// дˈвойе / да //* ***вˈіз*** *ˈновиї ˈтоже буў /* ***плуг*** *буў / ўсе буˈло / ўсе //* (Пол.); ***Колˈгосп*** *же ўже буў / аˈле ж вˈін ше таˈки / ше перехоˈд'ашче ўс'о / ше* ***revoˈл'уц'йа / раˈд'ан'с'ка ўˈлада*** *ше не забˈрала ўс'о //* (Ос.); *Хто схоˈвайе ў* ***ˈгоршчик*** *чут' пашˈн'і / воˈни витˈрушували і забиˈрали / т'і* ***актиˈвˈісти*** *//* (Дяк.); *А ˈсина* ***репреˈс'іровали*** */ не прийшоў //* (Дяк.); ***Голоˈдоўка*** *буˈла ˈдуже веˈлика //* (Пис.); *Там буˈло* ***енкавеˈде*** *ўˈс'аке / забиˈрали пот чисˈтуйу //* (Возн.); *ˈСаме ц'а* ***кол'ікт'ів ˈіˈзац'йа*** *проˈходила / та ї таˈке буˈло зˈдирство / і ˈпозика //* (Пис.).

М. М. Бахтін справедливо констатував, що «ознаки і властивості часу розкриваються в просторі, і простір осмислюється та вимірюється часом» [1, с. 231]. Просторовий континуум у текстах конкретніший, точніший, ніж часовий. Тривимірний простір, що сприймається органами чуття, може стати багатовимірним: розширюватися чи згортатися у зв'язку зі світом подій. Категорія простору співвідносить текст із певною ситуацією, з розгортанням її в єдиному часовому плані [6, с. 180]. Завдяки цьому, припускаємо, локалізація події

актуалізована в діалектному дискурсі більшою кількістю номінативних одиниць. Їх можна згрупувати на такі класи:

1. Адвербіальні лексеми із семантикою просторових координат: *туди, там, зверхи, вгліб, вітти, кругом, тудиго, тудиво, сюдиво, туто, нікуди, звідкись, скрізь, десь, назад: Нас у хату пусˈтила ц'а… Дорˈган'ка / де ў доˈлин'і / де ˈ**зад'і** ˈФас'т'і **там** ˈхата буˈла пуˈста / т'ії пуˈстили нас до ˈхати **туˈди** / т'ії ми **там** сиˈд'іли ў т'і ˈхат'і от // а поˈтом шос' ˈ**в˙ід:ти** …// зˈнайеш т'ії **туˈто** переб'ралис' ўже ў дˈругу ˈхату / де Пол'іˈнар ˈЧопик / де ˈзараз **онˈдо** / хто це // цеї Миˈколи ˈцего / йак ˈколо Саˈфона **туˈто** // **там** поˈбуў // поˈтом тої продаˈйе ˈхату / та ї ˈвигнали нас зноў іс ˈхати / таї ми ўже переб'ралис'а ˈгетаж **там** / де ˈзараз К˙ірсаˈна цеї / йак йоˈму Митˈро / К˙ірсаˈна зˈнайеш / де жиˈве ў т'ії ˈхат'і / ми **там** сиˈд'іли //* (Ст.).

2. Лексичні одиниці, що є назвами обмеженого простору: *дорога, вулиця, куток, поле, город, ліс, долина, мочар, йар, яма, льох, погріб, сарай, клуня, стодола, обора, шопа, жолоб, кирниця, сторона, село, хата, комната, під плотом, під мур, під пйецом, у сусідстві, по соші, на воротях, цвинтар*: *тут у нас / у ˈц'ому / **ў кутˈку** ўздоўж ˈт'іл'кино пусˈт'і **хаˈти** осˈталис' // (*Вівс.); ***У л'оˈхов˙і** / ў ˈмене буў л'ох не муˈрований / не … / ˈвикопала **ˈйамку** гл'ібоˈчен'ку угˈл'іб / м˙іˈшечок уˈз'ала / бараˈбол'ки набˈрала / м˙іˈшечок і в˙ідˈро там набˈрала / **ў ˈхату** ўˈнесла / бо ˈдуже кˈрали / **ў ˈхату** ўˈнесла / а то ˈвисипала **ў** ту **ˈйаму** / і заˈсипала земˈл'ойу / і зˈверхи заталуˈвала / ўˈрод'і поˈрожн'ії ў ˈмене л'ох //* (Пен.).

3. Прийменники просторового значення: *через, коло, під, над, до, від, біля, в, при, на*: *Т'ії прийшˈли **до** ˈтойі ˈхати / вес' пйец повaˈлили / ˈможе **п˙ід** пˈйецом замуˈрована пшеˈничка / ўс'о повисиˈпали //* (Пен.).

4. Топоніми: *Україна, Западна, Радянський Союз, Польша, Росія, Москва, Адеса*: *А ˈсорок ˈс'омиї / то ˈйіздили ˈл'уди на пойізˈдах ˈйіздили ў ˈ**Западну** / о //* (Пен.); *А ў **Раˈд'ан'с'кому** ˈтому **Соˈйуз'і** н'іˈчого не буˈло / н'іˈчого не плaˈтили / н'іˈчого / н'іˈчого // і ˈл'уди помaˈлен'ку ўмиˈрали т'і //* (Коз.).

5. Дієслова з просторовою семантикою: *перебиратися, забрати, прийти, ходити, занести, пускати, привезти, вертатися, вигнати*: *Ў колˈгосп **гоˈнили** / шоб **йшли** // хто **йшоў** / то ше ˈн'іби так / а хто опиˈраўс'а / **не йшоў** / то тих ˈтоже **розгаˈн'али** / хаˈти забиˈрали і с хаˈт'іў **вигаˈн'али** //* (Возн.).

6. Лексеми на позначення відстані: *недалеко, далеко, близько, здалеку*: *А ˈтато ˈйіздиў / буў у ˈн'ого к˙ін' / … спраˈгаўс'а з дˈругим / та ї ˈйіздили **даˈлеко** / дес' аж за ˈГаїсин //* (Джур.).

Висновки й перспективи подальших досліджень. Розповідаючи про лихоліття Голодоморів, інформанти здійснюють своєрідну подорож у просторі й часі. Кожне висловлювання відображає хід часу. Час і простір – координати, у яких існує людина і все, що її оточує. Мовець прагне закріпити себе в тому чи іншому просторово-часовому континуумі за допомогою мовних засобів. З одного боку, вказівки на час і простір виражаються використанням відповідних часових форм дієслова, вживанням низки прислівників часу й місця, іменниками зі значенням темпоральності чи локалізації, з другого боку – мовець послуговується імпліцитними засобами презентації просторово-часового континууму в тексті, які опосередковано актуалізують часові й просторові поняття. Це так звані лексичні маркери епохи: вони концептуально репрезентують час і простір і паралельно характеризують дійсність – за політичним устроєм, за способом життя людей, породжуючи багатовимірну картину буття. Наблизитися до розкриття природи діалектного тексту і тексту як об'єкта лінгвістичних студій загалом допоможе подальший аналіз таких категорій тексту, як зв'язність, дискретність, інформативність, референційність, антропоцентричність.

Список умовних скорочень

Джур.	Джуринці Немирівського р-ну Вінницької обл.
Верб.	Вербовець Мурованокуриловецького р-ну Вінницької обл.
Вівс.	Вівсяники Козятинського р-ну Вінницької обл.
Воз.	Вознівці Жмеринського р-ну Вінницької обл.

Дов.	Довжок Ямпільського р-ну Вінницької обл.
Дяк.	Дяківці Літинського р-ну Вінницької обл.
Кап.	Капустяни Тростянецького р-ну Вінницької обл.
Коз.	Козинці Липовецького р-ну Вінницької обл.
Кр.	Красне Тиврівського р-ну Вінницької обл.
Лехн.	Лехнівка Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.
Мал.	Малинівка Літинського р-ну Вінницької обл.
Нар.	Нараївка Гайсинського р-ну Вінницької обл.
Ос.	Осична Хмільницького р-ну Вінницької обл.
Пен.	Пеньківка Шаргородського р-ну Вінницької обл.
Пис.	Писарівка Вінницького р-ну Вінницької обл.
Пол.	Поличинці Козятинського р-ну Вінницької обл.
Поч.	Почуйки Попільнянського р-ну Житомирської обл.
Сестр.	Сестренівка Козятинського р-ну Вінницької обл.
Ст.	Стіна Томашпільського р-ну Вінницької обл.

Список використаної літератури

1. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. Художественная литература / М. М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1975. – 504 с.
2. Белякова С. М. Образ времени в диалектной картине мира (на материале русских старожильческих говоров юга Тюменской области) / С. М. Белякова. – Тюмень : Изд-во Тюм. гос. ун-та, 2005. – 263 с.
3. Волошина С. В. Речевой жанр автобиографического рассказа (на материале диалектной речи) / С. В. Волошина // Вестник Томского государственного университета. Филология. – 2010. – № 2 (10). – С. 5–10.
4. Гальперин И. Р. Грамматические категории текста / И. Р. Гальперин // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1977. – Т. 36, к. 6. – С. 522–532.
5. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 138 с.
6. Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту / Т. А. Єщенко. – К. : ВЦ «Академія». 2009. – 264 с.
7. Калиткина Г. В. Объективация традиционной темпоральности в диалектном языке : дисс. на соискание науч. степ. докт. филол. наук : спец. 10.02.01. «Русский язык» / Г. В. Калиткина. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 2010. – 296 с.
8. Курикова Н. В. Восприятие пространства и способы его моделирования в диалектной коммуникации / Н. В. Курикова // Т. А. Демешкина, Н. А. Верхотурова, Л. Б. Крюкова, Н. В. Курикова. Лингвистическое моделирование ситуации восприятия в региональном и общероссийском дискурсе. – Томск, 2006. – С. 32–87.
9. Николаева Т. М. Лингвистика текста. Современное состояние и перспективы / Т. М. Николаева // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. VIII. Лингвистика текста. – М. : Прогресс, 1978. – С. 5–43.
10. Первухина Е. В. Наречия времени и пространства в архангельских народных говорах (семантический аспект) : автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. филол. наук / Н. В. Первухина. – М., 2002. – 23 с.

Одержано редакцією 19.10.13
Прийнято до публікації 14.12.13

И. В. Горофьянюк

Языковые способы выражения пространственно-временного континуума в диалектном тексте

В статье проанализированы языковые способы выражения пространственно-временного континуума на материале 37 диалектных автобиографических текстов-воспоминаний подолян о Голодоморе 1932–1933 гг. и голоде 1946–1947 гг. Дана характеристика эксплицитным способам реализации континиума: соответственные временные формы глаголов, специальная лексика –

наречия времени и места, существительные со значением темпоральности и локализации. Анализ этих категорий в тексте позволил выявить имплицитные способы, которыми эксплицируется пространственно-временный континуум условно: названия исторических деятелей, названия реалий, характерных для определенной эпохи, так называемые лексические маркеры эпохи. Выявлено, что в диалектном дискурсе локализация события актуализируется бóльшим количеством номинативных единиц, последние сгруппированы в 6 классов: адвербиальные лексемы с семантикой просторанственных координат, лексические единицы, которые обозначают ограниченное пространство, предлоги пространственного значения, топонимы, лексемы для обозначения расстояния. Именно имплицитные способы вербализации континиума концептуально представляют время и пространство и параллельно характеризуют действительность – за политическим строем, за способом жизни людей, порождая тем самым многогранную картину бытия.

***Ключевые слова**: текст, пространственно-временной континуум, диалектный дискурс, лексема, семантика.*

I. V. Horofyanyuk

The linguistic means of expression of the space-time continuum in dialect text (on the material of Podolyans' texts-memoirs about the Holodomor)

The article analyzes the linguistic means of expression of the space-time continuum in dialect text on the material of 37 Podolyans' autobiographical texts-memoirs about the Holodomor of 1932-1933 and the famine of 1946-1947's. Explicit methods of realization of the continuum have been characterized: the relevant time verb forms, special vocabulary – adverbs of time and place, nouns of temporality and localization. Analysis of these categories in the text allowed to reveal implicit means of expression of the space-time continuum: names of historical figures, nomes of realities, characteristic of a certain epoch, the so-called lexical markers of an epoch. It has been revealed, that in dialect discourse localization of events verbalized by greater number of nominative units. They have been grouped into 6 classes: the adverbial lexemes with the semantics of spatial coordinates, lexical units, which represent a limited space, prepositions of space, toponyms, the lexemes with the semantics of distance. It is implicit means of verbalization continuum conceptually represent the time and space and in parallel characterize reality according to the political system, to the way of life of the people, and in this way creating a multifaceted picture of existence.

***Key words**: text, the space-time continuum, dialect discourse, lexeme, semantics.*

УДК 81'374+551.432.42+477.85/87

С. В. Личук

НОМЕНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПІДВИЩЕННЯ В НАРОДНІЙ АПЕЛЯТИВНІЙ ЛЕКСИЦІ ГАЛИЦЬКОЇ ГУЦУЛЬЩИНИ

У статті розглянуто народну апелятивну лексику на позначення географічних об'єктів рельєфу суші Галицької Гуцульщини та представлено науковий аналіз елементів гуцульських говірок, поширених у південно-західних районах Івано-Франківської області. На основі гуцульських діалектних лексем здійснено лексико-семантичну класифікацію географічної номенклатури за різними ознаками та подано їхню характеристику, виділено просторове поширення місцевих назв. У результаті аналізу було виокремлено 6 лексико-сематичних груп на позначення народної апелятивної лексики географічних об'єктів рельєфу суші Галицької Гуцульщини: 1) гора, горб, підвищення (у загальному значенні); 2) вершина підвищення; 3) схил (край) підвищення; 4) розмір і форма підвищення; 5) розміщення відносно інших таких самих об'єктів; 6) підвищення на дорозі.

Усі номени на позначення підвищеного рельєфу зафіксовані з уст корінних жителів досліджуваного ареалу, що має важливе значення для визначення семантики географічних апелятивних назв та можливості їхніх змін у діалектному мовленні. Усна форма говіркового мовлення зумовила значну фонетичну, словотвірну й частково акцентуаційну варіативність апелятивів.

***Ключові слова:** географічна апелятивна лексика, номен, підвищення, лексико-семантична група, рельєф суші, народний географічний термін, географічна номенклатура, лексема, апелятив, номінація, демінутив, сема.*

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем мовознавства є дослідження народних географічних термінів: фіксація, наукова систематизація місцевих назв, їхнє зіставлення з відповідною загальновживаною апелятивною лексикою, розкриття етимології та еволюції семантики, що є важливим аспектом вивчення історії мови, аналізу її сучасного стану та перспектив розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До вивчення географічної термінології зверталися дослідники різних слов'янських мов, зокрема Р. Малько (чеська і словацька), І. Яшкін (білоруська), П. Нітче, Я. Сташевський (польська), Е. Мурзаєв, В. Мокієнко, Л. Берг (російська). Важливою працею такого типу в слов'янському мовознавстві є монографія М. Толстого «Славянская географическая терминология: семасиологические этюды» (1969).

Є певні здобутки в зборі, систематизації та науковому аналізі географічних термінів і в українському мовознавстві. Праці І. Г. Верхратського «Знадоби до словаря южноруского» (1877 р.), Я. Ф. Головацького «Географический словар западнославянских и югославянских земель и прилежащих стран» (1884 р.) сприяли створенню української національної географічної термінології. Багато унормованих географічних термінів увів у науковий обіг колектив авторів «Словника геологічної термінології: (проект)» (1923 р.) під керівництвом акад. П. А. Тутковського. Чимало географічних термінів виявили в основах літописних назв автори «Етимологічного словника літописних географічних назв Південної Русі» (відп. ред. О. С. Стрижак) (1985 р.). Поодинокі назви назавжди залишилися тільки в основах давніх найменувань, а багато з них уживається й досі. Це свідчить про тривалий шлях розвитку і становлення географічної термінології, який простежений і описаний П. П. Чучкою в його праці «История становлення украинской географической номенклатуры» (1981 р.).

З-поміж регіональної наукової літератури слід виділити публікації Я. О. Пури «Діалектна географічна термінологія у потамонімах Надгориння, Середнього Надстир'я і Верхнього Надствижжя» (1985 р.), В. П. Шульгача «Словник географічних термінів Західного Полісся» (1998 р.). Значну кількість географічних термінів зафіксовано в «Словнику західнополіських говірок»: у 2-х т. / Упор. Г. Л. Аркушин (2000 р.) та ін.

В українській ономастичній науці дослідженню географічних термінів присвятили свої студії Т. О. Марусенко, Й. О. Дзендзелівський, М. В. Никончук, П. П. Чучка, О. П. Карпенко, С. О. Вербич та ін. Так, ще в 30–50–х роках минулого століття з'явилися словники таких термінів у працях Я. Рудницького та С. Грабця. На увагу заслуговують також регіональні словники таких сучасних українських дослідників, як Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш, Є. О. Черепанова, О. К. Данилюк, Н. П. Сіденко, С. В. Шийка та І. М. Потапчук.

Визначення не вивчених частин загальної проблеми. Дослідження названого сегмента діалектної лексики є недостатнім, оскільки в багатьох регіонах України його одиниці ще не зібрані й науково не описані, зокрема й на Івано-Франківщині. Саме тому об'єктом нашого дослідження стали географічні терміни, які побутують у частині Гуцульщини, що входить до складу Івано-Франківської області.

Українські Карпати — це тектонічні, складчасто-насувні середньовисокі гори, із значною крутизною схилів і переважно м'якими обрисами привершинних ділянок [3, т. 1, с. 285]. За характером рельєфу територія Івано-Франківщини складається з трьох частин: гірської, передгірської і рівнинної. Карпати охоплюють майже половину області. Саме етнографічний регіон Гуцульщина займає гірську та передгірську зони Карпат. Тому такий характер рельєфу Гуцульщини позначився на загальних назвах географічних об'єктів.

Мета статті – зафіксувати загальні назви географічних об'єктів із підвищеним рельєфом, визначити семантику місцевих назв та їхнє просторове поширення.

Основним матеріалом нашого дослідження стали загальні назви географічних об'єктів Гуцульщини, які побутують в усному мовленні цієї місцевості, серед яких виокремлено 6 лексико-семантичних груп: 1) гора, горб, підвищення (у загальному значенні); 2) вершина підвищення; 3) схил (край) підвищення; 4) розмір і форма підвищення; 5) розміщення відносно інших таких самих об'єктів; 6) підвищення на дорозі.

1. На позначення гори, горба, підвищення (у загальному значенні) на території Гуцульщини найбільш уживаними є апелятиви: *гора́, горб, верх, ма́ґура, ґрунь, ґорґа́н, ки́чера* та численна група їхніх похідних. «Семантика основ -гор-, -горб- якнайповніше відбиває ознаку ‘підвищення’, оскільки основи є загальнослов’янськими з давнім індоєвропейським корінням» [4, с. 22], тому така продуктивність наведених термінів невипадкова.

У «Словнику української мови» апелятив *гора́* зафіксовано із значенням ‘значне підвищення над навколишньою місцевістю або серед інших підвищень’ [6, т. 2, с. 124]. У говорах Карпат він побутує з різним семантичним навантаженням: ‘гора (у загальному значенні)’, ‘велике підвищення, будь-яке високе підвищення’, ‘дуже високий горб’. Мешканці гірської зони цим апелятивом позначають лише високі географічні об’єкти, а жителі рівнинних районів навіть незначне підвищення називають горою.

Поширеною лексемою є *ки́чера* з первинним значенням ‘гора, покрита лісом’ (Двгп), найімовірніше, псл. походження [2, с. 244–245], але в окремих населених пунктах її засвідчено з іншою семантикою: ‘гора’ (Крн, Прх), ‘гора, покрита лісом, крім вершини’ (Слб, Ябл, Бтк, Чрм, Глв та ін.).

Номенклатурний термін *ґорґа́н* у говорах Галицької Гуцульщини вживають із семантикою: ‘гора’, ‘каміння на горі, кам’яниста гора; висока гора’ (Мкл, Псч, Зл, Бстр), ‘гора, вершина гори’ (Чрн), *ґорґа́ни* (мн.) ‘система гірських хребтів’, ‘гірський масив’ (Зл, Бстр), *ґорґа́нки* (мн.) ‘група гір’ (між Ксм, Брст, Шп).

Регіональна лексема *ґрунь* уживана із значеннями: ‘гора; вершина гори’ (Злн, Ств), ‘хребет’ (Врх), ‘верх гори’ (Двгп), ‘підвищення’ (Пст, Рчк, БО), ‘горб’ (Глв), *ґру́ничок* ‘горб’ (Ксв). На думку О. С. Стрижака, цей апелятив є карпатським орографічним терміном [7, с. 179–180]. Менш частотні такі назви: *ма́ґура* ‘гора; висока гора’ (Врх, Акр, Лч та ін.), демінутив *ма́ґурка* ‘верх’, ‘горб’ (Яб), діл, *дол* ‘гора’ (Тк, між НБ і СБ, СК, Чрг, Глш та ін.) ‘гірський ланцюг, хребет’ (Мкл, Глв, Пст, БО, Мзл, СК та ін.). Апелятив *мунче́л* з фонетичними й словотвірними варіантами *мунче́ль, мінчо́л, менчи́л, менчу́л, мунче́лик, менчи́лик* має значення ‘гора’ (Грм, Дзм, Ксм, Ббн, МР, між Ксм і Мкл, між Злн і Дзм).

Номінація *го́вда, го́вдя* в гуцульських говорах означає ‘гора; висока гора’ (Крв, Рзт) і більш імовірно, що вона є загальнослов’янською [8, с. 110–111]. Зафіксовано також апелятив *розчо́лина* ‘гора пасмами лісиста’ (Яб, Вр).

Серед найуживаніших апелятивів фіксуємо вживання їх з означеннями великий, малий і середній, наприклад: *велика кичера, великий (малий) ґрунь, середний ґрунь, малий діл, малий ґорґан* і под.

У досліджуваному ареалі на позначення стрімкої гори вживають апелятиви *ги́ґа* ‘гора’, ‘гостра гора’(Мкл, Рчк, Прк, Брст, Шп та ін.), *стри́мба* ‘стрімка гора’ (Мкл, НБ, Стр), *ґро́па* ‘стрімка кам’яниста гора’ (Прх, Глв, Глш, Бстр, Злн, Брк, Скл) (демінутиви *ґрі́пка, ґро́пка*) (Зл), *соки́л* із значенням ‘стрімка скала; гора’ (між Ббн та Скл) та низку похідних від цих апелятивів. Номен *урва́на* ‘урвиста; яка має дуже стрімкі прямовисні схили, береги’ (Злн), утворена способом субстантивації дієприкметника *урвана* ‘яка різко обривається; не суцільна’ [1, с. 1301].

Сему ‘гора з наявністю скал чи гострих скал’ репрезентують апелятиви: *сто́впень* ‘велика кам’яна брила, що своєю формою нагадує стовп’ (Ств, Грн, Ябл, Прб), *степ* (вар. *степа*) ‘скала, гора; урвище’ (Дзм), *степе́нь* ‘скала, гора; урвище’ (Стб), *зарвани́ця* (вар. *зарвани́цє*) ‘стрімка скала’ (Ксм, Чрг), *скали́ста* ‘зі скалами; яка має скали’ (Двгп), *ка́мінь* ‘кам’яниста гора, скеля’ (Брк), *бе́рдо* з різним значенням ‘скала’ (Врх), ‘прірва, урвище; стрімкий схил гори’ (Явр), ‘стрімкий схил гори, пропасть’ (Мкл, ЧП, Яб) та ін.

Поодинокими вкрапленнями є географічні апелятиви *обхідна́* (Бстр), *кра́йня* ‘крайня, кінцева гора в гірському хребті’ (Ттр), *поконе́чна* ‘гора, яка лежить впоперек хребта’ (Крс), *особі́вка* ‘окрема гора’ (Псч), *одини́ця* ‘одинока гора’ (СК), *за́ступка* із значенням ‘гора, що закриває горизонт, інші гори’ (Стб, Двгп), *пу́ла* ‘така, що височіє над іншим ландшафтом’ (Зл). Важкодоступну гору називають *кежкова́та* ‘крутий схил гори, який треба обходити; важкодоступна, тяжка для сходження’ (Бст), *при́кра* ‘крута, стрімка, важкодоступна’ (Пн),

обла́з ‘крутий схил гори, який треба обходити’ (Шшр), ‘дорога по схилу гори, що виступає в долині річки’, ‘виступ гори на дорозі’ (Чрм, Грн), ‘придорожна скала’ (Шшр, Прк, Лч, Ксм, Тд), ‘дорога; дорога під скалою між двома селами’ (Рзт) та ін.

Географічний термін *горб* у «Словнику української мови» зафіксовано із значенням ‘невелике округле підвищення на площині: бугор, пагорок’ [6, т. 2, с. 125]. Дуже часто на позначення великого горба (підвищення) на досліджуваній території вживають лексеми: *гора́, горб,* рідше – *за́мок* ‘підвищення’ (ВХ), *со́пка* ‘горб; невисока гора округлої форми’ (Ксв) та словосполучення *ве́льмий горб* ‘великий горб’ (Тд). Номени *хом* ‘невелика полога гірка’ (МР, Ббн, Мкл, Ттр, Плн), *го́мул* ‘пагорб, узгір’я’ (Ббн, Врх, Брк, Шшр), *копе́ць* (вар. *кіпе́ць*) ‘земляний насип’ (БО, Крвп, Влв) використовують на позначення ‘невеликого підвищення.

У народній географічній термінології Гуцульщини на позначення підвищень функціонують синонімічні назви із загальномовною семантикою ‘підвищення’: *бе́рег* ‘підвищення, гора, схил гори’ (ЧП, БО, Ксм, Акр), *моги́ла* ‘купа (каміння)’ (Крн, Ябл, Врх), ‘штучне земляне підвищення; купа чогось’ (Утр), *курга́н* ‘горб; штучна насипна гірка; підвищення’ (Рчк), *бугор* ‘невисока полога гірка, горб’ (Слб). У гуцульських говірках *бе́рег, бе́ріг* означає ще й ‘крутий, стрімкий схил; гористе місце; пасовисько’ (Хмч, Крс). Цікавими є назви підвищень: *рату́нзява* ‘кругле підвищення’ (ВБ, СБ, ББ), *ді́льниця* ‘продовгувате підвищення, що розділяє два гідрооб’єкти’ (ВБ) та *боро́давка* (у перен. значенні) ‘невелике підвищення над поверхнею; купка’ (Яблн) та ін.

Географічні об’єкти на позначення невеликого підвищення, горб представлені такими лексемами: *жбир* (вар. *жбирь*) ‘зарослий скелястий пагорб між долинами’ (Мкл, Грн, Прб), ‘важкодоступне місце’ (Глв), ‘горб (великий, малий)’ (Лч, Дл, Мкл), *горб* ‘підвищення’ (Дзм, Прк, Стр, Скл), *гріб* ‘горб’ (між Рчк і Брст), *причі́лок* (вар. *причі́вок*) ‘горб’ (Рзт), *ку́кул* (вар. *куркуль*) ‘одинокий пагорб’ (Шшр, Пст, Брк, Врх), *вал* ‘земляний насип’ (Слб) та ін. Гуцульське *подере́й* має значення ‘пригірок’, ‘рівне місце на горбку’.

2. У «Словнику української мови» слово *верши́на* зафіксовано із значенням ‘верхня, найвища частина чого-небудь’ [6, т. 1, с. 337]. Лексико-семантичну групу ‘вершина гори’ формують такі номени: *верх* ‘гора; вершина гори’ (Ксв, ЧП та ін.), *бурбе́л* (вар. *бурбе́ль*) ‘вершина гори’ (Бтк), *штовба́н* ‘стрімка вершина гори, скеля’ (Мкл) (вар. *стовба́н, стовби́, стовпи́*) (Врх), (вар. *стовб*) (Зл), (вар. *сто́вба, стовпа*) (Дл), (вар. *што́вба*) (ББ), (вар. *штовб, щовб, щоб*) (Хр), *шпінь* (вар. *спінь*) ‘вершина гори; хребет гори’ (Грн, Чрн, ББ), *причі́л* (вар. *прочі́л, прочо́лок, причі́лка*) ‘вершина гори’ (Зл, Чрн), *ма́ковиця* (вар. *ма́ковець*) ‘вершина гори’ (Ярм, Ям, Зл), *вершо́к* ‘вершина гори; гірський хребет’ (Мкл), *щит* ‘вершина гори’ (Лч), *корн* ‘пік; гостра вершина гори’ (Стп), *верша́к* (вар. *вершє́к*) ‘гостра вершина гори’ (Мкл), *шимшо́р* ‘гострий кінець, вершок’ (Врх), *плиску́ца* ‘гора з продовгуватою витягнутою вершиною’ (СБ), *ку́єва* ‘вершина гори’ (‘глухий кут’) (Крн) [9, с. 287]. Апелятив *неде́я* вживають із такими значеннями: ‘вершина гори, хребта’, ‘високогірний хребет; хребет з найвищими вершинами’ (Бстр, Мкс). Великий тлумачний словник української мови подає цей апелятив зі значенням ‘дика вершина гори’ [1, с. 597].

3. У «Словнику української мови» слово *схил* має значення ‘похила поверхня чого-небудь, місцевість з похилою, спадистою поверхнею, похиле положення’ [6, т. 9, с. 883]. Номени на позначення схилу (краю) гори, підвищення в окресленому ареалі репрезентують лексеми: *бе́рдо* ‘стрімкий схил гори, пропасть’ (ЧП, Яб), *бе́скед* ‘прямовисна круча, прірва’ (Слб), *о́біч* ‘схил гори; стік’, ‘узбіччя’ (ВБ, Кт, Мкл, Брст, Вр), *пі́дбіч* т.с. що *о́біч* (Рзт), *схи́лка* ‘похила поверхня гори’ (Мкл), *плече́* ‘схил гори’ (Врх), *ри́па, ри́пка* ‘стрімкий схил гори’ (СК, Прк), ‘скала, обривчаста скала’ (ЧП, Врх), *за́рва* ‘обрив; схил гори, який осунувся’, ‘пропасть’, т. с. що *бе́рдо* (Врх), *при́пір* ‘крутий схил гори’ (Тк, Врх, Рчк, Явр, БО, МР), *за́су́в* ‘крутий схил гори, круча’ (Слб), *крути́зна́* ‘крутий схил’ (Слб), *о́бла́з* ‘крутий, прямовисний схил гори’ (між Ксв і Грд), *па́нтер, па́нтереш* ‘пологий схил гори’ (Брст, Шп, Бстр, БО, Мкл) тощо.

Невелику групу становлять номенклатурні терміни *ґа́нок* ‘скалисте узбіччя гори’ (Псч), *відно́га* ‘відгалуження гори’ (Дл), *при́пічок* ‘відріг гори’ (Врх), *причи́нок* ‘пригірок; додаток до гори’ (Мкл), *пірс* ‘висунута продовгувата гора’ (Др) та *кут* із семантикою ‘відріг гори чи нависла гора’ (Прк).

4. Численну лексико-семантичну групу формують загальні географічні назви, які вказують на форму та розмір гори. У кількісному співвідношенні значно переважають лексеми, що репрезентують сему ‘форма гори, вершини’: *близни́ці* ‘гора з двома подібними вершинами’ (Злн, Тп), *росоха́та* ‘розгалужена, роздвоєна, з двома вершинами’ (Шшр), *ви́ли* ‘гора з двома і більше вершинами різної висоти’ (БО, Тк), *трино́га* ‘обєкт, що має три ноги – відроги, які відходять від гори’ (Чрм, Злн), *реброва́ч* ‘гора, яка має ребра – кручі, скали’ (Врх), *стіг* (дем. *стіжо́к*) ‘гора, подібна на стіг’ (Злн, Зл, Ксв, Бстр), *плоска́* ‘гора з рівною поверхнею, без заглиблень і підвищень’ (Бтк, ВР, Бстр, Зл), *гре́бінь* ‘верхня частина гори; хребет гори (гір)’ (ВР, Ттр, Вр), *шу́рин* (вар. *шу́рень*) ‘гора, подібна на стіг’ (Злн), *коротка́н* ‘нижча, порівняно з іншими сусідніми об’єктами, вершина гори’ (Бстр). У гуцульській географічній терміносистемі функціонує вузькоговірковий апелятив *ки́тиця* (вар. *кєтиця*) з семантикою ‘гора, вершина якої покрита лісом’ (Вр) [5, с. 94].

Сему ‘продовгувате підвищення’ репрезентують такі народні географічні терміни: *хребе́т* (Крсн, Грн, Врх, Грм), *гре́бля* ‘гірський хребет’ (Дл, ВР, БО), *хорба́ка* ‘хребет’ (Зрч, БО, Мкл), *па́смо* ‘витягнута група гір; гірський кряж; хребет’ (Бстр, Плн, Мкл, Ттр), *розчіл* ‘хребет, гора пасмами лісисті’ (Вр, Яб, Тк, Бстр), *сту́бір* ‘хребет зі стрімкими схилами’ (Плн), *гряда́* ‘гірське пасмо’ (Крс), *тонина́* ‘тонкий’ (ВХ), *перева́л* ‘найнижче і найдоступніше для переходу місце в гірському хребті чи масиві’ (між Врх і Крв, Врн, Брк, Бстр, Злн, Дзм, Яб) тощо.

На гостру форму гори вказують такі загальні назви: *ріг* ‘гостра вершина’ (ВБ, ББ, Тп, ВЯ, Злн), *о́стра, о́стрий* (гора, верх) (Лч, Ярм, Уст, Ндв, Ксв, Мкл), *го́стрий ґрунь* (вар. *ґру́ник*) (Прх, Двгп, Плн), *го́стра кли́ва* (Врх), *го́стра ки́чера* (Рзт, Злн).

Номени *кру́гла* (Уст, Чрм, Ябл та ін.), *кругля́к* (Мкл, Ям, Бстр), *гло́бус* (Іл, Крсн, ВХ), *товста́* (*-е*), (*-ий*) (гора, горб) ‘значна завширшки, широка’ (Злн, Плн), *бу́бен* (вар. *бу́бин, бубе́нка*) (Бтк, Бстр, Влв), *будз* (у перен. значенні) ‘гора округлої форми, подібна на грудку сиру’ (Двгп), *кружо́к* ‘напівкругла частина гори’ (Тк), *го́моля* ‘округла гора’ (Рчк), *ратýнда* (Стп), *ратýндул* ‘кругла гора’ (ВБ, Брк, Крвп) та ін. вказують на ‘круглу форму гори’.

Звивисту, зігнуту, покручену форму гори репрезентують апелятиви *ти́рга* ‘зігнута, звивиста гора’ (МР), *скі́льчина* ‘кручена гора’ (вар. *скільч, скильч*) (Шшр, Прк), *криву́ля* ‘непряма, покручена гора’ (ЧП), *крива́* ‘непряма, вигнута, покручена гора’ (Крвп), *карніту́ра* (вар. *кернітýра*) ‘крива гора’ (Шшр, Прк, Ксв), *кре́нта* (вар. *кри́нта*) ‘крута, стрімка гора’ (Тп, Змг, Крсн).

Субстантивовані прикметники *до́вга, широ́ка, вели́ка, висо́ка, коро́тка* та словосполучення *висо́ка гора́, висо́ка ки́чера, ду́жа гора* із значенням ‘дуже велика, значних розмірів’, *низьки́й ґрунь, мали́й ґрунь, мала́ гора́* вказують на розмір підвищення. Апелятив *коби́ла* у гуцулів вживають із метафоричним значенням ‘щось велике, значне’ (Ттр, Стп, Мкс). Ю. О. Карпенко вважає, що такий географічний термін у слов’янських мовах відсутній, зате сама назва тварини *кобила* запозичена слов’янами від фракійців та означає буквально ‘гірська’, сходячи до і.-є. **keubh-*, **koubh-* ‘вершина’. Тобто в семантичній структурі лексеми *кобила* сема ‘гора’ є давнішою за сему ‘самка коня’. Через фракійське посередництво це значення могло бути привнесене в Карпати і збереглося у назвах орооб’єктів [2, с. 254–255].

5. До апелятивів, що вказують на розміщення відносно інших таких самих об’єктів, зараховуємо назви *сере́дня* (вар. *сере́дна*) (ВБ, Вр, Сн, між Лч і Яблн, Врх), *ви́шна* (Плн), *ни́жня* (Глш, Грн) тощо.

6. Географічні об’єкти незначних розмірів на позначення підвищення на дорозі репрезентують апелятиви *ви́віз, ві́віз* ‘недовге, але стрімке підвищення на дорозі’ (БО), *ві́віз* ‘підвищення на дорозі’ (Слб) та ін.

Висновки. Географічну апелятивну лексику гірської частини регіону сформовано в 6 лексико-семантичних груп, які становлять понад 340 лексем. Найбільшу чисельність становлять такі лексико-семантичні групи: гора, горб, підвищення (у загальному значенні) (понад 110 лексем); розмір і форма підвищення (понад 90 лексем). Частина термінологічної лексики має прозору семантику і поширена по всій території України та є невід'ємною частиною українського лексикону. У низці апелятивів відбувається семантичне варіювання. Місцева географічна термінологія поєднує номенклатурні загальномовні одиниці на зразок *гора́*, *горб*, *бе́рег* та ін., а також діалектні: *зарвани́ця* (вар. *зарвани́цє*), *щовб, щоб* та ін. Для апелятивної групи лексики характерні фонетичні та словотвірні варіанти: *кли́ва* (вар. *кле́ва*), *бу́бен* (вар. *бу́бин, бубе́нка*) та ін. У назвах на позначення підвищення зафіксовано апелятиви з подвійним наголосом: *за́су́в, о́бла́з*, також лексеми, які вживають у переносному значенні: *боро́давка, будз* та ін.

Проаналізовані номенклатурні терміни на позначення об'єктів позитивного рельєфу реалізовані переважно однослівною іменниковою лексикою. Назви-характеристики географічних об'єктів за формою та розмірами, утворені способом субстантивації прикметників, характеризують форму й розмірні параметри з різнобічними мотиваціями: 'довгий', 'широкий', 'великий', 'малий', 'круглий', 'високий', 'короткий' та ін. Двослівні найменування представлені лише атрибутивними словосполученнями.

Перспективи подальшого вивчення окресленої проблеми пов'язані з аналізом походження і способів номінації географічної номенклатури Галицької Гуцульщини.

Умовні скорочення назв населених пунктів:

Бст – с. Бистрець, Брк – с. Буркут, ВХ – с. Великий Ходак, ВЯ – с. Верхній Ясенів, Вр – м. Верховина, Влв – с. Волова, Глв – с. Голови, Глш – с. Голошина, Грм – с. Грамітне, Грн – с. Гринява, Дзм – с. Дземброня, Двгп – с. Довгополе, Змг – с. Замогора, Злн – с. Зелене, Іл – с. Ільці, Крсн – с. Красник, Крн – с. Красноїлля, Крвп – с. Кривопілля, Крв – с. Кривополе, Прх – с. Перехресне, Прб – с. Пробійнівка, Стб – с. Стебні, Ств – с. Стовпні, Тп – с. Топільче, Уст – с. Устеріки, Хр – с. Хороцево, Чрм – с. Черемошна, Ябл – с. Яблуниця Верховинського р-ну; Акр – с. Акрешори, Ббн – с. Бабин, ББ – с. Баня-Березів, ВБ – с. Вижній Березів, ВР – с. Верхній Рожен, Грд – с. Город, Крс – с. Корости, Ксв – м. Косів, Ксм – с. Космач, Кт – смт Кути, Лч – с. Люча, МР – с. Малий Рожен, НБ – с. Нижній Березів, Пст – с. Пістинь, Прк – с. Прокурава, Рчк – с. Річка, Рзт – с. Розтоки, СБ – с. Середній Березів, Слб – с. Слобода, Сн – с. Снідавка, Скл – с. Соколівка, СК – с. Старі Кути, Стп – с. Стопчатів, Тк – с. Текуча, Тд – с. Тюдів, Утр – с. Уторопи, Хмч – с. Хімчин, Чрг – с. Черганівка, Шп – с. Шепіт, Шшр – с. Шешори, Яблн – смт Яблунів, Явр – с. Яворів Косівського р-ну; Бстр – с. Бистриця, Бтк – смт Битків, БО – с. Білі Ослави, Дл – смт Делятин, Зрч – с. Заріччя, Зл – с. Зелена, Мкс – с. Максимець, Мзл – с. Мозолівка, Ндв – м. Надвірна, Псч – с. Пасічна, Пн – с. Пнів, Стр – с. Стримба, Чрн – с. Черник, ЧП – с. Чорний Потік Надвірнянського р-ну; Врх – смт Ворохта, Др – с. Дора, Мкл – с. Микуличин, Плн – с. Поляниця, Ттр – с. Татарів, Яб – с. Яблуниця, Ям – с. Ямна, Ярм – м. Яремче Яремчанської м/р.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2001. – 1440 с.
2. Габорак М. Топонімія Галицької Гуцульщини. Етимологічний словник-довідник / М. Габорак. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. – 656 с.
3. Географічна енциклопедія України: В 3-х т. – К. : УРЕ ім. М. П. Бажана, 1990. – Т. 1. – 285 с.
4. Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) / Т. В. Громко. – Кіровоград, 2000. – С. 22–23.
5. Гуцульські говірки. Короткий словник. / [відп. ред. Я. Закревська]. – Львів, 1997. – 232 с.
6. Словник української мови: В 11-ти томах. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
7. Стрижак О. С. Полтавсько-слобожанські Груні / О. С. Стрижак // Територіальні діалекти і власні назви. – К. : Наукова думка, 1965. – С. 178–192.
8. Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції) / В. П. Шульгач. – К., 1998. – С. 110–111.

9. Шухевич В. Гуцульщина. Репринтне відтворення видання 1899–1907 рр. / В. Шухевич. – Верховина, 2000. – Ч. 5. – С. 287.

Одержано редакцією 11.12.13
Прийнято до публікації 24.12.13

С. В. Лычук

Номены на обозначение «повышения» в народной апелятивной лексике Галицкой Гуцульщины

В статье рассмотрена народная апелятивная лексика на обозначение географических объектов рельефа суши Галицкой Гуцульщины и представлен научный анализ элементов гуцульского говора, распространенного в юго-западных районах Ивано-Франковской области.

На основе гуцульских диалектных лексем осуществлена лексико-семантическая классификация географической номенклатуры по многим признакам и подана их характеристика, выделено пространственное распространение местных названий. В результате анализа было выделено 8 лексико-сематических групп на обозначение народной апелятивной лексики географических объектов рельефа суши Галицкой Гуцульщины: 1) гора, горб, повышение (в общем значении); 2) вершина повышения; 3) склон (край) повышения; 4) размер и форма повышения; 5) размещение относительно других таких же объектов; 6) повышение на дороге.

Все номены на обозначение повышенного рельефа зафиксированные из уст коренных жителей исследуемого ареала, который имеет важное значение для определения семантики географических апелятивних названий и возможности их изменений в диалектной речи. Устная форма речи говора обусловила значительную фонетическую, словообразовательную и частично акцентуационную вариативность апелятивов.

Ключевые слова: *географическая апелятивная лексика, номен, повышение, лексико-семантическая группа, рельеф суши, народный географический термин, географическая номенклатура, лексема, апелятив, номинация, деминутив, сема.*

S. V. Lichuk

Denominations for Indication of «Elevation» in Folk Appellative Vocabulary of Halych Hutsulshchyna

The article deals with the investigation of folk appellative vocabulary for indication of geographical objects of Halych Hutsulshchyna land topography as well as with scientific analysis of the elements of Hutsulian dialect spread in the southwest districts of Ivano-Frankivsks region.

On the basis of Hutsulian dialect lexemes, the lexico-semantic classification of geographic nomenclature has been accomplished in accordance with a number of characteristic features; their description has also been presented and the spatial distribution of the regional names has been singled out. The upshot of the analysis is that we have picked out 8 lexico-semantic groups denoting folk appellative vocabulary for indication of geographical objects of Halych Hutsulshchyna land topography: 1) mountain, hill, elevation (in general meaning); 2) the top of elevation; 3) elevation slope (edge); 4) magnitude and shape of the elevation; 5) location as to other similar objects; 6) road elevation.

Each denomination for indication of elevated land topography has been recorded from the speech of original inhabitants of the investigated area; it is of great importance for the determination of semantics of geographical appellative names and their possible changes in oral speech. Word-of-mouth dialect speech predetermined significant phonetic, word-formative and partially accent appellative variance.

Key words: *geographical appellative vocabulary, denomination, elevation, lexico-semantic group, land topography, folk geographical terminology, geographic nomenclature, lexeme, appellative, nomination, denominative, seme.*

УДК 811.161.2’282.2 (477.54/.62)

Л. М. Тищенко

ПІВДЕННОСЛОБОЖАНСЬКІ НАЗВИ СТОЛА ТА ЙОГО ЧАСТИН У ПРОСТОРОВІЙ І ЧАСОВІЙ ПРОЕКЦІЇ

У статті розглянуто функціонування лексико-семантичної групи південнослобожанських назв стола та його частин у загальноукраїнському контексті. Насамперед визначено, що вивчення лексики південнослобожанських говірок на сьогодні є актуальним і пріоритетним напрямом діалектологічних досліджень, бо досі на терені українських, зокрема й південно-східних говорів, увагу здебільшого було приділено середньонаддніпрянським, степовим та східнослобожанським говіркам. Південь Слобожанщини залишається обділеним увагою діалектологів.

У пропонованій статті представлено відповідники південнослобожанських назв стола та його частин у сусідніх говорах і мовах, що виявило як спільні для різних говірок репрезентанти досліджуваних сем, так і відмінні, ті, якими порівнювані говірки відрізняються, а також їхню динаміку.

Аналіз лексико-семантичної групи південнослобожанських назв стола та його частин на двох хронологічних зрізах (кінець XIX – кінець XX століття) із використанням свідчень різноманітних джерел дозволив простежити динаміку цієї групи лексики впродовж останнього століття і дійти висновку, що частина репрезентантів функціонує стало, без змін, частина номенів зазнала різнотипних змін: семантичних, фонетичних, словотвірних. Виявлено також лексеми, що функціонують на сьогодні, хоч і спорадично, у південнослобожанських говірках, а джерелами сторічної давнини на цій території не були зафіксовані.

***Ключові слова**: діалектна лексика, репрезентант, сема, структурна організація, динаміка.*

Постановка проблеми. Одним із найактуальніших завдань українського мовознавства сьогодні є укладання *Словника українських говорів* і *Лексичного атласу української мови*. Створення лексикографічних та лінгвогеогафічних праць такого рівня передбачає багатоетапне попереднє вивчення лексики діалектної мови: фіксацію лексем за різноманітними тематичними групами (ТГЛ), з’ясування семантики, системних зв’язків, географії всіх елементів ТГЛ. Лише після формування належної емпіричної бази діалектної лексикографії та лексичної ареалогії стане можливим представлення складу, географії та історії формування лексичної системи української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні вивчення тематичних груп лексики українських говорів помітно активізувалося. Опис новожитніх говірок став відчутним, чому сприяли завершення роботи над *Атласом української мови* та реалізація низки індивідуальних дослідницьких програм (праці А. Поповського [9], К. Глуховцевої [3; 4], Л. Фроляк [11], В. Лєснової [5], І. Ніколаєнко [7], І. Магрицької [6], Н. Сіденко [10], О. Верховод [2], Ю. Абрамян [1] та ін.). Проте виконані дослідження стосуються насамперед степових і східнослобожанських говірок. Територія Південної Слобожанщини в діалектному плані залишається ще й досі недостатньо вивченою.

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми. Актуальність теми пропонованого дослідження зумовлена необхідністю вивчення складу, семантики й географії лексики південнослобожанських говірок, яка досі не була предметом спеціального аналізу, з’ясування тенденцій формування й динаміки лексичних підсистем новожитніх говірок.

Об’єктом дослідження є 107 південнослобожанських говірок, що розташовані в південних (Нововодолазькому, Чугуївському, Великобурлуцькому, Балакліївському, Лозівському, Ізюмському, Барвінківському, Борівському, Близнюківському) районах Харківської обл. та північних (Краснолиманському, Слов’янському, Артемівському, Олександрівському) районах Донецької обл.

Предмет дослідження – лексико-семантична група назв стола та його частин у говірках Південної Слобожанщини, яка належить до стійких шарів діалектної лексики, а тому є надійним джерелом інформації для синхронних і діахронних досліджень.

Метою цієї наукової розвідки є*:* 1) вивчити структурну організацію лексико-семантичної групи назв стола та його частин у південнослобожанських говірках; 2) з'ясувати зв'язок цієї лексичної групи із відповідниками в суміжних східнослобожанських говірках та інших українських говорах; 3) визначити динаміку досліджуваної південнослобожанської лексики впродовж ХХ століття, зіставивши сучасні діалектні назви з їхніми відповідниками, зафіксованими в етнографічних і лексикографічних працях кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лексико-семантична група назв стола та його частин об'єднує 4 семи: 1) 'стіл – рід меблів у вигляді широкої горизонтальної дошки на кількох ніжках'; 2) 'кришка стола, його верхня дошка'; 3) 'каркас стола, його ніжки'; 4) 'висувна скринька в столі'.

Сема 'стіл – рід меблів у вигляді широкої горизонтальної дошки на кількох ніжках' репрезентована лексемою *с'т'іл* та її фонетичним варіантом *стол.* Назва *ст'іл* широко побутує також у подільських, середньонаддніпрянських говірках (Мартинова, с. 35; Ващенко, с. 9, с. 27), відома в сучасній українській мові (СУМ, ІХ, с. 712–713); лексема *стол* поширена в південнослобожанських говірках ще й під впливом російської мови (СРЯ, IV, с. 271).

Сему 'кришка стола, його верхня дошка' в південнослобожанських говірках репрезентують такі назви: *кˈришка (кˈришка сˈтолу, кˈришка стоˈла, покˈришка), с'т'ілˈниц'а (сˈтол'ниᵉц'а, с'т'ілˈник, стол'ниц'а, стиᵉˈлиц'а, стоˈлешн'а, стоˈлешниᵉц'а, стоˈл'ешниᵉц'а, стоˈл'ешн'ік), с'т'іл (стол), пˈлаха (пˈлахта), ˈдошка (ˈдошка стоˈла, ˈверхн'а ˈдошка), ˈл'ада, ˈв'іко.* Спільними для південнослобожанських та східнослобожанських говірок є репрезентанти *кˈришка стоˈла, с'т'ілˈниц'а, с'т'іл* (Глуховцева, с. 145). У деяких із обстежених говірок інформанти зазначили, що окремої назви для кришки стола не існує, в інших додали, що реалія (вся конструкція) має одну назву *с'т'іл* або *стол*. Зазначимо, що в цих говірках може побутувати й окрема лексема на позначення аналізованої семи. Частина репрезентантів аналізованої семи побутує в середньонаддніпрянському та подільському говорах: *кˈришка, с'т'ілˈниц'а, ˈдош(с)ка, ˈв'іко на стоˈл'і* (Мартинова, с. 35–36). Останній (*віко*) зафіксовано в поліських говорах на позначення денотата 'обід у ситі' (Лисенко, с. 46). За свідченнями писемних пам'яток, у східнослобожанських говірках ХІХ ст. *вико* 'накривка чого-небудь' (Глуховцева, с. 145), отже, на сучасному етапі спостерігаємо звуження семантики цієї лексеми в слобожанських говірках. Назва *кришка* 'столешниця' побутує в рос. говорах (СРНГ, XV, с. 354).

У гуцульських говірках зафіксовано лексеми *пла́ха* 'колена дошка' (ГГ, с. 150), *ляда* 'частина ткацького верстата', 'скриня (для одягу)', 'прилавок', 'дверцята при вході на горище чи у погребі' (ГГ, с. 117). У бойківських говірках *ляда* 'скриня для зерна' (Онишкевич, І, с. 424), у західноволинських – 'рухомі дверцята, покришка, що прикривають отвір на горище, у льох', тут же *плахта* 'рядно' (Корзонюк, с. 186). Крім того, репрезентант *ляда* 'кришка погреба', 'віконниця' зафіксовано в південно-східних полтавських говірках (Сизько, с. 51). Близькими до останнього є полтавські назви *ляди, ляд* 'віконниці, що закривають вікна знадвору' (Ващенко, с. 56). У поліських говорах *лядо* 'кришка, дверцята для закривання погреба', 'верхня частина стола', 'дверцята, що закривають вхід на горище хати чи сараю' (Лисенко, с. 119), *плаха* 'частина сітки невода', *плахта* 'дощаний щит в рамі крила вітряка; в одному крилі три таких щити' (Лисенко, с. 162), у бойківських говірках *плаха* 'колода, розколена надвоє', *плахта* 'плахта', 'рядно', 'старе простирадло, що сі траву носит'; 'дошка, на якій качають тісто' (Онишкевич, ІІ, с. 79). У рос. говорах *ляда, лядка* 'дверчата на чердак, у підвал або в погріб' (СРДГ, ІІ, с. 126), *ляда* 'відкидні дверцята, що закривають вхід у погріб, на горище' (СРНГ, XVII, с. 262). Як бачимо, південнослобожанська лексика, як і лексика східностепових говірок, також має українсько-російські паралелізми, напр., *ляда – кришка* (8, с. 101). На поширення в південнослобожанських говірках репрезентантів *стоˈлешн'а, стоˈл'ешн'ік*, очевидно, також

вплинула російська мова, у якій *столе́шница* ‘верхня дошка, кришка стола’, *столе́шник* ‘скатерть (застар., обл.)’ (СРЯ, IV, с. 272).

Зіставлення репертуару семи ‘кришка стола, його верхня дошка’ на двох хронологічних зрізах (XIX – кінець XX ст.) дозволяє зробити висновки, що незмінною в обстежених говірках зберігається лише назва *стільни́ця* [Грінченко, IV, с. 206], більшість зафіксованих наприкінці XX ст. репрезентантів зазнали семантичних змін (*кри́шка* (Квітка-Основ’яненко, II, с. 42; Грінченко, II, с. 308), *стіл* (Багалій, с. 163), *стільни́к* (Грінченко, IV, с. 206), *пла́ха* (Грінченко, III, с. 192), *до́шка* (Грінченко, I, с. 437), *ляда* (Грінченко, II, с. 391), *ві́ко* (Будилович, с. 133; Грінченко, I, с. 237)), частина – семантичних і фонетичних (*пок|ришка* (Грінченко, III, с. 278), *плах|та* (*пла́хта* Грінченко, III, с. 192)), частина – словотвірних (*сто|лешн’а, сто|лешниц’а*, *сто|лешн’ік* (Грінченко, IV, с. 206)).

Сема ‘каркас стола’ репрезентована в обстежених говірках такими лексемами: *|ножки (|ношки, |ношк’і, |н’ішки), об|н’іжки (об|н’ішки), кар|кас, |лапки (|лапк’і), |рама (|рамка), |царга.* Спільними для південнослобожанських та східнослобожанських говірок є репрезентанти *|ношки, |лапки, |рама.* Не було зафіксовано в обстежених говірках такі східнослобожанські назви: *при^{е}с|т’іл’:а, п’ідс|тол’:а, п’ідс|толка, ста|нок* (Глуховцева, с. 139). Як репрезентанти семи ‘ніжки стола’ у східнослобожанських говірках відомі назви *пе^{и}ре^{и}|понки, об|н’іж’:а* (пор. з південнослобожанським *об|н’іжки, об|н’ішки)* (Глуховцева, с. 141). Лексеми *ст’іл’|ниц’а, ст’іл, обк|л’іт, пок|л’іт, ста|нок, |ножки, |н’іжки, об|н’іжки, об|н’іж’:а, п’ід|н’іж’:а, |корпус, кар|кас, |рама* функціонують у подільських та середньонаддніпрянських говірках (Мартинова, с. 36). Маніфестант *об|н’іжки* близький до бойківського *обніже (столини)* ‘столина’, ‘дошки, що з’єднують “коники”, тобто ніжки стола; дошки навкруг ніжок стола, які утворюють скриню’, ‘поздовжні стінки стола (поперечні дошки разом з ніжками стола – коники)’ (*столини* ‘спід стола у формі скрині без віка, на яку кладуть “стіл”, тобто дошку, столешницю) (Онишкевич, II, с. 255). У цих же говірках виступає й лексема *ношка* ‘ніжка’ (Онишкевич, I, с. 495). На поширення лексем *|ношки, |лапки* в південнослобожанських говірках вплинула і російська мова (*но́жка* (СРЯ, II, с. 507), *ла́пка* (СРЯ, II, с. 164)).

Спостереження за динамікою розвитку компонентного складу семи ‘каркас стола’ в південнослобожанських говірках протягом останнього століття дозволяє констатувати, що жодна із записаних на сучасному хронологічному зрізі лексем не збереглася без змін: частина репрезентантів виявляє семантичну трансформацію (*ла́пки* (Грінченко, II, с. 344), *ра́ма, ра́мка* (Грінченко, IV, с. 5)), назва *|ношки* (*ні́жка* (Грінченко, II, с. 566)) змінила фонетичне оформлення, *об|н’іжки* – словотвірне (*обні́жжя* (Грінченко, III, с. 20)), маніфестанти *кар|кас, |царга* у розглянутих писемних джерелах не були виявлені.

Сема ‘висувна скринька в столі’ репрезентована лексемами *|йашчи^{е}к (|йаш’ч’ік, |йаш:ик, |йаш’:ік, |йашчи^{е}к ви^{е}дви^{е}ж|ний, |йашчи^{е}чи^{е}к, |йашчи^{е}чок, |йаш’ч’іч’ок), шух|л’ада (шух|л’адка, шух|л’атка, шуф|л’ада), п’ід^{т}с|толи^{е}на, коро|бок (ко|робка).* Спільними для південнослобожанських та східнослобожанських говірок є репрезентанти *|йашчи^{е}к, |йашчи^{е}чок, шух|л’ада.* Не були зафіксовані в обстежених говірках такі східнослобожанські назви *ск|рин’ка, шка|тулка, п’ідс|тол’ник* (Глуховцева, с. 142).

У подільських та середньонаддніпрянських говірках поширені лексеми *|йашчи^{е}к, шух|л’ада, шух|л’адка, |йашчи^{е}чок* (Мартинова, с. 37), у гуцульських, закарпатських говірках зафіксовано назву *шуфляда* (ГГ, с. 222; ДЛАЗ, II, к. 229); лексеми *скринка, шкатулка, шухл’ада* репрезентують аналізовану сему у наддністрянських, гуцульських, бойківських говірках (Studia, с. 60).

Зіставлення репертуару семи ‘висувна скринька в столі’ на двох хронологічних зрізах (XIX – кінець XX ст.) дозволяє зробити висновки про стале функціонування репрезентанта *шухляда* (Грінченко, IV, с. 520) в обстежених говірках протягом останнього століття, частина маніфестантів зазнала словотвірних змін (*шух|л’адка* (Грінченко, IV, с. 520)), *п’ідс|толина* (Грінченко, III, с. 180)), частина – семантичних (*ящик* (Грінченко, IV, с. 546)),

сто́лик (Грінченко, IV, с. 209)), лексеми *ˈйашчичок* (Грінченко, IV, с. 546), *короˈбок* (*коро́бка* Грінченко, II, с. 285) виявляють семантичну і словотвірну трансформацію.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, лексико-семантична група назв стола та його частин у південнослобожанських говірках представлена лексемами, що функціонували тут і протягом останнього століття: 3 з них збереглися без змін, 16 зазнали семантичної трансформації, 9 – словотвірної, 3 – фонетичної, не було зафіксовано в розглянутих джерелах сторічної давнини 2 назви (*ˈцарга, карˈкас*). Перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі полягають у послідовному дослідженні інших лексико-семантичних та тематичних груп лексики, які функціонують у південнослобожанських говірках, що дозволить розширити емпіричну базу української діалектології.

Список використаної літератури

1. Абрамян Ю. В. Динаміка номінацій традиційного сільського виробництва в українських східнослобожанських говірках : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Ю. В. Абрамян. – Луганськ, 2011. – 20 с.
2. Верховод О. В. Ґенеза українських східнослобожанських говірок на лексичному рівні : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / О. В. Верховод. – Луганськ, 2009. – 23 с.
3. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнослобожанських говірок: дис. … д-ра філол. наук : 10.02.01 / К. Д. Глуховцева. – К., 2006. – 410 арк. + арк. 411–569 дод.: карт. – Дві кн. одиниці. – Бібліогр. : арк. 369–410.
4. Глуховцева К. Д. Лексика народного побуту українських східнослобожанських говірок : Дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / К. Д. Глуховцева. – К., 1992. – 427 с.
5. Лєснова В. В. Номінація людини та її рис у східнослобожанських українських говірках : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / В. В. Лєснова. – Запоріжжя, 1999. – 21 с.
6. Магрицька І. В. Весільна лексика українських східнослобожанських говірок : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / І. В. Магрицька. – Запоріжжя, 2000. – 23 с.
7. Ніколаєнко І. О. Структура й ареальна характеристика лексики традиційного ткацтва в українських східнослобожанських говірках : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / І. О. Ніколаєнко. – Запоріжжя, 2000. – 24 с.
8. Омельченко З. Л. Взаємодія лексики східностепових говорів України з лексикою російської мови / З. Л.Омельченко // Лексика української мови в її зв’язках з сусідніми слов’янськими і неслов’янськими мовами: Тези доп. – Ужгород, 1982. – С. 100–103.
9. Поповський А. М. Південноукраїнські степові говори як особливий діалектний тип / А. М. Поповський // Лінгвістичні студії : Тематичний зб. наук. праць. – Вип. 1. – Донецьк : ДонДУ, 1994. – С. 176–181.
10. Сіденко Н. П. Географічна апелятивна лексика східностепових говірок Центральної Донеччини : автореф. дис. … канд. філол. наук. : 10.02.01 / Н. П. Сіденко. – Донецьк, 2003. – 22 с.
11. Фроляк Л. Д. Ботаническая лексика украинских говоров Северного Приазовья : автореф. … канд. филол. наук : 10.02.02 / Л. Д. Фроляк. – К., 1988. – 19 с.

Список використаних джерел

Багалій – Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій / Передмова, коментар В. В. Кравченка. – Х. : Основа, 1991. – 256 с.

Будилович – Будилович А. Первобытные славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным : Исследования в области лингвистической палеонтологии славян / А. Будилович. – К., – 1882. – Ч. II. – Вып. 1. – 262 с.

Ващенко – Ващенко В. С. Лінгвістична географія Наддніпрянщини / В. С. Ващенко. – Дніпропетровськ, 1968. – 158 с.

ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Л., 1997. – 232 с.

Глуховцева – Глуховцева К. Д. Лексика народного побуту українських східнослобожанських говірок : дис. ... канд. філол. наук / К. Д. Глуховцева. – К., 1992. – 427 с.

Грінченко – Грінченко Б. Д. Словарь української мови. – К., 1907–1909. – Т.I–IV.

ДЛАЗ – Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР : Лексика / Й. О. Дзендзелівський. – Ужгород : Вид-во Ужгородського ун-ту, 1958–1993. – Ч. I–III.

Квітка-Основ'яненко – Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка: У 3 т. / Г. Квітка-Основ'яненко. – Х., 1978–1979. – Т. I–III.

Корзонюк – Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзонюк // Українська діалектна лексика. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 62–267.

Лисенко – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наукова думка, 1972. – 260 с.

Мартинова – Мартинова Г. І. Подільсько-середньонаддніпрянська діалектна межа (за даними побутової лексики правобережної Черкащини): дис. ... канд. філол. наук / Г. І. Мартинова. – К., 1993. – 480 с.

Онишкевич – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. I–II.

Сизько – Сизько А. Г. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини / А. Г. Сизько. – Д., 1990. – 99 с.

СРНГ – Словарь русских народных говоров. – М.; Л. : Наука, 1965–1989. – Т. I–XXIV.

СРЯ – Словарь русского языка: В 4 т. – М. : Наука, 1985–1998. – Т. I–IV.

СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. I–XI.

Studia – Studia nad dialektologią ukrainską i polską (z materialów b. katedry jęziyków ruskich UJ) // Opracował M. Karaś). – Kraków, 1975. – 237 s.

Одержано редакцією 11.12.13
Прийнято до публікації 14.12.13

Л. Н. Тищенко

Южнослобожанские названия стола и его частей в пространственной и временной проекции

В статье рассмотрено функционирование лексико-семантической группы южнослобожанских названий стола и его частей в общеукраинском контексте. Прежде всего определено, что изучение лексики южнослобожанских говоров вообще на сегодня является актуальным и приоритетным направлением диалектологических исследований, так как при изучении украинских, в частности и юго-восточных говоров, внимание преимущественно уделялось средненадднепровским, степным и восточнослобожанским говорам. Юг Слобожанщины до сих пор обделен вниманием диалектологов.

В предложенной статье характеризуются взаимоотношения южнослобожанских названий стола и его частей с соответстующими названиями в соседних говорах и языках, что открыло как общие для разных говоров репрезентанты исследуемых сем, так и отличные, те, которыми отличаются говоры, взятые для сравнения.

Анализ лексико-семантической группы южнослобожанских названий стола и его частей на двух хронологических срезах (конец XIX–конец XX века) с использованием данных разнообразных источников позволил отследить динамику этой группы лексики на протяжении последнего столетия и прийти к выводу, что часть репрезентантов функционирует стабильно, без изменений, часть – претерпела различные изменения: семантические, фонетические, словообразовательные. Выявлены также лексемы, которые функционируют на сегодня, хоть и спорадически, в южнослобожанских говорах, но источниками столетней давности на этой территории не были зафиксированы.

***Ключевые слова**: диалектная лексика, репрезентант, сема, структурная организация, динамика.*

L. M. Tyshchenko

South-slobozhan names of table and its parts in spatial and temporal projections

The functioning of the lexical and semantic group of South-slobozhan names of table and its parts is considered in the article in general Ukrainian context. The author states that learning vocabulary of South-slobozhan dialects is important and a priority dialectological research nowadays, because until now the attention was mainly paid to middle-beyond Dnipro-river, steppe and East-slobozhan types of Ukrainian dialects. So South Sloboda Ukraine is deprived of dialectologists' attention.

The relations of South-slobozhan names of table and its parts is clarified in this article with counterparts in neighboring dialects and languages, and this clarification showes both common representants of studied semas for different dialects and different representants that ones which are comparable within different dialects.

The analysis of lexical and semantic group of South-slobozhan names of table and its parts in two chronological sections (the end of XIXth–the end of the XXth century) with use of data of various sources allowed to trace the dynamics of this group of vocabulary throughout the last century and concluded that some representants function stable, without any changes (стіл, стільни́ця, шухляда), and some representants were undergoned with diverse changes: semantic, phonetic, word building. It was also found lexemes that operate nowadays even sporadically in South-slobozhan dialects, and which were not recorded in hystorical sources.

Key words: *dialectal vocabulary, represent, seme, structural organization, dynamics.*

ЕТНОЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.2-119:130.2:159.923.35

Н. В. Вдовиченко

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ КОНЦЕПТІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

У статті в межах антропоцентричної парадигми, яка склалася в лінгвістиці на рубежі століть, розглянуто природно-географічні, соціально-політичні, психологічні та культурно-історичні чинники, що вплинули на формування концептів ГРІХ та СОРОМ в українській мовній картині світу. ГРІХ та СОРОМ визначено як лінгвокультурні морально-етичні концепти. Особливу увагу приділено релігійно-духовній сфері, яка стала ключем до розуміння специфічної логіки, властивої носіям української лінгвокультури. Джерелом української релігійності, як суб'єктивного аспекту віри соціуму, стало язичництво з його міфологічною формою світосприйняття. Ірраціональний елемент, який лежить в основі міфу, створив передумови емоційності та естетизму українського національного характеру. На своєрідний характер української релігійності вплинув архетип доброї матері, реалізований у таких його різновидах як мати-природа й мати-земля.

Етнокультурна специфіка концептів ГРІХ та СОРОМ зумовлена внутрішньою спрямованістю українського індивідуалізму. Ця ментальна ознака виявляється в схильності до уособленості, рефлексивності, орієнтованості на оцінку оточення, загостреному усвідомленні опозиції «свій – чужий».

Соціально-історичні умови, на фоні яких складалась національна духовна свідомість українців, вплинули на основні ментальні ознаки, що своєрідно модифіковані через форми свого вияву в західно- та східноукраїнському регіонах.

Ключові слова: *морально-етичні концепти, мовна картина світу, етнокультурні чинники, ментальність.*

Постановка проблеми. Сучасна лінгвістика розвивається в річищі антропоцентричного нелінійного пізнання світу. У межах цієї парадигми дослідження явищ мови здійснюється в тісному зв'язку з духовними національними цінностями народу, його культурою, світоглядними й ментальними особливостями.

Особливу увагу дослідників привертають концепти – оперативні одиниці картини світу певної лінгвокультурної спільноти, які зберігаються в людській свідомості й опредмечуються в мові. Концепти виконують роль стрижневого елемента в структуруванні мовної картини світу, під якою ми розуміємо сукупність мовних одиниць, що фіксують відображення світу в системі лексико-семантичних і граматичних значень, стилістичних і конотативних характеристик, у структурі енциклопедичних, тлумачних словників, у незліченних мовленнєвих ситуаціях, текстах різних видів, типів, жанрів та в індивідуальному спілкуванні.

ГРІХ та СОРОМ є ключовими концептами української мовної картини світу, закріпленими в системі семіотичних знаків, які визначають семантичні та функціонально-стилістичні особливості словникового складу мови, поведінку носіїв української лінгвокультури, їхню самооцінку та оцінку з боку інших. ГРІХ та СОРОМ належать до концептів морально-етичного плану, які регулюють стосунки між людьми з погляду прийнятих у світі і в певній культурі норм та цінностей. Культура знаходить своє вираження в мові, а оскільки мораль і етика є складовою частиною культури будь-якого народу, то вони концептуалізуються і вербалізуються в його мові. Все вищеназване визначає **актуальність** розробки проблематики, пов'язаної з вербалізацією зазначених концептів в українській мовній картині світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вербалізацію концепту ГРІХ в українській лінгвокультурі досліджували Т. В. Радзієвська, А. М. Сірант, В. І. Кононенко тощо.

Т. В. Радзієвська аналізує семантичну структуру концепту ГРІХ, уважаючи його одним із генеративних механізмів мовнокультурної природи, оскільки він акумулює інформацію про поведінкові сценарії, прийняті в культурі [9]. У дисертації А. М. Сірант розглянуто мовні засоби репрезентації концептів ГРІХ та СПОКУТА в українській прозі другої половини XX ст. Авторка звертає увагу на те, що основою для формування християнських уявлень про гріх та спокуту стали світоглядні принципи давніх українців [10]. Особливості національного сприйняття концепту ГРІХ шляхом дискурсивного аналізу на матеріалі художньої літератури досліджує В. І. Кононенко [5]. Концепт СОРОМ, за нашими даними, залишився поза увагою вітчизняних лінгвістів.

Мета нашої статті полягає в тому, щоб з'ясувати вплив етнокультурних чинників на вербалізацію морально-етичних концептів ГРІХ та СОРОМ в українській мовній картині світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Етнокультурну маркованість зазначених концептів у світогляді українців визначають географічні, соціопсихічні, культурно-історичні, геополітичні чинники, які шляхом постійної конвергенції та дивергенції формували і продовжують формувати структуру української душі.

Фахівці з різних галузей науки зазначають, що український етнос не є однорідним, уніфікованим утворенням. Він містить різноманітні етнічні спільноти, які умовно можна об'єднати у два типи регіональної ідентичності – східноукраїнський і західноукраїнський. Однак, попри розбіжності в мовно-культурних, соціально-політичних і навіть морально-етичних характеристиках, що мають глибоке історичне коріння, регіональні етнічні утворення об'єднують істотні ментальні ознаки, які в подальшому можна використати як чинники посилення єдності нації.

Визначальним складником світогляду українців, відповідно до якого слід розглядати концепти ГРІХ та СОРОМ, є глибока самобутня християнськість з основоположною ідеєю духовної свободи. Витоки феноменальної української релігійності потрібно шукати в антеїзмі – духовному зв'язку з рідною землею. О. Кульчицький зауважує, що вслухання в «безкраю далечінь степу» розбуджує любов до безконечного, недосяжного й абсолютного [6, с. 53]. Архетипи матері-природи й матері-землі належать до провідних етнічних архетипів українців, які у процесі формування духовності українського етносу суттєво вплинули на його світоглядні уявлення.

Із часів язичництва утверджувалося ставлення до землі як до явища сакрального. Подібно до інших народів, давні українці з благоговінням ставилися до природи, вірили в магію, чародійство й чаклунство. Індивідуальні уявлення наших предків про одухотвореність природи сформували українську демонологію, яка збереглася в обрядах і звичаях, переказах, заповітах, легендах, міфах. Віра в демонів (Чорт, Домовик, Лісовик, Водяник, Русалки, Перелесник тощо) певною мірою узгоджується з християнською вірою в диявола як реальну надприродну істоту, спокусника всього людства і джерело будь-якого зла у світі. Диявол і демони є ключовими міфологемами в опозиції «добро – зло», яка становить основу морально-етичних концептів. Отже, у межах світобачення язичника відбувається зародження міфологічної моралі, яка ґрунтується на вірі в існування прямого зв'язку між поведінкою людини та станом космосу й космічними наслідками людських «злочинів» [12, с. 39].

Для міфологічної форми світосприйняття характерна нерозчленованість власного Я і навколишнього середовища внаслідок ототожнення емоційно-оцінного та емпірично-фактичного. Все визначене й незагадкове витісняється з поля зору, тому ірраціональне, яке лежить в основі міфу, можна розглядати як передумову емоційності та естетизму і як важливий чинник формування своєрідної української релігійності.

На духовно-емоційну й естетичну домінанту в характері українців свого часу вказували О. Кульчицький, М. Костомаров, В. Липинський, Є. Онацький, Д. Чижевський, В. Янів, І. Мірчук. "Не розум, racio, res cogitans, цей для всього західного світу та його мислення й філософування характеристичний і вирішальний чинник, а первісне чуття, міцно закорінене в глибинах душі, є основним мотивом усієї діяльності українців" [7, с. 92].

Припускаємо, що емоційно-міфологічний елемент національного характеру став вирішальним у виборі князем Володимиром греко-візантійського християнства, як такого, що найбільше гармоніює з нашою ментальністю. Християнський гуманізм і доброчесність українців, які мають різноманітні форми вияву: невойовничість (миролюбність, лагідність), милосердність (благодійність, немстивість), терплячість, щирість (душевність, сердечність, гостинність), демократичність (козацькі традиції виборності на керівні посади, рівноправність жінки з чоловіком в українській сім'ї), є безпосередніми джерелами формування національної специфіки концептів ГРІХ та СОРОМ.

Традиції Стародавньої Греції, філософія Візантії й Київської Русі, а також власні світоглядні канони сприяли тому, що у відчутті українців укоренилася акцентуація на душі, а індивідуалістичні характерологічні ознаки були відсунуті на задній план. Під впливом реформаторських та протестантських рухів епохи Відродження та Нового часу в українській духовності відбувається утвердження індивідуалізму, як домінантної етнопсихологічної риси з чітко вираженою інтровертною спрямованістю [11, с. 205].

Інтровертний характер українського індивідуалізму виражено у «філософії серця» Г. Сковороди та П. Юркевича. Одним із центральних положень духовно-філософської доктрини Г. Сковороди є заклик до самопізнання, яке він розуміє «не як гносеологічний, а як онтологічний процес реального наближення людини до Бога шляхом заглиблення у себе. І результатом цього процесу постає не зміна навколишнього світу, а перетворення людини, обожнення її» [2, с. 88–89].

Самопізнання є формою вияву самосвідомості, одним із найскладніших і найтонших феноменів якої є СОРОМ. Ця емоція виникає як наслідок саморефлексії – особа оцінює свій вчинок чи поведінку з позицій особистісних чи прийнятих у суспільстві стандартів поведінки. В українській культурі обов'язковою передумовою для морального самоусвідомлення свого Я є схильність індивіда до творення малих інтимних груп-спільнот, які характеризує досить розвинена рефлексієя, звернена у власне нутро [6, с. 54].

Дослідники зазначають, що культурна специфічність вираження емоцій залежить від типу культури. У «колективістській культурі» люди більше схильні до емоцій, які залучають у соціальну взаємодію і взаємозв'язок, тоді як в «індивідуалістичній культурі» виявляють схильність до емоцій, що забезпечують дистанцію і незалежність [1]. Ми вважаємо, що емоція сорому в українській культурі багато в чому визначається внутрішньою спрямованістю індивідуалізму етносу. З одного боку, це сфокусованість на собі, здатність відчувати сором перед собою чи перед Богом, а з іншого – це загострена сприйнятливість до оцінок оточення. Афектація думки «що скажуть люди», «що про мене подумають» є наслідком того, що індивідуальне начало в українській культурі підпорядковується колективному.

Протягом століть українці вважали сором одним із важливих механізмів соціального контролю. Дії і вчинки особи, яка посягнула на встановлені спільнотою етичні норми, підлягали громадському осуду, їх публічно карали соромом. Способи покарання скрізь в Україні були приблизно однаковими. Дівчину, яка народжувала позашлюбну дитину, вважали неповноцінною, «нечистою» й небезпечною для оточення. Їй відрізали волосся, обмазували ворота дьогтем і понижували в статусі (обряд «покривання»), а народжену нею дитину – «байстрюка» – утискали в правах (порівняно із законнонародженими дітьми) [3; 4; 8].

Сором регулював життєдіяльність українських сільських громад на рівні «громада – індивід» і на рівні «громада – громада». Для забезпечення доброї репутації громади убогим людям (старцям, немічним, сиротам тощо) часто заборонялося ходити жебракувати в інші села. Злодіїв піддавали привселюдному висміюванню (змушували в супроводі виборного та односельців ходити зі своїм «здобутком» по селу, повторюючи своє ім'я і скоєний злочин), щоб на громаду «не тикали пальцем», не давали образливих назв сусідні села [8, с. 241–243].

Регуляція соромом застосовувалася в разі порушення норм щодо порядку роботи та відпочинку, які склалися відповідно до релігійної етики. Робота християнина у свята або неділю вважалася викликом Богу і релігійній громаді, утвердженням свого «Я» (своєї

правди) над «ми» (традиціями спільноти). Неправильну поведінку осуджувала громада, вона карала накладанням штрафів. Покарання «відступника» найбільш суворим було в Західній Україні, де релігійність населення була вищою, а громадське життя більше підпорядковувалося церкві, ніж на Сході.

На релігійному світогляді значної частини населення західноукраїнського регіону позначилася католицько-протестантська культура (за даними загальноукраїнських досліджень 2011 р., здійснених кафедрою соціології та соціологічною лабораторією Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, на заході України 25,8% вірян від загальної кількості опитаних ідентифікували себе як греко-католики і 1,4 – як протестанти). Найважливішими компонентами цього типу культури є раціоналізм, який бере початок в античній філософії, а пізніше переростає в істотну рису західноєвропейської ментальності, та індивідуалізм, який має явно виражену екстравертну природу. Отже, у людини західноукраїнського регіону, що перебуває під впливом католицько-протестантської культури, на глибинному рівні психіки продовжують функціонувати власні ментальні риси, але одночасно на них починають нашаровуватися інші форми сприйняття світу і поведінки в ньому.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Як засвідчують результати нашого дослідження, морально-етичні концепти ГРІХ та СОРОМ в українській мовній картині світу формуються під впливом комплексних чинників: культурно-історичних обставин життя народу, традицій українського етносу, особливостей його ментальності. До ключових ментальних рис, що вплинули на формування концептів ГРІХ та СОРОМ в українській національно-культурній традиції, належать християнська релігійність, емоційність, душевність («кордоцентризм»), індивідуалізм, позначений православною інтравертованістю, підвищена рефлексивність, загострене усвідомлення опозиції «свій – чужий», орієнтованість на оцінку інших.

Зважаючи на те, що західноукраїнський регіон протягом шести століть розвивався в контексті двох культур – католицько-протестантської та візантійсько-православної, – з характерним для них протиставленням логіки – почуття, індивідуального – колективного, інтенціональності – рефлексивності, у подальших дослідженнях ми будемо враховувати ці особливості для аналізу структури вербалізованих концептів ГРІХ та СОРОМ в українській мовній картині світу.

Список використаної літератури

1. Бенедикт Р. Хризантема и меч: Модели японской культуры / Р. Бенедикт. – М. : РОССПЭН, 2004. – 233 с.

2. Горський В. С. Історія української філософії: Курс лекцій / В. С. Горський. – 3-є вид. – К. : Наукова думка, 1997. – 286 с.

3. Гримич М. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців: (Когнітивна антропологія) / М. Гримич. – К. : АТ «Віпол», 2000. – 379 с.

4. Ігнатенко І. Жіноче тіло у традиційній культурі українців / І. Ігнатенко. – К. : Дуліби, 2013. – 228 с.

5. Кононенко В. І. Мова у контексті культури : [Монографія] / В. І. Кононенко. – К. ; Ів.-Фр. : Плай, 2008. – 392 с.

6. Кульчицький О. Світовідчування українця / О. Кульчицький // Українська душа : Збірник наукових праць. – К. : МП «Фенікс», 1992. – С. 48–65.

7. Мірчук І. Світогляд українського народу. Спроба характеристики / І. Мірчук // Філософія. Історія. Політологія. Ґенеза. – 1994. – № 2. – С. 87–95.

8. Українське народознавство : Навч. посіб. / За ред. С. П. Павлюка ; Передмова М. Г. Жулинського. – 3-тє вид., випр. – К. : Знання, 2006. – 568 с.

9. Радзієвська Т. В. Сценарний та оцінний компоненти концептів етичної сфери (на прикладі концепту ГРІХ) / Т. В. Радзієвська // Лінгвістичні студії : Зб. ст. – Черкаський держ. ун-т. – 2002. – Вип. 4. – С. 141–153.

10. Сірант А. М. Концепти ГРІХ та СПОКУТА в українській прозі другої половини ХХ ст. : автореф. дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – укр. мова / А. М. Сірант. – Чернівці : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2009. – 22 с.

11. Старовойт І. С. Збіг і своєрідності західноєвропейської та української ментальностей / І. С. Старовойт. – Тернопіль : Діалог, 1997. – 256 с.

12. Толстая С. М. Грех в свете славянской мифологии / С. М. Толстая // Концепт греха в славянской и еврейской культурной традиции. – М., 2000. – С. 9–43.

Одержано редакцією 17.12.13
Прийнято до публікації 24.12.13

Н. В. Вдовиченко

Этнокультурные факторы вербализации морально-этических концептов в украинской языковой картине мира

В статье в рамках антропоцентрической парадигмы, сложившейся в лингвистике к рубежу столетий, рассматриваются природно-географические, социально-политические, психологические и культурно-исторические факторы, повлиявшие на формирование концептов ГРЕХ и СТЫД в украинской языковой картине мира. ГРЕХ и СТЫД определяются как лингвокультурные морально-этические концепты. Особое внимание уделяется религиозно-духовной сфере, которая стала ключом к пониманию специфической логики, свойственной носителям украинской лингвокультуры. Источником украинской религиозности, как субъективного аспекта веры социума, стало язычество с его мифологической формой мировосприятия. Иррациональный элемент, лежащий в основе мифа, создал предпосылки эмоциональности и эстетизма украинского национального характера. На своеобразный характер украинской религиозности оказал влияние архетип доброй матери, реализованный в разновидностях мать-природа и мать земля.

Этнокультурная специфика концептов ГРЕХ и СТЫД обусловлена внутренней направленностью украинского индивидуализма. Эта ментальная черта выявляется в предрасположенности к обособлению, рефлексивности, ориентированности на мнение окружающих, обостренному осознанию оппозиции «свой – чужой». Социально-исторические условия, на фоне которых формировалось национальное духовное сознание украинцев, оказали влияние на основные ментальные черты, которые своеобразно модифицируются через формы своего проявления в западно- и восточноукраинском регионе.

Ключевые слова: *морально-этические концепты, языковая картина мира, этнокультурные факторы, ментальность.*

N. V. Vdovichenko

Ethnocultural factors of verbalization of moral and ethical concepts in the Ukrainian language picture of the world

The article deals with natural and geographical, socio-political, psychological, cultural and historical factors that influenced the formation of concepts of SIN and SHAME in the Ukrainian language picture of the world. SIN and SHAME are defined as a lingvocultural moral and ethical concepts. Particular attention is paid to religious and spiritual sphere which became the key to understanding the specific logic inherent medium of Ukrainian lingvoculture. Paganism with its mythological form of worldview became the source of Ukrainian religiosity as the subjective aspect of faith of society. Irrational element underlying myth created the conditions of emotionality and aestheticism of Ukrainian national character. Mother archetype implemented in the varieties of mother nature and mother earth influenced the peculiar character of Ukrainian religiosity. Ethnic and cultural specificity of concepts of SIN and SHAME is caused by internal character of Ukrainian individualism. This mental trait is detected in susceptibility to isolation, reflexivity, orientation to the opinion of other people, heightened awareness of the binary opposition "ingroup / they outgroup". Socio-historical conditions, against the background of which the national spiritual consciousness of Ukrainians was formed, influenced the main mental traits that uniquely are modified through the form of manifestations their in the West and in the of East Ukraine.

Key words: *ethical concepts, mentality, language picture of the world, ethno-cultural factors, mentality.*

УДК 81’373:398.9:130.123

О. Ю. Литвиненко

ВІДОБРАЖЕННЯ БІНАРНОЇ ОПОЗИЦІЇ *ДОБРО / ЗЛО* В ПЕРФОРМАТИВНИХ ЕТНОФРАЗЕОЛОГІЗОВАНИХ СПОЛУЧЕННЯХ, ЗАФІКСОВАНИХ У «СЛОВАРІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» Б. Д. ГРІНЧЕНКА

У статті досліджено перформативні етнофразеологізовані сполучення (ПЕФС), зафіксовані в «Словарі української мови» Б. Д. Грінченка, з семантикою благопобажання / злопобажання, на основі яких реалізується бінарна опозиція добро / зло. ПЕФС складають широку етнокультурну мовну картину матеріального і духовного життя українців, на що вказує різноманітність кодів культури, які в них реалізуються. Сакральна фразеологія, до якої належать і ПЕФС, має в народній культурі різні функції, серед яких дослідники найчастіше виокремлюють дві: оберегову (апотропейну) та лиходійну. Варто зазначити, що ПЕФС регламентують стосунки між людьми й контакти людини з потойбічними силами, оскільки є перехідними між формулами мовленнєвого етикету та заклинально-магічними текстами. У словнику Б. Д. Грінченка зафіксовано ПЕФС з компонентом-теонімом ‘Бог’, що висловлюються у формі просьби-звертання до Всевишнього з надією на допомогу світлих сил, а також уміщено багато ПЕФС з негативною семантикою – прокльонів. Фундаментом фразеологічного значення ПЕФС є їхня внутрішня форма, яка виявляє національний зміст через її співвіднесеність із символами, еталонами, стереотипами культури, зумовленими специфікою світобачення та характером пізнання дійсності певним етносом.

Ключові слова: *перформативні етнофразеологізовані сполучення, бінарна опозиція добро / зло, фразеологічні одиниці, код, етнокод.*

Постановка проблеми. Словник української мови за редакцією Б. Д. Грінченка – цінна лексикографічна пам’ятка, перше в українській лексикографії велике зібрання лексичних і фразеологічних фондів української мови з історико-етимологічними коментарями в словникових статтях. У реєстрі словника подано лексику не лише літературної мови XIX ст. і фольклору, а й українських діалектів. Зібраний у словнику лексичний матеріал широко використовувався Т. Г. Шевченком, І. П. Котляревським, М. М. Коцюбинським, Панасом Мирним, Лесею Українкою та іншими майстрами української словесності. У цій праці репрезентовано понад 68 тис. словникових статей. На думку мовознавців І. Г. Матвіяса та М. Г. Желєзняка, словник Б. Д. Грінченка – «це підсумок роботи кількох поколінь українських лексикографів. У ньому здійснюється установка на найповніше відбиття живої літературної і великою мірою діалектної мови» [6, с. 96].

Національний менталітет знаходить відображення в загальнолюдських проблемах та естетичних уподобаннях народу. На цій підставі можна стверджувати, що національна мовна картина світу складається з системи мислення і творчості, з надбань і чинників, які формують сприйняття світу, з етичних ідеалів, естетичних поглядів і смаків. Процес інтерпретації фразеологічних одиниць в аспекті культури має багатогранний характер: «…їх сприйняття здійснюється через призму базового культурного знання людини, яке містить архетипові форми усвідомленння і моделювання світу; стародавні міфологічні уявлення, зокрема, анімізм, фетишизм, табу; міфопоетичні уявлення, соціокультурні проскрипції, чи установки культури, зокрема, ритуал, етикет тощо» [7, с. 338]. Фразеологічні одиниці (ФО) зі значенням побажання активно функціонують у сучасній соціальній комунікації. Традиційно вживані в мовленні як формули побажання, привітання, віншування, перепрошування, запрошення, примовляння, замовляння, заприсягання, поради, застереження, погрози, прокльону, вони пов’язуються з етнолінгвістичними та соціокультурними правилами їхнього розуміння. Інтерес для етнолінгвістичних досліджень становлять перформативні етнофразеологізовані сполучення (далі – ПЕФС) – стійкі вислови, оформлені як мікротексти проклять та етикетні формули, що вербалізуються в різноманітних життєвих діалогах (полілогах) із магічним забарвленням, тобто функціонують у сакральних комунікативних ситуаціях і служать для надання текстам акціонального сприйняття. ПЕФС є національно

маркованими одиницями, які відображають віру в божественну силу, анімістичні народні уявлення, що трансформуються через бінарну опозицію *добро / зло*, саме тому тема роботи є актуальною.

Метою статті є характеристика особливостей перформативних етнофразеологізованих сполучень із позитивною та негативною семантикою, підґрунтям для виникнення яких стало світосприйняття українського народу, його обряди і звичаї, певні стереотипні норми поведінки.

Об'єктом дослідження обрано зафіксовані в лексикографічній праці «Словарь української мови» Б. Д. Грінченка перформативні етнофразеологізовані сполучення з позитивною та негативною конотацією, які репрезентують бінарну опозицію *добро / зло*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження фразеології в аспекті експлікації етнокультурної інформації здійснювалися такими фразеологами, як М. Ф. Алефіренко, В. М. Мокієнко, І. А. Подюков, В. М. Телія, В. Д. Ужченко, М. В. Жуйкова, Л. В. Савченко та ін. Як зазначає М. Ф. Алефіренко, «яскраву групу складають ФО з культурно-національною конотацією, що виражають етикет людини, її почуття, морально-оцінювальні характеристики певних ситуацій, ставлення до висловлених думок співбесідника» [1, с. 67]. Використовуючи дослідження В. В. Виноградова, Н. І. Формановська серед ФО мовленнєвого етикету виокремлює велику кількість висловів-перформативів, які виходять далеко за межі вигуків, і визначає мовленнєвий етикет як особливе функціонально-семантичне поле одиниць доброзичливого, ввічливого спілкування [див. 10, с. 34]. Дослідження вчених, проведені насамперед у семантично-функціональному аспекті, яскраво висвітлюють етнокультурну природу одиниць мовленнєвого етикету, їхнє формування, специфіку вживання, оскільки саме правила й норми поведінки, закладені суспільством та родиною, відобразилися в ПЕФС.

Виклад основного матеріалу. ПЕФС та їхні компоненти відповідно співвідносяться з етнокодами та кодами культури. У розвідці послуговуємося класифікацією, розробленою Л. В. Савченко [8]. ПЕФС з позитивно маркованою конотацією, що співвідносяться з етикетним етнокодом, вживаються як у повсякденних ситуаціях, так і у випадках ритуально-етикетної поведінки людини під час виконання певних обрядодій. Варто зазначити, що благопобажання регламентують стосунки між людьми й контакти людини з потойбічними силами, оскільки є перехідними між формулами мовленнєвого етикету та заклинально-магічними текстами. У словнику Б. Д. Грінченка зафіксовано такі ПЕФС з компонентом-теонімом '*Бог'*, що висловлюються у формі просьби-звертання до Всевишнього з надією на допомогу світлих сил:

1. Побажання одружитися: *дай, Боже, пошли, Боже, у парі сидіти* [3, с. 2396]; *дай, Боже, знати, з ким весілля грати* [3, с. 235].
2. Побажання поваги: *дай, Боже, щоб ти тихенько гомонів, а громада тебе слухала* [3, с. 494].
3. Побажання довгого та доброго життя: *дай, Боже, тобі вік довгий та розум добрий* [3, с. 366]; *дай, Боже, пожити з жінкою із дітками на тарілочці* [3, с. 1876]; *дай, Боже, вік довгий, пробуток добрий* [3, с. 2167]; *дай, Боже, наперед лучче* [3, с. 1427]; *дай, Боже, добрий парт* (парть – доля) [3, с. 1660]; *дай, Боже, щастя, долю, хліба вволю* [3, с. 2658].
4. Побажання здоров'я: *дай, Боже жартувати, аби не хорувати* (хворіти) [3, с. 2792]; *дай, Боже, легенько вигикнути* [3, с. 248]; *дай, Боже, щоб пилось та їлось* [3, с. 999]; *дай, Боже, в добрім здоров'ї поболіти* (жартівливе) [3, с. 1812]; *дай, Боже, веснувати* [3, с. 235]; *дай, Боже, діждати прийшлого року* [3, с. 2110].
5. Побажання немовляті: *дай, Боже, щоб дитина була бачуща, видюща і пам'ятуща, зірка і швидка* [3, с. 88].
6. Побажання з нагоди господарських подій: *дай, Боже, час добрий, щоб моя капусточка приймалась і в головки складалась* [3, с. 2419]; *дай, Боже, з вечора погодоньку* [3, с. 1851]; *приспоряй, Господи, Божу росу, щоб коровки доїлися* [3, с. 607].

7. Побажання з нагоди релігійних свят: *ой, дай, Боже, усім християнам многії літа, до щасливого прожиття у сім світі* [3, с. 2178].

Структурно-семантична модель ПФЕС з компонентом-теонімом *Бог* містить дієслівний компонент *дай*, виражений наказовою формою 2 особи однини + компонент-теонім *Бог*, виражений у формі звертання + дієслівний компонент (один / кілька) із позитивним значенням *пожити* / *не хорувати* / *прожити* / *жартувати* / *веснувати* тощо + прикметникові компоненти з позитивним значенням *довгий* / *добрий* / *лучче* / *щасливий* тощо + іменниковий компонент-символ *хліб* / *щастя* / *доля* / *роса* тощо. Привертають увагу компоненти, що позначають позитивне побажання, бо за їхньою допомогою можна простежити вплив дохристиянського світосприйняття людей. Наприклад, символьний природний компонент *роса* фіксується в структурі ПЕФС, оскільки експлікує магічний зміст побажання, наділеного символьними характеристиками. За міфологічними уявленнями, вода – «найвеличніший дар неба Матері-Землі, бо вона оживлює її та робить плодючою. Земна вода поєднана з небесною, а тому є символом морального та духовного очищення» [2, с. 83]. Специфіка компонентів-темпоронімів *вік, час* у структурі етикетних ПЕФС полягає в інтерпретації їхньої семантики. Так, *вік* означає здоров'я, силу; *час* – вдачу, прибуток. Категорія часу є міфологізованою – сакральний час першотворення, першоподій і першопричин. Виділені форми побажання з компонентом-теонімом ***Бог*** як особлива група ритуальних текстів несуть семантику добра, благополуччя. Такі ПЕФС корелюють у полі релігійного, міфологічного, традиційно-обрядового етнокодів та темпорального коду культури [8, с. 129– 214].

Сакральна фразеологія, до якої належать і ПЕФС, має в народній культурі різноманітні функції, серед яких дослідники найчастіше виокремлють дві: оберегову (апотропейну) та лиходійну. Апотропейні словосполучення використовують з метою захисту людини в різних життєвих ситуаціях, наприклад, при зустрічі з ворожо налаштованими людьми, небезпечними тваринами, демонологічними персонажами, превентивно – при входженні в чужий простір або чуже соціальне середовище. Лиходійна функція сакральної фразеології найяскравіше виявляється в такому специфічному різновиді мікротекстів, як прокльони. Прокльон у сучасній етнології визначають як «спосіб нанесення шкоди за допомогою вербальних дій (побажання смерті, хвороб, нещастя)» [5, с. 166]. Формули прокльонів є одними з найпоширеніших у народній культурі типів сакральних мікротекстів. Вони скеровані на другу чи третю особу, інколи на тварину чи навіть рослину, часто ситуативні, виникають у мовленні як реакція на певний стимул, отриманий з боку оточення та співвідносяться з етнокодом прокляття. «Словник української мови» Б. Д. Грінченка містить багато ПЕФС з негативною семантикою, тобто прокльонів, які умовно поділяють на такі групи:

1. Побажання смерті: *щоб ти не діждав сонечка праведного побачити* [3, с. 604]; *щоб, бодай подзвонилося* [3, с. 1862]; *щоб тебе сира земля пожерла* [3, с. 1876]; *щоб за тобою псалтирь прочитали* [3, с. 2220]; *щоб тебе на дрюччі винесли* [3, с. 660]; *щоб тобі дубовий хрест* [3, с. 663]; *щоб твоя й путь заклекотіла* [3, с. 785]; *щоб ти зозулі не чув* [3, с. 969]; *щоб тебе положили на лаву* [3, с. 1188]; *щоб тебе на марах винесло* [3, с. 1283]; *а щоб тебе в німі дошки положили* [3, с. 1511]; *щоб тебе очеретиною зміряли* [3, с. 1638]; *щоб тебе не минули катівськи руки* [3, с. 1034]; *щоб тебе, окаянного земля не приняла* [3, с. 1588]. Більшість із перелічених ПЕФС є фрагментами поховальних традицій та обрядів, про що свідчать компоненти-символи: *земля, лава, хрест, мара, дошки* тощо, і належать до традиційно-обрядового етнокоду культури. Компонент-орнітонім *зозуля* має символічне значення: провісниця смерті, суму, нещастя. ПЕФС з компонентами-орнітонімами корелюють у полі зооморфного коду культури та співвідносяться з етнокодом повір'я.

2. Побажання хвороби: *щоб тебе грець попоносив на вилах* [3, с. 488]; *щоб на тебе див прийшов* [3, с. 566]; *щоб тебе лунь ухопила, щоб ти луні нагнав* [3, с. 1249]; *щоб ти на милицях пішов* [3, с. 1308]; *щоб тебе нориці сточили* [3, с. 1516]; *нехай тебе лизень лизне, злиже* [3, с. 1217]; *щоб на неї повітра прийшла* [3, с. 1837]; *щоб тобі поприщилось* [3,

с. 1998]; *щоб тебе прямцем поставило* [3, с. 2219]; *щоб тебе побило, потемнило на путі, на дорозі і куди ти повернешся лицем своїм* [3, с. 2051]; *щоб тебе різачка попорізала* [3, с. 2264]; *щоб тебе родимець побив* [3, с. 2272]; *щоб тебе взяла самка з пристрітом* [3, с. 2370]; *а щоб на тебе хвороба та стогнати* [3, с. 2518]; *щоб на вас чума напала, матері вашій чорт* [3, с. 2881]. Серед загальної кількості формул-прокльонів продуктивними є формули з семантикою "побажання хвороби". Це пов'язано з лиходійною функцією, якою наділені прокляття. Прокльони ґрунтуються на дохристиянських віруваннях, їхньою основою є язичницькі культи, що полягають у персоніфікації хвороб, лиха тощо. У досліджуваних ПЕФС персоніфікуються такі хвороби, як *чума, лунь, грець, нориці, лизень, повітра, різачка, родимець* тощо. Зокрема, *чума* – в народній уяві українців – багата й хитра пані, що розкидає по дорогах коштовні речі, хто їх підійме, той помре; *грець* – народна назва апоплексичного удару, паралічу; «уособлення якогось лиха, злої сили, що може спричинити тяжку хворобу людини» [4, с. 154]. ПЕФС з компонентами-номінатемами на позначення хвороб співвідносяться з етіологічним етнокодом, а також хондричним субкодом культури.

3. Побажання тілесних ушкоджень: *щоб тобі язик усох* [3, с. 2957]; *щоб тобі ноги посудомило* [3, с. 2543]; *щоб тобі руки посудомило* [3, с. 1910]; *щоб твоя кість непрощена була* [3, с. 1497]; *щоб вона на свою голову вивіщувало* [3, с. 245]. Тіло – це елемент природи, тому його можна визначати через біологічні особливості. Кодування простору культури людина починає з самої себе, тому функцію символів виконують соматизми: *язик, ноги, руки, кість, голова* тощо. Наприклад, компонент-соматизм «*голова* визначають як символ розуму: інструмент, що керує мисленням, утілення людського духу, влади та життєвої сили» [7, с. 394]. ПЕФС з компонентами-соматизмами репрезентують соматичний код культури.

4. Побажання біди, матеріальних нестатків: *щоб тебе безбитниця побила* [3, с. 92]; *щоб ти дорібку не мав* [3, с. 626]; *щоб ти туди не дійшов і назад не вернувся* [3, с. 640]; *щоб на тебе вся біда злізлась* [3, с. 939]; *щоб їх путь погибла* [3, с. 1849]; *бий тебе лиха година* [3, с. 451]; *щоб на тебе прийшла чорна година* [3, с. 451]; *щоб тебе побив несвітський сором* [3, с. 1498]; *щоб на тебе образи попадали* [3, с. 1554]; *щоб тебе не минула лиха година* [3, с. 1225]. Подані ПЕФС містять компоненти-символи *путь, година, образи* тощо. У повсякденному житті українці використовували вербальні формули з темпоронімом *година* задля створення позитивної або негативної атмосфери в конкретній ситуації, що зумовлено світорозумінням українців, у якому важливе місце посідали вірування, пов'язані з пересторогами, обмеженнями тощо. Вони поєднують міфологічний етнокод, темпоральний і аксіологічний коди культури. У проклятті з компонентом *образ* простежується вірування в те, що на великих грішників падають образи. Компоненти, що належать до релігійного етнокоду, корелюють у полі предметного коду культури через сакральні атрибути.

5. Побажання покарання природними стихіями: *щоб тебе буря вивернула* [3, с. 243]; *о, щоб їх вихром винесло* [3, с. 279]; *бодай тобі закурилось* [3, с. 795]; *щоб тебе дощ намочив* [3, с. 1423]. Як відомо, із давніх-давен людина вірила в силу природних стихій, які мали вплив на її життя та все навколишнє. Анімістичний світогляд був основою всіх давніх вірувань і глибоко проник у мову. Риси анімізму пережили довгі століття і збереглися в піснях, казках, загадках, ПЕФС. Аналізовані ПЕФС з компонентами *буря, вихор* корелюють у полі міфологічного етнокоду та природного коду культури, коду явищ природи *(дощ)*.

ПЕФС у формі проклять мають таку структурно-семантичну модель: синтетична або аналітична парадигма наказового способу *щоб* + форми звернення до реципієнта (-ів) *тебе / ти / тобі / їх* + дієслівні компоненти, що передають значення зла *вдарити / закрутитися / вивернути / попоносити / побити* тощо + іменникові компоненти (у Р. в. або Зн. в.), на позначення суб'єкту або об'єкту дії *безбитниця / різачка / чума / сором / година* тощо + якісні прикметники з негативною семантикою *лиха / чорна / окаянний / сира* тощо. У структурі ПЕФС компоненти можуть змінювати свій модельний порядок.

Виникнення та закріплення в мові формул прокльонів, в основі яких лежать образи персоніфікованих хвороб, лиха тощо, а також уявлення про потойбічний світ і посмертне буття людини, цілком зумовлене архаїчним світоглядом народу. «Стала традиція

використання таких виразів, а також та сила впливу на людське життя, що їм приписується, опосередковано свідчать про надзвичайно важливе місце, яке посідають ці вірування у свідомості носіїв народної традиційної культури» [5, с. 217].

Висновки. Отже, у семантичному полі «побажання» ПЕФС розподіляються на два класи: благопобажання та злопобажання (прокльони). На їхній основі реалізується бінарна опозиція *добро / зло*. Фундаментом фразеологічного значення ПЕФС є їхня внутрішня форма, яка виявляє національний зміст через її співвіднесеність із символами, еталонами, стереотипами культури, зумовленими специфікою світобачення та характером пізнання дійсності певним етносом. ПЕФС, зафіксовані в «Словарі української мови» Б. Д. Грінченка складають широку етнокультурну мовну картину матеріального та духовного життя українців минулого століття. На це вказує різноманітність етнокодів, кодів культури, які реалізуються в ПЕФС, а саме: етикетний, релігійний, міфологічний, традиційно-обрядовий, етіологічний етнокоди, етнокод прокляття, повір'я; темпоральний, зооморфний, соматичний, аксіологічний, природний коди культури. Оскільки розглянута в роботі тема є малодослідженою, **перспективними** є подальші розвідки в галузі вивчення кодів культури та етнокодів духовної культури через архетипні бінарні протиставлення *свій / чужий, життя / смерть, любов / ненависть*.

Список використаної літератури

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. – Харків : Вища школа, 1987. – 135 с.
2. Войтович Валерій. Українська міфологія / В. Войтович. – Вид. 2-ге, стереотип. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.
3. Грінченко Б. Словарь української мови : У 4-х тт. / Б. Грінченко / Зібрала ред. журн. «Кіевская старина», упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Д. Грінченко. – К., 1907–1909;
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – Київ, 2006. – 703 с.
5. Жуйкова М. В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов : Моногр. / М. В. Жуйкова. – Луцьк : «РВВ Вежа» Волин. держ. ун-ту Лесі Українки, 2007. – 416 с.
6. Матвіяс І. Г. Роль словника Б. Грінченка в процесі взаємодії між літературною мовою і народними говорами / І. Г. Матвіяс, М. Г. Желєзняк // Борис Грінченко : Тези доп. респ. наук.-практ. конф., присв. 125-річчю від дня народження видатного українського письменника, вченого, громадського діяча. – Ворошиловград, 1988. – С. 96–97.
7. Савченко Л. В. Національно-культурна конотація фразеологізмів мовленнєвого етикету українців / Л. В. Савченко // Прикладна лінгвістика та лінгвістичні технології : Збірник наукових праць MEGALING-2007. – Київ : Видавництво «Довіра», 2008. – С. 338–348.
8. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови : етимологічний та етнолінгвістичний аспекти / Любов Савченко // Сімферополь : Доля, 2013.– 600 с.
9. Словарь української мови : В 4 тт. – К. : Наук. думка, 1996–1997. – Надруковано з вид. 1907-1909 рр. Фотоспособом. Т. 1 : А–Ж / Ред. Л. М. Кудрявкіна, Н. М. Отрок – 1996. – 494 с.
10. Формановская Н. И. Речевой этикет и культура общения / Н. И. Формановская. – М. : Высш. школа, 1989. – 159 с.

Одержано редакцією 19.10.13
Прийнято до публікації 14.12.13

Е. Ю. Литвиненко

Отображение бинарной оппозиции добро / зло в перформативных этнофразеологизированных сочетаниях, зафиксированных в «Словарі української мови» Б. Д. Гринченко

В статье исследуются перформативные этнофразеологизированные сочетания (дальше ПЭФС), зафиксированные в научной работе «Словарь української мови» Б. Д. Гринченко, с семантикой благожелания / зложелания, на основе которых реализуется бинарная оппозиция добро / зло. ПЭФС составляют широкую этнокультурную языковую картину материальной и духовной жизни украинцев, на что указывает разнообразие кодов культуры, которые в них реализуются.

Сакральная фразеология, к которой относятся и ПЭФС, имеет в народной культуре разнообразные функции, среди которых исследователи выделяют две: функция оберега (апотропическая) и функция причинения зла. Стоит отметить, что ПЭФС регламентируют отношения между людьми и потусторонними силами, поскольку являются переходными между формулами речевого этикета и заклинательно-магическими текстами. В словаре Б. Д. Гринченко зафиксированы ПЭФС с компонентом-теонимом 'Бог', которые выражаются в форме просьбы-обращения ко Всевышнему с надеждой на помощь светлых сил, а также содержится ряд ПЭФС с негативной семантикой – проклятий. Фундаментом фразеологического значения ПЭФС выступает их внутренняя форма, которая обнаруживает национальное содержание через ее соотносительность с символами, эталонами, стереотипами культуры, обусловленными спецификой мировосприятия и характером познания действительности определенным этносом.

Ключевые слова: *перформативные этнофразеологизированные сочетания, бинарная оппозиция добро / зло, фразеологические единицы, код, этнокод.*

Ye. Yu. Lytvynenko

The performative ethnophraseologised combinations with binary opposition good / evil in the scientific work "Dictionary of the Ukrainian Language" by B. D. Grinchenko

The article investigates the performative ethnophraseologised combinations (hereafter referred to as PEFC) recorded in the scientific work "Dictionary of the Ukrainian Language" by B. D. Grinchenko, that have semantics of good luck / bad luck wishes, with binary opposition good / evil being implemented on their basis. PEC constitute a wide-ranging ethnolinguistic picture of the material and spiritual life of Ukrainians, as it has been indicated by a variety of codes of culture, which are realized in them, namely, religious, mythological, traditional and ritual, etiological, superstitional ethnocodes, as well as temporal, zoomorphic, axiological, somatic, natural codes of culture. Sacral phraseology, to which PEFC belong, has a variety of functions in popular culture, among which the researchers have identified two: the function of amulet (apotropaic function) and the function of causing harm. PEFC with positively marked connotation are used to protect the person in different situations, both in everyday life and in cases of ritual and etiquette actions during certain ceremonies. It should be mentioned that good luck wishes regulate the relationship between people and ultramundane powers, as they are transitional between formulas of speech etiquette and magical incantation texts. Function of causing harm in sacred phraseology is pronounced in such specific microtext as a curse. Formulae of curses are the most common types of popular culture sacred microtexts. They are focused on the second or third person, sometimes an animal or even a plant, and often are situational and appear in human speech as a response to a particular stimulus, obtained from the environment. The dictionary of B. D. Grinchenko records PEFC, with component-teonym 'God', which are expressed in the form of a request to the Most High for the help from light powers, and also contains a number of PEFC with negative semantics – curses. Foundation for idiomatic values of PEFC is their internal form, which detects national content through its correlativity with symbols, standards, cultural stereotypes, due to the specifics of attitude and character of reality perception by certain ethnic group.

Key words: *performative ethnophraseologised combinations, binary opposition good / evil, phraseological units, code, ethnocode.*

УДК 811.161.2'37

С. А. Шуляк

ФУНКЦІОНУВАННЯ АНТОНІМІВ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ

У цій статті досліджено особливості функціонування антонімічних лексичних засобів мови в текстах українських замовлянь. Визначено зміст ознаки, за якою протиставляються значення слів: орієнтація у просторі, колір, стать. З'ясовано, що за допомогою слів-антонімів позначаються психічні та фізіологічні характеристики людини та її стану; система координаційних понять; фізичні якості, властивості чи стани предметів та сприйняття їх людиною; характеристика соціальних явищ; оцінка характеру та поведінки, зовнішнього вигляду та фізичних якостей людини. Антоніми, що реалізують векторну протилежність, можна поділити на такі основні тематичні розряди: антоніми, що характеризують соціальні явища, взаємовідносини людей у суспільстві; антоніми-дієслова, що відтворюють рух предмета у просторі. Розглянуто специфіку вживання

найчастотніших антонімічних пар (лівий – правий, позаду – попереду, білий – чорний, жіночий – чоловічий, дівоцький – парубоцький, брат – сестра, син – дочка, убогий – багатий, свій – чужий, йти – стояти, молодість – старість, здоров'я – хвороба, життя – смерть, близький – далекий, добрий – лихий, загубила – знайшла) і значення окремих антонімів (виріс – погиб) у межах контексту.

Ключові слова: *лексика, антоніми, українські замовляння, значення, протиставлення, антонімічні пари, контекст.*

Постановка проблеми. Одним з пріоритетних напрямів сучасного мовознавства є дослідження міфопоетичної підсистеми мовної картини світу, здатної зберігати найдавніші надбання культури. Українські замовляння становлять цілісну систему в загальнонаціональному культурному просторі і є важливою складовою сучасного пізнання. Мовна картина світу, увібравши в себе колективний та індивідуальний етнічні коди, виявляється в експресивному забарвленні мовних одиниць, особливостях слововживання. Саме спрямованість сучасних лінгвістичних пошуків на вивчення лексичних засобів мови зумовлює актуальність дослідження антонімів у текстах українських замовлянь.

Аналіз досліджень і публікацій та визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми. Вивченню антонімів присвячені праці Л. А. Булаховського, В. А. Василенко, О. В. Ісаченко, Ю. М. Караулова, О. О. Киреєва, В. М. Комісарова, В. М. Клюєвої, Л. А. Лисиченко, Л. О. Новикова, А. А. Уфімцевої, М. М. Шанського, Д. М. Шмельова та інших мовознавців.

Д. М. Шмельов зазначав, що антонімічними можуть бути слова, які протиставляють за найбільш загальною і суттєвою для їх значення семантичною ознакою, причому вони перебувають на крайніх точках відповідної лексико-семантичної парадигми [10, с. 131].

Л. О. Новиков виділяє три ознаки, за якими антонімічні слова вступають у відношення опозиції: 1) градуальність / неградуальність ознаки; 2) спрямованість / неспрямованість дії чи ознаки; 3) відповідність одному явищу чи процесові (тобто одному денотатові) – відповідність різним денотатам [7, с. 195–243].

В. А. Василенко, досліджуючи лексичні антоніми в поезії І. Муратова, виокремила основні типи названих явищ та встановила їхні основні функції в поетичному мовленні, схарактеризувала способи стилістичного використання синонімів і антонімів, з'ясувала взаємозв'язок і взаємодію синонімії та антонімії в поетичних текстах. Беручи до уваги семантичні, граматичні й функціональні ознаки, антоніми можна визначити як регулярно протиставлювані в мові й мовленні лексеми, які позначають взаємно протилежні (наявність контрарних сем) співвідносні (наявність спільної семи) предмети, властивості й процеси об'єктивної дійсності [1, с. 122]. Однак на сьогодні ще немає досліджень функціонування антонімів у текстах українських замовлянь, що й становить актуальність статті.

Мета нашої розвідки – дослідити особливості функціонування антонімічних лексичних засобів мови в текстах українських замовлянь. Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання таких **завдань**: визначити зміст ознаки, за якою протиставляються значення слів; поділити антоніми на основні тематичні групи; з'ясувати специфіку вживання найчастотніших антонімічних пар; розглянути значення окремих антонімів у межах контексту.

Виклад основного матеріалу дослідження. При визначенні змісту ознаки, за якою протиставлені значення слів у текстах українських замовлянь, найчастіше до уваги беруть такі показники:

1) орієнтація в просторі: *лівий – правий*, наприклад: *Петро йде з **правого** боку, / Павло йде з **лівого** боку, / а Господь іде попереду, / мені путь показує* [3, с. 239]; *позаду – попереду*: *Я в дорогу вирушаю з Господом Богом, / З Матір'ю Божою і з двома янголами. / Святий отець Миколай **позаду**, / Мати Божа **попереду**, / Що Матінці Божій – то й мені* [8, с. 44].

2) колір: *білий – чорний*; характерно те, що найчастіше ці кольороназви вживають у прямому значенні, як-от: *На Осіянській горі стояло три воли. Один сірий, другий – **білий**, третій – **чорний**. **Білий** лизнув більмо – злизнув, сірий лизнув кров – злизнув, **чорний** злизнув*

всі болісті, зняв, копитом пхнув, більмо зопхнув [3, с. 140]; *Ти, Господь, прибавляєш води і сир з усих джерел, із-під* ***білого*** *каменя, з-під* ***чорного*** *корня, і прибав моїй корові Божої роси, щоб густе молоко, сир, масло, сметана, жовте масло, товстий сир* [3, с. 246]; *Кури* ***чорні****, кури* ***білі****, кури сірі, кури рябі, кури жовті, кури глинясті (яка є масть курей, такі й казать)* [3, с. 207].

3) стать: *чоловік – жінка, жіночий – чоловічий, дівоцький – парубоцький, брат – сестра, син – дочка*, наприклад: *Чи ти* ***дівоцький****, чи ти* ***парубоцький****, чи ти* ***жіночий****, чи ти* ***чоловічий*** [3, с. 46]; *Ішов* ***брат*** *із* ***сестрою****, / найшли глечик з водою* [3, с. 77]; *І кажу тобі: стань кривава, а як не станеш, то буде тобі теє, як тому* ***чоловікові****, що в неділю до служби Божої в гаї дрова рубає; як тій* ***жінці****, що в неділю на городі до служби Божої моркву копає* [3, с. 95]; *Сово, сово! У мене –* ***син****, а в тебе –* ***дочка*** [3, с. 191].

Виявлені у досліджених нами текстах українських замовлянь антоніми можна поділити на такі основні тематичні розряди:

1) антоніми, що характеризують соціальні явища, взаємовідносини людей у суспільстві: *убогий – багатий*, як-от: *Хай Бог родить на всякого долю, жито, пшеницю і всяку пашницю! На сліпого і кривого, на* ***убогого*** *і* ***багатого*** [8, с. 89]; *свій – чужий* (*Свій* – який належить комусь, є особистим майном, власністю [2, с. 537], а *чужий* – належний комусь іншому, не власний, не свій [2, с. 669]), наприклад: *Я* ***чужого*** *не хочу, а* ***своє*** *не даю* [4, с. 86]; *Тримайте їх, щоб я, раб Божий (ім'я), від них був цілим, здоровим і неушкодженим на всіх путях-дорогах, в усіх лісах, в чистому полі, в* ***своєму*** *і* ***чужому*** *домі* [8, с. 46].

2) антоніми-дієслова, що відтворюють рух предмета в просторі: *йти – стояти*, наприклад: *Йшла чорна корова через рів. /* ***Йшла*** *і* ***стала****, / А кров іти перестала* [8, с. 55]; *ходить – не ходить*: *Тут тобі* ***не ходить****, крові не розливать, а тут тобі* ***ходить*** *– очерет ломить і світлу воду пить* [8, с. 49]; *приходить – виходить*: *Відкіля горе в дом* ***приходить****, туди нехай і* ***виходить*** [8, с. 80].

Протилежність, яку називають контрарною, виражають видові максимально протилежні поняття, між якими можуть існувати проміжні елементи. Так, між антонімами *молодий – старий* можуть бути такі назви вікової градації, як *немолодий, середнього віку, літній, нестарий* та ін. Антоніми *молодість – старість* функціонують у такому контексті: *У кота болі, а у раба Божого (ім'я) перестань боліти віднині до віку віків, все його життя від* ***молодості*** *до* ***старості*** [4, с. 50].

У текстах українських замовлянь засвідчено також комплементарні антоніми, які відтворюють «протилежність понять, для кожного з яких характерне своє значення, і доповнюють одне одного для вираження всього родового поняття» [5, с. 113]. Антоніми цього типу протиставляють попарно, між ними не може бути слова, що відбиває проміжний стан. Графічно комплементарну антонімію зображують, як коло або квадрат, поділений навпіл: усе, що не відповідає поняттю, названому одним з антонімів, називає другий: усе, що не є живим, є мертвим; усе, що не є прямим, є кривим; усе, що не є правильним, є помилковим [1, с. 138]. У тематичній класифікації цих антонімів найбільш уживаними є антонімічні пари, що позначають психічні та фізіологічні характеристики людини та її стану, система координаційних понять, оцінка характеру й поведінки, зовнішнього вигляду та фізичних якостей людини.

1. Психічні та фізіологічні характеристики людини та її стану репрезентують опозиції *здоров'я – хвороба*, *життя – смерть*. Зазначимо, що замовляння найчастіше мають лікувальну спрямованість, тому в більшості випадків переважають поняття здоров'я та хвороба. *Здоров'я* – стан організму, за якого нормально функціонують усі його органи [2, с. 202]; *хвороба* – недуга, нездоров'я, болість [2, с. 646]. Розрізняємо іменникові та прикметникові антонімічні пари: *Благослови її, Господи, прекрати їй, Господи, сії* ***болізні****, пом'яни її, Господи, во* ***здравіє*** [8, с. 86]; *Звідки прийшла ця* ***болізнь*** *– туди щоб і йшла, а раб Божий (ім'я) був* ***здоровий****, як камінь у воді* [8, с. 19]; *Візьми ти мою лихую* ***хворість****, а мені дай* ***здоровля*** *крепке, як криця, а біль занеси з собою під небо, під хмари, в далеку даль, від хрещених людей* [3, с. 126]; *Ішов Бог по дорозі, / Назустріч йому Божа Мати. / – Куди йдеш,*

Божа Мати? / – Іду діла (ім'я) утворяти, / ***Хворобу*** *забирати, / А* ***здоров'я*** *– давати* [8, с. 19]. Зважаючи на наведені вище приклади, зазначимо, що здебільшого антоніми *здоров'я – хвороба* трапляються в порівняльних конструкціях.

Комплементарні антоніми *життя – смерть* теж є досить поширеними в текстах замовлянь. Значення лексем *життя* як існування всього живого та певний стан живого організму в його розвитку [2, с. 168] та *смерть* як припинення життєдіяльності організму і загибель його; припинення біологічного обміну речовин в організмі або його частині [2, с. 559] спостерігаємо в таких контекстах: *Як болять у* ***мерлого****, то не болять у* ***живого*** [3, с. 120]; *Сонце сходе, місяць світе, /* ***мертвий*** *з* ***живою*** *їде. /* ***Жива****: «Чи болять у мертвого зуби?» /* ***Мертвий****: «Ні». / – Як не болять у* ***мертвого*** *зуби, / То і в* ***живого*** *не болітимуть* [3, с. 118]. Антонімічний контраст із повторюваним сполучником ***і*** експресивно підкреслюють значення, які властиві досліджуваним словам, як-от: *Ясний Місяцю, ти по небу ходиш, бачиш* ***живих*** *і* ***мертвих****, візьми в мене (ім'я) хворого зуба по цю годину, по цю хвилину* [8, с. 66]. З наведених прикладів зрозуміло, що цю антонімічну пару використовують як обов'язковий компонент замовлянь проти зубного болю.

У текстах українських замовлянь функціонують також контекстуальні антоніми. Л. А. Лисиченко зазначає: «Слова, протилежність значень яких пов'язана з певним текстом, певним лексико-семантичним оточенням, називаються контекстуальними антонімами» [6, с. 97]. Прикладом може слугувати антонімічна пара *виріс – погиб* у контексті на кшталт: ***Виріс*** *гриб на льоду / Та й* ***погиб*** *до ладу* [3, с. 146]. Тут протиставні відношення побудовані за аналогією антонімів *життя – смерть*.

2. Серед різних значень лексем *близький* і *далекий* у текстах українських замовлянь фіксуємо такі: *близький* – який міститься або відбувається на невеликій відстані від кого-, чого-небудь; безпосередній, недалекий [2, с. 55], *далекий* – який перебуває на великій відстані та в переносному значенні – віддалений, малоспоріднений; чужий [2, с. 114]. Приклади таких синонімів малочастотні, як-от: *Замикаю я замки, замикаю, / Своїм ворогам* ***близьким****,* ***далеким*** *сусідам / Зуби й губи, речі, плечі й рот* [3, с. 324].

3. Антоніми, що дають оцінку характеру й поведінки, зовнішнього вигляду та фізичних якостей людини: *добрий – лихий*, мають такі значення: *добрий* – який приязно, чуйно ставиться до людей; доброзичливий; який виражає доброту, щирість та який приносить добро, задоволення, радість; такий, в основі якого лежить бажання добра кому-небудь; корисний, потрібний, а *лихий* – який чинить зло, здатний чинити зло [9, с. 499]; пор.: *З* ***доброго*** *подуманий, / З* ***лихого*** *погаданий* [3, с. 42]; *Так не міг карати* ***лихим****, / А тільки* ***добром*** [3, с. 310]; *Ви, стіни, не будьте німі, ви, сволоки, підійміться;* ***лихі*** *речі,* ***лихі*** *мислі на* ***добре*** *перевернітеся* [3, с. 307].

Звертаємо увагу, що антоніми-конверсиви *загубила – знайшла*, які позначають дії, пов'язані між собою причиново-наслідковими відношеннями, є невід'ємною частиною замовних текстів: *Летіла ворона через море, / ключі* ***загубила****. / Божа Мати йшла, / ключі* ***знайшла****, / море замкнула, / кров замовила* [3, с. 78].

Іноді трапляються тексти замовлянь, які включають декілька антонімів, що приводить до нанизування антонімічних пар, наприклад: *мертвий – живий*, *старий – молодий*, *живий – неживий*: *Питає* ***мертвий живого****,* ***старий – молодого****: – Чи болять зуби у* ***неживого****? Щоб у тебе так боліли зуби у* ***живого****, як у мене* ***неживого*** [8, с. 59]; *заберіть – дайте, безсонниці – сон, рано – пізно, лягала – вставала*, як-от: *Ви, кури-куряниці, нате вам жита й пшениці, і холодної водиці.* ***Заберіть*** *у моєї дитини* ***безсонниці****, а* ***дайте*** *їй* ***сон****. Щоб* ***рано лягала*** *і* ***пізно вставала****, і горя не знала* [8, с. 71]. У таких текстах важливого значення набуває не сам факт, що позначає протилежність, а зображення послідовності цих протилежностей. У наведеному прикладі стилістичний прийом нанизування антонімічних пар має велику художньо-виразову силу.

Висновки дослідження. При визначенні змісту ознаки, за якою протиставлені значення слів, до уваги беруть такі показники: орієнтація в просторі, колір, стать. У текстах українських замовлянь функціонують контрарні, комплементарні, векторні антоніми.

Найчастіше вживані різнокореневі антонімічні пари: *лівий – правий, позаду – попереду, білий – чорний, жіночий – чоловічий, дівоцький – парубоцький, брат – сестра, син – дочка, убогий – багатий, свій – чужий, йти – стояти, молодість – старість, здоров'я – хвороба, життя – смерть, близький – далекий, добрий – лихий, загубила – знайшла*. Слова-антоніми становлять численну групу семантично контрастних лексем, функціонують у замовляннях від різного виду хвороб, а в текстах здебільшого трапляються в порівняльних конструкціях, сприяючи увиразненню висловлюваної думки. **Перспективи дослідження** пов'язуємо з поглибленим вивченням контекстуальних антонімів у текстах українських замовлянь.

Список використаної літератури

1. Василенко В. А. Функціонування синонімів і антонімів у поезіях Ігоря Муратова [Текст] : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Василенко Валентина Анатоліївна ; Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 1999. – 217 арк.
2. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова від А до Я [Текст] / А. П. Загнітко, І. А. Щукіна. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2008. – 704 с.
3. Ви, зорі-зориці… Українська народна магічна поезія: (Замовляння) [Текст] / упоряд. М. Г. Василенко, Т. М. Шевчук ; передм. М. Г. Василенка. – К. : Молодь, 1991. – 336 с.
4. Замовляння [Текст] / Упоряд., передмова, примітки М. К. Дмитренка. – К. : Видавець Микола Дмитренко, 2007. – 124 с. (Серія «Народна творчість». – Кн. 9).
5. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови [Текст] / Л. А. Лисиченко. – Харків : ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 1997. – 129 с.
6. Лисиченко Л. А. Бесіди про рідне слово: Слово і його значення [Текст] / Л. А. Лисиченко. – Харків : ХДПУ, 1993. – 136 с.
7. Новиков Л. А. Антонимия в русском языке [Текст] / Л. А. Новиков. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 290 с.
8. Словесна магія українців [Текст] / упорядник Валерій Фісун. – К. : Вид-во «Бібліотека українця», 1998. – 103 с.
9. Словник української мови [Текст] / В. В. Німчук (кер.) та ін. ; відп. ред. В. В. Жайворонок. – К. : ВЦ «Просвіта», 2012. – 1320 с.
10. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка) [Текст] / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1973.– 279 с.

Одержано редакцією 19.10.13
Прийнято до публікації 14.12.13

С. А. Шуляк

Функционирование антонимов в текстах украинских заговоров

В этой статье исследуются особенности функционирования антонимических лексических средств речи в текстах украинских заговоров. Определяется смысл признаков, за которыми противопоставляются значения слов: ориентация в пространстве, цвет, вкусовые ощущения, пол. Выяснено, что с помощью слов-антонимов обозначаются психические и физиологические характеристики человека и его состояния; система координационных понятий; физические качества, свойства или состояния предметов и восприятие их человеком; характеристика социальных явлений; оценка характера и поведения, внешнего вида и физических качеств человека. Антонимы, реализующие векторную противоположность, можно поделить на такие основные тематические разряды: антонимы, характеризующие социальные явления, взаимоотношения людей в обществе; антонимы-глаголы, воспроизводящие движения предмета в пространстве. Рассмотрено специфику использования наиболее распространённых антонимических пар (левый – правый, позади – спереди, белый – чёрный, женский – мужской, девичий – юношеский, брат – сестра, сын – дочь, бедный – богатый, свой – чужой, идти – стоять, молодость – старость, здоровье – болезнь, жизнь – смерть, близкий – далёкий, добрый – плохой, потеряла – нашла) и значение отдельных антонимов (вырос – погиб) в пределах контекста.

Ключевые слова: *лексика, антонимы, украинские заговоры, значения, противопоставления, антонимические пары, контекст.*

S. A. Shulyak

The functioning of antonyms in the texts of Ukrainian spells

The article describes the peculiarities of functioning of antonymic lexical language means in the texts of Ukrainian spells. The content of the peculiarities the meanings of the words are opposed is investigated. It is the orientation in the space, color and sex. The article defines that dew to antonyms the psychological and physiological characteristics of the person, system of coordinative meanings, physical features and states of the of the subjects and their perception, characteristics of social phenomena, evaluation of the character and behavior can be featured. In addition, antonyms, which realize vector peculiarities, can be divided into thematic groups: antonyms that characterize social phenomena, people's relations in society; and antonyms-verbs that express the movement of the subject in the space. The article defines the peculiarities of the usage of antonymic pairs (left – right, forward – backward, black – white, mannish – womanish, girlish – boyish, brother – sister, son – daughter, rich – poor, go – stand, young – old, life – death, close – far, kind – evil, lost – found) and the meaning of some antonyms (grow up – fade away) in the context.

Key words: *vocabulary, antonyms, Ukrainian spells, meaning, opposing, antonymic pairs, context.*

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПЕРЕКЛАДУ

УДК 81’25: 811.111

К. І. Мізін

СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ФІЛЬМІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ: ЛЕКСИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Пропонована стаття присвячена встановленню особливостей перекладу англомовних художніх фільмів українською мовою на основі застосування лексичних трансформацій. Аналіз фактичного матеріалу виявив, що лексичні трансформації слугують першочерговій меті перекладу – досягненню адекватності перекладного тексту. Грамотно застосовані лексичні трансформації усувають перешкоди при переданні смислу тексту оригіналу, які виникають тоді, коли укладальник намагається узгодити переклад із артикуляцією героїв і зберегти цим самим принцип еквівалентності довжини. Найчастіше при перекладі фільмів, як і при кожному художньому перекладі, застосовують конкретизацію (багато англійських слів володіють більшим ступенем абстракції порівняно з українськими; при цьому англійська мова насичена словами-гіперонімами, які при перекладі конкретизують (передають гіпонімами), спираючись на контекст), антонімічний переклад, цілісне перетворення. Доведено, що значною мірою втрати при перекладі англомовних художніх фільмів українською мовою дають змогу попередити прийом компенсації.

Ключові слова: *лексичні трансформації, переклад, художні фільми, адекватність, конкретизація, компенсація, антонімічний переклад.*

Постановка проблеми. У сучасному вітчизняному перекладознавстві перекладу кінофільмів присвячені лише поодинокі дисертаційні праці [див., напр.: 1]. Хоча роль кінематографа в житті як окремого індивіда, так і суспільства в цілому важко перебільшити. Кіно міцно вкоренилося і в житті людей, далеких від мистецтва, і в житті людей, які вважають себе мистецькою елітою [див. про це: 4]. Однак твори художнього кіномистецтва інколи натикаються на значні перешкоди на шляху до свого глядача, якщо цей глядач є носієм іншої мовної системи. Усунути ж ці перешкоди допомагає переклад, що зумовлює актуальність пропонованої розвідки, яка присвячена висвітленню специфіки передачі англомовних художніх фільмів українською мовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій і визначення раніше **не вивчених частин загальної проблематики.** Найпоширенішим способом перекладу фільмів є дубляж, де однією з основних постає проблема раціонального співвідношення зорової і звукової інформації [5, с. 72], бо точність перекладу фільму при дубляжі, коли готовий переклад фільму надходить до так званого укладальника, який його переробляє, часто порушується. Це відбувається переважно тоді, коли укладальник намагається вкласти переклад під артикуляцію героїв і зберегти цим самим принцип еквівалентності довжини. Проте фрази мови оригіналу й перекладу, як правило, не збігаються, тому укладальник вимушений підбирати інші, скорочуючи довжину фраз, що порушує смисл того тексту, який має бути донесений до українського глядача. Щоб усунути цю проблему, перекладач має грамотно застосовувати передусім граматичні й лексичні перекладацькі трансформації. З огляду на це **метою** нашої статті є встановлення особливостей перекладу англомовних художніх фільмів українською мовою на основі застосування лексичних трансформацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо, що всі лексичні трансформації ґрунтуються на формально-логічних відношеннях між поняттями. Розбіжності внутрішньої форми слів, що позначають одні й ті ж поняття в різних мовах, зумовлюють необхідність урахування особливостей кожної мови при виборі прийомів трансформацій. Універсальними є і формально-логічні категорії як прийоми логічного мислення. Відношення підпорядкування між поняттями існує тоді, коли обсяг одного з них складає лише частину

обсягу іншого. Ця формально-логічна категорія є основою трьох взаємопов'язаних прийомів лексичних трансформацій: диференціації й конкретизації значень у перекладі за допомогою звуження та генералізації значення на основі розширення понять [3, с. 46].

Поширеність прийомів диференціації і конкретизації при перекладі з англійської мови на українську зумовлена наявністю в мові-основі значної кількості слів з широкою семантикою, які не мають прямих відповідників у мові перекладу [3, с. 47]. Оскільки семантика слова орієнтована на зв'язки між предметами і явищами дійсності, узагальнення чи конкретизацію їхніх ознак, слово може мати різний поняттєвий обсяг: або ширший при позначенні родового поняття, або вужчий – видового. Ці відношення між словами виявляються при перекладі за допомогою застосування прийомів конкретизації та протилежної їй генералізації.

Зазвичай прийоми диференціації і конкретизації значень супроводжують один одного. Диференціація без конкретизації можлива, коли потрібно передати значення широкого абстрактного поняття без уточнення його в перекладі. Неправильно конкретизувати те, що навмисно завуальовано в оригіналі. Як було зазначено, в англійській мові багато слів із широкою семантикою не мають українських відповідників. Двомовний словник дає низку часткових варіантних відповідників, кожен із яких покриває лише одне з окремих значень іншомовного слова. Однак навіть усі словникові відповідники разом не охоплюють широкої семантики слова мови оригіналу [3, с. 47]. На відміну від диференціації, використання якої можливе і без конкретизації значення, конкретизацію завжди супроводжує диференціація. Як правило, лексиці української мови властива більша конкретність, ніж відповідним лексичним одиницям англійської мови, напр.:

*To **arms**!* (8) *– До **гармат**!*

Прямий відповідник цього виразу, який належить до військової сфери, – *до зброї!* Проте конкретизація є виправданою в цьому випадку, бо головні герої другої частини «Піратів Карибського моря» напевне знають, що шаблі й рушниці не допоможуть у боротьбі з морською потворою, здатною в одну мить затягнути корабель на дно. Оскільки найсильніша зброя в їх артилерії – гармати, і з розвитку подій видно, що саме їх використовували, то застосування прийому конкретизації є цілком зрозумілим.

*You're not a **parent**, you're not a **sub**, you're certainly not a cop* (9) *– Ви не **батько**, не **підлеглий** і точно не мент.*

У цьому прикладі директор школи хоче дізнатися про мету візиту містера Дюлейна, бо вона припускає, що цей чоловік не з категорії людей, які зазвичай звертаються до неї. Оскільки перед нею особа чоловічої статі, то слово *parent* конкретизується при перекладі на *батько.* У словнику вказано, що слово *sub* є скороченням від будь-якого слова, що починається з префікса *sub-* і подаються можливі варіанти: *submarine, subordinate, subway, subaltern, sublieutenant, subscription, subscriber, substitute.* З огляду на контекст зрозуміло, що при перекладі за допомогою прийому диференціації, вибрано єдиний правильний варіант перекладу – підлеглий (subordinate).

*Wow! Right there. Yo, follow that **queen**. Let's go!* (9) *– Ось туди. Бий **даму**. Уперед.*

У наведеному вище прикладі також застосовано прийом конкретизації. Словник дає декілька варіантів перекладу слова *queen*: «1) королева; 2) богиня, цариця; красуня; подруга; кохана; 3) дама; 4) ферзь; 5) матка (у комах)». Проте сам відеоряд використано в ролі контексту: учні під час примусових додаткових занять у школі грають у карти, тому для перекладу використано один із варіантних відповідників.

Англійська мова насичена словами гіперонімами, які при перекладі доводиться конкретизувати (передавати гіпонімом), спираючись на контекст. Гіпо-гіперонімію визначають як відношення між словом / словосполученням з родовим, більш узагальненим, значенням і словом / словосполученням видового, менш узагальненого значення. При цьому значення однієї лексичної одиниці повністю включається до значення іншої [2, с. 120]. Так, одним із варіантних відповідників слова *stuff* у словнику є такий: «щось, що відноситься до чого-небудь, є складовою частиною чого-небудь, штука, також універсальний гіперонім».

Утім, якщо для англійської мови вживання таких слів є поширеним, то в українській потрібно вдатися до конкретизації:

Yo, why we got to use that? My grandparents don't even listen to that ***stuff*** (9) – *Навіщо нам це? Навіть мої дід і баба* ***такого*** *не слухають*;

That ***stuff*** *gives us the perfect fox-trot rhythm* (9) – *Ця* ***музика*** *дає ідеальний фокстротівський ритм.*

Учитель танців містер Дюлейн використовує на своїх уроках музику й пісні початку XX ст., але учням вона не подобається, тому вони сперечаються з приводу цього. Отже, тут конкретизація слова *stuff* лексемою *музика* є цілком доречною.

Прийом генералізації значень діаметрально протилежний прийомам диференціації і конкретизації, оскільки він полягає в заміні окремого загальним, видового поняття родовим (гіпонім замінюють гіперонімом). При перекладі з англійської мови на українську його використовують значно рідше, ніж диференціацію й конкретизацію, оскільки збільшення обсягу завжди призводить до зменшення значення, тобто до десемантизації, що не зовсім властиво українській мові, напр.:

More ***cousins****, right?* (9) – *Знов* ***родичі****?*

У фільмі «Тримай ритм» («Take the lead») учитель бальних танців П'єр Дюлейн шикує своїх учнів у пари за зростом, проте одна учениця відмовляється танцювати з призначеним партнером, оскільки він її двоюрідний брат: *Hold up, that's my cousin. I can't dance with my cousin*. Коли наступна пара учнів також відмовляється танцювати разом, викладач здивовано запитує: *More* ***cousins****, right?* Отже, більш конкретне слово *cousin* (двоюрідний брат / сестра) замінено на більш загальне – *родич*. Зауважимо, що застосування цього прийому є доречним, оскільки при перекладі художніх кінофільмів важливим є не тільки передача змісту, а й форми висловлення. Коротка репліка в оригіналі має відповідати короткій репліці в перекладному відповіднику. Переклад *Знову двоюрідний брат або сестра, так?* точно відтворював би зміст, але він був би, по-перше, надлишковим за змістом (глядачеві й так зрозуміло про що йдеться), по-друге, надмірним за формою (відеоряд може не збігатися з аудіорядом).

Ще один приклад ілюструє прийом генералізації: лексема *sword* має такі словникові відповідники – «шабля, меч, шпага, рапіра». Але при перекладі поданої нижче репліки використали родове поняття, що узагальнює всі ці відповідники – «зброя»:

Recover. At the point of a ***sword****?* (8) – *Відібрати. Силою* ***зброї****?*

У другій частині «Піратів Карибського моря» Лорд Бекет наказує Вільяму Тернеру відібрати компас у Джека Спароу. Оскільки фільм насичений батальними сценами, у яких у хід іде різного роду зброя – від списів і мечів до рушниць і гармат, та невідомо, якою саме зброєю скористається пан Тернер, то в такому випадку застосування цього прийому вважаємо виправданим.

Необхідність генералізації може бути викликана й небезпекою спотворення смислу при перекладі слова чи словосполучення його словниковим відповідником [3, с. 50], напр.:

Jack Sparrow? I haven't seen him in a month. When you find him, will you give him a ***message****?* (8) – *Джек Спароу? Його не видно вже місяць. Як знайдеш – передай* ***оце****.*

При перекладі іменник *message* (повідомлення) замінено на вказівний займенник *оце*, що функціонує як гіперонім. Передісторія така: Вілл Тернер повсюди шукає Джека Спароу і розпитує всіх про нього. Джека не бачив ніхто, але всі «мають на нього зуб». Коли Вілл запитує повію (як справжній моряк, Джек спілкується переважно з такими жінками) і просить передати Джеку «повідомлення», яке в фільмі репрезентує ляпас. Звісно ж, перекласти *message* як *ляпас* не можна, тому застосування прийому генералізації у цьому випадку є цілком доречним.

Прийом смислового розвитку полягає в заміні словникового відповідника при перекладі контекстуальним, який логічно з ним пов'язаний. Сюди належать різні метафоричні й метонімічні заміни на основі категорії перехрещування. Відношення перехрещування виявляються тоді, коли лише частина обсягу одного поняття входить до

обсягу другого поняття, а частина обсягу другого поняття входить до обсягу першого поняття. Якщо врахувати, що всі самостійні частини мови поділяють на три категорії, які репрезентують предмети, процеси та ознаки, то при перекладі простежуємо заміни як у кожній категорії, так і між різними категоріями. Для передачі одного й того ж змісту засобами іншої мови часто не важливо, якою формою слова буде виражений зміст [3, с. 51]. Предмет може бути замінений ознакою, процес предметом, ознака предметом або процесом тощо (під процесом слід розуміти дію чи стан). Коли прийом смислового розвитку застосовується при перекладі дієслівних словосполучень, можна зафіксувати усталені закономірності замін і встановити взаємозв'язки між процесом (дією чи станом), його причиною або наслідком. Тут може відбутися: 1) заміна процесу причиною; 2) заміна процесу наслідком; 3) заміна причини процесом; 4) заміна причини наслідком; 5) заміна наслідку причиною; 6) заміна наслідку процесом [3, с. 52].

Нижче наведено приклад заміни наслідку дією (процесом):

I was ***reunited*** *with my father* (8) – *І я* ***зустрів*** *там батька.*

Буквальний переклад дієслова *reunite* (возз'єднатися) не був би доречним з точку зору дотримання стилю мовлення персонажа і створював би надмірну піднесеність висловлення, тому заміна наслідку дії самою дією виправдана (дія «зустрів» → наслідок «возз'єднався»). Заміну наслідку процесом можна також простежити в такому прикладі:

Consider into your calculations that you ***robbed me of my wedding night*** (8) – *Зважте у своїх розрахунках, що ви* ***зірвали мені весілля****.*

Дієслово *rob of* перекладене як *позбавляти*, а словосполучення *wedding night – перша шлюбна ніч*. Переклад *ви позбавили мене першої шлюбної ночі* не зовсім відповідає сюжету фільму, оскільки, промовляючи ці слова, Елізабет Свон погрожує лордові Бекетові рушницею, і у виразі її обличчя немає жодного натяку на сентиментальність. Більш конкретне й різке звинувачення *ви зірвали мені весілля* влучніше описує ситуацію, що розгортається перед очима глядача. Тобто наслідок *шлюбна ніч* замінений процесом *весілля*. А в наступному прикладі наслідок субституює причина:

He was an honor student, but ***we lost him to drugs*** (9). – *Він був чудовим студентом, але* ***зайнявся наркотиками****.*

У своїй розповіді міс Джеймс, директор школи, згадує про учнів, які з тих чи інших причин померли. Один із них став наркоділком і загинув у бійці. Дослівний переклад *ми втратили його наркотикам* спотворив би зміст, оскільки наводив на думку, що цей учень став наркоманом. Тому доречною є заміна наслідку (*втратили*) на причину (*зайнявся наркотиками*).

Наведемо приклад заміни стану наслідком:

She faces the ***gallows****!* (8) – *Її можуть* ***повісити****.*

Словниковий відповідник, який підходить за змістом до слова *gallows*, – це «шибениця, страта через повішення». Буквально в реченні сказано: *вона стоїть обличчям до шибениці*, що не відповідає нормам українського розмовного стилю. Тут заміна є цілком доречною: стан (засуджена до страти) → наслідок (вирок може бути виконано). Ще один приклад заміни процесу наслідком простежуємо при перекладі репліки з кінофільму «Тримай ритм»:

Very well done! ***Please show your appreciation****, ladies and gentlemen, for these wonderful dancers as we wait for the results* (9) – *Дуже добре.* ***Так! Аплодисменти****, пані та панове, цим чудовим танцюристам, а ми чекаємо результатів.*

Ведучий танцювальних змагань просить глядачів виразити свою вдячність конкурсантам (глядачі відчувають вдячність і, як наслідок, аплодують).

Антонімічний переклад, який, власне, є крайньою точкою прийому смислового розвитку, являє собою заміну якого-небудь поняття, вираженого в оригіналі, протилежним поняттям у перекладі з відповідною перебудовою всього висловлення. Антонімічний переклад повністю ґрунтується на формально-логічній категорії контрадикторності [3, с. 54].

У більшості випадків використання протилежного поняття в перекладі спричиняє за собою заміну стверджувального речення заперечувальним або заперечувального – стверджувальним, напр.:

Told you he ***was telling the truth*** (8) – *Я ж казав, що* ***він не бреше****.*

Тут стверджувальне підрядне речення в перекладі стало заперечувальним, хоча цей приклад не виключає можливості дослівного перекладу – *Я ж казав, що він говорить правду*. Наведемо ще приклад:

Mr. Dulaine! Wait. ***If you are serious*** *...* (9) – *Містер Дюлейн! Заждіть.* ***Якщо ви не жартуєте*** *...*

Проте в наступному прикладі дослівний переклад не відповідає нормам української мови, тому антонімічний переклад – єдине правильне рішення, якого дійшли перекладачі:

«Mr. Swann!» – «Governor Swann, still. Do you think I wear this wig ***to keep my head warm****?»* (8) – *«Містере Свон!» – «Губернатор Свон – і досі. Думаєш, я нап'яв перуку,* ***щоб не мерз лоб****?»*

Губернатор Свон обурений тим, що до нього звертаються не за титулом, а оскільки він носить перуку, як належить губернаторові, то його відповідь є цілком зрозумілою. Як уже зазначалося, переклад *щоб тримати мою голову теплою* не відповідає нормам української мови.

Застосування антонімічного перекладу може бути зумовлене тим, що згідно з граматичними правилами подвійне заперечення в англійській мові не вживається, що ніяк не обмежуене граматичними рамками української мови, тому в наступному прикладі слово *something* замінено на антонім *нічого*:

Nobody gives ***something*** *for nothing* (9) – *Ніхто задарма* ***нічого*** *не робить.*

Однак антонімічний переклад можливий і без заміни типу конструкції. Це відбувається, коли при перекладі протиставлені не тільки поняття, що виражає ознаку, але й носій ознаки [3, с. 55]. Так, у наведеному нижче прикладі не змінюється тип конструкції:

And already the world ***seems a bit less bright*** (8) – *І після цього світ* ***трохи збляк****.*

Тут застосовано антонім до слова *bright* (яскравий, сонячний) – *бляклий.* А в наступному прикладі доречно було б застосувати антонімічний переклад, оскільки перекладач, який не вдався до цього прийому, спотворив зміст:

I could ask you the same thing, but I could already see. You know what? ***Leave it on****, I'm gonna go* (9) – *Я міг би тебе спитати те саме, але вже й сам бачу. Знаєш,* ***облиш це****, я піду.*

Джейсон Рокуел ненавмисно стає свідком того, як Ларет Дадлі приходить вночі до школи, щоб потанцювати. Він не хоче злякати дівчину, але та його помічає і між ними зав'язується суперечка. Ларет одразу ж вимикає музику, проте Джейсон збирається вже йти. Говорячи *Leave it on!*, він має на увазі те, щоб Ларет продовжувала танцювати і не вимикала музику. Очевидно, перекладач цього не зрозумів, тому зміст висловлення при перекладі був спотворений. У цьому випадку антонімічний переклад *Знаєш, не вимикай, я піду* вважаємо єдиним удалим рішенням.

Прийом цілісного перетворення також є певним різновидом смислового розвитку, але, на відміну від антонімічного перекладу, має більшу автономність, виявляючи меншою мірою логічний зв'язок між формальним вираженням мови оригіналу та мови перекладу. Цей прийом можна коротко охарактеризувати як синтез значення без безпосереднього зв'язку з аналізом [3, с. 60]. Тут перетворюється внутрішня форма будь-якого відрізка мовного ланцюжка – від окремого слова до синтагми, а іноді й цілого речення. Причому перетворення відбувається не по елементах, а в цілому, тобто видимий зв'язок між внутрішньою формою одиниць вихідної мови та мови перекладу не простежується [3, с. 54]. Наприклад, одна зі сцен фільму «Тримай ритм» розгортається в метрополітені, де, як правило, пасажирів попереджають про те, що двері зачиняються:

Stand clear *of closing doors* (9). – ***Обережно****, двері зачиняються.*

У фільмі ж «Пірати Карибського Моря. Прокляття Чорної Перлини» вартові не пускають на причал сторонніх осіб:

This dock is ***off limits*** *to civilians* (7) – *Цивільним* ***вхід заборонено****.*

Приклад, наведений нижче, ілюструє розмову між двома друзями-наркоманами, які розмовляють про центр позбавлення від наркозалежності:

«I heard you have ***to go cold turkey»****. –* ***«Cold turkey*** *doesn't even apply to Substance D»* (6) – *«Я чув, що треба* ***кинути відразу»****. –* ***«Кинути відразу*** *неможливо, якщо наркотик – Речовина Д».*

Усі ці приклади засвідчують, що наведені відповідники не мають спільних семантичних компонентів, різні за внутрішньою формою, водночас передаючи один і той же зміст засобами аналізованих мов.

Компенсація в перекладі – це заміна неперекладного елемента оригіналу елементом іншого порядку відповідно до загального ідейно-художнього характеру оригіналу там, де це прийнято згідно з нормами української мови. Компенсація може мати семантичний або стилістичний характер [3, с. 64]. Так, при перекладі мовлення персонажів двох «недотепкуватих» піратів у пригодницьких фільмах «Пірати Карибського моря. Прокляття «Чорної перлини»» та «Пірати Карибського моря II. Скриня мерця» часто застосовують цей прийом для передавання стилю. Стилістично забарвлена лексика в їхньому мовленні використана не дуже часто, але воно сповнене розмовних і просторічних форм часто вживаних дієслів gotta (have got to), ain't (are not, is not, am not, have not) та граматично неправильних конструкцій із подвійним запереченням. При перекладі ці елементи мовлення не передають, для компенсації втрат перекладачі вдаються до вживання стилістично забарвленої лексики в тексті перекладу, у той час як в оригінальному тексті вжиті нейтральні лексеми, напр.:

Well, how'd you know it weren't Divine Providence what inspired you to be clever? But anyways, I ***ain't*** *stealing* ***no*** *ship* (8). *– То Боже провидіння тобі* ***напхало в довбню такого розуму****! Та нехай. Я кораблів не крастиму.*

У цьому прикладі подвійне заперечення і вживання просторічної форми дієслова *to be* в оригіналі не відображене в мові перекладу. Проте ці втрати компенсовані за допомогою граматичних трансформацій (додавання + зміна частини мови): *... inspired you to be clever?* перекладене як *... напхало в довбню такого розуму!* Тут уведена знижена лексема для передавання стилю мовлення. У наступному прикладі в такий же спосіб нейтральна лексема *jail* перекладена стилістично забарвленою – *тюряга*:

I say it was Divine Providence what escaped us from ***jail*** (8). *– Це Боже провидіння дало нам втекти* ***з тюряги****.*

У подальших прикладах знову йдеться про цих персонажів. Один із них, не вміючи читати, вдає, що читає Біблію, оскільки вже не є безсмертним, тому хоче подбати про безсмертя душі. Та другий застерігає його, що це не допоможе. Тут просторічна форма дієслова *have got to* не відображена в перекладі, проте нейтральне слово *lie* перекладене сленговою лексемою *лажа*:

We ***gotta*** *take care of hour immortal souls* (8) – *Треба дбати про безсмертя наших душ*; *Pretending to read the Bible's a* ***lie*** (8) – *Вдавати, що Біблію читаєш – це* ***лажа****!*

Наведемо ще приклади:

We ***ain't*** *original* ***Scandinavians****, are we?* (8) – *Ми ж не в* ***Скандинавщині****, чув?*; *I can* ***calls*** *it what I* ***wants*** (8) – *Клич, як хоч.*

Як бачимо, тут також застосовано прийом компенсації, оскільки в оригіналі побудова речень є неправильною з точки зору граматики. Утім, це відображає стиль мовлення персонажів, що допомагає кращому сприйняттю їх глядачем. У перекладі, крім граматичної трансформації шляхом заміни частини мови, для передавання стилю мовлення вжита трансформація на рівні морфеми (суфікси *щ* та *ин* у слові *Скандинавщина*).

Me *have one arm and a bum leg* (8) – *Маю крив****а*** *ног****а*** *і без рук****а****.*

Повірений Джека Спароу має набрати 99 чоловік на службу капітану «Летючого Голландця». Набір команди здійснюють без будь-яких критеріїв, беруть усіх охочих, не зважаючи на вік, соціальне становище, освіту тощо. Отже, ця репліка – слово добровольця,

який розмовляє ламаною англійською. В оригіналі це виявляється за допомогою заміни відмінка займенника *I* → *me* (common case → possessive case), в українському варіанті за допомогою прийому компенсації змінено відмінок: *криву ногу* → *крива нога; без руки* → *без рука* (знахідний → називний; родовий → знахідний).

Проте не завжди вдається компенсувати втрати при перекладі. Наприклад, коли, приречений до сторічної служби на Летючому Голландці, батько Вільяма Тернера, попереджає Джека Спароу про наслідки відмови від співпраці з Деві Джонсом, він говорить:

Then it's the ***locker*** *for you!* (8) – *Тоді ти* ***втонеш****!*

Фразеологічна одиниця *Davy Jones's locker* має значення «морське дно; могила моряків». Але навіть зі словникового відповідника видно, що при перекладі втрачається образність. В англійській мові виникають асоціації з кораблем-привидом і його капітаном, бо ця легенда виникла в англомовному середовищі, але для українського глядача цей факт, швидше за все, невідомий. В оригіналі навіть наведена лише частина фразеологізму, і хоча при перекладі зміст передано правильно, втрата очевидна.

Висновки. Аналіз фактичного матеріалу виявив, що лексичні трансформації слугують першочерговій меті перекладу – досягненню адекватності перекладного тексту. Найчастіше при перекладі фільмів, як і при кожному художньому перекладі, доводиться застосовувати конкретизацію (багато англійських слів мають більший ступінь абстракції порівняно з українськими), антонімічний переклад, цілісне перетворення. Доведено, що прийом компенсації дає змогу значною мірою попередити втрати при перекладі англомовних художніх фільмів українською мовою.

Перспективи нашого дослідження вбачаємо в подальшому висвітленні специфіки передавання англомовних художніх фільмів українською мовою, зокрема за допомогою граматичних трансформацій.

Список використаної літератури

1. Мельник А. П. Лінгвокультурні особливості перекладу сучасних анімаційних фільмів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / А. П. Мельник. – К., 2013. – 20 с.
2. Никитин М. В. Лексическое значение слова (структура и комбинаторика) / М. В. Никитин. – М. : Высшая школа, 1983. – 127 с.
3. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Яков Иосифович Рецкер. – М. : «Международные отношения», 1974. – 216 с.
4. Яновський М. І. Механізми психологічного впливу кінематографічного відеоряду на глядача : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Михайло Іванович Яновський. – Х., 2005. – 230 с.
5. Яхнюк Т. О. Використання фрагментів художніх відеофільмів для навчання студентів мовних спеціальностей соціокультурної англійської лексики : дис. … канд. пед. наук : 13.00.02 / Тетяна Олександрівна Яхнюк. – К., 2002. – 203 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

6. A Scanner Darkly [directed by R. Linklater ; Warner Independent Pictures]. – USA, 2006.
7. Pirates of the Caribbean : The Curse of the Black Pearl [directed by G. Verbinsky ; Walt Disney Pictures]. – USA, 2003.
8. Pirates of the Caribbean II : Dead Man's Chest [directed by G. Verbinsky ; Jerry Bruckheimer Films]. – USA, 2006.
9. Take the Lead [directed by L. Friedlander ; New Line Cinema]. – USA, 2006.

Одержано редакцією 23.11.13
Прийнято до публікації 14.12.13

К. И. Мизин

Особенности перевода англоязычных художественных фильмов на украинский язык: лексические трансформации

Предлагаемая статья посвящена исследованию особенностей перевода англоязычных художественных фильмов на украинский язык с точки зрения применения лексических

трансформаций. Анализ фактического материала выявил, что лексические трансформации служат первоочередной цели перевода – достижению адекватности переводного текста. Грамотно примененные лексические трансформации устраняют препятствия при передаче смысла текста оригинала, которые возникают тогда, когда укладчик пытается вложить перевод под артикуляцию героев и сохранить этим самым принцип эквивалентности длины. Чаще всего при переводе фильмов, как и при каждом художественном переводе, приходится применять конкретизацию (много английских слов владеют большей степенью абстракции по сравнению с украинскими; при этом английский язык насыщен словами гиперонимами, которые при переводе необходимо конкретизировать (передавать гипонимами), опираясь на контекст), антонимический перевод, целостное превращение. Доказано, что в значительной степени потери при переводе англоязычных художественных фильмов на украинский язык дает возможность предупредить прием компенсации.

Ключевые слова: *лексические трансформации, перевод, художественные фильмы, адекватность, конкретизация, компенсация, антонимический перевод.*

K. I. Mizin

The Ukrainian Translation of English Movies Specificity : Lexical Transformation

This article is devoted to peculiarities of Ukrainian translation of English movies based on the lexical transformations. The factual material analysis found that lexical transformation serves for a main goal of translation – the adequate translated text. Properly used lexical transformations eliminate all of the obstacles in the process of the original text meaning transferring, which are usually arise when translator trying to insert the translation to the heroes articulation and to keep the principle of length equivalence. Usually, during the movies translation as during the literary translation, the concretization must be used (a lot of English words have a greater degree of abstraction than Ukrainian, while the English language is full of hyperons that must be concretized (assigned by hyponyms) using the context) antonymous translation, complete conversion. It is proved that the compensation method may prevent the losses in the Ukrainian translation of English movies.

Key words: *lexical transformation, translation, movies, adequacy, concretization, compensation, antonymous translation.*

УДК 81’255.4 – 651.926

Я. С. Камышникова

ДЕЛОВОЕ ПИСЬМО В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И ОСОБЕННОСТИ ЕГО ПЕРЕВОДА НА РУССКИЙ

В статье рассматриваются особенности делового письма как одного из видов деловой документации. Проанализированы языковые средства английской деловой переписки и их перевод на русский язык. Описаны стандартные синтаксические обороты, клишированные выражения, аббревиации и грамматические конструкции. Выделены основные композиционные составляющие делового письма. Так, некоторые композиционные элементы являются обязательными, некоторые же используются по необходимости. Автором также была сделана попытка систематизировать стилистические, синтаксические, грамматические и лексические особенности деловой переписки. Все эти элементы являются результатом многолетнего внутриязыкового отбора и использования тех структурно-синтаксических возможностей языка, которые наилучшим образом отвечают задачам, стоящим перед деловым письмом. Переводчику крайне важно знать и типичную, стандартную бизнес-лексику, обозначающую реалии англо-американской деловой жизни. В статье даются примеры наиболее характерных выражений, употребляющихся в деловой английской речи. При написании и переводе документов этого стиля необходимо создавать документ, который будет эквивалентен оригиналу и соответствовать всем требованиям в языке перевода.

Ключевые слова*: деловое письмо, документация, синтаксические обороты, клишированные выражения, аббревиации, грамматические конструкции, эквивалент.*

Постановка проблемы. На современном этапе развития экономики и налаживания эффективных международных связей крайне необходим своевременный и безошибочный обмен информацией, позволяющий значительно уменьшить экономические затраты,

осуществить эффективную межкультурную коммуникацию, координацию совместной деятельности на международном уровне.

Важную роль в этой работе играет умение преподнести информацию, точно и четко выразив ее в словесной форме. Формированию навыков такого выражения информации способствует изучение законов и правил официально-делового стиля речи.

Анализ последних исследований и публикаций. Изучению как теоретической, так и практической основы официально-делового стиля посвящено большое количество работ. Ученые выделяют такие основные характеристики делового стиля, как стабильность, традиционность, замкнутость, стандартизованность, официальность. Л. К. Граудина и Е. Н. Ширяев дают следующее определение официально-делового стиля: «Официально-деловой стиль – это совокупность языковых средств, функция которых – обслуживание сферы официальных деловых отношений, возникающих между органами государства, организациями и их подразделениями, организациями и частными лицами в процессе их производственной, экономической, хозяйственной, дипломатической и юридической деятельности» [6, с. 216]. Л. В. Рахманов отмечает, что деловому стилю присущи такие черты, как «обезличенность», стремление к однотипности способов выражения мысли и отказ от использования средств выразительности [8, с. 12–13]. По мнению И. Р. Гальперина, деловую речь отличает ее терминологичность, наличие большого количества фразеологических сочетаний, клише и штампов. Он также отмечает, что деловая речь «стереотипна, в ней отсутствует эмоциональное начало» [2, с. 431].

Особого внимания заслуживает перевод официального текста. Ввиду того, что тексты делового стиля содержат мало выразительных средств и многозначных слов и выражений, часто применяющихся в художественных произведениях, от переводчика требуется точность, правильность изложения мысли автора. Это повышает сложность работы специалиста, который не имеет права привнести в текст свое понимание и свои выразительные средства языка. Перевод официально-деловой переписки полностью ориентирован на передачу содержания и носит информативный характер. Несмотря на высокую культуру и стандартизацию деловой переписки как в английском, так и в русском языке, в переводе иногда приходится прибегать к дословному переводу [4, с. 47]. Перевод в таких случаях называется информативным. Функция его заключается в сообщении определенных сведений, а не в художественно-эстетическом воздействии на читателя.

В функциональный стиль официально-деловой литературы входят следующие жанры: дипломатические тексты – пакт, договор, меморандум (напоминание — memorandum), заявление, протест, ультиматум; юридические тексты: кодекс (свод законов), устав, доверенность, завещание (testament), исковое заявление (claim); деловая корреспонденция: письмо оферта (т. е. письмо-рекомендация, письмо-заказ, затребованное письмо), циркуляр (строгое указание), факс-письмо (e-mail letter), телеграмма (Am.: cabel), рекомендация (reference); деловые тексты (деловая документация): контракт и / или договор-согласие, анкета (questionare), автобиография (CV), сертификат качества (certificate of quality), сертификат соответствия (certificate of conformity), сертификат о происхождении товара (certificate of origin), коносамент; банковская документация (banking), аккредитив (L/C Letter of Credit).

Целью данной работы является выделение и описание особенностей англоязычной деловой переписки как одного из жанров официально-делового стиля речи.

Изложение основного материала. В английском литературном языке (как и в русском литературном языке) в процессе его развития обособился речевой стиль, называемый стилем деловой речи, или стилем деловых документов (official style). Как и другие речевые стили, этот стиль имеет определенные цели коммуникации, закономерности и языковые характеристики. Кроме того, цели и языковые средства их выражения варьируются в зависимости от жанра документа.

Рассмотрим деловое письмо. С точки зрения композиции деловое письмо представляет определенные трудности при изучении. Это связано с тем, что письмо, в отличие от таких видов деловых документов, как отчет или, допустим, приказ, не имеет абсолютно четкой

модальности. В нем могут затрагиваться самые разнообразные темы, оно может создаваться в императивной форме, в форме рассуждения — содержать опровержения и доказательства, в нем могут использоваться элементы повествования, описания и т. д. Несмотря на такую разноплановость, при анализе текстовой части письма представляется возможным выявить некоторые общие специфические характеристики.

Во-первых, это касается композиции. Как правило, деловое письмо состоит из следующих частей (причем одни из них обязательны, другие же – нет):

– шапка (содержит название фирмы и почтовый адрес, номер телефона, факса, электронной почты);

– дата (пишется после шапки, либо слева, либо справа и имеет традиционную форму записи – месяц, день, год (*March 11, 2013*); европейский стиль – день, месяц (*11/03/2013*); для Британии характерно сочетание букв и цифр (*11th March 2013 или March 11th, 2013*));

– внутренний адрес – с левой стороны письма, содержит информацию о лице или компании, которой адресовано письмо (внутренний адрес идентичен адресу на конверте);

– строка внимания – указывается конкретное лицо, должность или отдел, в который нужно направить письмо (*Attention: Customer Service or Attention: Sales Manager);*

– приветствие. В американском и британском английском приветствия несколько отличаются. (*Br. – Dear Madam(s), Dear Mr.Brown, Dear Ms; Am. – Sir(s), Madam(s), Dear Sir(s), Dear Madam(s), Dear Ms: Gentelmen);*

– строка сути письма (даются краткие указания сути письма: *Subject: Software Installation или Re: Software Installation);*

– текст письма (состоит из 3-х частей: введения, собственно письма, заключения);

– приветственный заключительный блок (включает в себя фразы этикетного характера – *Sincerely, Respectfully, Respectfully yours, Very truly yours);*

– имя отправителя – (имя и фамилия обязательно пишутся полностью; затем пишется должность);

– приложение (с левой стороны: *Enclosure, Enc., Encl*);

– копия (*cc -, cc:, CC, Copies to*);

– постскриптум (информирует получателя об особо важном пункте письма: *PS., PS:, PS-, P.S.*);

– дополнительные почтовые инструкций (по необходимости).

Относительно стилистических особенностей деловых писем отметим, что они в английском литературном языке представляют собой довольно замкнутую систему взаимообусловленных языковых средств. Для языка деловых документов характерна традиционность средств выражения, ускоряющая процесс формирования фразеологических единиц, типичных для этого стиля. Деловые письма изобилуют огромным количеством штампов, а поэтому можно отметить значительное количество архаических слов и выражений, сохранившихся как традиционные элементы писем. В любом деловом документе можно встретить употребление таких слов, как *hereby* (*сим, этим, настоящим*; *при сём*); *henceforth* (*с этого времени, впредь*); *aforesaid* (*вышеизложенный, вышесказанный, вышеупомянутый*); *beg to inform* (*сообщать, извещать*); устойчивые речевые формулы ввода информации (*Notice hereby is given to…— уведомляем Вас*; *we acknowledge that… — мы в курсе, что*; *We would like to request — Мы хотели бы запросить*; *Please let me know — Пожалуйста, сообщите мне*); канцеляризмы (*It has come to my attention…— Я принял к рассмотрению; I have been requested by…— Меня попросили*) [3, с. 112].

Что касается синтаксических особенностей деловой речи, то наиболее общими из них являются протяженные предложения с чрезвычайно разветвленной системой союзной связи. Иногда в пределах одного предложения содержится суть договоренности, все ее условия и связанная с этим сопутствующая информация. Также деловые письма на английском языке отличаются большим количеством пассивных конструкций, которые переводятся на русский в большинстве случаев активом. Это связано с тем, что в современном английском языке пассив выполняет больше функций и поэтому более распространен, чем в русском. В официальных документах страдательный залог используется при необходимости подчеркнуть факт совершения действия, а также для придания тексту документа тона

нейтральности и объективности. *No serious sales analysis is available – Никакой серьезный анализ возможностей сбыта не доступен.*

Общим для всех разновидностей делового стиля является наличие всякого рода сокращений, аббревиатур, сложносокращенных слов и т. д. Использование сокращений и аббревиатур типично для всех видов документов. Сокращения в контрактах используются в изобилии, существуют специальные словари, чтобы расшифровать их [6, с. 75]. Приведем некоторые примеры аббревиаций, используемых в бизнес-языке: AI — первый класс, первоклассный; AA (Advertising Association) — рекламная ассоциация; AAA — первоклассные ценные бумаги (условное обозначение); aar (against all risks) — против всех рисков (в страховании); AC (account current) — текущий банковский счет (в Англии), открытый счет (в США); AFL (American Federation of Labor) — Американская федерация труда (АФТ); AMEX (American Stock Exchange) — Американская фондовая биржа; BIS (Bank for International Settlements) — Банк международных расчетов; CAF (cost, assurance and freight) — стоимость, страхование и фрахт; CMV (current market value) — текущая рыночная стоимость; FMCG (fast-moving consumer goods) — потребительские товары постоянного спроса; FMS (flexible manufacturing system) — гибкая производственная система; FTC (Federal Trade Commission) — федеральная торговая комиссия; IDA (International Development Association) — Международная ассоциация развития; IFC (International Finance Corporation) — Международная финансовая корпорация; I/L (import license) — лицензия на импорт; ILO (International Labour Organization) — Международная организация труда; IMF (International Monetary Fund) — Международный валютный фонд [4, с. 99].

При написании деловых писем важно знать типичную, стандартную бизнес-лексику, обозначающую реалии англо-американской деловой жизни (*splash headline – яркое рекламное объявление*; *to bury a story –поместить статью на незаметном месте*; *deadline – окончательный срок*; *the Fourth estate – пресса (представители печати)* и т. д.).

В международном дипломатическом языке широкое распространение и терминологическую окраску приобрели многие слова латыни и французского языка. Так, в деловой переписке часто встречаются такие слова и выражения: *Ad litteram/Ad verbum* (лат.) – *дословно, буквально, слово в слово*; *De facto* (лат.) – *де-факто, на деле, фактически*; *Et cetera/ Etc*. (лат.) – *и так далее; и тому подобное*; *Gratis* (лат.) – *бесплатно, безвозмездно*; *Ordre du jour* (фр.) – *распорядок дня*, *повестка дня*; *Per annum* (лат.) – *ежегодно, в год* [7, с. 67].

Выводы и перспективы исследования. Описанные стандартные синтаксические обороты, клишированные выражения, аббревиации и грамматические конструкции являются результатом многолетнего внутриязыкового отбора и использования тех структурно-синтаксических возможностей языка, которые наилучшим образом отвечают задачам, стоящим перед деловым письмом. Жанр деловой переписки определяется вышеупомянутыми чертами и возник под влиянием экстралингвистических факторов и вследствие внутренних закономерностей языкового развития. Именно этими чертами жанр деловой переписки отграничивается от других жанров официально-делового стиля и сохраняет свою тематическую и жанровую принадлежность. При написании документов этого стиля необходимо соблюдать все требования, соответствующие данному направлению. При этом необходимо учитывать различия в английских и русских требованиях к речи в официально-деловом стиле и создавать документ, который будет эквивалентен оригиналу по смыслу, соответствуя всем требованиям, в языке перевода.

Список использованной литературы

1. Алексеева Т. К. «Деловой английский. English for Business. Часть 1 – 2: Учебник английского языка» / Т. К. Алексеева, В. Г. Дарская, Л. А. Лясецкая, Т. Г. Шелкова. – М. : Вече, 2000. – 638 с.

2. Гальперин И. Р. Очерки по стилистике английского языка / И. Р. Гальперин. – М. : Изд-во лит. на иностр. языке, 1958. — 459 с.

3. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение / В. Н. Комиссаров. — М. : ЭТС, 2001. – 424 с.

4. Котий Г. А. Деловые письма на английском языке. Образцы с переводом на русский язык (Практическое пособие) / Г. А. Котий, В. Р. Гюльмиссаров. – М. : 1 Федеративная Книготорговая Компания, 1998. – 192 с.

5. Крупнов В. Н. Активная бизнес-лексика: краткий словарь-справочник англо-русских соответствий / В. Н. Крупнов.– М. : Астель : АСТ : Транзиткнига, 2005. – 334 с.

6. Культура русской речи. Учебник для вузов / Под ред. проф. Л. К. Граудиной и проф. Е. Н. Ширяева. – М. : Издательская группа НОРМА – ИНФРА,1999. – 560 с.

7. Латышев Л. К. Технология перевода / Л. К. Латышев. – М. : НВИ – Тезаурус, 2000 – 280 с.

8. Рахманов Л. В. Стилистика деловой речи и редактирование служебных документов. – М. : Высшая школа, 1988 – 239 с.

Одержано редакцією 14.12.13
Прийнято до публікації 24.12.13

Я. С. Камишнікова

Діловий лист в англійській мові й особливості його перекладу

У статті розглянуто особливості ділового листа як одного з різновидів ділової документації. Проаналізовано мовні засоби англійського ділового листування та їхнього перекладу російською мовою. Описано стандартні синтаксичні звороти, клішовані вирази, абревіації та граматичні конструкції. Виокремлено основні композиційні складові ділового листа. Так, деякі композиційні елементи є обов'язковими, інші використовуються за необхідності. Також у статті автор намагався систематизувати стилістичні, синтаксичні, граматичні та лексичні особливості ділового листування. Усі ці елементи є результатом багаторічного внутрішньомовного відбору та використання тих структурно-синтаксичних можливостей мови, які найкращим чином відповідають завданням, що стоять перед діловим листуванням. Перекладачу вкрай важливо знати і типову, стандартну бізнес-лексику, що відображає реалії англо-американського ділового життя. У роботі наведено приклади найбільш типових виразів, що часто вживані в діловому листі. Так, при написанні документів цього стилю необхідно створювати документ, який буде еквівалентним оригіналу і відповідати всім вимогам мови, на яку перекладають текст.

***Ключові слова**: діловий лист, документація, синтаксичні звороти, клішовані вирази, граматичні конструкції, еквівалент.*

Y. S. Kamyshnikova

Business letters in English and the features of their translation into Russian

At the present stage of economic development and building effective international relations, the up to date and error-free exchange of information is highly important. A lot of works are devoted to study both theoretical and practical framework of the official style. Scientists single out the main characteristics of such business style as: stability, tradition, insularity, officiality. On the lexical level documents are highly terminological, containing a large number of phraseological combinations, cliches and stamps. Since the texts of this kind contain little expressive means and polysemantic words and expressions that are often used in fiction, accuracy and the correctness of the author's thoughts and are required from the translator. The described standard syntactic structures, cliched expression, abbreviations and grammatical structures are the result of years intralinguistic selection and use of the structural and syntactical language features that best meet the challenges facing the business letter. The genre of business correspondence is determined by the above-mentioned features and came under the influence of extra-linguistic factors and due to the internal laws of language development. These features of the genre of business correspondence distinguish it from other genres of the official style and retain its thematic and genre affiliation. When writing documents of this style it is necessary to follow all of the rules. It is also important to mind the differences in the English and Russian requirements for business style speech and create a document that would be equivalent to the original in its meaning and meet all the requirements in the target language.

***Key words**: business letter, documents, syntactic units, cliched expressions, abbreviations, grammatical constructions, equivalent.*

СЛОВОТВІР

УДК 811.161.2’367.622

М. І. Навальна

РОЗШИРЕННЯ СФЕРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСІБ ЖІНОЧОЇ СТАТІ (НА МАТЕРІАЛІ МОВИ ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯ «УКРАЇНСЬКА ПРАВДА»)

У статті проаналізовано найуживаніші іменники на позначення осіб жіночої статі, що з’явилися в мові інтернет-видання «Українська правда» на початку XXI ст.; окреслено словотвірні типи творення цих мовних одиниць; виокремлено їхні тематичні групи; визначено стилістичну роль іменників; зазначено, що іменників зі значенням жіночої статі, які не мають паралельних відповідників чоловічого роду, в українській мові порівняно небагато; наголошено, що на початку XXI ст. професійна належність осіб стає важливим соціолінгвістичним фактором і потребує особливої уваги дослідників; простежено тенденцію до поширення в українській інтернетній публіцистиці іменники зі значенням жіночої статі, які означають партійну належність жінок. Висновкуємо: в мові інтернетної публіцистики, як і в інших сферах, спостережено активне вживання нових іменників із суфіксом -к-(-а-) на позначення осіб жіночої статі як за їхньою професійною діяльністю і партійною належністю, так і за територіальною ознакою та членством у спільноті, що властиво розмовному літературному мовленню.

Ключові слова: *іменники зі значенням жіночої статі, словотвірний тип, мова інтернетної публіцистики, позамовні чинники.*

Постановка проблеми. Шляхи розвитку лексичного складу мови сучасної української публіцистики засвідчують, що одним із важливих джерел її збагачення було й залишається словотворення, передусім реалізація потенційних можливостей, закладених у цій підсистемі національної мови. Використовуючи власні словотворчі ресурси, українська дериваційна система формує великий потенціал для утворення різноманітних лексичних одиниць, що й визначає актуальність вибраної тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиріччя «історичний поступ суспільства виявляється виразно й чітко в лексико-семантичному аспекті словотворення, зокрема в поповненні словотвірних типів новими похідними словами, в активізації тих чи тих семантичних розрядів лексики і твірних основ» [9, с. 122]. Серед відомих функцій деривації стали виразнішими номінативна, експресивна та компресивна [4, с. 168]. У мові української інтернетної публіцистики найчіткіше, найпослідовніше виявляється експресивна функція. Це зумовлено пошуками нових виражально-зображувальних одиниць, джерелом поповнення яких є передусім розмовний словотвір, а також оказіональні лексичні новотвори [9, с. 123]. Помітним стало вживання нових назв осіб жіночої статі, що спричинене насамперед активною позицією жінок в українському суспільстві. Вони розширюють сферу своєї професійної діяльності, ведуть активне громадське життя, обіймають керівні посади, які раніше зазвичай були пріоритетом тільки для чоловіків, тощо. «Очевидно, ні на одній словотворчій категорії, як на категорії роду, – зазначає А. П. Загнітко, – не позначилися такою мірою соціальні фактори, які зумовили не тільки необмежене розширення іменникових особових кореляцій, а й семантичні нашарування на певних родових формах» [3, с. 158].

Розповсюдження таких кореляцій відбивають іменники зі значенням жіночої статі, що з’явилися в мові української публіцистики на початку XXI ст. на основі продуктивних словотвірних типів творення, що зумовлює актуальність проблематики статті.

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблематики або напрямів дослідження. Іменники на позначення осіб жіночої статі окреслені й визначені в

українському мовознавстві, частково проаналізовані в друкованих засобах масової інформації [2; 6; 8], але дотепер вони мало розглянуті в мові інтернетної публіцистики, яка досить інтенсивно розвивається.

Мета статті – проаналізувати найуживаніші іменники зі значенням жіночої статі, що з'явилися в мові інтернет-видання «Українська правда» (www.pravda.com.ua) на початку XXI ст. Серед завдань вбачаємо: охарактеризувати словотвірні типи творення цих мовних одиниць, виокремити їхні тематичні групи, визначити стилістичну роль зазначених лексем.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Іменників зі значенням жіночої статі, що не мають паралельних відповідників чоловічого роду, в українській мові порівняно небагато: *арфістка, пряля, ткаля, модистка* та ін. Журналісти використовують їх нечасто, оскільки вони означають вузьке професійне заняття, яке не є сьогодні популярним, або вид діяльності здобув іншу назву (*модистка – дизайнерка*). Напр.: *«Сама дизайнерка заявляє, що орендувати таке місце для неї дороговувато...»* («Українська правда», 7.10.2012). Позамовні чинники в останні роки зумовили активне вживання лексеми *покоївка* 'служниця, яка прибирає кімнати та виконує деякі інші хатні роботи, крім готування їжі'. Напр.: *«Справа проти екс-глави МВФ розсипається..., ...за день до подачі заяви про зґвалтування, покоївка телефоном обговорювала з якимсь чоловіком вигоди...»* («Українська правда», 1.07.2011); *«Зужиті батарейки залишайте біля телевізора..., покоївка потім сама їх прибере»* («Українська правда», 16.10.2012); *«..у номер зранку зайде покоївка й привітається російським суржиком...»* («Українська правда», 21.04.2011).

Іменники зі значенням жіночої статі переважно мають паралельні відповідники чоловічого роду на зразок: *пасажирка – пасажир; шукачка – шукач; інвесторка – інвестор; шахрайка – шахрай* та ін. Напр.: *«Пані, ви просто воровка і шахрайка! – заявила Богословська Тимошенко»* («Українська правда», 16.02.2009). Дослідники словотвору наголошують на особливостях творення і вживання таких іменників: «Далеко не всі найменування професій мають відповідники з формальними ознаками жіночого роду, а в тих випадках, коли такі відповідники існують, вони нерідко належать до розмовного стилю, тоді як в офіційно-діловому або нейтральному стилі використовуються відповідні утворення чоловічого роду» [7, с. 95]. І. І. Ковалик зауважував, що похідні утворення із суфіксом -к-(-а), зокрема іменники – назви осіб жіночого роду, є певною своєрідністю українського словотвору, чого немає в деяких слов'янських мовах, наприклад російській. Суфікс -к-(-а), за допомогою якого утворюються похідні назви жіночого роду від основ чоловічого роду, він називає «емоційним чи фемінізуючим» [5, с. 397]. Дослідники історії мови стверджують, що основний склад жіночих назв зі згаданим суфіксом становили «фемінітиви» і в попередніх століттях [1, с. 2].

Найбільшу групу іменників зі значенням жіночої статі в мові української преси становлять лексичні одиниці, утворені від повних або усічених основ іменників, що означають осіб чоловічої статі, за допомогою суфікса -к-(-а). Пор.: *автор – авторка; делегат – делегатка; доповідач – доповідачка; завідувач – завідувачка; претендент – претендентка* та ін. Напр.: *«Ви мені сьогодні снилися! – кинулася до Шуфрича делегатка від Закарпаття»* («Українська правда», 21.04.2008); *«Не є винятком і головна претендентка на прем'єрське крісло. У персональному досьє різне...»* («Українська правда», 10.12.2007); *«Доповідачки ПАРЄ по Україні приїдуть розбиратися зі справою Тимошенко»* («Українська правда», 31.10.2011).

На початку XXI ст. професійна належність осіб стає важливим соціолінгвістичним фактором і потребує особливої уваги дослідників [8, с. 63]. Назви осіб жіночої статі, що утворилися на основі продуктивного словотвірного типу із суфіксом -к-(-а), стосуються насамперед відомих видів професійної діяльності, пор.: *квітникарка, тенісистка, футболістка* та ін. Напр.: *«Українська тенісистка змінила громадянство на американське»* («Українська правда», 19.01.2012).

У межах цього словотвірного типу помітно активізувалося утворення назв осіб жіночої

статі від тих професій, яких раніше або не було, або ж вони не були такими популярними та поширеними. Серед них – *акторка, бізнесменка, консьєржка, лялькарка, мільярдерка, наркокур'єрка, реалізаторка, ревізорка, режисерка, стриптизерка, фермерка* та ін. Напр.: *«Українська режисерка Марина Врода отримала «Золоту пальмову гілку»* («Українська правда», 22.05.2011); *«Тимошенко – елітна бізнесменка»* (заг.) («Українська правда», 13.06.2010); *«Акторка Ольга Сумська, яка торік звернулася до Януковича з проханням посприяти у вирішенні питання щодо завершення реконструкції навчального закладу, подякувала йому за допомогу»* («Українська правда», 1.09.2012); *«...нашому Іллєнку опонувала одіозна мільярдерка і власниця магазинів «Епіцентр»* («Українська правда», 2.11.2012); *«Секретарем ради стала мільярдерка»* (заг.) («Українська правда», 20.04.2011); *«Фермерка: «Тимошенко мені – не конкурент»* (заг.) («Українська правда», 23.09.2009).

Набувають поширення в українській інтернетній публіцистиці іменники зі значенням жіночої статі, що означають партійну належність жінок. Ці назви актуалізувалися під впливом позамовних чинників, оскільки вибори до українського парламенту проводили і за партійними списками, де були представники не тільки чоловічої, а й жіночої статі. Останні в українському суспільстві проводять досить широку публічну діяльність, про що свідчить постійна увага журналістів до жінок-політиків. Найуживанішими є назви *бютівка, комуністка, нашоукраїнка, партійка, регіоналка, соціалістка* та ін. Напр.: *«Приміром, бютівка могла пообіцяти не такі дошкульні протести...»* («Українська правда», 14.12.2011); *«Комуністка Катерина Самойлик не піде на футбол, бо зайнята»* («Українська правда», 11.06.2012); *«Першою вийшла з зали «жінка-факел», нашоукраїнка Лілія Григорович»* («Українська правда», 04.07.2012); *«...партійка палко підтримує і поділяє принципи організації...»* («Українська правда», 09.04.2012); *«Регіоналка» запевняє, що СМС з вимогами голосувати звична практика»* («Українська правда», 10.01.2013); *«Регіоналка Ганна Герман в чорному «Шанель» віталася з депутатами...»* («Українська правда», 10.01.2013); *«Призабута соціалістка не збирається виходити в політику»* («Українська правда», 23.10.2011). Спостерігаємо різне графічне написання лексеми *бютівка*, що засвідчує неусталеність правописних норм цього та інших дериватів. Пор.: *А БЮТівка Наталя Королевська з самого ранку мерзла...»* («Українська правда», 25.03.2011); *«...в 11 окрузі Вінниччини ...борються бютівка Наталія Солейко і Олександр Домбровський...»* («Українська правда», 1.11.2012).

У період виборчого процесу до українського парламенту 2012 року з'явилися нові політичні сили, серед яких у лідерах були й жінки. Так, на сайті ітернетівського видання подають іменник жіночої статті *свободівка*, напр.: *«Скандальна «свободівка»: Я би скасувала всі свята «Совєцкого Союзу»* (заг.) («Українська правда», 07.03.2012).

Про активну позицію жінок у різних сферах життєдіяльності українського суспільства на керівних посадах свідчить уживання іменників *лідерка, директорка*, а після призначення Прем'єр-міністром України Юлії Тимошенко в засобах масової інформації, у тому числі й в «Українській правді», її стали називати не інакше як *прем'єрка*. Напр.: *«Останнім часом лідерка УСДП з'являється і на шпальтах тижневика»* («Українська правда», 15.02.2012); *«Лідерка БЮТ звинувачує соратницю в зраді»* («Українська правда», 29.07.2012); *«А от нинішня директорка «Граалю» пані Окунєва взагалі ту раду ігнорує...»* («Українська правда», 17.05.2012); *«Прем'єрка теж ходить на допити»* («Українська правда», 05.05.2011).

А після того, як Юлія Тимошенко перестала обіймати посаду прем'єра, в інтернетівському виданні її стали часто називати *екс-прем'єркою*, напр.: *«Власенко стверджує, що в справі екс-прем'єрки «не було жодного дня законності...»* («Українська правда», 20.01.2012); *«Громадськість готують до того, що екс-прем'єрка робить суперечливі заяви...»* («Українська правда», 19.12.2011).

У мові української публіцистики звичнішими стають назви жіночого роду із суфіксом -к-(-а) за територіальною ознакою, зокрема за місцем народження або проживання, за членством у якійсь спільноті тощо. На відміну від попередніх груп іменників у них кінцевий звук [к] суфіксів іменників чоловічого роду -ак (-як), -ук (-юк) перед суфіксом -к-(-а)

чергується із [ч], пор: *австріяк – австріячка, західняк – західнячка, поліщук – поліщучка, східняк – східнячка* та ін. Напр.: *«На зустріч із виборцями прийшла їхня землячка – поліщучка»* («Українська правда», 11.12.2011).

В інших назвах жінок за місцем проживання чи народження, за членством у якійсь спільноті тощо суфікс -к-(-а) приєднується до усіченого суфікса -анин, пор: *донечанин – донечанка, спілчанин – спілчанка* та ін. Напр.: *«Донечанка повідомила журналістам, що після спілкування з президентом її питання було вирішене»* («Українська правда», 06.07.2012).

Нові іменники зі значенням жіночої статі за професійною належністю зрідка утворені за словотвірним типом із суфіксом -иц-(-я): *власниця, охоронниця, лоточниця, сигаретниця* та ін. Напр.: *«Охоронниця притулку – рятівниця не однієї сотні собак»* («Українська правда», 09.12.2010). Одні з них словотвірно пов'язані з назвами осіб чоловічої статі *(власник – власниця, охоронник – охоронниця)*, інші – з назвою місця *(лоток – лоточниця),* треті – з тим, що продають *(сигарети – сигаретниця).* В українській мові вони з'явилися під впливом позамовних чинників, зокрема у зв'язку з активним розвитком підприємницької діяльності, вуличної та неорганізованої торгівлі тощо. Лексеми *лоточниця* та *сигаретниця* не мають співвідносних форм чоловічого роду, що дає підстави стверджувати, що вони утворені за аналогією до інших іменників жіночого роду із суфіксом -иц-(-я).

Зрідка іменники зі значенням жіночої статі, уживані в мові української інтернетної публіцистики, мають суфікс -ин-(-я), пор.: *кравчиня, майстриня, продавчиня*, напр.: *«Майстриня знає свою справу»* («Українська правда», 09.12.2010).

У мові видання «Українська правда» іноді вживають іменники із суфіксом -ш-(-а), які означають осіб жіночої статі за професією, видом занять тощо. Це такі, як *директорша, мільйонерша, професорша, фермерша* та ін. Як відомо, словотвірний тип із суфіксом -ш-(-а) зі згаданим словотвірним значенням переважає в розмовному мовленні [7, с. 97]. Журналісти використовують їх здебільшого для того, аби надати негативної оцінки особам, пор.: «*...з професоршою студентам не пощастило»* («Українська правда», 23.04.2010).

Висновки. У мові інтернетної публіцистики, як і в інших сферах, спостерігаємо тенденцію до дедалі ширшого вживання нових іменників із суфіксом -к-(-а-) на позначення осіб жіночої статі за їхньою професійною діяльністю, партійною належністю, територіальною ознакою і членством у спільноті, що властиво розмовному літературному мовленню. Новоутворені іменники надають журналістським текстам розмовності, а деякі з них, зокрема іменники із суфіксами -ш-(-а-), -ис-(-а-), слугують засобом вираження негативної оцінки осіб жіночої статі, іронії тощо.

Функціонування іменників на позначення осіб жіночої статі в мові інтернет-видання «Українська правда» засвідчує про активізацію жінок у всіх сферах діяльності. Тематичні групи із цими іменниками відкриті до поповнення і саме вони в **перспективі** потребують подальших наукових розвідок.

Список використаної літератури

1. Брус М. П. Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI-XVII століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. П. Брус. – Івано-Франківськ, 2001. – 20 с.

2. Гінзбург М. Професійні назви як дзеркало ґендерної рівності / Михайло Гінзбург // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах : зб. наук. праць. – К. : Університет «Україна», 2012. – Вип. 24. – С. 6 – 26.

3. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови : Морфологія : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 437 с.

4. Земская Е. А. Активные тенденции словопроизводства / Е. А. Земская // Русский язык. – Opole, 1997. – С. 167–201.

5. Ковалик І. Вчення про словотвір. Вибрані праці / Іван Ковалик [упорядник та автор передмови Василь Ґрещук]. – Івано-Франківськ; Львів : Місто НВ, 2007. – 404 с.

6. Навальна М. І. Динаміка лексикону української періодики початку XXI ст. : [монографія] / М. І. Навальна. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – 328 с.

7. Словотвір сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх / [відп. ред. М. А. Жовтобрюх]. – К. : Наукова думка, 1979. – 406 с.
8. Ставицька Л. Гендерна лінгвістика : українська перспектива / Леся Ставицька // Українська мова. – 2004. – №3. – С. 58–66.
9. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : [монографія] / О. А. Стишов. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.

Одержано редакцією 19.10.13
Прийнято до публікації 14.12.13

М. И. Навальная

Розширение сферы функционирования имен существительных для обозначения лиц женского пола, появившиеся в (на материале языка интернет -издания «Украинская правда»)

В статье проанализированы наиболее употребляемые существительные для обозначения лиц женского пола, появившиеся в языке интернет -издание «Украинская правда» в начале XXI века; изложены словообразовательные типы создания этих языковых единиц; выделены их тематические группы, определена стилистическую роль существительных; указано, что существительных со значением женского пола, не имеющие параллельных соответствий мужского рода, в украинском языке сравнительно немного; отмечено, что в начале XXI века профессиональная принадлежность лиц становится важным социолингвистическим фактором и требует особого внимания исследователей; прослежена тенденцию к распространению в украинской интернетной публицистике существительных со значением женского пола, которые обозначают партийную принадлежность женщин; сделаны выводы, что в языке интернетной публицистики, как и в других сферах, наблюдается активное применение новых существительных с суффиксом ***-к-(-а-)*** *для обозначения лиц женского пола как по их профессиональной деятельности и партийной принадлежности, так и по территориальному признаку и членством в сообществе, что свойственно разговорной литературной речи.*

Ключевые слова: *существительные со значением женского пола, словообразовательный тип, язык интернетной публицистики, внеязыковые факторы.*

M. I. Navalna

Scope's expansion of functioning of nouns denoting females (based on the language of online newspaper «Ukrainska Pravda»)

The article analysed the most common nouns denoting females that appeared in the language of online newspaper «Ukrainska Pravda» at the beginning of XXI century; described the types of derivative creation of these linguistic units, singled out their thematic groups, defined the stylistic role of nouns, showed that there are relatively few nouns denoting females that have no parallel masculine equivalents in Ukrainian language, emphasized that at the beginning of XXI century the professional affiliation of people becomes an important sociolinguistic factor and requires special attention of researchers, traced the tendency of spreading nouns denoting females in Ukrainian web journalism, which means the women's affiliation to some party. It was concluded that in the language of web journalism, as in other areas , there is an active use of new nouns with the suffix -k-(-a-) to denote females as in their professional work and party affiliation and territorial basis and membership in a community that characterize of colloquial literary language.

Key words: *nouns denoting females, derivational type, language of web journalism, extralinguistic factors.*

УДК 811.161.2'373.611

А. В. Ткач

МЕДИЧНІ ТЕРМІНИ-СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ: СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Терміни-словосполучення активно входять у терміносистему української мови й становлять значну частину її словника. У нашій статті проаналізовано такі складні наукові конструкції в сучасній українській медичній термінології. Окреслено словотвірну організацію багатокомпонентних

термінологічних утворень, з'ясовано особливості їхнього функціонування, розглянуто їхні специфічні семантико-структурні ознаки. Найбільша частота вживання характерна для двокомпонентних субстантивно-ад'єктивних і субстантивно-субстантивних термінів-словосполучень, нижчий рівень – у чотири- та п'ятикомпонентних наукових понять, які перебувають на периферії досліджуваної мікрогрупи складних одиниць. Визначено також перспективу використання таких складних словотворчих моделей у медичній термінології.

Ключові слова: *термін(и), термін(и)-словосполучення, терміни-композити, термінологія, українська медична термінологія, багатокомпонентні утворення, складна наукова (термінологічна) конструкція, терміносполука.*

Постановка проблеми. Медична термінологія є невід'ємною частиною сучасної наукової лексики, підсистемою загальнонаціональної української мови. Процес формування її складний, тривалий і багатоаспектний. Відповідно, досліджувана нами терміносистема є відкритою і неостаточно сформованою, її щоразу розширюють і поповнюють нові лексичні одиниці. Зокрема, основний масив термінофонду мови медицини становлять терміни-словосполучення. Щодо розуміння суті таких наукових понять на лексико-семантичному і граматичному рівнях, то в працях учених-термінологів спостережено неоднозначність їхньої інтерпретації; малодослідженою є словотвірна організація медичних багатокомпонентних термінологічних утворень, не знайшли повного висвітлення семантико-структурні особливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема словоскладання привертала увагу багатьох російських та українських учених, а саме: Л. Азарової, Н. Безбородька, Ф. Буслаєва, Л. Булаховського, В. Виноградова, Г. Винокура, І. Давидова, О. Земської, Н. Клименко, В. Лопатіна, З. Осипенко, О. Потебні, І. Улуханова, М. Шанського, О. Шахматова, Л. Щерби та ін. У своїх дослідженнях вони поступово розширювали і поглиблювали проблему складних слів: визначали основні ознаки композитів порівняно із простими словами, встановлювали структурні засади (способи й засоби) утворення складних слів, робили опис різноманітних словотвірних груп за відношенням їхніх основ, розробляли їхню класифікацію.

Українські складні слова аналізували в працях Є. Карпіловської, О. Кардащук, Н. Клименко, О. Кульбабської, Л. Вакарюк, С. Панцьо та ін. Їхні ґрунтовні розвідки засвідчують, що композит – це завжди мотивована одиниця, тобто мотивовність є універсальною ознакою складного слова.

З-поміж українських вчених особливу увагу на історію вивчення композитних утворень у вітчизняному мовознавстві та зарубіжній славістиці звернула Л. Азарова. У своїй монографії „Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція „золотої" пропорції" дослідниця, визначаючи параметри композитів у різних терміносистемах (особливо – технічних наук), зауважує, що „системні ознаки терміносистеми як мовного явища повинні науково осмислюватись із урахуванням загальномовних закономірностей, зокрема, специфіки відповідних функціональних стилів, міжнародної відповідності, словотвірної однорідності, систематичності термінологічного гнізда і поля, однозначності, ... репродуктивності, оперативності, зручності у вживанні, нормативної правильності, естетичності" [1, с. 170–171].

Водночас помічено, що, відбиваючи загальномовні тенденції, термінологія розвивається швидшими темпами. Ті принципи розвитку, які в загальновживаній лексиці, зокрема в способі її творення, тільки окреслені, у сфері термінології є цілком виразними й продуктивними.

Процес утворення і функціонування складних і складених слів виявився особливо поширеним у сучасній українській медичній термінології. Застосування композитів у цій галузі зумовлене необхідністю точніше і повніше називати нові хвороби, їхні симптоми, методи діагностики, способи лікування тощо. Проте, як зазначає Л. Азарова, найбільше поява термінів складної структури викликана потребою висловити „дві ідеї однією лексемою, словом" [1].

Структура складних і складених термінів досить індивідуалізована та специфічна за такою ознакою, як науково-галузева належність термінів-композитів.

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми. Українська терміносистема з позицій сучасного словотвору має неоднорідну структуру. Так, усі термінологічні одиниці розділяють на дві групи (за формальною ознакою): 1) одновербальні терміни (однослівні, або гіпероніми); 2) полівербальні терміни (багатослівні) [3, с. 427]. Окремі мовознавці переконують, що понад 70 % термінів у різних терміносистемах – це словосполучення [7, с. 171], саме вони становлять основний масив термінофонду [3, с. 427]. Не є винятком і сучасна українська медична термінологія. Базовий термінофонд її становлять однослівні (одновербальні) терміни, та чимало медичної лексики сформовано двокомпонентними (полівербальними) термінами, периферійна зона доповнюється відповідно три-, чотири-, п'яти-, шестикомпонентними одиницями. Такі багатокомпонентні утворення є результатом опосередкованої вторинної номінації, оскільки термін змінює свою денотативно-сигніфікативну віднесеність, умотивований, реалізуючи своє нове значення з натяком на сигніфікат конкретизуючого слова. Характер зазначених поняттєво-наукових сполук визначається єдністю протилежностей таких базових одиниць, як семантична цілісність і структурно зумовлена самостійність кожного елемента, що є засобом єдиної, але розщепленої наукової назви.

Унаслідок опосередкованої вторинної номінації з'являється складна наукова конструкція. Щоправда, у сучасному термінознавстві таке поняття лінгвісти кваліфікують по-різному, зокрема: багатокомпонентний термін (В. Чумак, С. Овсейчик), терміни-композити (Л. Азарова), аналітичні номінації (О. Чуєшкова), складений термін (Д. Лотте), складні слова (О. Кардащук, О. Кульбабська) тощо. Проте найчастіше складні номінації термінологи називають термінами-словосполученнями (В. Даниленко, Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк, А. Крижанівська, Л. Симоненко, А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько, Л. Вакарюк, С. Панцьо й ін.).

Мета нашої статті – проаналізувати терміни-словосполучення в українській медичній термінології, визначити словотвірну структуру таких багатокомпонентних термінологічних утворень, з'ясувати особливості їхнього функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Базовою одиницею (стрижневим словом) кожної досліджуваної словосполучної моделі є термін-іменник, до якого на основі підрядного зв'язку приєднуються залежні компоненти (конкретизатори). Навколо опорної назви (ядерного субстантива) у медичних термінах групуються здебільшого прикметники, які формують з іменником стійкі форми номінацій, що характеризуються системністю, наявністю дефініції, стислістю і семантичною єдністю, відсутністю експресії та стилістичною нейтральністю: *алергічна реакція*, *коронарна недостатність*, *кровоносна система*, *високопатогенний вірус*, *донорська кров*, *органічна речовина*, *штучне запліднення* й ін. Напр.: *Сурогатне материнство – це одна з репродуктивних технологій, за допомогою якої здорова жінка на основі угоди (договору) після штучного запліднення виношує і народжує дитину для іншої сім'ї* (Із телепередачі); *Як джерело вітаміну В, малина помічна при тривалому вживанні сульфамідних препаратів та антибіотиків – вони знижують вироблення цього вітаміну кишковими бактеріями* (Із газети). Тут прикметники вказують на ознаки, різнопланово характеризуючи явище чи поняття. Здебільшого, у наукових словосполуках вони передують іменниковим формам. Незалежно від лексико-граматичного категорійного складу та словесної довжини такі терміни-словосполучення виражають функціонально одне термінологічне поняття.

Досліджений матеріал переконливо засвідчує, що в медичній термінології найчисленнішими з-поміж складених термінів є моделі двокомпонентних словосполучень, утворених на ґрунті субстантивно-субстантивного та субстантивно-ад'єктивного зв'язків.

Субстантивно-субстантивні медичні терміносполуки сформовані за схемою: іменник (Н. в.) + іменник (Р. в.): *відшарування сітківки*, *запалення нирки*, *корінь зуба*, *метод Павлова*, *хвороба Лайма* тощо. Напр.: *Салат – джерело зміцнення імунітету, добрий помічник у*

захисті організму від різних інфекційних збудників та від такого важкого захворювання, як рак (Із газети); *Суниці добре регулюють діяльність кишечнику й обмін речовин, беруть участь у виведенні „поганого” холестерину і токсинів, справляють заспокійливу, сечогінну, глистогінну дії* (І. Носаль).

Більшу групу складають субстантивно-ад’єктивні утворення, що виражені іменником у Н. в. та узгодженого з ним відносного прикметника (рідше – дієприкметника): *зубний канал, бронхіальна астма*, *вузький таз*. Конкретизатори (доповнювальні компоненти) можуть бути і простими, і складними прикметниками: *стовбурові клітини, променева кістка* і *кишково-шлунковий тракт*, *шишкоподібна залоза* та ін.

Зазначені терміни-словосполучення мають досить гнучку будову, унаслідок чого внутрішньоструктурна зміна номінативної одиниці, що стосується лише її дистрибутивних характеристик, не заторкує семантичної тотожності. Таку видозміну варто визначити як власне структурну (формальну), у результаті чого маємо терміни з іншим порядком розташування його складових, порівн.: *молочна катаракта – катаракта молочна*, *очне яблуко – яблуко очне*, *кісткова тканина – тканина кісткова*. Напр.: *Іноді нанізм (карликовість) розвивається у дітей внаслідок недоїдання, тяжких хронічних хвороб – ниркової недостатності, ревматизму, вад серця* (Із підр.): → модель [прикметник + іменник]; *Пилок квітковий – цінний оздоровчий засіб системної та метаболічної дій, який може бути рекомендований для оптимізації комплексного лікування хворих на хронічний пієлонефрит* (Із наук. зб.): → [іменник + прикметник]. Між такими структурно-співвідносними варіантами простежуємо певне стилістичне розрізнення: препозиція означення відповідає прямому порядку слів, а його постпозиція – інверсійному [3, с. 428].

Серед медичних складених термінів, компоненти яких об’єднані підрядним зв’язком, більшість становлять двоскладові конструкції, які можуть бути представлені й термінологічними одиницями (обидва слова), й лексемами, де означуване слово загальновживаного типу чи нетермінологічного характеру: *зубна емаль, мозкова травма*, *флюорографічний метод*, *катаральний ларингіт*, *очне дно*, *протока навкололімфатична*.

Крім двослівних термінів, прикметники входять до складу багатослівних виразів, що передають цілісні поняття: *запалення лімфатичних вузлів, хронічний гнійний гайморит*, *судинозвужувальні нервові волокна*, *гострий гематогенний остеомієліт трубчастих кісток*. Зазвичай, такі складені термінологічні структури утворюють за різними словотвірними схемами, найбільш поширеними є трикомпонентні: прикметник + іменник + іменник (*мале коло кровообігу*, *випнута частина гортані*); прикметник + прикметник + іменник (*багатофракційне дуоденальне зондування*, *хронічний обструктивний бронхіт*); іменник + прикметник + іменник (*втрата смакових відчуттів*, *шлуночок лівого передсердя*) тощо. Напр.: *Лікування гострої фази гайморитy передбачене в умовах стаціонару* (Із підр.); *У хворих на тонзиліт завжди буває запалення піднебінних мигдаликів* (Із підр.); *З вірогідних оксидантних чинників і посередників найбільше значення мають сигаретний дим, інфекції дихальних шляхів, запалення бронхіального дерева* (Із наук. зб.).

Наведені трикомпонентні наукові назви виникають на базі одно- та двокомпонентних і утворені аналогічно до складних слів через поширення двоскладних термінів новим визначальним формантом. Кожна перша морфема трикомпонентного складеного медичного терміна здебільшого є видовою щодо відповідного двоморфемного слова [2, с. 30–33]. Тобто в зазначених термінах є структурно організуючий центр і визначальна (доповнювальна) група.

Отже, формування термінів-композитів відбувається на основі вже існуючих лексичних одиниць, а їхнє виникнення можна пояснити „необхідністю подальшої деталізації предметів, явищ, виражених однокомпонентними термінами, вони сприяють удосконаленню структури процесу інформації та комунікації” [2, с. 33].

Чотири-, п’яти-, шестикомпонентні терміни є менш численними в українській медичній термінології. Вони являють собою поєднання різноманітних компонентів за різними словотвірними моделями: *хронічна недостатність кори наднирників, окістя краю зорового*

каналу, *внутрішньоочна ділянка верхньої очної щілини* й ін. Напр.: *Верхній косий м'яз ока починається від спільного сухожилкового кільця медіально від м'яза, що піднімає верхню повіку, і між верхнім та присереднім прямими м'язами очного яблука прямує допереду і досередини* (Із наук. зб.).

Досить низький рівень функціонування таких багатоскладових термінів зі значною інформативною насиченістю зумовлений громіздкістю, що наближає-таки їх до власне синтаксичних конструкцій. Тому досить часто їх замінюють (коли це можливо) або іншомовними термінами, або професіоналізмами. Напр.: *Вагус – блукаючий нерв. Гальмує функцію багатьох внутрішніх органів* (М. Амосов); *Гемоглобін – це складний білок, який входить до еритроцитів (червоних кров'яних клітин крові) й відповідає за доставку кисню до наших органів і тканин* (Із газети); *Перфузія (пропускання крові крізь порожнину серця – штучний кровообіг) тривала понад дві години* (Із газети); *Епікард – зовнішній шар стінки серця* (Із підр.); *Перевантаження й потрясіння, що випали людству в двадцятому столітті, породили рак – переродження клітини, природу якого встановити поки що не вдається* (О. Сизоненко).

За ступенем смислової роздільності складені терміни-композити умовно поділяють на: а) стійкі багатокомпонентні медичні терміни, у яких підкреслюють тільки окремі зовнішні (рідше – внутрішні) ознаки предметів чи понять: *барабанна перетинка*, *вушна раковина*, *жовта лихоманка*, *сонячне сплетіння*, ін.; б) терміни-словосполучення, для яких характерна формальна (умовна) роздільність компонентів: *дихальні шляхи*, *сечостатева система*, *шлункова кровотеча*, *серцевий ритм*, *слизова оболонка* й ін.

Висновки. Медичні терміни-словосполучення, як і складні терміни, виражають цілісне поняття, мають багату семантичну та стилістичну сполучуваність компонентів, є „знаком-повідомленням і номінативним знаком" в одній словотвірній моделі. Вони громіздкі, менш економні, проте таке багатослів'я з необхідною чіткістю виражає відповідну наукову одиницю не тільки в граматичному, але й у семантичному плані. Досліджене термінологічне словотворення – процес осмислений, що дає змогу контролювати й регулювати його. Це призводить до значного кількісного зростання продуктивних і поширених терміноелементів (власне українських і запозичених), урізноманітнює термінофонд мови медицини, дає можливість вибору щодо менш численних і непродуктивних словотворчих моделей та активно функціональних, краще пристосованих до законів української мови.

Перспективи досліджень. Матеріали й результати наукової розвідки є підґрунтям для подальшої розробки підходів до розв'язання проблем впорядкування сучасної української медичної термінології. Теоретичні положення можуть слугувати основою для аналогічних досліджень терміносистем інших галузей науки.

Список використаної літератури

1. Азарова Л. Є. Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція „золотої" пропорції / Л. Є. Азарова. – Вінниця, 2000. – 222 с.

2. Безбородько Н. І. Композити в медичній термінології / Н. І. Безбородько // Мовознавство. – 1979. – № 3. – С. 30–33.

3. Вакарюк Л. Словосполучення термінологічного характеру в словотворі / Л. Вакарюк, С. Панцьо // Науковий вісник Чернівецького університету / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 321–322. Слов'янська філологія. – С. 427–431.

4. Кардащук О. В. Синтаксична сутність мотивованості складного слова / О. В. Кардащук, О. В. Кульбабська // Актуальні проблеми менталінгвістики: зб. наук. статей за матеріалами V Міжнар. наук. конф. / наук. ред. Л. В. Корновенко. – Черкаси, 2007. – С. 66–68.

5. Карпіловська Є. А. Конструювання складних словотворчих одиниць / Є. А. Карпіловська. – К. : Наук. думка, 1990. – 156 с.

6. Осипенко З. М. Моделі складних слів у сучасній термінології / З. М. Осипенко // Українська мова і література в школі. – 1978. – № 11. – С. 82–84.

7. Панько Т. І. Українське термінознавство: підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.

8. Ткач А. В. Особливості термінів-композитів у медичній термінології / А. В. Ткач // Науковий вісник Чернівецького університету / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Рута, 2001. – Вип. 116. Слов'янська філологія. – С. 88–92.

9. Чуєшкова О. В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова" / О. В. Чуєшкова; Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2003. – 18 с.

10. Чумак В. Структурно-семантичні особливості багатокомпонентних екологічних термінів / В. Чумак, С. Овсейчик // Українська термінологія і сучасність. – К., 2005. – Вип. 6. – С. 241–245.

Одержано редакцією 19.10.13
Прийнято до публікації 14.12.13

А. В. Ткач

Медицинские термины-словосочетания: структура и особенности функционирования

Термины-словосочетания активно входят в терминосистему украинского языка и составляют значительную часть ее словаря. В нашей статье проанализированы такие сложные научные конструкции, как термины-словосочетания в современной украинской медицинской терминологии. Определена словообразовательная организация многокомпонентных терминологических образований, выяснены особенности их функционирования, рассмотрены их специфические семантико-структурные признаки. Наибольшая частота употребления характерна для двухкомпонентных субстантивно-адъективных и субстантивно-субстантивных терминов-словосочетаний, ниже уровень – в четырех- и пятикомпонентных научных понятий, которые находятся на периферии исследуемой микрогруппы сложных единиц. Автором исследования определены перспективы использования таких сложных словообразовательных моделей в медицинской терминологии.

Ключевые слова: *термин(ы), термин(ы)-словосочетания, термины-композиты, терминология, украинская медицинская терминология, многокомпонентные образования, сложная научная (терминологическая) конструкция, терминосочетание.*

A. V. Tkach

Terms-word combinations as constructions*:* semantic and structural features

The article analyzes terms – word combinations as constructions in modern Ukrainian medical terminology. The author considers the word building of polycomponental terminology. The adjective word combinations and specifics of semantic and structural features are emphasized. The author denotes the perspectives of the use of complex word building models in medical terminology.

In particular medical terms-word combinations the same as complex terms are expressed as a holistic concept, have a wealth of semantic and stylistic compatibility of components, a "sign post and nominative sign" in derivative model. They are bulky, less economical, however this required precision expresses a scientific unit not only in grammatical but also in semantic terms. This terminological word formation is a meaningful process, allowing you to control and regulate it. This leads to a significant quantitative growth of productive and popular terms-elements (both Ukrainian and "borrowed") varies terms fond of language of medicine, giving a choice on less numerous and unproductive derivational patterns and actively functional, better adapted to the rules of the Ukrainian language.

Key words: *terms-word combinations, terms-composites, terminology, Ukrainian medical terminology, polycoponent structure, complex scientific (terminological) constructions, term-combination.*

ГРАМАТИКА

УДК 811.161.2’366.5

Н. М. Костусяк

КЛАСИФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ СЛОВА ЯК ГРАМАТИЧНОЇ ОДИНИЦІ

У статті запропоновано класифікаційну схему дослідження слова на тлі граматичного ладу сучасної української літературної мови, указано на його міжрівневий вияв. Словесні номінації схарактеризовано в триаспектну вимірі – морфологічному, синтаксичному та словотвірному. До низки найважливіших ознак, що віддзеркалюють морфологічну специфіку аналізованої одиниці, зараховано його морфемну членованість та наголошено на особливій ролі службового сегментного компонента, пов’язаного з вираженням граматичних значень. Закцентовано увагу на функційному призначенні слів маркувати різноманітні за ступенем узагальнення морфологічні категорії. В орбіту кваліфікаційних ознак слова як синтаксичної одиниці потрапили його семантико-синтаксичні, формально-синтаксичні та комунікативні особливості, що лягло в основу виділення різноманітних за статусом мовних елементів: предикатних і непредикатних (субстанційних) синтаксем; підмета, присудка, співвідносного з присудком головного члена одноядерних конструкцій, керованих членів речення; теми і реми чи їхніх складників. Зорієнтованість на словотвірну класифікаційну домінанту слова уможливила опис його в аспекті похідності. Дослідження словесної номінації в такому розрізі дало змогу вказати на вагому роль дериваційних афіксів, що беруть участь у творенні різноманітних за частиномовною належністю лексем.

Ключові слова: *слово, морфологічний, синтаксичний і словотвірний рівні, категорія, синтаксема, член речення, тема, рема, афікс.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку лінгвістики позначений посиленою увагою до багатоаспектного вивчення типології граматичної структури української мови, її категорійних і грамемних показників, засобів маркування тощо. Зазначений спектр неодноразово був об’єктом наукових пошуків у межах традиційної граматики, зорієнтованої переважно на формально-значеннєві параметри мовних одиниць, та новітньої функційно-категорійної граматичної теорії, пріоритетність якої визначає виразний акцент на комунікативно-когнітивних та семантичних принципах дослідження. Попри те що теоретичні концепції другого різновиду вирізняються більшою повнотою презентації порушених проблем, дещо оновленим їхнім розв’язанням, вони мають своїм опертям традиційно усталені граматичні узагальнення. Тому, на думку І. В. Арнольд, «історію напрямів і теорій не слід сприймати як зміну не виправданих себе концепцій, де кожна наступна заперечує попередню. Звісно, певні думки відкидають як не підтверджені практикою. Але в цілому наука відповідно до законів діалектики розвивається за принципом спіралі. Знання, отримані в один із попередніх періодів, не зникають безслідно, вони відходять на задній план та можуть відродитися на новому витку спіралі» [1, с. 14]. Цілком умотивованими вважаємо й висловлені з цього приводу міркування К. С. Симонової: «Функційно-категорійний підхід не заперечує традиційного, враховує його здобутки, однак його концептуальні положення ґрунтуються на комплексному поєднанні формально-граматичних (від форми до значення) і семантико-граматичних (від значення або функції до форми) особливостей аналізованих мовних явищ» [10, с. 35–36]. Перспективність досліджень, зорієнтованих на різні аспекти опису мовних явищ, дає змогу закцентувати на нових властивостях цих компонентів.

Аналіз останніх досліджень і визначення раніше не досліджених частин проблеми. У контексті окреслених питань певних уточнень і перекваліфікації потребує слово, яке посідає центральне місце в складному мовному механізмі. Варто зазначити, що заглиблення в його типологічну проблематику простежуємо насамперед у студіях із лексикології та

лінгвостилістики (Ф. П. Філіна, А. А. Уфімцевої, Л. М. Васильєва, Е. В. Кузнецової, І. П. Слесаревої та ін., в україністиці – Л. М. Полюги, О. Г. Муромцевої, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Ставицької, С. П. Бибик, С. П. Денисової, Г. В. Межжеріної та ін.), а також граматики (І. І. Мєщанінова, О. В. Бондарка, Г. О. Золотової, В. Г. Гака, А. Вежбицької, М. Д. Степанової, Г. Гельбіга, В. О. Плунгяна, Г. П. Нємца, в українській лінгвістиці – В. М. Русанівського, І. Р. Вихованця, А. П. Грищенка, А. П. Загнітка, К. Г. Городенської, Н. В. Гуйванюк, М. В. Мірченка, Т. Є. Масицької, О. Г. Межова та ін.). Незважаючи на наявність значної кількості напрацювань зарубіжних і вітчизняних мовознавців, проблема дослідження слова й досі перебуває в колі актуальних питань сучасної лінгвістики. Зазначена мовна одиниця передовсім як феномен граматики потребує докладнішої інтерпретації та розгляду на якісно новому рівні.

Відповідно до цього **мету** праці вбачаємо в поглибленому, цілісному вивченні слова на тлі граматичного ладу сучасної української літературної мови, теоретичному обґрунтуванні сукупності його кваліфікаційних ознак. Досягнення сформульованої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) описати класифікаційну схему дослідження слова, аргументувати його міжрівневий вияв; 2) окреслити діапазон морфологічних ознак слова; 3) схарактеризувати слово та трьох підрівнях синтаксичного (семантико-синтаксичному, формально-синтаксичному й комунікативному) ярусу мови; 4) указати на його стосунок до словотвірного рівня.

Виклад основного матеріалу. Застосування функційної морфолого-синтаксичної концепції передбачає виокремлення й нове потрактування слова як центральної одиниці мови загалом та граматики зокрема. Згідно з концепцією І. Р. Вихованця, «**слово** з граматичного погляду є основною морфологічною одиницею, а в сукупності всіх його аспектів (лексичного, морфологічного, словотвірного, синтаксичного тощо) – **основною одиницею мови**» [2, с. 8]. Лише таке послідовно системне бачення цієї мовної величини, що зумовлює корекцію деяких традиційних теоретичних положень, дає змогу відмовитися від ізоляційного її вивчення. Концептуальні засади сучасного потрактування слова, вироблення нових принципів його аналізу мають бути зорієнтовані передовсім на параметри міжрівневого характеру згаданої одиниці. Беручи до уваги подані кваліфікаційні ознаки й наголошуючи на стосунку слова до різних граматичних ярусів, І. Р. Вихованець зазначає: «У сфері граматики слово поєднує **три граматичні рівні – морфологічний, синтаксичний і словотвірний**» [2, с. 9]. Дослідження цієї одиниці в триярусній інтерпретації уможливлює опис і регламентацію її, по-перше, як комплексу морфем – кореневого компонента, що є носієм лексичного значення, і службового сегментного, пов'язаного з вираженням граматичних значень. Вивчення слова в такому розрізі, з опертям на вказані класифікаційні принципи слугує підґрунтям для надання йому статусу морфологічної одиниці. По-друге, особливості функційного потенціалу слова, комунікативної значущості та статус елемента реченнєвої побудови, здатного виконувати роль члена речення чи за відповідної ситуації бути мінімальним (однослівним) реченням, передбачає розгляд його на синтаксичному рівні. По-третє, досить показовий акцент похідності слова, який знаходить віддзеркалення в дериваційних афіксах, дає змогу окреслити його специфіку в словотвірному вимірі. Центральність слова полягає й у тому, що лінгвістичний аналіз інших ієрархічно нижчих і вищих мовних явищ, їхніх категорійних, структурних і функційних особливостей ґрунтується на стосунку цих елементів до основної одиниці мови.

До важливих аспектів дослідження слова належить кваліфікація його як мовного знака, що, позначаючи предмети та явища позамовної дійсності, є носієм змістових функцій, а також поєднує більш або менш визначену систему формальних засобів вираження. Співвідношення семантики й форми належить до центральних проблем граматики, підкреслює перевагу комплексного підходу до трактування низки усталених граматичних явищ і уможливлює кваліфікацію слова як репрезентанта певних категорій. Варто наголосити, що в межах українських словесних номінацій часто відбуваються своєрідні транспозиційні процеси, які лежать в основі градації генетично первинних, спеціалізованих

функцій словоформ, з одного боку, та вторинних морфологічно оформлених функційних можливостей цих одиниць, пов'язаних із явищем мовної еквівалентності. На думку С. Д. Кацнельсона, «якщо змістові функції, що становлять головний нерв граматичної категорії, мають порівняно обмежену сферу дії, то вторинні за походження формальні функції відіграють вирішальну роль у поширенні сфери дії цієї категорії й збільшенні її ваги в граматичній системі певної мови» [8, с. 74]. Двобічна сутність слова, пов'язана зі співвідношенням у ньому семантичного та формально-граматичного змісту, впливає на повноту визначення його кваліфікаційних параметрів, вияву системності й взаємодії різних мовних рівнів. Слушні ідеї про взаємозв'язок семантичних і граматичних ознак у межах слова висловила Н. Л. Іваницька. На її переконання, «граматичний компонент у слові розглядають як такий, що не нашаровується на нього, не виводиться на рівні мовних абстракцій, а постає його невід'ємною категорійною сутністю» [7, с. 16]. Вагомим чинником у дослідженні слова на морфологічному рівні є визначення сукупності його категорійних ознак, які програмують певні класифікації й визначають стосунок цієї мовної одиниці до відповідного лексико-граматичного класу. У такому разі слово постає як носій низки граматичних значень і репрезентує особливості словозміни.

Розв'язуючи питання типології української мови, І. Р. Вихованець слушно постулює, що її визначальними ознаками є іменниковість і дієслівність [3, с. 8]. Подані аргументи дають підстави розглядати слова насамперед у ролі маркерів іменникових та дієслівних категорій, які, за висновками А. П. Загнітка, є взаємозумовленими мовними явищами. «Особливість дієслівних категорій полягає в тому, що більшість із них спрямована на відповідні семи іменних категорій, становлячи разом із ними внутрішньореченнєву форму» [4, с. 9]. До сфери іменникових зараховують переважно відмінок, число, рід, складниками дієслівних уважають спосіб, час, вид, валентність, особу, число, рід (у деяких формах). Кожну із зазначених категорійних величин варто вважати своєрідною одиницею з певною узагальненою ознакою, на основі якої слова об'єднують у різнопланові за ступенем узагальнення угрупування. Наприклад, диференційна ознака «число» слугує основою для об'єднання словоназв в одну групу з наступним розмежуванням у її межах двох підгруп – із категорійними значеннями однини та множини. Варто зазначити, що рівень узагальнення ознаки може бути вищим, у такому разі словесні номінації відповідних денотатів можуть моделювати різні типи категорій: словозмінні та класифікаційні; послідовно корелятивні, непослідовно корелятивні і некорелятивні; похідні та непохідні; дво-, три-, чотири-, семиграмемні тощо. Отже, слова української мови на морфологічному рівні становлять певні групи, вирізнення яких залежить «від критеріальних ознак, що складають вихідні положення відповідних узагальнень» [7, с. 15].

Орієнтація на здатність слова до синтаксичної реалізації в певних контекстах ґрунтується на розумінні його як відносно автономної одиниці з ознаками потенційної позиційної рухливості в межах контексту. Такої думки дотримується І. Р. Вихованець, підкреслюючи, що "відносна самостійність слова може мати **два ступені**: ступінь **позиційної рухливості** і ступінь **функціонально-синтаксичної самостійності**. Позиційна рухливість слова вказує на його широке – хоч і не абсолютне – більш чи менш вільне переміщення в реченнях (у різних реченнях те саме слово може займати різні позиції). <…> Ступінь функціонально-синтаксичної самостійності полягає у здатності слова виконувати функцію члена речення або окремого однослівного речення" [2, с. 9]. Подані аргументи засвідчують, що слово як репрезентант семантичних і морфологічних ознак водночас належить до невід'ємних складників синтаксису. Особливо виразний вияв синтаксичної зорієнтованості слова простежуємо за розподілу функцій між словоформами в процесі комунікації. Саме функція, виявляючи стосунок до різних рівнів і до мови в цілому, визначає граматичний ранг кожного мовного компонента, його розташування в сукупності інших елементів. У системі мови кожна словоназва має власний функційний потенціал, тобто сукупність закріплених за нею позицій, зреалізованих у певній мовленнєвій ситуації. На важливості функційної спеціалізації слів наголошує Г. О. Золотова. За теорією

дослідниці, в орбіту кваліфікаційних ознак мовних компонентів потрапляють форма, значення та синтаксична функція [5, с. 8–15, 66–102; 6, с. 89].

У сучасній українській лінгвістиці превалює концепція, згідно з якою синтаксична спеціалізація слів пов'язана з трьома функціями:

1) семантико-синтаксичною, що ґрунтується на семантико-синтаксичних відношеннях. У такому разі слово виконує роль одного із синтаксичних знаків – предикатного чи непредикатного. Центральне місце належить предикатові, оскільки він прогнозує кількість залежних семантичних позицій. За спостереженнями О. Г. Межова, «предметні компоненти, зумовлені валентністю предиката, являють собою іменникові (субстанційні) синтаксеми. Крім субстанційних синтаксем, у реальному реченні можуть уживатися синтаксеми невалентного характеру (атрибутивні, адвербіальні, модальні), які виникли внаслідок різноманітних перетворень вихідних речень» [9, с. 141]. Отже, функційна спеціалізація синтаксеми як мінімальної синтаксичної одиниці полягає в маркуванні певного компонента позначеної реченням ситуації;

2) формально-синтаксичною, що ґрунтується на відповідних типах синтаксичного зв'язку й відбиває формальну організацію речення. До регульованих синтаксичними зв'язками одиниць належать передовсім підмет і присудок, які однаковою мірою передбачають один одного, а також співвідносний із присудком головний член одноядерних конструкцій. Крім зазначених компонентів, слово на формально-синтаксичному підрівні може виконувати роль керованого члена речення. Його визначальну ознаку становить односпрямований підрядний зв'язок з опорною присудковою одиницею. Продуктивність сучасних мовознавчих студій становить виокремлення відповідних граматичних типів керування, що мають своїм опертям морфологічні особливості залежного слова. Відповідно до цього диференціюють власне-відмінкове (безпосереднє) керування, коли залежне слово виражене безприйменниковими відмінками, і прийменниково-відмінкове (опосередковане), коли підпорядкування опорним словом відмінкової форми зреалізовано за допомогою прийменника. За ступенем вияву необхідності керованого слова для з'ясування змісту опорного розрізняють керування сильне й слабке;

3) комунікативно-синтаксичні, які, на відміну від проаналізованих вище формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних функцій, пов'язаних передовсім із репрезентацією фактів позамовної дійсності в мисленні та мові, відбивають призначення синтаксичних одиниць у мовленні. З огляду на вказані класифікаційні ознаки слово може виконувати роль складника теми (вихідної частини висловлення, відомого) чи реми (комунікативного центру, нового), а також здатне самостійно репрезентувати кожен із зазначених компонентів.

Слово як феномен граматики варто розглядати не тільки з проекцією на морфологічний і синтаксичний мовний рівень, а й на словотвірний. Словотвірна класифікаційна домінанта дає змогу об'єднати словесні номінації в певні угруповання, що моделюють словотвірні категорії, які на відміну від морфологічних і синтаксичних категорійних одиниць позбавлені регулярних засобів вираження. В українській мові групам повнозначних слів притаманні свої словотвірні особливості. Зокрема, суфіксальний спосіб превалює для творення іменника, словотвірна спеціалізація дієслова пов'язана з префіксальним способом, суфіксальний і префіксальний способи найпродуктивніші для прикметника.

Висновки дослідження. Отже, у сучасній українській літературній мові для слова як одиниці граматики характерна триаспектна функційна спеціалізація (морфологічна, синтаксична, словотвірна), що увиразнює діалектичну взаємодію різних ярусів мовної структури. Із морфологічного боку словесні номінації виконують роль формальних маркерів різноманітних за ступенем узагальнення морфологічних категорій. В орбіту кваліфікаційних ознак слова як синтаксичної одиниці потрапляють особливості його функційного потенціалу, комунікативної значущості й синтаксичної (семантико-синтаксичної, формально-синтаксичної та комунікативної) ролі в структуруванні реченнєвої побудови. За опису й регламентації словотвірних категорій важливе акцентування на похідності мовних одиниць, що ґрунтується на специфіці дериваційних афіксів і механізмі творення словесних номінацій.

У **перспективі** аналізу граматичних особливостей слова доцільним буде його докладний розгляд у межах мовленнєвих актів, а також відповідно до поліфункційності й різноманітності сучасних мовних ресурсів.

Список використаної літератури

1. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике : [учеб. пособие] / И. В. Арнольд. – М. : Высш. шк. , 1991. – 140, [1] с.
2. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська ; [за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця]. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 398, [2] с.
3. Вихованець І. Дієслівно-іменниковий граматичний тип української мови / Іван Вихованець // Українська мова : [наук.-теорет. журн. Інституту української мови НАН України]. – 2012. – № 2. – С. 3–10.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 435, [1] с.
5. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1973. – 351 с.
6. Золотова Г. А. К построению функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова // Проблемы функциональной грамматики. – М. : Наука, 1985. – С. 87–93.
7. Іваницька Н. Докатегорійне → категорійне тлумачення ознаки «автосемантизм/синсемантизм» у сфері повнозначних слів української мови / Ніна Іваницька // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство) : [зб. наук. праць]. – Вінниця : ВДПУ, 2012. – Вип. 15. – С. 15–20.
8. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. – Л. : Наука, 1972. – 216 с.
9. Межов О. Дериваційні особливості модальних мінімальних синтаксичних одиниць / Олександр Межов // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство) : [зб. наук. праць]. – Вінниця : ВДПУ, 2012. – Вип. 15. – С. 141–144.
10. Симонова К. Граматичні категорії дієслова: основні підходи до вивчення / Катерина Симонова // Українська мова : [наук.-теорет. журн. Інституту української мови НАН України]. – 2012. – № 2. – С. 34–44.

Одержано редакцією 19.10.13
Прийнято до публікації 14.12.13

Н. Н. Костусяк

Классификационные признаки слова как грамматические единицы

В статье предлагается классификационная схема исследования слова на фоне грамматического строя современного украинского литературного языка, указывается на его межуровневое проявление. Словесные номинации характеризуются в триаспектном измерении – морфологическом, синтаксическом и словообразовательном. К ряду важнейших признаков, отражающих морфологическую специфику данной единицы, включается его морфемное членение и отмечается особая роль служебного сегментного компонента, связанного с выражением грамматических значений. Акцентируется внимание на функциональном назначении слов маркировать различные по степени обобщения морфологические категории. В орбите квалификационных признаков слова как синтаксической единицы находятся его семантико-синтаксические, формально-синтаксические и коммуникативные особенности, что легло в основу выделения различных по статусу языковых элементов: предикатных и непредикатних (субстанциональных) синтаксем; подлежащего, сказуемого, главного члена одноядерных конструкций, управляемых членов предложения; темы и ремы или их составных. Ориентированность на словообразовательную классификационную доминанту слова позволила его описание в аспекте производности. Исследования словесной номинации в таком разрезе дало возможность указать на важную роль деривационных аффиксов, участвующих в образовании различных по частеречной принадлежности лексем.

***Ключевые слова**: слово, морфологический, синтаксический и словообразовательный уровни, категория, синтаксема, член предложения, тема, рема, аффикс.*

N. M. Kostusyak

Classification word attribute as grammatical unit

In the article a classification scheme of word study on the background of the grammatical structure of modern Ukrainian literary language is proposed, its inter-layer expression is given. Verbal nominations in terms three-dimensional – morphological, syntactic and derivational are characterized. To the number of key features that reflect the specific deals this morphological units, its morphemic segmentation is added, the special role of the service segment component, associated with the expression of grammatical meanings, is emphasized. On the functional assignment of words to label different in degree of generalization morphological categories are focuses. In the orbit of qualifying words as signs of syntactic units got its semantic and syntactic, formal-syntax and communication features that formed the basis of the allocation status of various linguistic elements: predicate and nonpredicate (substantial) syntaxemes , subject, predicate, predicate corresponds to the leading term mononuclear structures controlled by the sentence, theme and rheme or their components. Orientation for derivative classification dominant speech enabled its description in terms of derivatives. Research verbal category in this section allowed to point out the important role of derivational affixes involved in the creation of a variety of parts for affiliation tokens.

Key words: *word, morphological, syntactic and derivational level, category, the sentence, theme, rheme, affix.*

УДК 811.161.2’367

О. Г. Межов

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ТОТОЖНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Стаття продовжує цикл публікацій автора з проблем функційно-категорійної граматики української мови. У ній здійснено комплексне дослідження категорії тотожності у семантико-синтактичному та формально-синтаксичному аспектах. Визначено роль лінгвістичної категорії тотожності у формуванні відношень тотожності, встановлено різновиди категорії тотожності в українській мові, охарактеризовано засоби вираження категорії тотожності, досліджено специфіку семантико-синтаксичної і формально-синтаксичної організації речень тотожності, описано семантику різних структурних моделей речень тотожності. Проаналізовано підкатегорії абсолютної тотожності, номінативної тотожності, подібності, відмінності. Виокремлено семантичні й валентні класи предикатів тотожності, схарактеризовано відповідні їм субстанційні компоненти з погляду їхньої облігаторності / факультативності в семантико-синтаксичній структурі елементарного простого речення. Описано центральні й периферійні морфологічні засоби вираження категорії тотожності у зв’язку з семантичними різновидами, визначено їхні типові й нетипові формально-синтаксичні варіанти. Простежено можливі вияви суб’єктної, об’єктної транспозиції відмінків і прийменниково-відмінкових форм. З’ясовано характер симетрії / асиметрії семантико-синтаксичної, формально-синтаксичної структури речень тотожності. Обґрунтовано сутність категорійних значень тотожності, проведено їхню ієрархію та способи і форми вираження. Зроблено спробу показати складну взаємодію та взаємопроникнення категорійних функцій ідентифікації на тлі семантико-синтаксичної структури речення.

Ключові слова: *категорія тотожності, речення тотожності, відношення тотожності, синтаксична категорія, формально-синтаксична структура речення, семантико-синтаксична структура речення, валентність, відмінок, предикат, дієслово, суб’єкт, об’єкт.*

Постановка проблеми. Серед семантико-синтаксичних категорій речення особливе місце посідає надкатегорія тотожності / нетотожності, до якої зараховуємо підкатегорії власне-тотожності (рівності); 2) номінативної тотожності; 3) подібності; 4) відмінності (нерівності). У визначенні терміна ‘тотожність’ у лексикографічній традиції превалюють ознаки схожості та однаковості, збіжності. Ці відношення є близькими, однак водночас суттєво відрізняються. Вони функціонують у принципово різних площинах – денотативній і сигніфікативній, матеріальній та ідеальній. У матеріальному світі вони різко протиставлені. Схожість – це відношення між різними об’єктами, тотожність – це відношення об’єкта до самого себе. Однак

в ідеальному світі це протиставлення зникає. У світі ознак ідеальних об'єктів відмінність між тотожністю і схожістю стає градаційною: тотожність – це межа подібності, її максимум, це тотожність нерозрізнювальних предметів, збіг в одному концепті [3, с. 5].

Аналіз останніх досліджень і визначення раніше не досліджених частин проблеми. У сучасному мовознавстві категорія тотожності виокремлена й описана в контексті дослідження системи речень (Н. Д. Арутюнова, В. Г. Гак, О. В. Падучева, Ю. С. Степанов, В. В. Богданов, Г. О. Золотова, А. М. Мухін, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, В. М. Бріцин, Н. Л. Іваницька, Н. Ф. Баландіна, Г. П. Арполенко, Н. Г. Горголюк та ін.). Незважаючи на тривалу історію вивчення відношень тотожності на матеріалі різних мов, потребують ґрунтовнішого аналізу різновиди надкатегорії тотожності, засоби їхнього вираження, реалізація в позиційній структурі речення.

Метою пропонованого дослідження є комплексний аналіз категорії тотожності в семантико-синтактичному та формально-синтаксичному аспектах. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: визначити місце категорії тотожності в системі синтаксичних категорій сучасної української мови; виокремити й схарактеризувати підкатегорії абсолютної тотожності (рівності), номінативної тотожності, подібності, відмінності (нерівності); встановити засоби їхнього вираження в семантико-синтаксичній та формально-граматичній організації простого речення.

Виклад основного матеріалу. У пропонованій статті ми спираємося на широке лінгвістичне розуміння поняття тотожності, яке ґрунтується на суб'єктивній за своєю природою когнітивній діяльності людини. У мовній площині поняття тотожності виражає відношення між різними явищами одного об'єкта (предметами, ознаками, поняттями). Будь-який об'єкт, реалія навколишнього світу має спільні риси з відповідним об'єктом, явищем, з яким складає групу, клас, ряд тощо. Рівень такого зв'язку може бути різним: від повного (гносеологічного) уподібнення, тотожності до цілковитої відмінності, різниці. Але саме належність до певного угруповання, сукупності дає змогу порівнювати реалії між собою, забезпечуючи виправданість самої операції порівняння. Порівнювані реалії перебувають у відношеннях, які у свою чергу відображені в якісних різновидах: рівність / нерівність, схожість / несхожість. Названі вище типи відношень виявляють за допомогою мисленнєвої операції порівняння.

Категорія абсолютної тотожності позначає умовну абсолютну рівність двох або більше порівнюваних об'єктів за певною ознакою або за сукупністю ознак, наприклад, прикметникових із семантичною домінантою *рівний*: *адекватний, відповідний, еквівалентний, ідентичний, однаковий, однотипний, рівний, рівнозначний, тотожний*; дієслівних з домінантою *рівнятися*: *відповідати, дорівнювати, збігатися, прирівнюватися, рівнятися, ототожнюватися, не відрізнятися* тощо. Напр.: *Так от і в віршах моїх ти всюди побачити можеш Спільних багато значків і висловів навіть* ***тотожних*** (М. Зеров); *Мене лякала його [народу] доля, оскільки є дні рабства,* ***рівноцінні*** *сотні літ* (О. Довженко); *Наші думки* ***збіглися****, і висновки* ***були ідентичні*** (Ю. Яновський); *Ліричний герой* ***ототожнювався*** *з поетом* («Історія української літератури»); *Бурлацьке життя...* ***відповідало*** *характерові Багірова* (О. Гончар); *Їх особисті й суспільні інтереси* ***збігаються*** (З газети); *Курінь Птахи нічим* ***не відрізнявся*** *від усіх інших рибальських мазанок* (Ю. Смолич). Як видно з наведених прикладів, носій стану і об'єкт при таких предикатах можуть зосереджуватися в одній словоформі. Предикатам тотожності як матеріальним виразникам категорії тотожності властива також ознака симетричності, тобто аргументи на позначення порівнюваних предметів у семантико-синтаксичній конструкції взаємозамінні, пор.: *Висновки* ***відповідають*** *завданням дослідження – Завдання дослідження* ***відповідають*** *висновкам.*

Типовим репрезентантом предикатів тотожності є нульова форма теперішнього часу дієслівної власне-зв'язки *бути,* рідше, передусім у книжному вжитку, цю функцію виконує її форма *є.* Такий своєрідний предикат самостійно не виражає жодної семантики, однак у сполученні з двома непредикатними іменниковими компонентами – назвами істот чи конкретних предметів – передає відношення тотожності. Перший залежний непредикатний

іменник у семантичній структурі виконує функцію носія стану ототожнення, а другий – функцію об'єкта ототожнення у реченнях на зразок *Великий Каменяр – це Іван Якович Франко; Київ – це столиця України; Карпати – це гори; Вокатив – це кличний відмінок; Атрибут – це означення.* За визначенням І. Р. Вихованця, предикати тотожності поєднують два аргументи у функції ідентифікатива: непредикатний іменник зі значенням істоти або неживого предмета, що «денотативно ототожнюються з іншою істотою або неживим предметом» [2, с. 41]. Іншими словами, предикати тотожності вживані в реченнях, де ототожнено дві мовні назви того самого денотата.

До категорії тотожності зараховуємо і підкатегорію номінативної тотожності. Значеннєву групу предикатів називання в межах предикатів стану в українському мовознавстві свого часу виокремив І. Р. Вихованець, характеризуючи непредикатні знаки (іменники) із семантичною функцією ідентифікатива [2, с. 41]. А. П. Загнітко предикати називання розглядає серед предикатів тотожності, проте речення, породжені цим значенням предикатів тотожності, кваліфікує як речення називання, номінації [5, с. 122]. Предикати називання репрезентовані нульовою формою або рідше формою *є* власне-зв'язки *бути,* які поєднуються з іменниковою частиною складеного присудка, вираженого іменником-власною назвою та підметом, роль якого виконує непредикатний аргумент (пор.: *Я – Олександр; Він є Олег),* і формами дієслівних невласне-зв'язок *називатися, зватися, іменуватися, величатися* і под. Специфіка вживання останніх полягає в тому, що вони сполучаються з іменною частиною складеного присудка, яка може бути експлікована також іменником-загальною назвою у називному та орудному відмінках, пор.: *Син* ***звався*** *Тодор і був при жовнірах* (О. Кобилянська); *– А як же тепер ваш хутір чи селище* ***прозивається****? І досі* «*Америкою*»*? – запитав Яремчук* (І. Цюпа); *Поволі відчайдушна степова вольниця виросла в могутню військово-господарську громаду, що...* ***назвалася*** *Січчю Запорозькою* («Історія України»); *Так і лишилося обом нам невтямки, Як* ***називалась*** *ти, як я* ***іменувалася*** (М. Рильський); *Вона* ***величалась*** *імператрицею російської естради* (З газети). «Сутність речень номінативної тотожності, – зауважує Н. Г. Горголюк, – полягає у встановленні еквівалентності імен за тотожністю їхнього денотата» [3, с. 5]. Отже, відношеннями тотожності можуть бути пов'язані різні імена того самого денотата. Це переважно власні імена та їхні еквіваленти, які вживані автономно, тобто для позначення самих себе.

Ядро підкатегорії подібності (приблизної, відносної тотожності) утворюють: а) прикметникові форми з семантичною домінантою *схожий*: *аналогічний, близький, однотипний, подібний, співзвучний, споріднений, схожий,* що поєднують ознаки стану і якості, напр.: *Дівчина була* ***дуже схожа*** *з лиця на матір* (З. Тулуб); *Крамниця [у місті] була* ***підхожа*** *до тієї, що Левантина бачила і в себе на селі, тільки більша* (Б. Грінченко); *[Любов]: Я* ***похожа*** *на мамин портрет?* (Леся Українка); *Ми їх витягали на сонце, тих яскравих, розмальованих рибок, більше* ***подібних*** *до екзотичних квітів, аніж до риб* (М. Коцюбинський); *Ода Рильського 30-х років* ***співзвучна*** *класичним зразкам своєю філософічністю* (З журналу); *Ситуація на підприємстві* ***аналогічна*** *з минулорічною* (З газети); *Помилки в аналізованих учнівських творах* ***однотипні*** (З журналу); б) дієслівні форми на зразок *нагадувати, скидатися, перегукуватися, перекликатися, повторювати* тощо, напр.: *Все похмуре подвір'я* ***нагадувало*** *вороняче гніздо* (Ю. Смолич); *– Чоловік той зовсім* ***не скидався*** *на Мусія Бабенка, якого я таки добре запам'ятав тоді* (Є. Гуцало); *Вона все ще та давня Маня, з своїм пишним сміхом, коли сміється, і з тими очима, що* ***пригадують*** *її матір* (О. Кобилянська); *Звали його модним ім'ям Ростислав, і це мовби* ***перегукувалось*** *з його високим не по літах зростом* (Іван Ле); *Пісня білоруського села дзвінко* ***перекликається*** *з піснею села українського* (М. Рильський); *– Дуже часто діти* ***повторюють*** *своїх батьків. Засвоюють їхні звички, їх принципи, їх мораль* («Педагогічний пошук»); в) зв'язкова форма *являти собою* в значенні *нагадувати, уподібнюватися,* напр.: *Якщо дивитись зі сцени в залу, то всі чотири столи* ***являли собою*** *друковану букву "Ш"* (Л. Дмитерко); *Траншея* ***являла*** *жахливе видовище* (О. Гончар).

Підкатегорія схожості, як і рівності, вказує на певну рису, ознаку, але, позначаючи подібність, не заперечує можливих відмінностей, тобто містить елемент нерівності. Предикати подібності можуть бути репрезентовані нульовою формою теперішнього часу дієслівної власне-зв'язки *бути,* рідше – іншими її формами. Такі предикати валентно передбачають семантеми у функціях суб'єкта та об'єкта порівняння (уподібнення), напр.: *Життя – що довга дорога* (З газети); *Лиш любов – як у серці багнет* (В. Сосюра); *Земля – мов казка* (В. Симоненко); *Душа – мов ніч, розшарпана вітрами* (О. Пахльовська); *Дієслово в реченні – наче талановитий диригент оркестру* (І. Вихованець). Особливістю цих речень є порівняльні частки, які іноді для посилення експресії випускають, пор.: *Життя моє – молитва всевладниці Красі* (П. Тичина); *А очі ближніх – зведені курки* (Л. Костенко).

Основою семантичної підкатегорії відмінності (нетотожності) є одиниці з семою 'нетотожності, несхожості'. Це дієслова з семантичною домінантою *відрізнятися: відрізнятися, не відповідати, не вкладатися, не дорівнювати, різнитися, розбігатися, розходитися, контрастувати, поступатися;* прикметники з семантичною домінантою *різний*: *антонімічний, антитетичний, відмінний, контрастний, незрівнянний, нерівний, неспівмірний, несумісний, протилежний, різний, різнорідний, супротивний* тощо. Напр.: *У близнюків і одежа, й взуття у дитинстві* ***різнились*** *кольорами* (І. Муратов); *Дозволю собі побіжно висловити думку, яка трохи* ***розходиться*** *з загальноприйнятою* (М. Рильський); *Коли ваш аналіз* ***розбігатиметься*** *з стандартом, ви повинні знати, чому так сталося* (З журналу); *Перша повість, яку пише Франко.., не дуже далеко* ***одійшла*** *од тодішньої галицької белетристичної продукції* (М. Коцюбинський); *Перебрав [Саїд] у голові всіх своїх давніх знайомих, жодне прізвище, жодне обличчя не* ***вкладалося*** *в те, що він бачив перед собою* (Іван Ле); *Лавра тих часів була дуже* ***відмінна*** *від сучасної* (З. Тулуб); *В партійних дискусіях Леонід завжди займав позицію, діаметрально* ***протилежну*** *братовій* (Ю. Смолич). Іншим виявом таких предикатів є прикметникові одиниці на зразок *несхожий, неподібний*: *Проходили дні за днями,* ***несхожі*** *один на одного* (В. Підмогильний). Сема відмінності (нетотожності) виявляється також у конструкціях з прикметниковими чи прислівниковими предикатами вищого та найвищого ступенів порівняння, які за семантичними і формальними особливостями виокремлюємо як предикати стану-порівняння, якості-порівняння та кількості-порівняння.

Репрезентантами предикатів тотожності / нетотожності у формально-синтаксичній структурі речення є не весь складений іменний присудок, а лише його зв'язковий компонент (форми дієслівної власне- чи невласне-зв'язки). Цей несиметричний тип співвідношень між компонентами семантико-синтаксичної та формально-граматичної структури речення виокремлюють лише в деяких дослідженнях, зазначаючи, що він притаманний насамперед дієслівним власне- та невласне-зв'язкам, поєднуваних з іменниковою частиною іменного складеного присудка, що корелює в семантично елементарному реченні з непредикатним іменниковим компонентом із функцією композитива, рідше – компонентива [2, с. 41 – 42, 53 – 55; 4, с. 94 – 98; 7, с. 94]. Безпосередньо з дієслівним зв'язковим компонентом іменного складеного присудка співвіднесені, на думку К. Г. Городенської, предикати станової семантики чотирьох значеннєвих груп: 1) предикати входження / невходження; 2) предикати тотожності; 3) предикати називання; 4) предикати подібності [4, с. 94].

Нульова форма теперішнього часу дієслівної власне-зв'язки *бути* (рідше її форма *є*) корелює з предикатом абсолютної тотожності семантично елементарного речення, якщо один залежний від нього непредикатний іменниковий компонент (носій стану ототожнення) визначає істоту чи конкретний предмет, який денотативно ототожнений з іншою істотою або конкретним предметом, вираженим другим залежним від предиката тотожності непредикатним іменником (об'єктом ототожнення). У формально-граматичній структурі речення з носієм стану ототожнення корелює підмет, а з об'єктом ототожнення – іменникова частина складеного присудка, напр.: *Дочка Прометея – це Леся Українка; Номінатив – це називний відмінок; Інфінітив – це неозначена форма дієслова.*

Предикат називання корелює зі зв'язковою частиною іменникового складеного присудка, вираженою нульовою формою теперішнього часу, зрідка формою *є* власне-зв'язки *бути* та

найчастіше дієслівними невласне-зв'язками *називатися, зватися, іменуватися, величатися* і под. Об'єкт називання співвіднесений з іменною частиною присудка у формах називного та орудного відмінків, пор.: *Вона – Оксана; Директор – Ігор Васильович; Річка* ***є*** *Прип'яттю; – Анхіала премудрого я* ***величаюсь*** *Сином* (З журналу); *[Ад'ютант:] До вас приїхав ваш брат,* ***назвався*** *Мироном Івановичем Горловим* (О. Корнійчук). Аналогічно предикати подібності із носієм ознаки та об'єктом порівняння у формально-синтаксичній структурі елементарного речення співвіднесені відповідно з дієслівною зв'язкою (найчастіше її нульовою формою), підметом та іменниковою частиною складеного присудка, перед якою можуть вживатися порівняльні вказівні частки *як, наче, ніби, то, це,* пор.: *Наш народ – це ж океан* (П. Тичина); *Кожен новий фільм – як заповіт* (О. Гончар); *Місяць на сивій скелі – наче бетону відро* (Д. Павличко); *Сама доба – глухий Бетховен* (Є. Маланюк); *Натхнення – то гроза* (Д. Павличко).

Висновки дослідження. Отже, надкатегорія тотожності в системі синтаксичних категорій становить своєрідну з погляду семантико-синтаксичних і формально-граматичних ознак групу. Вона перебуває в процесі граматичного становлення, що відображено в тенденції до її відокремлення від інших категорій, вироблення спеціалізованих форм вираження. Семантично елементарні конструкції із семантикою тотожності здебільшого трикомпонентні (суб'єкт – предикат – об'єкт), тобто предикат тотожності відкриває валентні позиції для двох ідентифікативів: лівобічну – для суб'єкта ототожнення і правобічну – для об'єкта ототожнення. На формально-синтаксичному рівні простого речення іменниковий різновид складеного присудка розчленований між предикатним і непредикатним компонентами: зв'язковий компонент присудка корелює з предикатною синтаксемою, а іменниковий – найчастіше з об'єктною. **Перспективним** у цьому плані є дослідження комунікативної структури речень тотожності.

Список використаної літератури

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл : логико-семантические проблемы : [монография] / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.
2. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення : [монографія] / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.
3. Горголюк Н. Г. Речення тотожності в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Г. Горголюк. – К., 2005. – 20 с.
4. Городенська К. Г. Кореляція синтаксичних категорій предикатності і предикативності в українській мові / К. Г. Городенська // Проблеми сучасної функційно-категорійної граматики : [зб. наук. праць]. – Донецьк : Вид-во «Ноулідж», 2010. – 391 с.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВАО», 2011. – 991 с.
6. Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова ; общ. ред. Г. А. Золотовой. – М. : Ин-т рус. яз. РАН им. В. В. Виноградова, 2004. – 544 с.
7. Косенко К. О. Предикатна основа та семантико-граматична диференціація дієслівних зв'язок в українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Косенко Катерина Олександрівна. – К., 2009. – 192 с.
8. Мухин А. М. Синтаксемный анализ и проблема уровней языка : [монография] / А. М. Мухин. – Л. : Наука, 1980. – 308 с.
9. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения : Семиологическая грамматика / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1981. – 360 с.

Одержано редакцією 19.10.13
Прийнято до публікації 14.12.13

А. Г. Межов

Средства выражения категории тождества в современном украинском языке

Статья продолжает цикл публикаций автора по проблемам функционально-категорийной грамматики украинского языка. В статье осуществлено комплексное исследование категории тождества в семантико-синтаксическом и формально-синтаксическом аспектах. Определена роль лингвистической категории тождества в формировании отношений тождества, установлены

разновидности категории тождества в украинском языке, охарактеризованы средства выражения категории тождества, исследована специфика семантико-синтаксической и формально-синтаксической организации предложений тождества, описана семантика различных структурных моделей предложений тождества. Проанализированы подкатегории абсолютного тождества, номинативного тождества, сходства, различия. Выделены семантические и валентные классы предикатов тождества, охарактеризованы соответствующие им субстанциальные компоненты с точки зрения их облигаторности / факультативности в семантико-синтаксической структуре элементарного простого предложения. Описаны центральные и периферийные морфологические средства выражения категории тождества в связи с семантическими разновидностями, определены их типичные и нетипичные формально-синтаксические варианты. Прослежены возможные проявления субъектной, объектной транспозиции падежей и предложно-падежных форм. Выяснено характер симметрии / асимметрии семантико-синтаксической, формально-синтаксической структуры предложений тождества. Обосновано сущность категорийных значений тождества, проведено их иерархию, установлены способы и формы выражения. Сделана попытка показать сложное взаимодействие и взаимопроникновение категорийных функций идентификации на фоне семантико-синтаксической структуры предложения.

Ключевые слова: *категория тождества, предложения тождества, отношение тождества, синтаксическая категория, формально-синтаксическая структура предложения, семантико-синтаксическая структура предложения, валентность, падеж, предикат, глагол, субъект, объект.*

A. G. Mezhov

Facilities of expression of category of identity in modern Ukrainian language

The article continues a cycle of the authors articles devoted to the problems of the category specific functional grammar of the Ukrainian language. In article complex analysis of category of identity in semantic-syntactic, formal-syntactic of aspects is carried out. The role of linguistic category of identity concerning the formation relation of identity is defined, variety of category of identity in Ukrainian language are determined, means of expression of category identity are characterized, features of semantic-syntactic, formal-syntactic structure of sentences of identity investigated, structural-semantic models of sentences of identity described. Subcategory of absolute identity, nominative identity, similarity, difference are analyzed. The semantic and valence classes of predicates of identity are selected; the proper to them substation components from point of their obligation / optional in the semantic-syntactic structure of an elementary simple sentence are characterized. Central and peripheral morphological facilities of expression of category of identity in connection with semantic varieties are determined, their typical and untypical formal-syntactic variants are described. Possible manifestations of subjecte, objecte transposition of cases and prepositional-case forms are traced. Character of symmetry / asymmetry of semantic-syntactic and formal-syntactic structures of a sentence of identity is elucidated. The content of the categorical meanings of identity was justified; their hierarchy, ways and forms of expression were carried out. The attempt to thaw the complex and complicated interaction and penetration of the categorical functions of identity was done on the basis of the semantic syntactic structure of a sentence.

Key words: *category of identity, sentences of identity, relation of identity, syntactic category, formal-syntactic structure of sentences, semantic-syntactic structure of sentences, valency, case, predicate, verb, subject, object.*

УДК 811.161.2: 81’367.335

Р. О. Христіанінова

ТИПИ СЕМАНТИКИ ГОЛОВНОЇ ЧАСТИНИ В СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ ІЗ ПРИСЛІВНИМИ ВАЛЕНТНО ЗУМОВЛЕНИМИ ПІДРЯДНИМИ ОБ’ЄКТНОГО ЗНАЧЕННЯ

Статтю присвячено актуальній проблемі теорії складнопідрядних речень. У ній досліджено конструкції з прислівними валентно зумовленими підрядними частинами з погляду семантики їхньої головної частини та семантичної співвіднесеності обох предикативних частин. Обґрунтовано можливість трьох типів головних частин в означених складнопідрядних реченнях – із модусною й диктумною семантикою та семантично спустошених. Проаналізовано фактори, що визначають ці

типи семантики та їхні різновиди. Установлено: значеннєво найрозгалуженішими є конструкції з модусно-диктумною співвіднесеністю предикативних частин, які поєднані асемантичними сполучниками. Такі складнопідрядні речення пов'язані з модальними ситуаціями вірогідності, переповідності, питальності, волітивності та оцінки. Релевантною для розрізнення названих модальних ситуацій постає семантика предиката головної частини. Конструкції з диктумно-диктумною співвіднесеністю побудовані з використанням сполучних слів. Їхні значеннєві різновиди визначає лексична семантика опорних слів, на основі якої постають складнопідрядні речення з семантикою мовленнєвої, інтелектуальної, психічної діяльності та фізичного сприйняття. Підрядна ж частина функціює в них як деліберативе. Семантично спустошені головні частини трапляються рідко, їхнє призначення – бути засобом комунікативного увиразнення повідомлюваного.

Ключові слова: *складнопідрядне речення, валентно зумовлена підрядна частина, диктум, модус, модусно-диктумна співвіднесеність, диктумно-диктумна співвіднесеність.*

Постановка проблеми. Суттєвим надбанням граматичної науки останніх десятиліть постає зміна вектора дослідження основної синтаксичної одиниці – речення, вивчення якого здійснюють тепер насамперед із позиції функціювання його в ситуаціях природної комунікації, у зв'язку з чим розроблено новий підхід до аналізу речення – функційний. Лейтмотив функційного аналізу будь-якого речення (і простого, і складного) – розуміння його як цілісної багатовимірної одиниці [5; 6; 17 та ін.].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дотепер в описі складнопідрядних речень із прислівними валентно зумовленими підрядними частинами враховували семантику опорного слова, особливості валентного зв'язку підрядної частини з опорним словом, граматичну природу сполучників чи сполучних слів [5, с. 331]. Семантику головної частини та співвіднесеність семантики головної й підрядної предикативних частин донині досліджували мало. Зокрема, аналізові з'ясувальних складнопідрядних речень із позиції вираження в них модальних значень присвячена монографія О. Л. Доценко [8].

Мета статті – дослідити семантику головної частини та особливості співвіднесеності головної і підрядної частин у складнопідрядних реченнях із прислівними валентно зумовленими підрядними частинами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Опорними словами в складнопідрядних реченнях із прислівними підрядними частинами валентного характеру, що мають об'єктну семантику, є предикати, коло яких обмежене за значенням. Вони виражені переважно дієсловами та предикативами на позначення мовленнєвої, інтелектуальної, сприйняттєвої діяльності, волевиявлення, внутрішнього стану, позитивного чи негативного ставлення до когось або чогось тощо, що відкривають позицію правобічного об'єктного поширювача. За О. І. Бондарем, предикати бувають модусними й немодусними [4, с. 60]. Модусні предикати формують складнопідрядні речення модусно-диктумної співвіднесеності, тобто такі, що в них і модус, і диктум виражені предикативно: модус у головній частині, а диктум – у підрядній [16, с. 53]. Головна частина в таких реченнях експлікує суб'єктивну настанову мовця щодо пропозиції, вираженої підрядною частиною. Немодусні предикати структурують речення з диктумно-диктумною співвіднесеністю, у яких головна і підрядна частини виражають диктумні значення. Релевантними для розмежування речень із модусно-диктумною та диктумно-диктумною співвіднесеністю постають сполучні засоби. Предикативні частини в перших поєднують семантично нейтралізовані сполучники, а в других – сполучні слова [6, с. 265]. За нашими спостереженнями, означені дієслова зазнають модальної модифікації, коли підрядну частину приєднано асемантичними сполучниками *що, ніби, нібито, мов, мовби, мовбито, наче, начеб, начебто, чи,* напр.: *Я не скажу нікому,* ***що*** *ми давно не вороги, а друзі* (Л. Костенко); *Він знав тепер,* ***що*** *червона барва означає кохання й милосердя, небесна – вірність, біла – невинність, радість, зелена – надію, вічність, чорна – жалобу, смуток, а жовта – ненависть, зраду, золота ж – святість, досконалість, мудрість, повагу* (П. Загребельний); *Але в той же час вона не знала,* ***чи*** *добре це – фотографуватися з хлопцем* (А. Дімаров); *Колядка* ***відчував, що*** *той пил починає діяти йому на мозок і на серце* (П. Загребельний); *Брянський* ***бачив, що*** *сьогодні бійці стали певнішими в*

собі, що декотрі навіть з нетерпінням чекають бою (О. Гончар). У разі приєднання підрядної частини за допомогою сполучних займенникових слів опорний предикат модально не модифікується, а передає, як і в простому реченні, процес перебігу мовлення, мислення, сприймання тощо [6, с. 265]. Відповідно в таких складнопідрядних реченнях реалізовано диктумно-диктумну співвіднесеність, напр.: ***Скільки*** *дядьку Оверку весен, Запитайте в гаю зозуль* (В. Симоненко); *Сьогодні сонце висварило в осені ще один погожий день, і він не знав,* ***куди*** *йому занести бабине літо* (М. Стельмах); *Говорити ще можна багато, Але ти зрозумів,* ***чому*** *Замінив мені дядько тата, Став я сином навік йому* (В. Симоненко). Проте наголосимо, що диктумно-диктумна співвіднесеність можлива і в реченнях зі сполучниками. Зокрема, дієслова сприймання здебільшого мають своє основне значення «сприймання органами слуху, зору, дотику, нюху» і функціюють як предикати дії і в реченнях зі сполучними словами, і в реченнях зі сполучниками. Відповідно в таких конструкціях реалізована диктумно-диктумна співвіднесеність, напр.: *Корній між людьми був і* ***бачив, які*** *в чужих краях роблять хати* (У. Самчук); *Одного ранку люди* ***бачать, що*** *баня церковна горить золотом* (У. Самчук); *Через якусь мить Марко з подивом* ***почув, що*** *десь угорі ображено загуділи бджоли* (М. Стельмах).

Конструкції, у яких реалізована модусно-диктумна співвіднесеність, пов'язані з модальними ситуаціями вірогідності, переповідності, питальності, волітивності та оцінки. Релевантною для відображення модальної ситуації постає насамперед семантика предиката головної частини, проте в деяких випадках важливими є й модальні значення сполучників, які можуть актуалізувати різні модальні значення предиката. Наприклад, предикати модусу, виражені дієсловами зі значенням мовлення (*говорити, казати, мовити, повідомляти, повідати, оголошувати, кричати* та ін.), зазвичай пов'язують з епістемічною [8, с. 191] або переповідною [4, с. 61] модальністю, напр.: ...***подейкують, що*** *катастроф і стихійних лих стає все більше,* ***що*** *вони викликані мало не містичними причинами* (Запорізька правда, 7 квітня 2009 року); ***Не можна сказати, щоб*** *аж надто подобалось дівчині тут цілоденно ковтати підняту бульдозерами куряву та обпалювати на сухих вітрах своє біле личко*...(О. Гончар), але в певних ситуаціях ці предикати можуть набувати спонукальної модальності, виразником якої постає сполучник *щоб,* напр.: *Мати* ***сказала, щоб*** *ти принесла води*; *Бригадир* ***крикнув, щоб*** *вантаж піднімали швидше.*

Конструкції з експлікованою **модальністю вірогідності (епістемічною модальністю)** передають ступінь упевненості суб'єкта щодо достовірності змісту пропозиції, вираженої підрядною частиною. Структуру ситуації вірогідності визначають дві осі координат: шкала ймовірності, яка відображає кількісну оцінку наявних у мовця знань про предмет, і шкала впевненості, що передає суб'єктивне відчуття істинності чи хибності висловлюваної пропозиції [14, с. 157]. «Ознака ймовірності, поруч із аспектуальністю, часовою локалізованістю та потенційністю, виявляється однією з найзагальніших семантичних ознак. А проте, коли зміст висловлюваного уявляється таким, що відповідає дійсності (ймовірність дорівнює 100%), то ймовірність у явному вигляді не виражається: *Він приїхав учора*. Тільки ситуації з ймовірністю, меншою від 100%, мають експліцитне вираження» [4, с. 60]. Складнопідрядні речення з експлікованою модальністю вірогідності структурують дієслова мислення, інтелектуальної діяльності, сприймання. Ці дієслова, потрапляючи в позицію предиката пропозиційного відношення [1, с. 56–70], зазнають модальної модифікації, унаслідок чого позначають не процес перебігу думки, сприймання, а модальну настанову щодо пропозиції, вираженої в підрядній частині.

Аналізуючи мікрополе ймовірності, виокремлюють три основні її різновиди: високу ймовірність, середню ймовірність та невисоку ймовірність [4, с. 60; 8, с. 161–162].

Для конструкцій, які експлікують значення **високої ймовірності**, характерний високий ступінь упевненості суб'єкта в тому, що пропозиція, виражена в підрядній частині, відповідає реальному станові речей. Така впевненість виникає на основі безпосереднього чуттєвого сприймання, умовиводів або свідчень, отриманих з авторитетних джерел [3, с. 44]. Характерною рисою означених конструкцій є високий ступінь їхньої прагматичної

значущості, їх уживають найчастіше в ситуаціях, коли мовець захищає власну або чужу думку, констатує факти тощо [9, с. 72]. Значення високої ймовірності передають модусні предикати, виражені лексемами з домінувальними семами ‘впевненість’ (*упевнитися, упевнений, певний, переконатися, переконаний, пересвідчуватися, засвідчувати* тощо), ‘знання’ (*знати, розуміти, усвідомлювати, вважати, збагнути* тощо), ‘отримання інформації’ (*дізнатися, довідуватися, з’ясувати* та ін.), ‘пам’ять’ (*пам’ятати, не забувати, згадати, пригадати* тощо), напр.: *Я* ***певен, що*** *вам сподобається наша сім’я* (О. Гончар); *Марія* ***переконана, що*** *батько захоплений Демком* (У. Самчук); *А* ***що*** *в неї* [природи] *все доцільно і вчасно,* ***доводиться пересвідчуватись*** *трохи не щодня* (Освіта України, 5 вересня 2006 року); *Я* ***знаю, що*** *Ви є* (Л. Костенко); *Я* ***розумів, що*** *в’язнути до людини з запитаннями більш ніж нетактовно* (Ю. Збанацький); *Пророки жили в пустелях, вони* ***вважали, що*** *наділені від бога даром усе бачити й непомильно розуміти* (Р. Іваничук); *Чомусь* ***пам’ятаю, що*** *річка звалась Лилич* (Л. Костенко); ***Згадала*** *Марія,* ***що*** *має десь хресних батьків* (У. Самчук). Експлікаторами значення високої ймовірності можуть бути також дієслова мовлення *твердити, стверджувати, констатувати, підкреслювати, наголошувати, відзначати, зазначати, запевнювати, заявляти* тощо, напр.: *Деякі фахівці* ***твердять, що*** *внаслідок поліпшення умов життя відбувся неолітичний «демографічний вибух» і населення земної кулі зросло з 5 до 80 млн осіб* (О. Бойко); *А спокійний його розум* ***констатував, що*** *все ж таки він гине, йде тонюсінькою гривкою, як лезом меча, межи життям і небуттям* (І. Багряний); *Доповідач* ***підкреслив, що*** *зараз як ніколи потрібна взаємодія держави, територіальних громад і кожного громадянина для вирішення найважливіших питань життя* (Запорізька правда, 7 квітня 2009 року); *Посол РП в Україні Яцек Ключковський* ***запевнив, що*** *його країна готова до переговорів уже в цьому місяці* (Україна молода, 18 січня 2008 року). У деяких ситуаціях значення високої ймовірності виражають лексеми зі значенням «забути», напр.: *Як я* ***забула, що*** *ти не плаваєш* (О. Довженко); *Я* ***забула, що*** *обіцяла принести Вам книгу.* У таких реченнях «предикат модусу *забувати* вступає у своєрідні синонімічні відношення з предикатом *згадувати*» [8, с. 175]. Основним засобом зв’язку в складнопідрядних реченнях із валентно зумовленими власне-припредикатними підрядними частинами об’єктної семантики, у яких експліковане модальне значення високої ймовірності, є сполучник *що*; це спричинено відсутністю компонента ‘гіпотетичність’ у семантиці модусних предикатів, які формують такі конструкції. На думку О. Л. Доценко, сполучник *щоб* у зазначених реченнях уживаний лише за умови вираження предиката модусу сполуками на зразок *не може бути* [8, с. 166]: ***Бути не може, щоб*** *ваше лихо сталося без чиєїсь злої руки* (О. Довженко); *...****не може бути, щоб*** *ніхто не зацікавився шаленим чоловіком, який безпричинно... крутиться довколо церкви, бігає до знемоги* (П. Загребельний).

Структури зі значенням **середньої ймовірності** мають нижчий, ніж у розглянутих вище конструкціях, ступінь переконаності суб’єкта в істинності повідомлюваного в підрядній частині. Модусні предикати в головних частинах таких складнопідрядних речень виражені лексемами з домінувальними семами ‘передбачення’, ‘віра’: *думати, мислити, гадати, передбачати, здогадуватися, передчувати, відчувати, сподіватися, надіятися, чекати, ждати, видно, чутно, помітно* та ін., підрядна частина приєднується сполучником *що,* напр.: ***Думав*** *я,* ***що*** *в кожнім серці є сьогодні, вчора, завтра* (Б. Олійник); *Дем’янко працював у підпіллі, а батьки* ***гадали, що*** *він працює на Сході* (Ю. Яновський); *Кожна дівчина, виглядаючи своє кохання,* ***сподівається, що*** *воно в неї буде найкращим, найсвітлішим* (М. Стельмах); *Довго дивився Щорс услід поїзду, наче* ***передчуваючи, що*** *вже не бачитись йому з Боженком ніколи* (О. Довженко). Крім названих, у функції предикатів модусу в означених складнопідрядних реченнях, за твердженням О. І. Бондаря, можливі дієслова з семантикою сприймання: *бачити, зауважити, помітити, почути, чути* та ін. [4, с. 61]. Річ у тім, що в цих дієсловах може нівелюватися сема ‘сприймання органами слуху, зору, дотику, нюху’, натомість актуалізується сема ‘відчуття’. Це буває тоді, коли пропозиції пов’язані з модальними ситуаціями вірогідності, напр.: *Я зразу* ***побачив, що*** *ти мерзотник*

(О. Довженко); *Андрій* ***помітив, що*** *люди ставляться до нього з певним співчуттям* (І. Багряний); ***Чує*** *її серце,* ***що*** *це не Максим і* ***що*** *матірного образу той з хати не вижене* (У. Самчук). Референційні ситуації в наведених вище реченнях ідентичні до ситуацій, пор.: *Брянський* ***відчував, що*** *сьогодні бійці стали певнішими в собі, що декотрі навіть з нетерпінням чекають бою; Я зразу* ***відчув, що*** *ти мерзотник*; *Андрій* ***відчув, що*** *люди ставляться до нього з певним співчуттям*; ***Відчуває*** *її серце,* ***що*** *це не Максим і* ***що*** *матірного образу той з хати не вижене.*

Значення **невисокої ймовірності** передають складнопідрядні речення з опорними модусними предикатами, вираженими лексемами з домінувальною семою ‘невпевненість’, зазвичай це дієслова інтелектуальної діяльності, сподівання, віри із заперечною часткою *не* та окремі дієслова без заперечної частки (*не знати, не думати, не гадати, не здогадуватися, не надіятися, не сподіватися, не чекати, не ждати, не вірити, припускати, сумніватися* та ін.). У ролі модусних предикатів у таких реченнях можуть бути також фразеологічні сполуки *віри не йняти, у думці не мати, гадки не мати, у гадці не мати, не спадати на думку, у голову не спадати* та ін. Предикативні частини поєднані сполучниками *що, чи,* напр.: ***Не знаю, чи*** *побачу Вас,* ***чи*** *ні* (Л. Костенко); *Жоден із них зроду* ***не гадав і не думав, що*** *йому доведеться називатись міністром* (О. Довженко); *...ніхто* ***не здогадається, що*** *там хтось є* (Л. Забашта); *Мабуть, мама* ***не сподівалася, що*** *їх, тринадцятилітніх, повезуть у неволю* (Л. Забашта); *Він* ***не вірив, що*** *війна скоро скінчиться…* (Л. Забашта); *...****можна припустити, що*** *великих грошей на рекламну кампанію партія не витратила* (Україна молода, 10 жовтня 2007 року); *Тоді вона і* ***в думці не мала, що*** *віддасться за Лавріна* (М. Стельмах); *Ганна Адамівна, щиро лякаючись,* ***віри не йме, що*** *господарі можуть вдатись до такої підступності щодо гостей* (О. Гончар). Інколи підрядну частину в таких конструкціях приєднує до головної сполучник *щоб*, який є типовим для конструкцій із волітивним значенням, напр.: ***Не вірю, щоб*** *складала це вона* (Л. Костенко); *А я ніколи* ***не бачила, щоб*** *хто заходив до двору,* ***щоб*** *хто спинив серед вулиці або до хати провів* (Л. Костенко); *Майже ніколи* ***не чули, щоб*** *він кричав і метушився* (О. Гончар). Здебільшого такі речення репрезентують судження, що не підлягають верифікації (не можуть бути перевірені) [2, с. 123].

Значення **переповідної та питальної модальності** суголосні зі значенням модальності вірогідності, тому деякі дослідники їх окремо не розглядають, хоч цілком справедливо відзначають, що у висловленнях, які їх репрезентують, на синтаксичному рівні виражений лише комунікативний модус, а суб’єктивно-модальний – еліміновано [8, с. 178–179]. Зважаючи на цю особливість, видається умотивованішою позиція тих учених, які виокремлюють переповідну та питальну модальності [4, с. 61; 7, с. 45 та ін.]. Складнопідрядні речення з експлікованою переповідною модальністю структурують дієслова *розповідати, переповідати, розказувати, переказувати, оповідати, доповідати, повідомити, говорити, казати, писати, описувати* тощо, підрядні частини приєднані сполучниками *що, ніби, нібито, мовби, мовбито,* напр.: ***Розповідав, нібито*** *зморений, приліг у плавнях, задрімав, і собор сам уві сні йому наснився* (О. Гончар); *Переказують, що мій прадід був людиною заможною…* (М. Луків); *Кравчина* ***повідомив, що*** *снарядів уже зовсім обмаль* (О. Довженко); ***Казали, що*** *Захаркового запаху боялась навіть риба і тому погано клювала* (О. Довженко)**.** Значення питальної модальності репрезентоване в конструкціях з опорними дієсловами з домінантною семою ‘запитувати’ та сполучником *чи,* напр.: *Султан коротко* ***спитав, чи*** *то справді вона допустилася насильства над беззахисною Хуррем* (П. Загребельний); *Султан мовчки вислухав головного євнуха,* ***перепитав, чи*** *справді Хуррем завдано великої шкоди й ущербку* (П. Загребельний); *Я ходив поміж ними,* ***розпитував, чи*** *немає кого з Ковалівки* (Ю. Збанацький).

Конструкції з експлікованою **волітивною модальністю** пов’язані з ситуаціями оптативності та спонукальності. Предикати бажальності та спонукальності виражають модальне значення лексично, тому в межах складнопідрядних речень не зазнають семантичної модифікації. Оскільки волітивність завжди пов’язана з гіпотетичністю, підрядні

частини до таких опорних предикатів приєднані за допомогою сполучників *щоб, аби, хай,* напр.: *Будемо* ***благати*** *Бога,* ***щоб*** *він оборонив нас од усякої напасті та від поганого ока* (В. Земляк); ***Попросив*** *цей горлоріз,* ***аби*** *його трохи підвезли* (М. Стельмах); ***Хочу просити*** *його,* ***хай*** *втлумачить своїм колегам, що Завадки не вміють жартувати там, де йдеться про честь роду* (Ірина Вільде). Відповідно до референційних ситуацій поділяємо означені конструкції на два різновиди: із експлікованим оптативним значенням та з експлікованим спонукальним значенням.

Складнопідрядні речення з експлікованим **оптативним значенням** структурують предикати *хотіти, бажати, воліти, прагнути* тощо. Вони виражають бажання або небажання суб'єкта щодо виконання дії, поданої в підрядній частині. Причому бажані стани речей, виражені в змісті підрядної частини, можуть бути, за класифікацією характеру оптативних ситуацій О. В. Коковою [10], контрольованими, тобто такими, на реалізацію яких суб'єкт може якось вплинути, і неконтрольованими, тобто такими, що їх здійснення зовсім не залежить від суб'єкта. Пор.: *Мій султане, я* ***хочу, щоб*** *ми з вами зійшли на цю вершину* (П. Загребельний); *Давидові за все подружнє життя ні разу* ***не забажалось, щоб*** *її голова припала до його грудей* (М. Стельмах); *Опинившись у ліфті, вона замість кнопки «даун» (вниз) намагається натиснути «ап» (угору), бо, бачте,* ***воліє, щоб*** *її понесло звідси в самісінькі небеса…* (О. Гончар) – контрольовані бажані ситуації; *Сидячи на стріхах з неосвяченими пасками серед потопленої худоби, віруючі, очевидно,* ***хотіли, щоб*** *Бог був трохи більш уважним до створеного ним світу* (О. Довженко); ***Бажаю, щоб*** *вам поталанило у розшуках* (Ю. Дольд-Михайлик) – неконтрольовані бажані ситуації. І. Б. Шатуновський пояснює це тим, що бажання певною мірою сліпе [15, с. 179]. Зрідка оптативне значення фіксуємо в складнопідрядних реченнях із предикатами мовлення, напр.: *Донечко моя, дівчинко, до останнього подиху свого* ***молитимусь*** *я зорями вечірніми й ранішніми,* ***щоб*** *обминуло тебе горе і лихая поруга* (О. Довженко). Автори праці «Теорія функційної граматики. Темпоральність. Модальність» [14] визначають два різновиди оптативних значень: референтні (див. наведені вище приклади) та дейктичні, які репрезентовані в реченнях на зразок ***Дай Боже, щоб*** *дитина росла здоровою.*

Дієслова *наказувати, веліти, вимагати, домагатися, зобов'язувати, заповідати, указувати, доручати, дозволяти, забороняти, розпорядитися, просити, благати, порадити* тощо та предикативи *треба, можна* та ін. формують конструкції з експлікованим **спонукальним значенням.** У морфології волевиявлення мовця виражають дві дієслівні форми – форма наказового способу та форма спонукального способу, які відрізняються ознакою обов'язковості / необов'язковості виконання бажаної для мовця дії, пор.: *Сину, принеси води* і *Сину, приніс би ти води.* На синтаксичному рівні таке розрізнення здійснюють на основі лексичного значення модусного предиката. Дієслова з домінувальною семою 'наказ' та предикативи зі значенням необхідності передбачають обов'язкове виконання бажаної для модального суб'єкта дії, напр.: ***Слід звеліти*** *нашому духові,* ***щоб*** *він не замикався у собі самому, не зневажав і не лишав самотньою нашу плоть, а зливався з нею в тісних обіймах* (П. Загребельний); *Це наш хлопець, я* ***наказав, щоб*** *не стояв на видноті* (С. Маликов); *Поляки* ***вимагали, щоби*** *в наших школах викладали деякі предмети польською мовою* (Л. Палій); *Олесь Гончар* ***домагався, щоб*** *у Києві на Подолі було споруджено пам'ятну стелу на честь Шевченка* (М. Степаненко); ***Не треба, щоб*** *твою тугу, твій біль бачили люди* (І. Маценко). Модусні предикати з домінувальною семою 'прохання', 'порада', 'можливість' експлікують спонукання до такої бажаної дії, яка може відбутися лише з доброї волі особи, яку закликають до виконання дії: *Зося …****попросила*** *Рубана,* ***щоб*** *той заколихав Боніфація…* (В. Земляк); *Олексій* ***порадив, щоб*** *я довше затримався у тій бригаді* (Є. Куртяк); ***Хочу порадити, щоб*** *люди не боялися звертатися до Олександра Мокроснопа зі своїми хворобами* (Запорізька правда, 7 квітня 2009 року); ***Можна, щоб*** *Оля пішла зі мною?* Спонукального значення іноді набувають дієслова мовлення та окремі дієслова фізичної дії, про що сигналізує вживання в підрядній частині сполучника *щоб,* напр.: *…вона, нарешті,* ***накричала*** *на невістку,* ***щоб*** *та перестала плакати, а робила свою справу…* (Г. Тютюнник);

Парфена ***застерегла, щоб*** *парубійко не спалив стайню* (В. Земляк); *Треба* ***попередити*** *Левка,* ***щоб*** *не приходив додому,* ***щоб*** *десь переховувався* (О. Савчук); *Роуз вмостилася в кутку велетенського шкіряного дивана, мляво* ***махнула*** *Лукасу,* ***щоб*** *він сів поряд…* (П. Загребельний); *Тоді Санька підбігла до Кузя, тягла його за рукав і аж клекотіла від злоби,* ***показуючи*** *йому на мигах,* ***щоб*** *висипав махорку назад* (Г. Тютюнник). Окремої уваги заслуговують конструкції на взірець: ***Визнайте, що*** *це – грандіозний задум* (П. Загребельний); *Ти, Ромцю,* ***пам'ятай, що*** *ти господар* (Є. Куртяк). Дехто з дослідників розглядає їх як з'ясувальні речення волевиявлення [12, с. 63]. Таке потрактування не зовсім коректне, оскільки семантику волевиявлення має тільки головна частина, а в цілому такі конструкції експлікують модальне значення вірогідності.

Конструкції з експлікованою **оцінною (аксіологічною) модальністю** відображають визнання / невизнання цінності факту, ситуації з погляду відповідності / невідповідності вимогам, інтересам і смакам суб'єкта [13, с. 15]. Залежно від способу відображення оцінюваного, розрізняють раціональну й емоційну оцінку [8, с. 193–203; 13, с. 15]. Раціональна оцінка виявляється в позитивному, негативному чи нейтральному ставленні мовця до змісту пропозиції. Емоційна оцінка становить вербалізацію осмислених емоцій задоволення, схвалення, несхвалення, засудження, здивування, побоювання тощо [11, с. 32–33]. Відповідно з-поміж складнопідрядних речень із валентно зумовленими власне-припредикатними підрядними частинами об'єктної семантики, у яких експлікована оцінна модальність, виокремлюємо конструкції раціональної оцінки та конструкції емоційної оцінки. Відзначимо, що такі складнопідрядні речення не є частотними. Зазвичай конструкції з експлікованою оцінною модальністю репрезентують складні речення зі взаємозалежними частинами, напр.: *То добре, що я його* [сон] *нагнав!* (М. Стельмах); *Цікаво, якою мовою говорять злидні, котрих необачно пустили в хату?* (Україна молода, 10 жовтня 2007 року); складнопідрядні речення з причиновими семантико-синтаксичними відношеннями, напр.: *Ми перед вами разом винуваті, Що на планеті бійки і гризня* (В. Симоненко); складнопідрядні речення з синкретичними об'єктно-причиновими відношеннями, напр.: *Певне, і йому трохи не по собі, що вони так далеко зайшли в море…* (О. Гончар); *І диву дивному даюся, Що з того користі катма…* (В. Симоненко).

Складнопідрядні речення з експлікованою модальністю **раціональної оцінки** формують окремі модусні предикати *спасибі, дяка Богові, слава Богу, дяка долі, от і гаразд* та ін. (позитивна оцінка), *нічого, дарма, байдужий, байдуже* тощо (нейтральна оцінка), напр.: ***Спасибі, що*** *росте трава і* ***що*** *душа жива, і* ***що*** *біліє голова, і кільчиться трава* (В. Стус); ***Дяка богові, що*** *її уста закривав яшмак...* (П. Загребельний); ***От і гаразд, що*** *не примусила себе ждати* (І. Маценко); ***Нічого, що*** *живеш уплав серед заграв, неслав, облав* (І. Жиленко); ***Дарма, що*** *вечір* (І. Жиленко); *Корсунь спав,* ***байдужий, що*** *десь сьогодні, вчора чи торік умер проїздом, сивий і недужий, якийсь старий самотній чоловік* (Л. Костенко).

Складнопідрядні речення з валентно зумовленими власне-припредикатними підрядними частинами об'єктної семантики, у яких експліковану модальність **емоційної оцінки** структурують модусні предикати *жаль, шкода, як це так, зацікавлений, боятися, страхатися, винен, вдячний, подобатися, любити* тощо, напр.: ***Жаль, що*** *наш друг-ідеаліст буде позбавлений можливості пересвідчитись, якою буденною прозою в наш час закінчуються його найчистіші поеми…* (О. Гончар); ***Шкода, що*** *сам ротмістр не може поїхати на батьківщину* (Н. Рибак); *Йому навіть чогось* ***шкода стало, що*** *рана почала швидко гоїтися* (М. Стельмах); *…****як це так, щоб*** *діти не слухалися батьків!* (В. Малик); *– Отже, як батько сім'ї особисто я був би навіть* ***зацікавлений, щоб*** *дати тобі вічну командировку…* (О. Гончар); *Дядьки посилали Дениса за рушницею, щоб вислідив та підстрелив, але він не пішов,* ***боячись, щоб*** *Гнат не відібрав дробовика* (Г. Тютюнник); *Їй робилося затишно на душі, впокійливо, вона ніби оновлювалась і вкотре, ледь* ***страхаючись, щоб*** *не зурочити тим помислом своєї заповітної думки, дякувала долі, що дарувала їй цю*

людину (І. Маценко); *Це одразу діє на Миколку, бо він ніколи не був ревою і* ***не любить, як*** *від нього відвертається Володимир* (М. Стельмах).

Значна частка складнопідрядних речень з оцінною модальністю є монопропозиційними, оскільки головна частина в них не виражає окремої пропозиції та постає лише як експлікатор модальної оцінки.

Складнопідрядні речення з валентно зумовленими власне-припредикатними підрядними частинами об'єктної семантики, у яких реалізована **диктумно-диктумна співвіднесеність,** вирізняють сполучні засоби – займенникові слова, що актуалізують у підрядній частині суб'єкт або об'єкт дії, спосіб її виконання, місце, час, причину тощо. Цей факт впливає на семантичну структуру таких речень: опорні дієслова в їхній головній частині, на противагу реченням модусно-диктумної співвіднесеності, не зазнають модальної модифікації і позначають процес перебігу мовлення, мислення, сприймання тощо [6, с. 265], відповідно головна частина має диктумне значення. Саме лексична семантика опорних слів, коло яких обмежене, і визначає семантичні різновиди таких складнопідрядних речень. Підрядна ж частина функціює в них як деліберативе.

Опорні предикати зі значенням мовлення, повідомлення, передавання інформації проектують конструкції з підрядними частинами, що розкривають зміст **мовленнєвої діяльності,** напр.: *Андрійко охоче* ***розповідає, як*** *він робить сопілки* (О. Савчук); ***Скажи*** *мені,* ***хто*** *ти, чудний подорожній?* (Л. Костенко); *І чи міг би хтось у цій землі* ***сказати*** *мені,* ***де*** *моя матуся, і* ***де*** *мій отець, і* ***де*** *мій дім, і* ***де*** *моє дитинство?* (П. Загребельний); *Я їм* ***довела, яка*** *я стара* (Л. Забашта); ***Спитати б*** *їх,* ***скільки*** *злочинів, грабувань, убивств на їхньому сумлінні?* (П. Загребельний); *Привітно вітається до людей, охоче* ***розповідає, куди*** *оце ми зібралися* (А. Дімаров).

Предикати знання, мислення, розумової діяльності формують речення з семантикою **інтелектуальної діяльності,** напр.: *Він бачив і знав усіх звірів і* ***знав, як*** *себе тримати при зустрічі* (І. Багряний); *Йосип Македонович – на мотоцикла і їде в колгоспну контору, ближче до загального керівництва, щоб* ***знати, куди*** *нас спрямовувати завтра* (В. Дрозд); *Сидів у споночілій хаті й довго* ***думав, чим*** *би віддячити Маринці за ті болючі слова* (К. Мотрич); *Коли Оксана Терентіївна починала іноді замислюватися над своїм життям,* ***згадувати та пригадувати, що, де, коли*** *та* ***як*** *відбувалося з нею, вона в одному пересвідчувалася: їй завжди щастило на добрих людей* (І. Маценко); *Ми зустрілися з ним у вузі, І* ***не відаю*** *сам,* ***чому*** *Раптом стали ми вірні друзі, Полюбились один одному* (В. Симоненко).

Предикати сприймання, відчуття, спостереження структурують речення з семантикою **фізичного сприйняття** органами слуху, зору, нюху, дотику, смаку, напр.: ***Про що*** *говорили дід і баба за узваром, я* ***не чув*** (О. Довженко); *Шуляк бив і вже* ***не бачив, куди*** *б'є* (В. Дрозд); *Я* ***спостерігав, як*** *на одному з контрольних екранів-пультів спалахнули вогники,* ***як*** *танцювала стрілка камери перепаду* (І. Росоховатський); ***Попробуй*** *на собі,* ***яка*** *це вода!* (Л. Забашта).

У конструкціях із семантикою **психічної діяльності** в ролі опорних слів засвідчені лексеми зі значенням внутрішнього стану, почуття, позитивного або негативного ставлення до когось або до чогось, відчуття, сприймання, напр.: *...дуже* ***любив*** *я,* ***коли*** *дід розмовляв з конем і лошам, як з людьми* (О. Довженко); *Дівчина* ***відчула, яка*** *вона дуже стомлена…*(Ю. Яновський); *Упаде розідрана маска, І сполохана* ***вгледиш*** *ти,* ***Скільки*** *в тиші чаїлося ласки,* ***Скільки*** *в грубості – теплоти* (В. Симоненко).

В окремих випадках головна частина в реченнях із прислівними валентно зумовленими підрядними об'єктної семантики не виражає ні модусу, ні диктуму, вона змістово спустошена і слугує лише для комунікативного увиразнення повідомлюваного, напр.: ***Ясна річ, що*** *Україна теж перебуває в зоні ризику* (Сільські вісті, 6 січня 2011 року); ***Та й не секрет, що*** *застосування відповідних жаргонізмів може виявитися першою ознакою того, що молода людина потрапила в погане товариство або почала вживати наркотики* (Дивослово. – 2004. – № 4).

Висновки дослідження та **перспективи подальших наукових розвідок**. Отже, головна частина в реченнях із прислівними валентно зумовленими підрядними об'єктного значення є виразником двох типів семантики – модусної та диктумної, зрідка вона може бути семантично спустошеною. Визначальну роль для постання модусної чи диктумної семантики в головній частині відіграють сполучні засоби між предикативними частинами. Предикати головної частини, що функціюють одночасно як опорні слова, зазнають модальної модифікації, коли підрядну частину приєднано асемантичними сполучниками. За поєднання предикативних частин сполучними словами предикати головної частини зберігають своє основне значення – позначають процес перебігу мовлення, мислення, сприймання – та формують диктумну семантику всієї частини. Проведене дослідження відкриває перспективу вивчення семантичної співвіднесеності предикативних частин в інших типах складнопідрядних речень.

Список використаної літератури

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл : логико-семантические проблемы : [монография] / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.
2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт : [монография] / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 340 с.
3. Большакова Н. И. Языковое оформление модусных категорий на материале писем М. Цветаевой и Б. Пастернака : дисс. … канд. филол. наук : 10.02.01 / Н. И. Большакова. – К., 1993. – 246 с.
4. Бондар О. Предикати модусу в українській мові / Олександр Бондар // Наук. вісник Чернівецького нац. ун-ту : [зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук та ін.]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – Вип. 475–477 : Слов'янська філологія. – С. 59–63.
5. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підруч. [для студ. філол. фак. вуз.] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
6. Гладров В. Функциональный анализ сложноподчиненных предложений / Вольфганг Гладров // Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста : [сб. статей, посвященных юбилею Г. А. Золотовой]. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – С. 254–267.
7. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць : [монографія] / К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.
8. Доценко О. Л. Семантико-прагматичний синтаксис : особливості вираження модальності : [монографія] / О. Л. Доценко. – К. : Міленіум, 2006. – 226 с.
9. Козловський В. В. Про прагматичну спрямованість суб'єктивно-оцінного аспекту модальності / В. В. Козловський // Мовознавство. – 1991. – № 3. – С. 68–73.
10. Кокова А. В. Лексико-грамматическое поле средств оптативной модальности в немецком языке : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / А. В. Кокова. – М., 1985. – 16 с.
11. Ляпон М. В. Смысловая структура сложного предложения и текст : К типологии внутритекстовых отношений / М. В. Ляпон. – М. : Наука, 1986. – 200 с.
12. Олійник Е. В. Семантика та прагматика з'ясувальних складнопідрядних речень : [монографія] / Е. В. Олійник. – Донецьк : Юго-Восток, 2010. – 136 с.
13. Сергеева Л. А. Семантическая категория оценки в современном русском языке / Л. А. Сергеева // Исследования по семантике. Семантика языка и речи. – Уфа : БГУ, 1995. – С. 9–22.
14. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / [А. В. Бондарко, Е. И. Беляева, Л. А. Бирюлин и др.] ; отв. ред. А. В. Бондарко и др. – Л. : Наука, Ленинград. отд., 1990. – 263 с.
15. Шатуновский И. Б. Пропозиционные установки : воля и желание / И. Б. Шатуновский // Логический анализ языка. Проблемы интенсиональных и прагматических контекстов : [сб. науч. трудов / отв. ред. Н. Д. Арутюнова и др.]. – М. : Наука, 1989. – С. 115–184.
16. Шинкарук В. Модусно-диктумна співвіднесеність у реченнєвій структурі / Василь Шинкарук // Наук. вісник Чернівецького нац. ун-ту : [зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б. І. та ін.]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – Вип. 475–477 : Слов'янська філологія. – С. 51–58.

17. Gladrow W. Syntax und Syntaxkonzeptionen / W. Gladrow, R. Kosta // Handbuch der sprachwissenschaftlichen Russistik und ihrer Grenzdisziplinen / Hrsg. Von H. Jachnow. – Wiesbaden, 1999. – S. 386–424.

Одержано редакцією 26.11.13
Прийнято до публікації 24.12.13

Р. А. Христианинова

Типы семантики главной части в сложноподчиненных предложениях с присловными валентно обусловленными придаточными объектного значения

Статья посвящена актуальной проблеме теории сложноподчиненных предложений. В ней исследуются конструкции с присловными валентно обусловленными придаточными частями с точки зрения семантики их главной части и семантической соотнесенности обеих предикативных частей. Обоснована возможность трех типов главных частей в рассматриваемых сложноподчиненных предложениях – с модусной и диктумной семантикой, а также семантически опустошенных. Проанализиваны факторы, определяющие эти типы семантики и их разновидности. Установлено, что семантически наиболее разветвленными являются конструкции с модусно-диктумной соотнесенностью предикативных частей, предикативные части в них соединяются асемантическими союзами. Такие сложноподчиненные предложения связывают с модальными ситуациями достоверности, пересказывания, вопросительности, волеизъявления и оценки. Релевантной для розграничения этих модальных ситуаций является семантика предиката главной части. Конструкции с диктумно-диктумной соотнесенностью построены с использованием союзных слов. Их разновидности по значению определяет семантика опорных слов, на основе которой выделяют сложноподчиненные предложения с семантикой речевой, интеллектуальной, психической деятельности и физического восприятия. Придаточная же часть функционирует в них как делиберативъ. Семантически опустошенные главные части встречаются редко, их предназначение – быть средством коммуникативного акцентирования сообщаемого.

Ключевые слова: *сложноподчиненное предложение, валентно обусловленная придаточная часть, диктум, модус, модусно-диктумная соотнесенность, диктумно-диктумная соотнесенность.*

R. O. Khrystianinova

Types of Semantics of the Principal Clause in Complex Sentences with Valency-related Pre-words Subordinate Clauses of the Objective Meaning

The article is devoted to the actual problem of the theory of the complex sentences. It examines the structures with valency-related pre-words subordinate clauses from the standpoint of semantics of their principal clause and semantic correlation of both predicative parts.

The possibility of three types of the principal clauses in the aforementioned compound sentences – with the modus and dictum semantics and with the devastated semantics. The factors that determine these types of semantics were analyzed and their variety were singled out. It was established that constructions with modus-dictum correlation of predicative parts semantically are the most extensive, predicative part are connected by nonsemantic conjunctions.

Such complex sentences are related to modal situations of probability, narration, interrogativity, desirability and evaluation. The semantics of predicate of the principal clause is relevant to the distinction of modal situations.

The structures with dictum-dictum correlation are built using connective words. The semantics of references words defines their semantic varieties, complex sentences with the semantics of speech, intellectual, mental activity and physical perception are based on this semantics.

The subordinate clause functions as deliberative. Semantically devastated principal clauses are rare, their purpose – to be a means of to be a means of communicative expressiveness of reported information.

Key words: *complex sentence, valency-related subordinate clause, dictum, modus-dictum correlation, dictum-dictum correlation.*

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

УДК 811. 161. 2’38

А. І. Бондаренко

МІКРОПОЛЕ ІСТОРІЇ, ПОБУДОВАНЕ НА ОСНОВІ ОНІМІВ, У ТЕМПОРАЛЬНОМУ СВІТІ ПОЕТИЧНОЇ МОВИ XX ст.

У пропонованій статті з урахуванням попередніх здобутків логіків та лінгвістів у розгляді можливих світів уперше проаналізовано структурно-семантичну та семантико-прагматичну моделі мікрополя історії, що становить частину темпорального світу поетичної мови XX ст. Зокрема, зосереджено увагу на словесних образах часу, в основі яких перебувають оніми різних типів. Доведено, що в складі маркерів історії їх використано як мовні знаки різних онтологічних площин та носії асоціативних і модусних характеристик. Кореферентність словесних образів часу з історичними подіями, а також співвідношення одиниць різнорідних референтних сфер призводить до фіксованого зсуву в поетичній картині світу. Це є чинником формування фікціонального статусу темпорального світу поетичної мови, що спирається на модальність різних типів (алетичної, аксіологічної, епістемічної), мовленнєві механізми якої описано в поданій статті.

Ключові слова: *темпоральний світ, мікрополе історії, часовий маркер, онім, референтність, модальність, структурно-семантична модель, семантико-прагматична модель.*

Постановка проблеми. Існування об’єктів, що є предметом зацікавлення представників багатьох галузей знань, зумовлює розвиток інтегративних процесів у науці. До таких об’єктів належать і можливі світи, відомі ще як конструйовані, фікціональні, аналізовані в семантичній логіці та семасіології. У мовознавстві дослідження вказаних світів нечисленні, тому їх розгляд потребує уваги вчених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темпоральний світ поетичної мови є одним із можливих (які в науці ще мають назви конструйованих (Н. Арутюнова), фікціональних (О. Кагановська)), що перебувають у центрі уваги вчених ще з часів античності. Як категорія модальної логіки можливі світи були предметом зацікавлення Г. Лейбніца, який підкреслював системний зв’язок усіх їхніх компонентів [9, с. 136]. Г. Сковорода вважав, що універсум багатовимірний, оскільки в ньому паралельно існують реальна та книжна дійсність: «Населений світ стосується створінь. Ми в ньому, а він живе в нас. Мойсеїв же, символічний, таємнообразний світ є книга» [14, с. 19]. Дійсність, на думку філософа, постає як два світи – речей та ідей: «Бачу в цьому цілому світі два світи, які становлять один світ: світ видимий і невидимий, живий і мертвий, цілий і зруйнівний» [Там само, с. 16].

У XX ст. розгорнуто як логічний, так і семасіологічний аспекти вивчення можливих світів. Як стверджує фінський логік Я. Хінтікка, можливий світ – це уявний стан справ або хід подій [16, с. 42], тому його одиниці мають модальну природу. Не випадково американський логік С. Кріпке наближає семантику терміна «можливий світ» до поняття модального контексту (мислимий стан дійсності), у якому слова, що мають референційні зв’язки, є семантично непрозорими, варіативними [7, с. 208]. Автором концепції аксіологічної модальності є російський логік О. Івін, який розмежовує різні типи конкретних оцінок [5, с. 24–35]. У працях американського вченого М. Раян здійснено типологічну класифікацію фіктивних світів за типом модальності (деонтична презентує світ обов’язку, епістемічна – знання, аксіологічна – вартостей, алетична – істинності) [18].

У лінгвістиці, зокрема в семасіології, можливі світи перебувають у центрі уваги теорій референтності та модальності. Це відбувається у світлі виявлення референтних сфер, які беруть участь у побудові аналізованих світів (Ю. Лазебник [8]), модальних площин (А. Бабушкін [1]), ієрархічної організації (О. Кагановська [6]), рівневого структурування (Ю. Обелець [10]), генеалогії словесних образів (Л. Бєлехова [2]). Саме так у мовознавстві

розв'язують першочергові проблеми семантики можливих світів, пов'язані з їх типологією та маркуванням.

Невід'ємною рисою можливих світів є їхня модальність, вивчення засобів якої здійснено в нечисленних працях українських мовознавців (О. Семенець [13], В. Бріцин, В. Мозгунов [4]). Для нашого дослідження важливим є те, що оперативне поле модальності художніх світів у вказаних дослідженнях перебуває в межах від словесних одиниць до речення, тексту та дискурсу, що розширює можливості відповідного аналізу. У річищі когнітивно-дискурсивної парадигми лінгвістики важливого значення з погляду семантики можливих світів набуває вивчення прецедентних феноменів, зокрема й онімів, які, на думку О. Селіванової, формують відповідні концептуальні структури [12, с. 111].

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми або напрямів дослідження. Маловивченим (із погляду маркування, референтності та модальності) явищем у вітчизняному мовознавстві залишається важливий словесно-культурний та логіко-семантичний феномен – темпоральний світ української поетичної мови XX ст., зокрема мікрополе історичного часу, що й зумовлює актуальність пропонованого дослідження. Значна роль у його структуруванні належить онімам.

Мета статті – висвітлити роль маркерів історії, сформованих на основі власних назв, у побудові та функціонуванні зазначеного світу. Для цього потрібно, зокрема, виконати такі основні **завдання**: а) окреслити зміст терміна «темпоральний світ поетичної мови»; б) вивчити загальні закономірності побудови маркерів історії, утворених на основі власних назв; в) з'ясувати мовленнєві механізми їхньої модальності.

Наукову новизну статті пов'язано з такими чинниками: а) у ній уперше представлено результати реконструювання фрагмента мікрополя історії, побудованого на основі власних назв; б) здійснено опис його структурно-семантичної та семантико-прагматичної моделей; в) розвинуто концепцію темпорального моделювання, розроблювану в працях як вітчизняних, так і зарубіжних авторів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Темпоральний світ поетичної мови – це сукупність лінгвостилістичних засобів із семантикою часу, реконструйованих за матеріалами функціонально-семантичного поля темпоральності, одиниці якого наділені словесно-естетичними, референтними та модальними характеристиками [17]. Аналізований термін семантично домірний такому утворенню, як темпоральний фрагмент картини світу, проте не тотожний йому. Темпоральний світ утворюють поетичні, тобто спрямовані на естетично валентну мовотворчість, вербальні форми [3, с. 29]. Зазначене утворення заслуговує на існування з огляду на те, що його форма, порівняно зі словесною оболонкою сполучення «темпоральний фрагмент картини світу», є не лише лаконічнішою, а й підтримує уявлення про неміметичний (ненаслідувальний, неузуальний) характер художньої мови.

Використання власних назв символічного змісту як основи для маркерів історичного часу пояснюємо кількома чинниками, передусім тим, що вони є прецедентними. З огляду на це їхній зміст відомий лінгвокультурній спільноті та презентує відповідний спосіб категоризації й оцінки компонентів картини світу. На думку філософа мови Д. Руденка, «те, що власні імена зазвичай співвідносяться з дескрипціями епістемічного типу, зумовлює дуже тісний зв'язок цих імен із мовленням, широким контекстом» [11, с. 66]. Тому їхній оцінний (позитивний або негативний) зміст природно спроектований у семантику та модальність словесних образів, що містять інформацію про актуальні для письменників суспільні події, які найчастіше пов'язані зі сприятливими або ж несприятливими в історичному бутті народу змінами, а також про суб'єктів історичного процесу, характеристику яких створено за допомогою словесно-художніх засобів. Окрім цього, оніми, закріплені в національній лінгвокультурі, мають значний світоглядний потенціал завдяки семантичній місткості як символи, а суспільно-політичні події, як відомо, наповнено історіософським змістом.

Часові маркери, створені на їхній основі, кореферентно співвіднесені зі знаковими моментами національного буття – революції та громадянської війни (*Потоп, і струс, і невгамовний вітер. Всю вичерпано хресну кров Христа* (Т. Осьмачка); *Месію! Вітайте*

Месію! Осанна Йому! Він прийшов (П. Тичина); *Революціє – зранена Сольвейг* (М. Йогансен)); добою репресивних заходів влади (*Ой а Ярославни не на міських валах. Ой а Ярославен самих ждуть із темниць* (І. Калинець); *Ну, Гамлетів перевішали. Позбулися Достоєвських. Черга тепер чия?* (І. Світличний); *Не блискавкою – мертвим муром закам'янів і спить Дніпро* (В. Стус)); чорнобильською катастрофою (*Каже хохол Днєпр, що понесе й радіоактивність на своїй спині* (Ю. Тарнавський); *Марія, Марія, та Марія не та. Та зродила Христа, ця – анцихриста* (І. Драч); *Видніється якась чаес а над нею Богданова душа* (Р. Лиша)). Якщо експліцитні маркери, утворені на основі темпоральних назв, містяться в поетичних текстах упродовж усього століття, то аналізовані імпліцитні – у віршовій мові 20–30-их та 60–80-их років, що пов'язуємо насамперед з історичним контекстом. Оскільки ту саму історичну подію в межах віршових текстів інтерпретовано за допомогою різних словесно-художніх версій, то це й формує модельований характер темпорального світу, що поєднує в собі вказані версії.

Заслуговує на увагу те, що в поетичних текстах XX ст. до маркування історичного мікрополя в межах функціонально-семантичного поля темпоральності залучено оніми, які стосуються, по-перше, не реальної, а книжної дійсності (*Гамлет, Сольвейг, Персифаль*); по-друге, інших, порівняно з епохою XX ст., часових орієнтирів (*Юдея, Реставрація, Великдень, Благовіщення*), по-третє – інших просторових показників, ніж ті, що характеризують події національної історії, очевидцями й учасниками яких були поети, чиї твори є матеріалом для аналізу (пор.: *Троя*, *Берестечко, Батурин*). Значна роль у структуруванні вказаного світу належить онімам, що є мовними сигналами онтологічної площини книжності, а саме: біблійного світу (*Христос, Месія, Марія, Юда, Пілат (Пилат, Голгофа)),* творів української та зарубіжної літератур, культур, (*Ярославна*, *Катерина*, *Гонта, Залізняк, Вій, Тарас (Шевченко), Василь (Стус), Достоєвський*), історіографічних та публіцистичних джерел (*Богдан, Маркс, Ленін, Петро, Троя, Азія, Європа*, *Україна, Берестечко, Москва, Петербург*). Маркери темпорального світу поетичної мови утворені на основі онімів або похідних від них слів, які вжито переважно у вторинно-номінативному значенні (пор.: *Нам прорубали в Азію віконце* (Ю. Клен); *Одягайся на розстріл! Крикнув хтось і постукав у двері… І зрозумів я: настав Великдень* (П. Тичина); *І дарма сурмить Шевченкова сурма* (Є. Маланюк)). Усі наведені чинники сприяють формуванню темпорального світу поетичної мови за принципом одивнення, тобто як словесно-естетичного конструкта.

Маркери історії в поетичній картині світу XX ст. сформовані на основі онімів різних семантичних груп. Серед них **хрононіми** сприймаються як цілком умотивовані з огляду й на їхню ядерну (темпоральну) семантику й на асоціативно-аксіологічний комплекс, закріплений за ними в просторі лінгвокультури. Це назви історичних епох, християнських свят або важливих моментів сакральної історії. Хрононіми, що становлять підґрунтя аналізованих маркерів темпоральності, є референтно різноспрямованими й семантично спроектовані як на різні епохи, так і на різні онтологічні площини (йдеться про реальну та книжну дійсність). Згадані вербальні одиниці в складі словесних образів часу перебувають у контекстуальних зв'язках з одиницями просторової, суспільно-політичної й мистецької референтних сфер, напр.: *В старому Києві немов Великдень ясний. В старому Києві централить Рада* (Ю. Клен); *У епоху Реставрації строгі й праведні закони. Декадентський дух негації крутить в гудз – аж кров холоне* (І. Світличний); *Я чую увертюру апокаліпсису* (Л. Костенко). Сакральна та світська історична подієвість слугує мовно-гносеологічним орієнтиром для сприйняття поетами сучасних їм суспільних змін або створення історіософських висновків. У такий спосіб виявлено загальні закономірності священної, всесвітньої та національної історії.

Хороніми структурують маркери історії як носії інформації асоціативного та модусного характеру, оскільки в українській лінгвокультурі їх вторинне вживання супроводжують конотативні нашарування. Останні сформовані в напрямі уявлень про брак культурного поступу (*Азія*) чи, навпаки, динаміку соціокультурних змін *(Європа*), негативну історичну перспективу (*Троя*), брак обороноздатності (*Еллада*) або небезпеку *(Росія),* напр.:

Куди ж поділа, степова Елладо, варязьку сталь і візантійську мідь? (Є. Маланюк); *Так нам судилось. Так нам довелось. Все нас руйнують, як ахейці Трою* (Л. Костенко). Такі топоніми перебувають у семантичній взаємодії з одиницями субсфер «людина» та «довкілля», напр.: *Чи ж пропалить синій жар Європи Азії проказу золоту?* (Є. Маланюк); *Сміється божевільна Україна у смертнім льоті на чужім крилі* (В. Стус). У контексті маркерів темпоральності формується референтна неоднозначність указаних назв, спрямованих і до просторових уявлень, і до понять, пов'язаних з історичними умовами, напр.: *Коли ж, коли ж знайдеш державну бронзу, проклятий край, Елладо степова*? (Є. Маланюк); *Кулак Росії замість крові в скронях* (Ю. Тарнавський); *І даленіє дальня Україна, ошукана, оспала, навісна* (В. Стус).

Просторовими орієнтирами в ході історичних протистоянь є населені пункти, тому їхні назви є знаковими в характеристиці історії. Такі топоніми містять емотивну, оцінну й естетичну інформацію, за допомогою якої аксіологічно вимірюються сучасні поетам події національного буття. У поетичних текстах XX ст. виявлено імпліцитні маркери темпоральності, що формуються на основі *астіонімів* та *комонімів* (*Київ, Берестечко, Батурин, Переяслав, Чорнобиль, Москва, Петербург* й ін.), а також похідних, напр.: *Позаду – збурений Батурин в кривавих загравах облуд* (Є. Маланюк); *Збіглися чорносотенні києви що воно є а воно калина моя батьківщина* (І. Калинець). Зазначені назви сигналізують про широковідомі історичні події, що є важливими й для українського, і для інших народів. У ході утворення функціонально-семантичного поля темпоральності зазначені вербальні одиниці та похідні від них слова контекстуально співвідносять з одиницями референтних сфер «риси людини» та «живе й неживе довкілля», напр.: *Стоїть сторозтерзаний Київ* (П. Тичина); *Радієш, що не відірвати п'явки Москви (вже завбільшки з чверть світу)* (Ю. Тарнавський); *Розтирається сатанинський плювок чорнобильський* (Р. Лиша). У такий спосіб семантично профільовано опозиційність історії щодо людини.

Історичні події асоціюють не лише з об'єктами, створеними людьми, а й з елементами природного реального (у світській історії) та уявного (у сакральній) ландшафту. У ході словесно-художнього окреслення суспільного часу в поетичній мові XX ст. використано гідроніми та ороніми, зокрема й власні назви сакрального скрипту.

Наприклад, часові маркери, побудовані з використанням потамоніма *Дніпро (Днєпр),* що в різних контекстах слугує носієм художньої інформації про суспільні настрої українського народу у відповідальні періоди національної історії, скажімо, під час революційних подій, у добу тоталітаризму, після чорнобильської катастрофи, напр.: *Не блискавкою – мертвим муром закам'янів і спить Дніпро* (Є. Маланюк); *Каже хохол Днєпр, що понесе й радіоактивність на своїй спині* (Ю. Тарнавський).

У внутрішній структурі ороніма Святого Письма *Голгофа (Голгота)* актуалізовано поняття панхронічності драматичних подій історії. Його внутрішню наповненість увиразнюють контекстуальні зв'язки з лексемою епістемічного змісту *правда*, словами з семантикою бестіарності та на позначення руйнування тіла (пор.: *звір, кров*). Як маркер історичного часу, наведений оронім конденсує відомості про повторюваність національно-історичних випробувань, напр.: *Розп'яв хтось правду на Голгофі знов! Звір бенкетує!* (Т. Осьмачка); *І в крові, на Голгофі, в муках узрять нас* (Є. Плужник).

У широкому соціокультурному просторі фіксуються системно пов'язані реальні та книжні події (за допомогою останніх осмислено дійсні факти, явища). Цим можна пояснити виникнення імпліцитних маркерів часу, основу яких становлять слова на позначення книжних пам'яток (пор.: *«Слово о полку Ігоревім», «Великий льох»* Т. Шевченка й ін.), напр.: *Замислишся – і вже не знаєш, чи це ще – «Слово о полку»* (Є. Маланюк); *Пречистая Маріє вовіки і віки наймичко наша заступнице безталання нашого благаєм тя з Великого Льоху* (С. Сапеляк).

Як відомо, рушіями історичних процесів є народні маси та видатні особистості, імена яких через прецедентність містять значний пласт асоціацій, а інтенсіональна структура розширюється в художніх текстах. Наприклад, антропонім *Богдан* та похідні пов'язані з

уявленням про союз України з Росією як політичну помилку. Онім *Маркс* є мовним знаком ідеології, використаної в ролі теоретичного підґрунтя антигуманних дій влади. Зафіксовано імпліцитні маркери часу, що спираються на антропоніми – імена історичних діячів і похідні (*Бонапарт, Маркс, Богдан, Петро (Пйотр)*). Такі одиниці функціонально-семантичного поля темпоральності вказують на риси сучасної письменникові епохи, хоч поняттєво взаємодіють і з уявленнями про минулі історичні події, напр.: *Майбутні грядуть Бонапарти* (Є. Маланюк); *І Марксових ідей дурман вирощують нам богобори* (Ю. Клен); *На землю прийде гетьман слова, Богдана п'яним назове* (Л. Костенко); *Пйотр, перший кат між катами, мідяний зрадник України* (Ю. Тарнавський). Завдяки референтній двовекторності наведених онімів відбувається семантичне окреслення причиново-наслідкових зв'язків між чорнобильською катастрофою та рішенням Б. Хмельницького про союз України й Росії (пор.: *На Україні виднієтьcя якась чаес а над нею Богданова душа* (Р. Лиша)). За спостереженням Ю. Степанова, поняття часу «все оточене моральними асоціаціями» [15, с. 171].

У поетичних текстах 80–90-их років виявлено вживання дійсних і вигаданих прізвищ знаних діячів історичного процесу, які перебувають у контекстуальних відношеннях із лексикою на позначення побутових реалій та назв товарів, що спричинює зміну стилістичного коду вказаних онімів. Це пов'язано з переглядом ставлення до застарілих ідеологем, напр.: *Ленін – то костюм, котрий ти носиш про неділю* (М. Холодний); *Впресовано в груди мовчальну машину порівнянь і узагальнень Карла Маркса і Фрідріха Тампакса* (В. Цибулько).

У бутті нації провідну роль відіграють постаті, імена яких в історико-культурному процесі є знаковими. Прізвища й імена митців, мистецтвознавців семантизують оцінку суспільних реалій епохи, сучасної авторові поезії, або ж містять історіософські узагальнення. У поетичній мові XX ст. виявлено одиниці функціонально-семантичного поля темпоральності, утворені на основі контекстуальних зв'язків імен та прізвищ митців (*Гомер, Нестор, Шевченко, Тарас, Леся, Коцюбинський, Куліш, Тичина, Рильський, Василь (Стус), Калинець, Дзюба* та ін.) і похідних із вербальними одиницями таких референтних сфер: «мовно-духовна діяльність» (*дух, пісня, слово, сльоза*); «кровна спорідненість» (*батько, діти*); «атрибути поховання» (*подзвін, труна, віко);* «сигнали до дій» (*дзвін, сурма*), напр.: *Наша пісня протесту Шевченко вчора сьогодні завтра* (І. Калинець); *Естетикою Рильських і Тичин було: себе поставивши на чати, не писнути… однак же й не мовчати* (І. Світличний); *Батька ніколи не було (був тільки колись дядько Тарас)* (Ю. Тарнавський); *По пречистих Стусах, по Калинцях подзвін нощно і денно* (І. Світличний). У такий спосіб оцінно профільовано духовну сутність суспільних процесів та подій. Необхідно зауважити, що в мовному узусі наведені антропоніми пов'язані переважно з історичними відрізками часу, упродовж якого творили вказані митці. У поетичній мові їхні імена та прізвища стають референтно неодновимірними й проектуються на історичні реалії інших епох.

Книжний універсум і реальність у ході утворення мікрообразів історичного часу не становлять автономних семантичних площин. Хід світської історії співвідносний із ментальним сценарієм історії сакральної. Це стимулює утворення маркерів часу, що спираються на міфоантропоніми, джерелом яких є Святе Письмо. Указані оніми є широковідомими й мають розгалужені культурно-історичні зв'язки. Легенда про Ісуса Христа слугує призмою, яку використано для осягнення суспільних подій та місця в них людини.

Зокрема, у поетичній мові XX ст. мікрообрази суспільно-історичного часу утворені за допомогою міфоантропонімів *Бог, Господь, Христос, Месія* (грецька назва Ісуса Христа). Ці власні назви та похідні від них у складі маркерів історії вміщено в площину контекстуальних відношень з одиницями суспільно-політичної та антропологічної референтних сфер, а також субсфери «природні катаклізми», напр.: *Потоп, і трус, і невгамовний вітер – всю вичерпано хресну кров Христа* (Є. Маланюк); *Народ який ще не виколисався не тільки до месіанства* (І. Калинець).

Міфоантропоніми *Божа Мати, Скорбна Мати, Мадонна, Марія* в межах маркерів історії семантично співвіднесені з елементами референтних сфер «простір», «суспільне буття» та емотивами. За допомогою першої з наведених груп словесно-художні асоціації скеровано на семантичну площину соціальної конкретики. У другому випадку висвітлено емотивну грань конотації вказаного оніма (пор.: *mater dolorosa*). Усе це сприяє виявленню драматичної сутності різних епох національно-історичних випробувань або української історії загалом, напр.: *Лиш, вслухаючись в шуми земнії, як одбій вигравав сурмач, гамувала пречиста Марія свій нестримний жіночий плач* (Є. Маланюк); *Дивилася Істина з вічної висоти з-під чорного рушника – Чорнобильська наша Мадонна* (І. Драч); *Маріє, за мертвими виють пси. Так виють, ніби за тими, що вмерли у всі часи. Й між ними – ми. Не за ними* (В. Герасим'юк).

У складі маркерів історії розгорнуто інтенсіонал інтертекстових онімів *Юда (Іуда), Марко Проклятий, Понтій Пілат (Пилат), Хома невірний* та ін. і похідних від них слів. У такий спосіб виявлено певний тип світосприйняття, у якому зневиразнено грань між реальним і книжним універсумом. Аналізовані оніми контекстуально співвіднесені з топонімами й антропонімами, що вказують на географічний простір України та суб'єктів національного буття, окреслених за допомогою поширених власних імен; одиниць референтних сфер «реалії доби», а також «духовна спорідненість», напр.: *Ще один побратим ще нині відсахнеться навіть без срібняків можливо пошкодуєш тоді за біблійним Юдою* (І. Калинець); *А хто це там за ширмою в кутку? Од радіації Пілат вмиває руки* (І. Драч).

Наведені приклади засвідчують, що власні імена є формою лінгвокультурного знання, яка спирається на морально-етичні уявлення. Вербальні знаки, що походять зі Святого Письма (книжна дійсність), зорієнтовані на історичні реалії. Така референтна двовимірність сприяє побудові одиниць модельованого темпорального світу.

Оніми, джерелом яких є давньогрецька міфологія, у складі мікрообразів часу використано як модусні показники характеру суспільних подій. Дистрибутивні відношення складників аналізованого світу визначають словесно-художні версії національного буття, що постає абсурдним (пор. семантику міфоніма *Сізіф)*, драматичним (пор. асоціативний ореол імен *Анромаха* та *Гекуба*, які символізують горе дружини, матері), таким, у якому немає місця справедливості, напр.: *І вже ридають – плачуть Андромахи по селах і містах* (Ю. Клен); *Гекуб ґвалтують – ось конечна суть* (І. Світличний); *Скільки Колимських Сізіфів вчорнілим снігів'ям чорніли у лабіринтах власної свободи* (С. Сапеляк).

Усі розглянуті часові маркери мають семантико-прагматичний потенціал. Зокрема, вони є носіями **алетичної** модальності, яка презентує референційне зміщення в темпоральному світі порівняно з наївною картиною дійсності. Чинником зазначеного зміщення є інтерференція віддалених, різнорідних субсфер унаслідок семантичної взаємодії їхніх елементів. Окрім цього, оніми, які в мовному узусі вказують на одиничні предмети, у темпоральному світі поетичної мови використано у формі множини, напр.: *Барикади совісті – проти берій* (Л. Костенко); *Останнього вінка останній із сосюр зодяг у домовину* (І. Калинець).

Мовні знаки фольклорного та книжного світів (Святого Письма, давньогрецької міфології, творів української й зарубіжної класики, історіографічних джерел та ін.) у складі часових маркерів контекстуально взаємодіють із лексикою, що референтно співвідноситься з реальністю. Тому можна стверджувати, що імпліцитні мікрообрази історичного часу утворено за допомогою онтологічно різнорідних мовних знаків. Це вносить у художню комунікацію, яку опосередковують поетичні тексти, референтну напругу. Наприклад, антропоніми та міфоніми, джерелом яких є твори української й російської літератур, використано як семантичні точки дотику реальної й книжної дійсності, які виявляють закономірності української історії: *З дітьми зарізаними на плечі знов діти Гонтові й Залізнякові* (В. Герасим'юк). *Підніміть повіки Вія-малороса* (І. Римарук).

У світлі алетичної модальності звертає на себе увагу те, що темпоральний світ поетичної мови є відмінним і від реального, і від книжного універсумів. Наприклад, у

художньому мовомисленні Л. Костенко оніми *Понтій* та *Пілат* референтно розщеплюються, позначаючи двох різних суб'єктів *(Від брата до брата ходжу – як від Понтія до Пілата),* а власна назва *Пілат* примножується, вказуючи – як об'єкт антономазії – на негативне суспільне явище *(Христос не знаю, може, де і є, зате в очах рябіє від пілатів).*

Аксіологічна модальність аналізованих маркерів спирається на оцінки різних типів, які профілюють внутрішню структуру мікрообразів історії. Наприклад, топонімічні назви-прецедентні імена є мовними знаками національно-історичних випробувань (пор.: *Росія, Чорнобиль, Берестечко, Голгофа*), напр.: *І в крові, на Голгофі, в муках узрять нас* (Є. Плужник); *Духовний Чорнобиль давно вже почавсь* (Л. Костенко). Це пояснює використання вказаних онімів як носіїв *аксіологічної* модальності, пов'язаної переважно з негативною телеологічною й морально-етичною оцінками, поняттєві оператори яких у вигляді інтегральних сем скріплюють словообрази історії. Міфоантропоніми-мовні знаки книжного світу Святого Письма актуалізовані з огляду на їхні оцінні характеристики як основу для маркерів українського суспільного буття, суголосного за своєю антигуманною сутністю біблійним подіям (пор. у Є. Маланюка про революцію та громадянську війну: *Страшної Біблії доба*), напр.: *А хустка збилась так на голові, що лисиною світиш, Божа Мати* (І. Драч); *Ти є Месія, котрий терпить муки за гріх сусідський, за криваве зло* (М. Руденко).

Аналіз мовленнєвих механізмів аксіологічної модальності виявляє релевантність системи вартостей темпорального світу поетичної мови XX ст. відповідним системам онтологічних площин Святого Письма, давньогрецької культури, літературно-історичних цінностей.

Часові маркери, основу яких становлять власні назви, є носіями *епістемічної* модальності. Це пояснюємо тим, що оніми перебувають у складі мікрообразів часу як концепти лінгвокультури, які в художньому контексті зазнають семантичного розвитку, напр.: *Там, де корчаться зґвалтовані іуди, мале є місце і моїм братам* (В. Стус); *Духовний Чорнобиль давно вже почався* (Л. Костенко). Вони містять пресупозитивні знання в імпліцитній структурі мовних одиниць у вигляді сем, на основі яких утворено асоціативні константи, що забезпечують спільність у передачі та сприйнятті не лише мовного, а й культурного коду мовних одиниць, на яких ґрунтовані мікрообрази часу. У ході побудови маркерів історії згадані семантичні елементи зазнають актуалізації, напр.: *Бачу, бачу твою Голгофу і звідціль, з моїх мертвих меж* (Є. Маланюк); *І стиснутий Петром в обіймах владних хрустів кістяк твій в пестощах нещадних* (Ю. Клен); *Ой а цих Ярославен самих ждуть із темниць* (І. Калинець).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, аналіз засвідчує, що темпоральний світ поетичної мови являє собою систему взаємопов'язаних конструктів (у пропонованій статті здійснено опис структурно-семантичної та семантико-прагматичної моделей мікрополя історії). Утворення й функціонування маркерів суспільно-історичного часу, побудованих на основі власних назв, стимульовано завдяки зв'язкам усередині лінгвокультури, що виявляє своєрідну самозамкненість художньої мови. Оніми асоціативно закріплено за різнорідними онтологічними площинами та часовими пластами, тому вони беруть участь у формуванні мікрополя історії в складі модельованого світу. Кореферентність словесних образів, підґрунтя яких становлять аналізовані власні назви, із суспільно-політичними подіями XX ст., спричинює формування вербально фіксованого темпорально-локативного зсуву в поетичній картині дійсності, що надає темпоральному світу поетичної мови статусу фікціональності.

Семантичні характеристики та референтні співвідношення маркерів, основу яких становлять власні назви, спроектовані в їх прагматику. Модальні властивості аналізованих мікрообразів реалізують такі основні мовленнєві механізми: взаємодію одиниць різнорідних референтних сфер, порушення усталеної кореляції означуваного й означника, інтегрування синтагматичних часових маркерів за допомогою аксіологічних семних операторів, актуалізацію в інтегративній структурі мікрообразів історії пресупозитивних семантичних елементів.

Вивчення структурно-семантичної та семантико-прагматичної моделей часових маркерів, створених на основі онімів, у складі темпорального світу поетичної мови не повністю висвітлює ту роль, яка належить указаним одиницям у просторі лінгвокультури. На увагу заслуговує також їх когнітивно-семантичний аналіз, що становить перспективу подальших досліджень в обраному напрямі.

Список використаної літератури

1. Бабушкин А. П. «Возможные миры» в семантическом пространстве языка : [монография] / А. П. Бабушкин. – Воронеж : Воронежский государственный университет, 2001. – 86 с.
2. Белехова Л. И. Образное пространство американской поэзии / Л. И. Белехова // Язык и пространство: проблемы онтологии и эпистемологии : [монография]. – Нежин : Издательство НДУ имени Николая Гоголя, 2011. – С. 349–382.
3. Бондаренко А. Темпоральність у поетичній мові XX століття: [монографія] / Алла Бондаренко. – Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2013. – 359 с.
4. Бріцин В. В. Когнітивні аспекти теорії модальності (на матеріалі східнослов'янського художнього дискурсу) / В. В. Бріцин, В. В. Мозгунов // Мовознавство. – 2013. – № 2–3. – С. 128–148.
5. Ивин А. А. Основания логики оценок / А. А. Ивин. – Москва : Издательство Московского университета, 1970. – 230 с.
6. Кагановська О. М. Функція дейксису у формуванні семантичного простору художнього твору / О. М. Кагановська // Мова. Людина. Світ. До 70-річчя професора М. Кочергана: [збірник наукових статей] : [відп. ред. Тараненко О. О.]. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2006. – С. 170–178.
7. Крипке С. Загадка контекстов мнения / Солон Крипке // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 18: Логический анализ естественного языка. – М. : Наука, 1986. – С. 194–212.
8. Лазебник Ю. С. Поэзия XX века: Слово, текст, мир / Ю. С. Лазебник, В. И. Ярмак. – К. : Наукова думка, 1992. – 144 с.
9. Лейбниц Г. В. Сочинения : [в 4 т.] : [пер. с франц.]. – Т. 4 / Г. В. Лейбниц. – М. : Мысль, 1989. – 554 с.
10. Обелець Ю. А. Темпоральна структура можливих світів художнього тексту (на матеріалі англомовної прози) : автореферат дис. … канд. філол. наук: спец. 10.02.04 – «Германські мови» / Ю. А. Обелець. – Одеса, 2006. – 22 с.
11. Руденко Д. И. Собственные имена в контексте современных теорий референции / Д. И. Руденко // Вопросы языкознания. – 1988. – № 3. – С. 55–69.
12. Селіванова О. Світ свідомості в мові : [монографія] / Олена Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
13. Семенець О. О. Лінгвістична синергетика ідіолекту Євгена Маланюка : автореферат дис. … докт. філол. наук : спец. 10.02.01 – «Українська мова» / О. О. Семенець. – К., 2005. – 36 с.
14. Сковорода Г. Книжечка, що називається SILENUS ALCIBIADIS, або ІКОНА АЛКІВІАДСЬКА / Григорій Сковорода // Сковорода Г. Твори: [у двох томах]. – Т. 2. – С. 6–33.
15. Степанов Ю. С. Время / Ю. С. Степанов // Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – С. 171–189.
16. Хинтикка Я. Виды модальности / Яако Хинтикка // Семантика модальных и интенсиональных логик. – М. : Прогресс, 1981. – С. 41–59.
17. Bondarenco A. I. Temporal world of poetic language defining the scope of the term / A. I. Bondarenco // European applied sciences. – 2013. – № 6-2. – P. 61–64.
18. Rayan M.-I. The hpragmatics of Personal and Impersonal Fiction / M.-I. Rayan. – Bloomington, 1981. – 186 p.

Одержано редакцією 19.10.13
Прийнято до публікації 14.12.13

А. И. Бондаренко

Микрополе истории, построенное на основе онимов, в темпоральном мире поэтического языка XX в.

В предлагаемой статье с учетом предыдущих результатов исследований логиков и лингвистов в рассмотрении возможных миров проанализированы структурно-семантическая и семантико-прагматическая модели, входящие в состав темпорального мира поэтической речи двадцатого века. В

частности, в центре внимания статьи находятся речевые образы времени, основу которых составляют онимы разных типов. Доказано, что в составе маркеров истории они использованы в качестве языковых знаков разных онтологических плоскостей, а также носителей ассоциативных и модусных характеристик. Кореферентность словесных образов времени и характер соотношения разнородных референтных сфер приводят к фиксированному сдвигу в поэтической картине действительности, что и является основным фактором фикциональности темпорального мира. Это обусловливает формирование модальности разных типов (алетической, аксиологической, эпистемической), речевые механизмы которой описываются в данной статье.

Ключевые слова: *темпоральный мир, микрополе истории, маркер времени, оним, референтность, модальность, структурно-семантическая модель, семантико-прагматическая модель.*

A. I. Bondarenko

Microfield of history based on proper names in the temporal world of the XX century poetic language

As the contemporary science tends more toward interdisciplinarity, certain phenomena come into focus of scientific investigation in different fields of study. Such, for instance, are the possible worlds (also known as fictive, modeled, constructed or fictional) which are analyzed in semantic logic and semasiology. Linguistic science lags behind in its inquiry into the possible worlds problem, which calls for research in this area. The temporal world of the XX century poetic language is an important logic-semantic and linguocultural phenomenon that needs to be examined. The given article takes into consideration previous findings in the field of logic and linguistics and analyzes the structural-semantic and semantic-pragmatic model of the microfield of history, a part of the temporal world of the XX century poetic language. In particular, the article concentrates on verbal images of time based on proper names of different types. The study establishes that they are used as parts of historical markers and linguistic signs of different ontological plains, carriers of associative and modal characteristics. The coreferentiality of verbal images of time with historic events, and also the correlation between units of different referential spheres brings about a fixed shift in the poetic depiction of reality which gives the temporal world its fictional status. This becomes the basis on which the linguistic mechanisms of modality (alethic, axiological, epistemic) are formed.

Key words: *temporal world, microfield of history, time marker, proper name, referentiality, modality, structural-semantic model, semantic-pragmatic model.*

УДК 681.3:801.3:801.8:802.0:81’42

С. С. Данилюк

СТРУКТУРА АНГЛОМОВНИХ ЕЛЕКТРОННИХ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ ПЕРСОНАЛЬНИХ ВЕБ-СТОРІНОК СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТІВ: СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізована структурна організація англомовних електронних текстів персональних веб-сторінок лінгвістів. Для опису отриманих результатів уведено поняття «семантично завершена частина текстів». Увагу також зосереджено на дослідженні структури семантично завершених частин текстів аналізованого типу. Виокремлено тенденцію, притаманну науковим текстам, сутність якої полягає в тому, що оптимальним уважають виклад однієї семантично завершеної частини у вигляді одного абзацу. Зазначено, що великий вплив на використання ключових номінативних одиниць має тип викладу. Підкреслено, що відношення між об’єктами та явищами дійсності закріплено у відповідних мовленнєвих структурах, які можуть бути представлені такими трьома типами викладу: 1) оповіддю; 2) описом; 3) роздумом. Щодо ключових номінативних одиниць, притаманних кожному типу викладу, то в описових частинах ними є ті, що позначають предмет опису та його характеристику. Натомість в оповідних частинах основну увагу звернено на дії (і відповідно, дієслова). У свою чергу, у семантично завершених частинах-роздумах ключовими є речення-висновки.

Ключові слова*: електронний текст, веб-сторінка, семантично завершена частина тексту, ключова номінативна одиниця.*

Постановка проблеми. За останні роки мережа Інтернет перетворилася з суто інформаційного середовища на комунікативно-інформаційне, надавши тим самим практично необмежені можливості для міжособистісної, міжкультурної комунікації. Процес спілкування в Інтернеті має низку особливостей, відмінних від рис комунікації, неопосередкованої комп'ютером. Це спричинило формування деяких специфічних принципів її організації, а також зумовило поширення в цій комунікативній сфері унікальних за своєю природою та функціонуванням жанрових форм.

Зазначимо, що тексти, за допомогою яких здійснюється Інтернет-комунікація, досліджені не повною мірою. Це зумовлене відносно нещодавньою появою не лише електронних текстів, а й гіпертекстової моделі їх створення. Проте в останні роки дедалі частіше з'являються праці, присвячені дослідженню електронних текстів як способу збирання, аналізу та передавання інформації в сучасних засобах масової комунікації, особливо у Всесвітній мережі Інтернет.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі аналізу електронних текстів дослідники звертають особливу увагу на гіпертекстову модель їх створення (О. Дєдова [2], А. Діллон [10], Ю. Хартунг [8]), розкривають особливості навігації в гіпертексті (С. Гаггі [11], Т. ван дер Джіст [12]), не залишають поза увагою графічні засоби гіпертексту (Д. Майелл [13], О. Юрчак [9]) та функціонування електронних текстів (І. Рогозіна [6], С. Данилюк [1]).

Мета статті – виявити й проаналізувати особливості семантичної структури англомовних електронних наукових текстів персональних веб-сторінок сучасних лінгвістів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи структурну організацію англомовних електронних текстів персональних веб-сторінок лінгвістів, уважаємо за необхідне виокремити такий складник досліджуваних текстів, який відображає їхнє змістове та формальне (мовне) членування, а також є семантично завершеною частиною. Саме семантично завершену частину ми й уважаємо одиницею, що конституює тексти, у тому числі й електронні.

Переходячи до розгляду структури семантично завершених частин наукових електронних текстів, проаналізуємо, наприклад, уривок з англомовного наукового електронного тексту "What is a text?" персональної веб-сторінки професора Роберта де Богранда (http://www.beaugrande.bizland.com). Цей електронний текст, що складається з двох семантично завершених частин, приховано під гіперпосиланням *What is a text?* (http://beaugrande.bizland.com/Course plan for Text linguistics,htm#how). Згадане гіперпосилання, у свою чергу, входить до складу загальнішого гіперпосилання *Text Linguistics* (http://beaugrande.bizland.com/Course plan for Text linguistics.htm)

У першій семантично завершеній частині текст постає як комунікативна подія *(A text (with a small 't') is a* COMMUNICATIVE EVENT *that contributes to a discourse, which is a set or sequence of mutually relevant texts. Whatever is found to be intended and accepted as a text IS a text. The text is defined by its natural occurrence in a context of communication and not by its forms or features, which can show tremendous variation.),* а в другій – як автентичний записаний продукт *(A Text (with a capital 't') is the* AUTHENTIC RECORDED PRODUCT *of such a communicative event, usually in writing, but also in such media as pictures, graphics, soundtrack, videos and so on. This second definition includes what is commonly called a 'text', namely a piece of writing in hard-copy, such as a friendly letter, an essay, or a book. But modern media and technology, especially the computer, have sharpened public awareness of other modes of Text, and other means of access, as when you 'download a file' from the Internet).*

Ключовою номінативною одиницею й у першій, і в другій семантично завершених частинах є термін *"text"*. У першій семантично завершеній частині ключова номінативна одиниця *"text"* уживається в першому, другому та третьому реченнях. У другій семантично завершеній частині ту саму ключову номінативну одиницю зареєстровано в першому, другому, третьому й четвертому реченнях.

Найвизначальнішим є те, що ключова номінативна одиниця *"text"* розташована на самому початку та в кінці й першої, і другої семантично завершених частин. Це дозволяє нам зробити висновок про циклічну організацію семантично завершених частин наведеного електронного тексту, адже «саме циклічна структура семантично завершених частин наукового твору є оптимальною» [3, с. 147].

Щодо викладу інформації в наукових текстах, то оптимальним уважають виклад однієї семантично завершеної частини у вигляді одного абзацу [3, с. 148]. Такої тенденції й намагаються дотримуватися лінгвісти при створенні англомовних електронних текстів власних веб-сторінок.

Прикладом тенденції викладати одну семантично завершену частину в одному абзаці є уривок з англомовного наукового електронного тексту персональної веб-сторінки професора Вільяма Лабова (http://www.ling.upenn.edu/~wlabov/home.html). Цей електронний текст приховано під гіперпосиланням The place of formal theory in empirical research (http://www.ling.upenn.edu/~wlabov/Papers/Resyllab/Resyllabification.html#Heading4), яке входить до складу загальнішого гіперпосилання Resyllabification (http://www.ling.upenn.edu/~wlabov/Papers/Resyllab/Resyllabification.html#Heading3).

Згаданий уривок складається із трьох семантично завершених частин. Перша семантично завершена частина стосується індуктивного підходу до розуміння мови, який відстоює лінгвіст *(An alternative and complementary approach to theory construction is an inferential and inductive procedure, which builds in a cumulative manner on what we already know, generalizing from the known to the unknown).*

У другій семантично завершеній частині подано основні концепції, у межах яких розглянуто головну поставлену науковцем проблему вивчення феномена стирання *t*, *d (The brief sketch of the history of this miniature field will show that the original formulation of (t, d) deletion has been criticized because it was a modification of the SPE format (Chomsky and Halle 1968), based on a conception of rule that is now outmoded in linguistic theory. A more recent finding, the exponential model of Guy, was formulated in terms of autosegmental theory and the lexical phonology of the late 1980 s. Because these models are no longer current, students of the 1990's are attempting to reformulate the findings of variation studies in terms of optimality theory).*

У третій семантично завершеній частині йдеться про формальні моделі і їхню роль у подальшому розвитку інших моделей *(The chief value of formal models, I believe, is to draw the attention of empirical investigators to undetermined relationships and unanswered questions that they have overlooked. The discussion to follow will show many examples of such constructive intervention. Once such questions have been raised, and clearly formulated, the chief purpose of the model has been achieved. It may then fruitfully be dissolved and replaced by other models, which will reveal new aspects to be investigated).* Кожну із цих семантично завершених частин Вільям Лабов подає в окремому абзаці.

Ключовою номінативною одиницею першої семантично завершеної частини є *language*. Серед ключових номінативних одиниць другої семантично завершеної частини виокремлюємо: *quantitative sociolinguistics; variation studies; linguistic theory; language; the exponential model; autosegmental theory; the lexical phonology; optimality theory.* До ключових номінативних одиниць третьої семантично завершеної частини належать: *formal linguistic theory; language; formal models; general linguistics.*

Виявивши наявність номінативних одиниць *"language"* та *"linguistic theory"* у декількох семантично завершених частинах згаданого уривка, вважаємо такі одиниці ключовими й для кожної семантично завершеної частини, і для всього тексту.

Натомість проаналізувавши ще один уривок із прихованого під гіперпосиланням *Some Observations on the Foundation of Linguistics* (http://www.ling.upenn.edu/~wlabov/Papers/Resyllab/Foundations.html) англомовного наукового електронного тексту *"Some Observations on the Foundation of Linguistics"* згаданої персональної веб-сторінки професора Вільяма Лабова, ми виявили, що дослідники не завжди дотримуються тенденції обмежувати одну семантично завершену частину одним абзацом. У

наведеному уривку з наукового електронного тексту містяться три семантично завершених частини.

У першій семантично завершеній частині йдеться про наявність у лінгвістиці напрямів дослідження, які відповідають традиційній філософській опозиції «ідеалізм – матеріалізм» *(We can observe a profound division in the foundations of our discipline (linguistics), that corresponds quite closely to the traditional philosophical opposition of idealism and materialism).*

Друга семантично завершена частина містить інформацію про галузі мовознавства, дослідження в яких можуть проілюструвати ідеалістичний напрям *(The idealist approach is exemplified by generative grammar, as originated and developed by Chomsky (1957, 1965, 1981) and various other treatments that would account for the same data by parallel methods: generalized phrase structure grammar, lexical-functional grammar, and others).*

У третій семантично завершеній частині є інформація про галузі мовознавства, дослідження в яких ілюструють матеріалістичний напрям *(The materialist position is exemplified by the practice current in phonetics, historical linguistics, and dialectology. The principles of this position have been developed most explicitly in sociolinguistics, and in particular in the quantitative study of linguistic variation, which will be the basis of the discussion to follow).* У цьому уривку лінгвіст, порушуючи оптимальний спосіб викладу інформації, уважає за можливе поєднати всі три семантично завершені частини в межах одного абзацу.

Ключовими номінативними одиницями в першій семантично завершеній частині є: *linguistics; idealism; materialism.* Серед ключових номінативних одиниць другої семантично завершеної частини виокремлено: *generative grammar; generalized phrase structure grammar; lexical-functional grammar*. До ключових номінативних одиниць третьої семантично завершеної частини належать: *phonetics; historical linguistics; dialectology; sociolinguistics.*

Вплив на використання ключових номінативних одиниць має тип викладу. Відношення між об'єктами та явищами дійсності закріплено у відповідних мовленнєвих структурах. Здебільшого (див., напр., [3; 5; 7]) згадані мовленнєві структури представлено такими трьома типами викладу: 1) оповіддю; 2) описом; 3) роздумом.

Щодо ключових номінативних одиниць, притаманних кожному типу викладу, то «[…] в описових частинах ними є ті, що позначають предмет опису та його характеристику. В оповідних частинах основна увага приділяється діям (і відповідно, дієсловам). У семантично завершених частинах-роздумах ключовими виступають речення-висновки» [3, с. 151]. Науковці відзначають [4, с. 118–119], що організація змісту навколо головної ідеї в частинах із різним типом викладу здійснюється неоднаково. В оповіді обов'язковою є пряма чи обернена хронологія; опис відображає рух погляду спостерігача по об'єкту опису, його складниках […]; у роздумі – структура умовисновку в доведенні чи спростуванні (від засновків до висновку, від тези до аргументів і від них до висновку). Н. Ф. Непийвода зауважує (див., напр., [3, с. 152]), що таке розгортання змісту характерне і для дії семантично завершених частин, і для їхнього поєднання в цілий текст – за умови переважання певного функціонально-смислового типу мовлення в тексті.

Проаналізуємо вживання ключових номінативних одиниць в основних типах викладу, що є притаманними науковим електронним текстам персональних веб-сторінок лінгвістів. Розглянемо, наприклад, уривок з англомовного наукового електронного тексту *Critical Discourse Analysis and Citizenship* (http://www.ling.lancs.ac.uk/staff/norman/2003d.doc) персональної веб-сторінки професора Нормана Феарклафа (http://www.ling.lancs.ac.uk/staff/norman/norman.htm). Насамперед вивчимо представленість ключових номінативних одиниць в оповіді. Цей тип викладу зареєстровано у фрагменті згаданого уривка, що скадається із двох семантично завершених частин.

Перша семантично завершена частина містить констатацію факту про необхідність докладнішого вивчення проблеми громадянства *(The many recent contributions from political theory, sociology and other disciplines to the reconceptualization of citizenship tend to draw only indirectly on empirical research, and are predominantly normative in character. Against this background, it is useful to attend more closely to the practices of citizenship on the ground).*

У другій семантично завершеній частині, відповідно, подано інформацію про проект PARADYS *(The PARADYS project is therefore concerned with empirically researching and theorizing 'citizenship...as an ongoing communicative achievement (Bora et al 200lb: 3). The concept of citizenship is "operated in terms of the dynamics of social positioning" (Bora & Hausendorf 2009: 1). The research focus is on "the ways in which participants themselves act and are treated by others as citizens" (Bora & Hausendorf 200la: 4)).*

Ключовими номінативними одиницями першої семантично завершеної частини є: *political theory; sociology; citizenship.* Серед ключових номінативних одиниць другої семантично завершеної частини виокремлено: *communicative achievement; citizenship; social positioning; the research focus.* Усі події, дії, виражені в цій частині уривка, передано за допомогою таких дієслів: *to draw; to attend; to operate; to act; to treat (The many recent contributions* [...] *tend to draw only indirectly on empirical research* [...]. [...] *it is useful to attend more closely to the practices of citizenship* [...]. *The concept of citizenship is "operated in terms of the dynamics of social positioning* [...]*".* [...] *"the ways in which participants themselves act and are treated by others as citizens"* [...]*).* Саме наявність подій, дій і, відповідно, дієслів дозволяє нам розглядати першу семантично завершену частину як розповідь.

Наявність запитань *(How does one empirically research phenomenon of 'citizenship'? And how does one do so when notions of 'citizen' and 'citizenship' are highly contested in both theory and practice? So where is this analytical category of 'citizenship' coming from? Whose category is it?)* указує на те, що в наведеному уривку подано роздум. Розмірковуючи над цими запитаннями, лінгвіст, власне, й виокремлює ту проблематику, висвітленню якої присвячено весь подальший виклад. Ключовими-номінативними одиницями, вживаними в роздумі, є: *the phenomenon of 'citizenship'; notions of 'citizen' and 'citizenship'; analytical category of 'citizenships'.*

Серед усього корпусу проаналізованих нами наукових електронних текстів персональних веб-сторінок лінгвістів ми не зафіксували жодного випадку наявності опису. Це, на нашу думку, можна пояснити тим, що лінгвісти принципово не використовують опис при створенні електронних текстів, особливо коли йдеться про проект, тобто ще не виконане дослідження.

Висновки. Таким чином, ми виявили, що кожний абзац електронних текстів може містити як лише одну, так і декілька семантично завершених частин. Щодо двох основних типів викладу (оповіді, роздуму), що визначають наукові електронні тексти, то вони можуть бути представлені в кожній окремій семантично завершеній частині цих електронних текстів.

Перспективи подальших наукових розвідок. Серед подальших перспектив проведеного дослідження вбачаємо необхідність виявити компоненти сайту, що забезпечують ефективність інтерактивної взаємодії комунікантів, і докладніше їх розглянути такі компоненти.

Список використаної літератури

1. Данилюк С. С. Функціональні особливості англомовних електронних наукових текстів персональних Інтернет-сторінок сучасних лінгвістів / С. С. Данилюк // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки. – 2004. – № 17. – С. 132–135.
2. Дедова О. В. Лингвистическая концепция гипертекста: основные понятия и терминологическая парадигма / О. В. Дедова // Вестник Московского университета. Серия 9: Филология. – 2001. – № 4. – С. 22–36.
3. Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури: (Функціонально-стилістичний аспект) / Н. Ф. Непийвода. – К. : ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1997. – 303 с.
4. Мильчин А. Э. Методика редактирования текста / А. Э. Мильчин. – М. : Книга, 1980. – 320 с.
5. Палехова О. В. Рассуждение как одна из основных композиционно-речевых форм (к постановке проблемы) / О. В. Палехова // Проблемы филологии и методики преподавания иностранных языков. – С.-Пб. : Изд-во Санкт-Петербургск. гос. ун-та экон. и финанс, 2000. – Вып. 4. – С. 21–24.
6. Рогозина И. В. Об информационно-воздействующей функции Интернет-коммуникации / И. В. Рогозина, Л. М. Босова, А. А. Стриженко // Концептуальная картина мира и интерпретативное

поле текста с позиций лингвистики, журналистики и коммуникативистики: Сб. материалов Всерос. науч.-практ. конф. – Барнаул : Изд-во АлтГУ, 2000. – С. 12–24.

7. Саурбаев Р. Ж. Причинно-следственные отношения в рассуждении как типе речи / Р. Ж. Саурбаев, И. П. Пальянов // Теоретические и прикладные исследования лингвистических исследований. – Сургут : Изд-во Сургутск. гос. ун-та, 2001. – С. 58–61.

8. Хартунг Ю. Гипертекст как объект лингвистического анализа / Ю. Хартунг, Е. Брейдо // Вестник Московского университета. Серия 9: Филология. – 1996. – №3. – С. 61–77.

9. Юрчак О. Ю. Лінгвостилістичні засоби вираження діалогічності в комп'ютерному дискурсі / О. Ю. Юрчак // Вісник Харківського національного університету. Серія: Філологія. – 2001. – № 520, Вип. 33: Філологічні аспекти дослідження дискурсу. – С. 142–147.

10. Dillon A. Genres and the Web: Is the Personal Home Page the First Uniquely Digital Genre? / A. Dillon, B. A. Gushrowski // Journal of The American Society for Information Science. – N. Y. : Oxford University Press, 2000. – Vol. 2, №51. – P. 202–205.

11. Gaggi S. From Text to Hypertext: Decentering the Subject in Fiction, Film, the Visual Arts, and Electronic Media / S. Gaggi. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1997. – 192 p.

12. Geest Th. van der. Hypertext Writing and Reading in A Non-Linear Medium / Th. van der Geest// Quality of Technical Documentation. – Amsterdam : Rodopi, 1994. – P. 49–66.

13. Miall D. S. Trivializing or Liberating? The Limitations of Hypertext Theorizing / D. S. Miall // Mosaic. – 1999. – Vol. 32, №3 (June). – P. 157–171.

Одержано редакцією 19.10.13
Прийнято до публікації 14.12.13

С. С. Данилюк

Структура англоязычных электронных научных текстов персональних веб-страниц современных лингвистов: семантический аспект

В статье анализируется структурная организация англоязычных электронных текстов персональних веб-страниц лингвистов. Для описания полученных результатов введено понятие «семантически законченная часть текстов». Внимание также сосредоточено на исследовании структуры семантически законченных частей текстов анализируемого типа. Выделена тенденция, присущая научным текстам, сущность которой заключается в том, что оптимальным считается изложение одной семантически завершенной части в виде одного абзаца. Отмечено, что большое влияние на использование ключевых номинативных единиц имеет тип изложения. Подчеркнуто, что отношение между объектами и явлениями действительности закреплено в соответствующих речевых структурах, которые могут быть представлены следующими тремя типами изложения: 1) текстом; 2) описанием; 3) размышлением. Определено, что касательно ключевых номинативных единиц, присущих каждому типу изложения, то в описательных частях ними являются те, что обозначают предмет описания и его характеристику. В повествовательных частях основное внимание уделяется действиям (и соответственно, глаголам). В свою очередь, в семантически завершенных частях-размышлениях ключевыми выступают предложения-выводы.

***Ключевые слова**: электронный текст, веб-страница, семантически завершенная часть текста, ключевая номинативная единица.*

S. S. Danylyuk

Structure of english electronic scientific texts of modern linguists' home pages: semantic aspect

The structural organization of English electronic texts of linguists' home pages is analyzed in the article. To describe the achieved results the notion "a semantically finished part of texts" is introduced. Much attention is paid to the research of the structure of the semantically finished parts of the analyzed texts. The tendency characteristic of scientific texts, the essence of which is that giving one semantically finished part within one paragraph is considered to be optimal, is singled out. The fact is stated that a type of presentation influences greatly the usage of key nominative units. Simultaneously it is underlined that the relationship between objects and phenomena of reality is represented in relevant speech structures, which may be represented by the following three types of presentation: 1) text; 2) description; 3) thinking. As for key nominative units specific to each type of presentation, the descriptive units are units that represent the subject of description and its characteristics. In the narrative units much attention is focused on actions (and thus, verbs). In their turn, in the semantically finished parts representing thinking sentences-conclusions are considered to be key ones.

***Key words**: electronic text, web page, semantically finished part of a text, key nominative unit.*

УДК 811.161.2’01”16”

Ю. Л. Олешко

РУКОПИСНИЙ ЗБІРНИК КАЗАНЬ XVII СТ. У КОМУНІКАТИВНО-КОГНІТИВНОМУ АСПЕКТІ

У статті проаналізовано комунікативно-когнітивні смисли, закладені різними проповідниками, які робили записи в рукописному збірнику казань XVII ст. Визначено відповідність виправлень структурі проповіді. За розташуванням у тексті виділено надрядкові й покрайні записи. За функціональними параметрами втручання в текст мають такі види: викреслення, серед яких звертання до аудиторії та вказівки казнодії на себе, записи, що розширюють наративну частину проповіді, виправлення помилок/незрозумілих слів і заміни, що не стосуються перекладу чи пояснення окремих фрагментів тексту.

Ключові слова: *староукраїнська проповідь XVII ст., вторинний автор, втручання в текст, комунікативно-когнітивні смисли, когнітивний простір, комунікативна поведінка.*

Постановка проблеми. Когнітивно-комунікативна парадигма наукового знання, домінантна для сучасної лінгвістики, уможливлює вивчення текстів під антропоцентричним кутом, тобто реконструкцію мовленнєвої діяльності як результат мисленнєвої.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження староукраїнського проповідництва XVII ст. беруть свій початок із філологічних праць науковців межі XIX–XX ст.: С. І. Маслова, М. М. Марковського, М. Ф. Сумцова, І. І. Огієнка та ін. Здебільшого наукові зацікавлення зосереджені на дослідженні стародрукованої проповідницької спадщини відомих тогочасних гомілетів: Л. Барановича, І. Галятовського й А. Радивиловського. Натомість рукописні джерела вивчені лінгвістами меншою мірою [7; 8; 9], а збірник «Казання XVII ст.» раніше не був окремо досліджений мовознавцями, що зумовило новизну цієї статті. Комунікативно-когнітивний підхід відкриває нові можливості аналізу текстів в історичній площині, що визначило актуальність цього наукового напряму.

Мета статті – проаналізувати рукописні проповіді XVII ст. в комунікативно-когнітивному аспекті, зокрема внесені вторинним автором зміни в текст, що є результатом свідомої діяльності мовця, орієнтованої на такі фактори: існуюча епістема, когнітивна база автора й когнітивна база реципієнтів.

Виклад матеріалу дослідження. Досліджуваний збірник належить до описаних О. О. Лебедєвим рукописів Церковно-археологічного музею при КДА [6]. Його датовано XVII ст., а походження вказано «западно-русское». Початок і кінець збірника втрачено. Із нього вціліли дві проповіді на Воскресіння, створені різними писарями, і двадцять шість однотипних уривків (апокрифічних і патристичних, зібраних як додатки до недільних читань). У 1886 р. рукопис передав у Церковно-археологічний музей священик Д. Левицький із м. Володимира-Волинського [5, с. 11]. Основний текст написаний напівуставом, але обидві проповіді передані різними авторами. Додаткові записи до основного тексту зроблені іншим чорнилом (більшість із них – світлішим), напівуставом і скорописом, староукраїнською та польською мовами. Серед них – переважно скорочення тексту за допомогою дужок, заміна слів у рядку через надрядкові записи, покрайні (маргінальні) текстові примітки та позначки «NB» і «+».

З огляду на неможливість точного встановлення кількості осіб, які зробили записи у збірнику, доцільним є умовне розмежування тексту на первинний і вторинний. Слід зауважити, що ми не оперуємо терміном «вторинний автор» у тому сенсі, якого йому надавав М. Бахтін у розділі «Автор і герой в естетичній діяльності. Проблема автора», тому що «вторинний автор» є образом автора, створеним первинним, реальним автором. Вірогідно, досліджуваний збірник переходив із рук в руки, і кожен наступний власник робив суттєві, на його думку, корективи. І так щоразу текст отримував ще одне життя, перепрочитувався, набував нових ознак. За висловом Р. Барта, текст становить багатовимірний простір, у якому

сполучаються й суперечать один одному різні види письма [1]. Отже, значна кількість втручань у текст, які суттєво доповнюють і уточнюють його, дає можливість радше говорити не про єдиного автора, а про співавторство. Але ми не ставимо за мету графологічне встановлення точної кількості писарів – для нас релевантним є визначення характеру й причин появи додаткових записів, а також суб'єктивний чинник у казаннях.

Обидва казання мають схожу структуру: цитата із Святого Письма, велика за обсягом основна частина й невелика заключна. Як бачимо, це не відповідає структурі, представленій І. Галятовським у його відомому гомілетичному трактаті (Гал., 241). Перша проповідь – Наука на дє(н)<:> триднєвнаго воскрєсєния господа нашєго іисусь Хã – починається розлогою цитатою з Євангелія від Івана, яку коментують згодом: *В началѣ бѣ слово<.> а слово было у Бг҃а<.> а wноє слово нєголоє было<.> алє самы(м) Бг҃о(м) єсть<.>* (Каз., 2зв.). Частину речення *нєголоє было* взято в дужки, а над рядком написано: *нє тоє то з уст(ъ) выходи(т)*. Напевно, вторинний автор вважав цей фрагмент не зовсім зрозумілим для аудиторії й таким, що не відповідає традиційній епістемі, тому вирішив зробити заміну, яка б полегшувала сприйняття слухача. Викреслюючи певні елементи, казнодія не погоджувався з комунікативними смислами, закладеними його попередниками, але долучав до тексту свої неповторні смисли [2, с. 8].

Нерідко правки стосуються не одного слова, а цілих фраз: *А є(д)нажє радуимос# и вєсєлїмос# всѣ<.> бо нє дл# то(г) жє по(ст) доко(н)ча(л)с# жє м#со до на(с) вєрнуло<.> Алє дл# того радуимо(сь) жє Хс и(з)бавитєль грѣхи наши заглади(л)<.>* (Каз., 3). Частину речення *бо нє дл# то(г) жє по(ст) доко(н)ча(л)с# жє м#со до на(с) вєрнуло<.> Алє дл# того радуимо(сь)* взято в дужки, напевно, з тієї причини, що вона видалася занадто натуралістичною й профанною. Схожа ситуація склалась із уривком *яко Іwну рыба вырїгнути мусїла*, де *вырїгнути* замінено на *выкинути* (Каз., 5зв.). Подекуди коригування виразно пов'язані зі стилістичною маркованістю елементів, що, на думку проповідника, не відповідають жанру, тому він і здійснював заміни: *збѣгаймося* на *сходѣмося* (Каз., 10), *нєпорожнє* на *недаром* (Каз., 11). Тут доцільно звернутися до поняття когнітивного простору, яке визначають як поліструктурне утворення, що містить когнітивні, семантичні, прагмалінгвістичні конституенти, які забезпечують багаторівневу складну організацію й слугують фільтрами при передачі інформації в процесі комунікації [3, с. 9]. У нашому випадку це означає, що у вторинного автора під час ознайомлення з текстом спрацьовувала внутрішня цензура, яка не пропускала те, що не відповідало його когнітивному простору.

Варто зауважити, що особа, яка робила правки, була непослідовною. Наприклад, у випадку *грѣхи ради потєр#ли* дієслово виправлено на *погубили* (Каз., 3зв.). Тоді як у випадку *бо кождый цр҃ь по сме(р)ти цр҃ьство тєр#є(т)* те саме дієслово виправлено на *тратитъ* (Каз., 4зв.). Імовірно, що *теряти* розвинулося з *терти*, *тратити* (*terti, *tratiti) (Етим., 560), тому використовувалось у розмові більш спорадично, ніж «губити» і «тратити», які є давнішими й мають праслов'янські відповідники (Етим., 611; 623).

Окрім того, трапляються непродумані виправлення, які свідчать про неуважність проповідника: *А яко на поча(т)ку свѣта створиши Б҃гъ н҃бо и зє(м)лю*. Над *створиши* написано *оучиниви* (Каз., 8). Однак перед тим авторський вибір обґрунтовано так: *сотвори(л) Б҃гъ н҃бо и зє(м)лю<.> Алє ту(т) трєба оуважити тоє слово сотворилъ<.> котороє двояко с# значи(т) <.> и оучинилъ и сотвори(л)<.> можє(т) оучинїти чл҃вкъ<;> алє сотворити ти(л)ко Богъ<.> бо оучинити з(ъ) чого ко(л)вє(к)<;> алє с(о)творити з*

нh(ш)чого (Каз., 7зв.). У результаті після виправлень порушена логіка викладу, пояснена ідея втрачає сенс, текст стає суперечливим, викликає недовіру.

В обох проповідях значну частину виправлень здійснено цілком суб'єктивно, без очевидної на те причини. Наприклад, *шануймо* замінено на *слухаймо* (Каз.,10), *вывєл* на *выпровадил* (Каз., 10зв.), *побужає(т)* на *взываєт* (Каз., 9зв.), *тросках* на *фрасунках* (Каз., 9зв.). До того ж в останньому прикладі один полонізм замінений іншим, тобто для вторинного автора питання перекладу не стояло, тому такі виправлення не тотожні глосам. Так, нерідко вмотивованість заміни одного слова іншим стає занадто слабкою й навіть незрозумілою. Приміром, метафору до *горнєго Ієрусалиму* замінено на канонічне *до царства Нєбєсного* (Каз., 10). Можливо, вторинний автор думав, що сполука слів, ужита в переносному значенні, є незрозумілою, тому замінив її на добре відому, що спричинило втрату образності й оригінальності висловлювання. В іншому випадку елемент також було замінено на більш зрозумілий, але гіперболізований: *совhтє Б˜гъ ва(м) нагороди(т)* замінено на *вдєсятєро*, тоді як *совито* має значення «вдвічі, подвійно, щедро». Безумовно, барокові проповідники прагнули, щоб текст мав перлокутивний ефект, а саме: не залишив аудиторію байдужою, навпаки, «повабив до слухання», подивував, вразив. Це і є причиною багатої образності, гіперболізації, риторичних фігур.

Характерною ознакою другої проповіді («Казанє на воскрєсєнїє Христово») є потужний експліцитний вияв суб'єктивного, позаяк у ній часто наявні вказівки мовця на себе (*такъ напо(л)нї слухачо(в) мои(х) д˜хом с˜тым* (Каз., 7зв.). Схоже, що для первинного автора було природним наголошувати на своїй причетності до тексту, тоді як для іншого казнодія це було неприйнятним, Наприклад, у висловленні *приходити прє(з) то(т) цhли(и) ты(ж)дє(н) до ц˜ркви б˜жєйи зо мною по(с)полу то(т) пра(з)нїкъ пра(з)новати* (Каз., 10зв.) – частину *и зо мною по(с)полу* взято в дужки. Так іноді з проповіді видаляли цілі висловлення: *Хочу з ласками вашими на то(м) вєсєл(ю) духо(в)но(м) з вами мовити<:> тилько прошу абыстє наклонили оуха свои нєтє(с)кливє<:> до той мовы моєи на пожито(к) ва(ш) д˜шєвны(и) оучинєно(и)* (Каз., 7зв.).

Оскільки казнодія прагнув до інтерактивності, він часто апелював до прихожан. Як відомо, звертання виражає знання про адресата, взаємини між комунікантами та їхнє ставлення до ситуації спілкування. Вибір звертань пов'язаний із прагненням адресанта не стільки назвати свого співрозмовника, скільки встановити тон спілкування, що відповідає ситуації [4]. Проповідник звертався до слухачів лагідно, аби привернути їхню увагу до промови: *Подивє(н)# рєчь го(д)на#<,> слухачє мои за(ц)ныи* (Каз., 7зв.), *слухачє мои милыи* (Каз., 8). Проте його наступнику всі звертання здалися зайвими. Але хіба їхня відсутність зробила казання привабливішим?

Незначну кількість нотаток зроблено на полях, усі вони скорописні. Одна з них, що фіксує належність до храму й датування, стосується всього збірника: *Domiłec na Den 11 Maia собо(р) со всhми вhщами до собору належачиму 1701* (Каз., 8зв.). Деякі з нотаток слугують доповненням до основного тексту: *Тєбє прєчиста панєнко прошу о помощъ и благословє(н)ство* (Каз., 9зв.), *Спhваймо ж и вєсєлhмося в тєпєришни(и) д˜нь Воскрєсєнїя Х˜ва* (Каз., 8).

Зауважимо, що досліджувані проповіді містять відомості про аксіологічні уявлення й моральні норми суспільства XVII ст. Казнодія радить свідомо спокутувати гріхи й прагнути до благого: *нє та(к) яко нєщасливы(и) людє<.> котори скоро по вєлицинни<.> ѡп#(т) до пє(р)ши(х) и го(р)ши(х) зло(с)тє(и) и грhхов ворочаю(т)ся<.> до пьянства<,> до обжи(р)ства<,> до тhлєсности<,> до гнhву<,> до роты(р)ковъ<,> до лихвы<,> до*

лаку(м)ства<,> до лупѣжства и иньши(х) грѣхов<.> в которы(х) яко свини до калюжи вороча(т)ся (Каз., 6зв.). Малозрозумілі слова виправлено на легші для сприйняття: *до роты(р)ковъ – до розпусты*; окрім того, підібрано інше, більш вдале, на думку вторинного автора, означення: *ѡны(и) нєоуважны(и)*, замість *нєщасливы(и)*.

Суттєвим є коригування переліку гріхів. Вторинний автор вважає його неповним і вводить слова *вшєтєчєнство* й *злодѣйство*. Назви гріхів записує у порядку, зумовленому, імовірно, ступенем тяжкості гріха. Отож перелік гріхів розширено до десяти, хоча деякі з назв можна логічно об'єднати: ненажерливість (п'янство, обжирство, лакумство), хтивість (тілесність, розпуста, вшетеченство), жадібність (лихва, лупіжство). Не згаданими залишились лінощі, гординя й заздрість. Мабуть, вказані в проповіді гріхи відображали частотність випадків саме такого переступу. Відсутність виправлень і надлишковість назв на позначення фактично того самого свідчать про те, що в цьому випадку когнітивна база мовців була спільною.

Висновки. Узагальнюючи сказане, зауважимо: втручання в текст структурно співвідносні з основною частиною казання, їх можна поділити на такі види: викреслення (переважно звертань до аудиторії та вказівок автора на себе), записи (міжрядкові, маргінальні), що розширюють текст, виправлення помилок/незрозумілих слів (*пєрєскажати* замість *пєрєзати*, *по и(с)повѣди* замість *по вєлицинни*), заміни, які не стосуються перекладу чи пояснення, тому не можуть бути ідентифіковані як глоси. Напевно, такі виправлення пов'язані з тим, що вторинний автор прагнув адаптувати текст до соціальної бази слухачів, тому й заміняв його фрагменти на більш прийнятні.

Насамкінець зазначимо, що досліджувані проповіді становлять поліфонічні тексти зі значним суб'єктивним складником. Оскільки остаточний варіант тексту містить комунікативні смисли, закладені щонайменше двома-трьома казнодіями, слід говорити, по-перше, про спільне авторство проповідей, по-друге, про відмінність у когнітивному просторі мовців, який зумовлював їхню комунікативну поведінку. Необхідність тексту відповідати традиційній епістемі, когнітивній базі казнодії і реципієнтів спричинили внесення вторинним автором змін до тексту проповіді. **Перспективи подальших наукових розвідок** стосуються лінгвотекстологічного дослідження збірника «Казання XVII СТ.», компаративного аналізу з іншими проповідями того самого періоду, діахронічного дослідження жанру проповіді.

Список використаної літератури

1. Барт Р. Смерть автора / Р. Барт // Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М., 1994. – С. 384–391.
2. Бацевич Ф. С. Дискурсивна прагматика: проблемне поле, дослідницька одиниця / Флорій Сергійович Бацевич // Studia Linguistica. Вип. 1. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2008. – С. 4–11.
3. Гуревич Л.С. Когнитивное пространство метакоммуникации / Л. С. Гуревич. – Иркутск : ИГЛУ, 2009. – 372 с.
4. Гущина Л. В. Фатическая функция обращения в диалогической речи (на материале современного английского языка) : автореферат диссертации на соискание научн. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Людмила Викторовна Гущина; Ростовский государственный педагогический університет. – Ростов-на-Дону, 2006. – 26 с.
5. Извѣстія церковно-археологического общества при Кіевской духовной академіи за 1886 годъ. – Кіевъ, 1887. – 43с.
6. Лебедев А. Рукописи Церковно-археологического музея при Императорской Киевской духовной академии. Т.1 / А. Лебедев. – Саратов, 1916.

7. Ніка О. І. Казання першої половини XVII ст. у лінгвістичному висвітленні / Ніка Оксана // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Збірник наукових праць. Вип. 21. – К., 2012. – С.249–254.

8. Суховій О. О. Людина як суспільна істота у фразеології проповідницького жанру (на матеріалі рукописних казань кінця XVII ст. Варлаама Ясинського) / Оксана Суховій // Україністика на порозі тисячоліття : Проблеми мови, літератури, культури : збірник статей. – Оломоуць, 2001.

9. Чуба Г. Текстологічне дослідження українських учительних євангелій другої половини XVI – початку XVII ст.: перемишльський тип / Г. Чуба // Вісник Львівського університету, Серія книгознавство. – 2007. – Вип. 2. – С. 5–38.

Список умовних скорочень назв джерел

Гал. – Галятовський І. Наука, албо способ зложеня казаня // Галятовский И. Ключь разумѣнія. – К. : Типография Печерской лавры, 1659. – Стародрук ЦНБВ Кир.32. – С. 241–249.

Етим. – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. — К. : Наук. думка,1982. Т. 1, Т. 5 / Укл.: Р. В. Болдирєв та ін. – 1982, 2006. – 632 с., 704 с.

Каз. – Збірник казань XVII ст. – Рукопис ЦНБВ Л. 246 (Муз. 608). – 42 с.

Одержано редакцією 20.11.13
Прийнято до публікації 24.12.13

Ю. Л. Олешко

Рукописный сборник казаний XVII века в комуникативно-когнитивном аспекте

В статье проанализированы коммуникативно-когнитивные смыслы, заложенные разными проповедниками, которые делали записи в рукописном сборнике казаний XVII в. Установлено соответствие исправлений и структуры проповеди. По расположению в тексте выделены надстрочные и маргинальные записи. По функциональным параметрам вмешательства в текст имеют такие виды: вычеркивания, среди которых обращения к аудитории и указания проповедника на себя, записи, расширяющие нарративную часть казания, исправления ошибок/непонятных слов и замены, не касающиеся перевода или объяснения отдельных фрагментов текста.

Ключевые слова: *староукраинская проповедь XVII в., вторичный автор, вмешательства в текст, коммуникативно-когнитивные смыслы, когнитивное пространство, коммуникативное поведение.*

J. L. Oleshko

Manuscript collection of sentences of the XVII century in communicative-cognitive aspect

The paper deals with the communicative and cognitive meanings pledged by different preachers who were making notes in the manuscript collection of sermons of the 17th cent. The correspondence of corrections and the sermon's structure is also analyzed. According to the location in the text, the notes are divided into the superscript and the marginal ones. According to the functional parameters, there are such types of the interventions: deletions, including the preacher's appeals to the audience and pointing on himself, notes which extend the narrative portion of sermon, error correction/incomprehensible words replacement, not connected with translation or explanation.

Key words: *Old Ukrainian sermon of the 17th cent., second author, intervention in the text, communicative and cognitive meanings, cognitive space, communicative behavior.*

УДК 070: 372.461(051)

О. М. Цапок

НОРМАТИВНЕ ТА НЕРЕГЛАМЕНТОВАНЕ ВЖИВАННЯ ТИРЕ В РЕГІОНАЛЬНІЙ ПРЕСІ (НА ПРИКЛАДІ ГАЗЕТИ «НОВА ДОБА»)

Статтю присвячено проблемі дотримання пунктуаційних норм використання тире в матеріалах регіональної преси на прикладі публікацій, розміщених у черкаській громадсько-політичній газеті «Нова Доба». У процесі аналізу закономірностей використання тире в регіональній пресі подано огляд наукових джерел із теми дослідження. Акцентовано на тому, що

попри відносно нетривале вживання тире як пунктуаційного знака, який почали використовувати в другій половині XVIII ст., нині він став багатофункційним, поступово перетворюючись на універсальний розділовий знак. У статті розкрито умови його традиційного використання як нормативного безваріантного та варіантного знака, уживання якого чітко визначене чинними нормами пунктуації, описано синтаксичні конструкції, для пунктуаційного оформлення яких використано тире. Наведені теоретичні положення проілюстровано дібраними прикладами.

Окрему увагу в дослідженні приділено випадкам нерегламентованого вживання тире в текстах мас-медіа як індивідуально-авторського знака. За результатами проведеного дослідження констатовано, що таке тире журналісти ставлять для семантичного виділення певних членів речення (найчастіше присудків і обставин), перед сполучниками сурядності й підрядності в складних реченнях, а також замість двокрапки в складному безсполучниковому реченні для смислового й експресивного увиразнення тексту.

***Ключові слова**: двокрапка, кома, пунктуація, пунктуаційні норми, принципи пунктуації, тире, розділові знаки.*

Постановка проблеми. Сучасний журналістський текст має задовольняти інформаційні інтереси аудиторії, відтак основними вимогами до нього є інформативність, об'єктивність, достовірність, зрозумілість, логічна послідовність викладу матеріалу тощо. Реалізації зазначених вимог у медійному тексті сприяє його належне пунктуаційне оформлення, яке забезпечує адекватну інтерпретацію повідомлення аудиторією того чи того друкованого / електронного ЗМІ. Це оформлення передусім має ґрунтуватися на дотриманні пунктуаційних норм, які регламентують «нормативне вживання розділових знаків у певних лінгвістичних умовах» [6, с. 34]. Водночас варто констатувати: нині в журналістських публікаціях помітні тенденції до ігнорування чинних норм пунктуації, що виявляється в нетрадиційному, експресивному й контекстуально зумовленому вживанні розділових знаків у медійних текстах, зокрема нерегламентованому використанні в них тире.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчаючи закономірності використання тире в регіональній пресі, ми враховували теоретичні положення, викладені в багатьох наукових джерелах. Так, актуальні процеси сучасної пунктуації, пов'язані з використанням тире, розкрито в праці Н. Валгіної «Активные процессы в современном русском языке» [2, с. 263–269]. Уживання тире як нормативного безваріантного й варіантного знака, а також як індивідуально-авторського знака описано в посібнику І. Савченко «Пунктуація сучасної української мови» [6]. Науковці О. Гуц та О. Брусніцина з'ясували окремі особливості нерегламентованої пунктуації й важливість її врахування в діяльності коректора [4]. О. Захарова проаналізувала особливості нерегламентованої пунктуації в рекламних текстах [5]. Дослідник М. Вінтонів схарактеризував комунікативні функції розподільних та видільних розділових знаків у структурі речення [3]. Випадки вживання тире в різних синтаксичних умовах докладно проілюструвала Л. Фоміних [7].

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми або напрямів дослідження. Актуальність обраної теми дослідження становить недостатність наукового осмислення нормативно визначеного й нерегламентованого вживання розділових знаків у журналістських текстах. Нагальною є потреба вивчити пунктуаційне оформлення публікацій у регіональній пресі, зокрема використання в її оформленні окремих розділових знаків, як-от тире. Особливої уваги потребує аналіз випадків ненормативного, водночас функціонально вмотивованого вживання тире в пресі як універсального пунктуаційного знака. У пропонованій статті вивчення специфіки його використання здійснено на матеріалі публікацій у черкаській обласній громадсько-політичній газеті «Нова Доба», що розміщені на електронній версії видання (novadoba.com.ua).

Мета статті – проаналізувати нормативні та ненормативні аспекти використання тире в пунктуаційному оформленні газетних текстів, опублікованих в регіональному виданні «Нова Доба». Поставлену мету реалізують такі завдання: 1) схарактеризувати тире як знак пунктуації й описати випадки його традиційного використання в регіональній пресі на прикладі матеріалів черкаської громадсько-політичної газети «Нова Доба»; 2) з'ясувати

випадки варіантного вживання тире в журналістських матеріалах зазначеного видання; 3) розкрити особливості нерегламентованої постановки тире в названому друкованому ЗМІ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тире кваліфікують як один із «наймолодших» знаків пунктуації, указуючи на його появу в системі пунктуаційних знаків відносно «нещодавно» – у другій половині XVIII ст. [2, с. 263; 7]. Спершу цей знак сприймали з пересторогою, намагалися його уникати, критикували використання тире в пунктуаційному оформленні речення, вважаючи його непотрібним, проте нині цим знаком активно послуговуються не тільки в чітко визначених синтаксичних умовах, а й у випадках, коли кодифікованими нормами передбачений інший пунктуаційний знак чи його відсутність узагалі.

Традиційно тире використовують для пунктуаційного оформлення простого й складного речення. Відповідно до структури простого речення воно є нормативним розділовим знаком за таких синтаксичних умов: на місці нульової дієслівної зв'язки, якщо присудок виражений іменником або кількісним числівником у називному відмінку чи один із головних членів речення виражений інфінітивом; на місці пропущеного члена речення; перед узагальнювальним словом після однорідних членів речення; перед прикладкою в кінці речення. Зазначене нормативне вживання тире зафіксовано й у процесі аналізу матеріалів газети «Нова Доба»: *Вчасний діагноз – запорука порятунку від раку* (НД. – 4.02.14); *Єдиний спосіб звільнитися від хвороб у будь-яку пору року, за словами головного терапевта області, – постійно працювати над собою* (НД. – 28.10.14); *При цьому одна частина носіїв утворюється із омега-3 жирних кислот, інша – омега-6 жирних кислот* (НД. – 29.01.14); *Вимкнений мобільний зв'язок, телебачення й інтернет, заборона виходити надвір у вечірній час і збиратися більш, ніж утрьох – усе це може бути при запровадженні надзвичайного стану* (НД. – 25.01.14); *Перші сто щасливих покупців отримали приємні подарунки – продуктові набори* (НД. – 6.02.14).

Крім того, у досліджуваному виданні автори публікацій ставлять тире відповідно до таких правил оформлення складного речення: між двома частинами складносурядного речення, коли друга частина виражає наслідок чи умовно-наслідкові відношення; між частинами безсполучникового складного речення, якщо в другому з них подано висновок або наслідок дії першого чи обидві частини перебувають у зіставно-протиставних відношеннях. Наведені синтаксичні умови вживання тире ілюструють приклади, дібрані із газети «Нова Доба»: *Новий супермаркет – нові робочі місця для кам'янчан* (НД. – 3.02.14); *Якщо на етикетці зазначено той або інший інгредієнт – значить його присутність в зазначеній кількості дозволена або хоча б не заборонена законом, а товар може вважатися безпечним для здоров'я* (НД. – 19.01.14); *Тільки не потрібно порівнювати себе з іншими – порівнюйте себе з собою в минулому* (НД. – 24.12.13).

Ще однією синтаксично регламентованою умовою використання тире в статтях видання «Нова Доба» є використання цього знака при прямій мові. Оформлення прямої мови в текстах зазначеного видання здебільшого відбувається двома способами. По-перше, її подають як висловлювання експерта, очевидця події чи героя публікації, при цьому в середині висловлювання розміщені слова автора, що містять вказівку на його джерело: – *Районна громадська організація Української спілки ветеранів Афганістану є одним із найактивніших громадських об'єднань в районі, – визнає голова Чигиринської районної державної адміністрації Олександр Цисаренко. – Голова організації Олександр Леонідович Алексєєвець очолює громадську раду при райдержадміністрації* (НД. – 11.02.14). По-друге, спершу повністю публікують пряму мову, після якої розміщують слова автора, у яких, відповідно до журналістських стандартів, зазначено джерело повідомлення: – *До мене зверталися підприємці зі скаргами, що до них підходять правоохоронці з попередженнями, що 15 лютого ринок закривається. Розшукати цих міліціянтів нам так і не вдалося, потім приходили провокатори в цивільному, їх також ми не знайшли, – розповідає підприємець ринку на Пастерівській Вікторія Макушин*а (НД. – 11.02.14).

Використання тире в усіх наведених вище випадках відбувається на підставі структурно-семантичного принципу, за яким розділові знаки є обов'язковими й уживаються залежно від

структури речення чи цілого тексту [6, с. 40]. Водночас тире може бути варіантним розділовим знаком, якщо його використовують, дотримуючись семантико-структурного принципу, відповідно до якого, крім структури речення, враховують «семантико-синтаксичні відношення між членами речення та предикативними частинами, додаткове смислове навантаження структурної одиниці тощо» [6, с. 40]. Під час опрацювання публікацій газети «Нова Доба» ми виявили такі випадки варіантного вживання тире: між підметом і присудком, якщо один із них виражений займенником (*Проте це – лише частина від наявного обсягу незаконних біл-бордів, які з'явилися в нашому місті* (НД. – 6.02.14)); перед іменною частиною складеного присудка, вираженою одиничним прикметником (*Кожен десятий рентгенапарат області – несправний* (НД. – 29.01.14)); між підметом, вираженим інфінітивом, і складеним присудком, іменна частина якого виражена логічно наголошеним прислівником (*Головне – пристосовувати своє тіло для того, щоб воно займало найбільшу площу опори* (НД. – 22.12.13)); за допомогою тире при вставних конструкціях виділяють повторювані словосполучення *з одного боку... з другого (іншого) [боку]*, якщо вони подані в реченні не повністю, а з пропущеними словами (*Дарувати радість, за словами Вікторії, з одного боку, легко, а з іншого – важко, досить важко* (НД. – 5.02.14)).

Окрім вищесхарактеризованих випадків використання тире як нормативного безваріантного та варіантного знака, ми зафіксували в публікаціях «Нової Доби» текстові фрагменти, у яких його вжито нерегламентовано. Таке вживання тире засноване на функціонально-стилістичному принципі пунктуації, яким обґрунтовують використання в тексті індивідуально-авторських знаків, що надають йому стилістичного забарвлення [6, с. 41]. Так, у статтях зазначеного видання нерегламентоване тире слугує для змістового виділення головних і другорядних членів речення. За нашими спостереженнями, найчастіше за допомогою тире журналісти газети «Нова Доба» акцентують на дієсловах-присудках: *А що робити, коли запобіжні заходи не спрацювали? Звісно – лікуватися!* (НД. – 28.11.13); *Я можу сказати, що мені в собі подобається і що – не подобається* (НД. – 23.01.14); *Списки затриманих черкащан – оприлюднив В. Іляшенко* (НД. – 24.01.14); *Причина пожежі – встановлюється* (НД. – 5.02.14). У ході аналізу дібраного матеріалу зафіксовано ненормативні випадки вживання тире перед дієслівною зв'язкою *є* для семантичного виділення складеного іменного присудка: *Тому нашим з вами головним завданням – є розумно розпорядитися наявними ресурсами, щоб результат відчули всі черкащани* (НД. – 31.01.14); *До того ж одним із пунктів нових соціальних ініціатив Президента України Віктора Януковича – є вдосконалення роботи реабілітаційних центрів для хворих на дитячий церебральний параліч* (НД. – 7.02.14).

Під час дослідження з'ясовано, що тире неодноразово використано для акцентування уваги аудиторії на обставинах, репрезентованих у таких реченнях: *Пропишіть бажання за 7 сферами – спокійно і вдумливо* (НД. – 24.12.13); *Не злічити, скільки атак відбили наші бійці – і з фронту, і з тилу* (НД. – 24.01.14); *На часі – ліквідація ще близько 160 біл-бордів у різних мікрорайонах Черкас* (НД. – 6.02.14); *Адже розуміють, що цього разу – все серйозно* (НД. – 6.02.14). Рідше цим знаком виокремлюють у реченні означення й додатки: *Майже 600 гектарів черкаської землі – історико-культурного призначення* (НД. – 26.12.13); *Практично для всіх плодових дерев, що пристосовані до нашої зони, критичною є температура – 25 градусів нижче нуля* (НД. – 7.02.14); *Без них – навряд чи вдалося б досягти такого високого результату* (НД. – 6.02.14). У наведених випадках тире варто кваліфікувати як «засіб вираження комунікативних або семантичних варіантів висловлення», і його використання змінює комунікативну структуру цього висловлення [3, с. 76].

Уживання тире в невластивих для нього синтаксичних умовах свідчить про те, що, використовуючи його в нових умовах, журналісти вважають тире знаком смислової актуалізації. За його допомогою вони прагнуть посилити інформативну й емоційну насиченість тексту [4, с. 216].

На думку дослідниці Н. Валгіної, тире можна вважати знаком смислової, інтонаційної та композиційної «несподіванки» [2, с. 263–264]. Зокрема, таку «несподіванку», за її твердженням, тире передає у випадку, коли композиційно незвично підрядне з'ясувальне

речення стоїть перед головною частиною. В аналізованому виданні таку композиційну структуру й пунктуаційне оформлення ілюструє речення: *Навмисно так вийшло чи ні – сказати складно* (НД. – 25.01.14).

Досліджуючи публікації газети «Нова Доба», ми виявили кілька речень, у яких автори публікацій використовують тире замість двокрапки. Очевидно, у цьому випадку «вживання більш «сильного» пунктуаційного знака замість слабшого зумовлює актуалізацію вже позначеної синтагматичної межі» [3, с. 77]. Наприклад, тире в позиції двокрапки поставлено в безсполучникових складних реченнях, де друга частина конкретизує зміст першої: *Обережно – тонка крига!* (НД. – 22.12.13); *Обслузі батареї «катюш» доводилося весь час розвертати гвардійські міномети – били то по ворогові, який проривався крізь заслін, то по фашистах, що сприяли оточеним дивізіям атаками ззовні* (НД. – 24.01.14); *У бою обидві сторони зазнали значних утрат – загинуло близько 300 українців і щось із 2 тисячі більшовиків* (НД. – 29.01.14). Також неодноразово тире використано замість двокрапки в з'ясувально-об'єктних безсполучникових складних реченнях, перша частина яких містить інформативно недостатні слова, доповнені другою частиною: *Усі бачили по явці – виборці не мали мотивації голосувати* (НД. – 20.12.13); *Його створено з благодійною метою – кошти з продажу підуть на боротьбу з поліомієлітом* (НД. – 23.01.14); *Разом все перевірили і пересвідчились – помилки немає* (НД. – 6.02.14).

Уживання тире у вищенаведених випадках замість двокрапки є свідченням загальної тенденції – зростання багатофункційності цього пунктуаційного знака. Він універсалізується, починає «захоплювати» пунктуаційні позиції інших знаків, що чітко детерміновані семантичними показниками [2, с. 266]. За свідченням А. Беззубова, у журналістських публікаціях «тире в наш час перетворилось на агресивний знак, який витісняє інші знаки, передусім двокрапку, частота використання якої зменшилася» [1, с. 120]. Таке витіснення двокрапки знаком тире в мовній практиці, імовірно, з часом може призвести до часткової чи повної зміни окремих пунктуаційних норм. Приміром, про використання тире як варіантного нормативного знака замість двокрапки в безсполучникових складних реченнях зазначає дослідниця І. Савченко. Вона акцентує, що цей розділовий знак може варіюватися з двокрапкою в безсполучникових складних реченнях причинових, друга частина яких указує на причину, на обґрунтування дії (стану, ознаки), подані в першій частині, та в приєднувальних конструкціях, друга частина яких розкриває зміст відсутніх у першій частині дієслів сприймання [6, с. 116–117].

Одним із способів нерегламентованого використання тире в газеті «Нова Доба» є його вживання в складносурядних реченнях перед єднальним сполучником *і*, при цьому друга частина речень не містить значення наслідку чи різкої зміни події, за яких тире ставлять як варіантний знак: *Часом шкідливі перевищення питомої активності радіонуклідів виявляються навіть у посуді, що продається під маркою відомих світових виробників, – і, навпаки, цілком безпечним може виявитися китайський посуд* (НД. – 12.12.13). Також автори публікацій практикують використання тире в складносурядних реченнях замість коми перед протиставним сполучником *а*: *Тетяну схопили і катували – а вона лише молилася за своїх катів* (НД. – 25.01.14). Крім того, трапляються випадки ненормативного, індивідуально-авторського використання тире в складнопідрядних реченнях перед сполучниками підрядності: *Готуватися до початку епідемії грипу черкаська влада почала ще в минулому році – як тільки закінчилася остання хвиля захворюваності* (НД. – 28.10.13); *Відтак вибрати дійсно якісний і безпечний продукт досить не просто – оскільки поряд із маслом, яке відповідає всім необхідним вимогам, на ринку достатньо фальсифікату* (НД. – 19.10.13). Наведені типи поєднання розділового знака тире зі сполучними засобами дослідниця О. Захарова кваліфікує як контамінований пунктуаційний прийом [5, с. 14]. Його використання увиразнює зміст частини висловлювання, приєднаної сполучником, через що воно краще сприймається реципієнтом.

У контексті вищевикладеного варто наголосити, що практика широкого використання тире, збільшення його функційної спроможності, зокрема в текстах регіональної преси, не

скасовує остаточно чинні норми пунктуації щодо традиційного вживання інших знаків. У зв'язку з цим ми цілком погоджуємося з думкою Н. Валгіної, що паралельне використання знаків, як-от тире замість двокрапки чи коми, є свідченням тенденції, яка лише стала помітною в сучасній пунктуації й виявляється в можливості вибору знака – більш традиційного, «академічного» і нового, більш вільного, експресивного [2, с. 268]. Констатуємо також, що широке вживання тире зумовлене й прагматичним аспектом пунктуації, коли вона передає у висловлюванні інтенцію автора, його прагнення розставити в тексті логічні та емоційні акценти, полегшивши цим сприймання й розуміння матеріалу аудиторією ЗМІ.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Узагальнюючи вищевикладене, зазначимо, що тире в сучасній регіональній пресі є багатофункційним розділовим знаком. Приклади, дібрані з черкаського обласного громадсько-політичного видання «Нова Доба», засвідчують, що залежно від синтаксичних умов журналісти використовують цей знак як нормативний безваріантний та варіантний. З'ясовано, що в багатьох синтаксичних конструкціях тире заміщує інші розділові знаки, наприклад, двокрапку чи кому, надаючи реченням більшої виразності, або вживається як індивідуально-авторський розділовий знак у невластивих для нього синтаксичних умовах для більшого смислового й емоційного насичення журналістського тексту.

Пропоноване дослідження є лише спробою осмислення особливостей використання тире як пунктуаційного знака в регіональній пресі й не претендує на вичерпність. Перспективним для подальших наукових розвідок може бути аналіз використання в пресі інших знаків пунктуації, а також особливостей пунктуаційного оформлення рекламних текстів.

Список використаної літератури

1. Беззубов А. Н. Введение в литературное редактирование : учебное пособие / А. Н. Беззубов. – СПб. : СПбГУ, 1997. – 133 с.

2. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке : учебное пособие для студентов вузов / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 304 с.

3. Вінтонів М. Пунктуаційні графічні засоби в аспекті теорії актуального членування / М. Вінтонів // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2013. – Вип. 27. – С. 75–79.

4. Гуц Е. Н. Нерегламентированная пунктуация как проблема деятельности корректора / Е. Н. Гуц, Е. В. Брусницына // Вестник Челябинского государственного университета. – 2011. – № 24 (239). – Серия. Филология. Искусствоведение. – Вып. 57. – С. 214–217.

5. Захарова Е. О. Нерегламентированная пунктуация как признак рекламного текста : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е. О. Захарова. – Томск. – 2010. – 24 с.

6. Савченко І. С. Пунктуація сучасної української мови / І. С. Савченко. – Черкаси : «Відлуння-Плюс», 2008. – 152 с.

7. Фоминых Л. Какой удивительный знак – тире! / Л. Фоминых // Филолог. – 2010. – № 10. – Режим доступа : http://philolog.pspu.ru/module/ magazine/do/mpub_10_182.

Одержано редакцією 29.11.13
Прийнято до публікації 24.12.13

Е. Н. Цапок

Нормативное и нерегламентированное употребление тире в региональной прессе (на примере газеты «Нова Доба»)

Статья посвящена проблеме соблюдения пунктуационных норм постановки тире в материалах региональной прессы на примере публикаций, размещенных в черкасской общественно-политической газете «Нова Доба». В ходе анализа закономерностей использования тире в региональной прессе подан обзор научных источников по теме исследования. Акцентировано на том, что невзирая на относительно непродолжительное употребление тире как пунктуационного знака, который начали использовать во второй половине XVIII ст., в настоящее время он стал

багатофункциональным, постепенно превращаясь в универсальный знак препинания. В статье раскрыты условия его традиционного использования как нормативного безвариантного и вариантного знака, постановка которого четко определена действующим нормами пунктуации, описаны синтаксические конструкции, для пунктуационного оформления которых использовано тире. Приведенные теоретические положения проиллюстрированы подобранными примерами.

Отдельное внимание в исследовании уделено случаям нерегламентированного употребления тире в текстах масс-медиа как индивидуально-авторского знака. По результатам проведенного исследования констатировано, что такое тире журналисты ставят для семантического выделения определенных членов предложения (чаще всего сказуемых и обстоятельств), перед союзами в сложносочиненных и сложноподчиненных предложениях, а также вместо двоеточия в сложном бессоюзном предложении для смысловой и экспрессивной выразительности текста.

***Ключевые слова**: двоеточие, запятая, пунктуация, пунктуационные нормы, принципы пунктуации, тире, знаки препинания.*

O. N. Tsapok

The normative and the unregulated use of the dash is in the regional press (on the example of newspaper «Nova Doba»)

The article is sanctified to the problem of observance of punctuation norms of raising of dash in materials of the regional press on the example of the publications accommodated in the Cherkasy social and political newspaper «Nova Doba». During the analysis of conformities to law of the use of dash in the regional press the review of scientific sources is given on the topic of research. It is accented on that without regard to the of relatively short duration use of dash as a punctuation sign that it was begun to use in the second half of XVIII of item, presently he became a polyfunctional, gradually growing into an universal punctuation mark. In the article the terms of his traditional use are exposed as a normative invariant and variant sign raising of that is clearly certain operating the norms of punctuation, phrases are described, for punctuation registration of that a dash is used. The brought theoretical positions over are illustrated by neat examples.

Separate attention in research is spared to the cases of the unregulated use of dash in texts of mass-media as an individual authorial sign. On results undertaken a study it is established, what a dash journalists put for the semantic selection of certain parts of sentence (mostly predicates and circumstances), before unions in compound and compound sentences, and also instead of colon in difficult asyndetic suggestion for semantic and expressive expressiveness of the text.

***Key words**: the colon, the comma, the punctuation, punctuation norms, principles of punctuation, the dash, punctuation marks.*

ДИСКУРСОЛОГІЯ

УДК 81’42

Е. А. Селиванова

КАТЕГОРИАЛЬНАЯ ИНФОРМАЦИЯ КАК КЛЮЧ ЭНИГМАТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА КРОССВОРДОВ

В статье рассматриваются когнитивные механизмы разгадывания кроссворда как одного из жанров энигматического дискурса. Энигматический дискурс представляет собой коммуникативное событие, знаковым посредником которого служит энигматический текст, обладающий мощным интерактивным потенциалом, так как его полная знаковая репрезентация возможна при непосредственном участии адресата, выполняющего стратегическую программу адресанта. Кроссворд в живой коммуникации − это дискурс, имеющий природу гипертекста, определенную степень зашифрованности, ориентированный на разгадываемость и предназначенный, как правило, для интеллектуального тренинга и развлечения. Одним из ключей к поиску ответа на задание служит категоризация и ее воплощение в языковых знаках, имеющих статус гиперонимов, гипонимов и эквонимов. Категоризация представляет собой когнитивный механизм, имеющий как логическую, так и прототипическую основу, и зависит от специфики мировосприятия этнического сообщества и его внутреннего рефлексивного опыта. Гиперонимические ключи представлены в задании кроссворда и требуют от адресата выбора одного из членов категории, обозначенной гиперонимом. В заданиях используются различные уровни категоризации гиперонима, чаще всего базовый, средний уровень. Излишняя обобщенность гиперонима обычно устраняется его атрибутом или описанием свойств видового понятия. Более простыми для решения являются задания с вербализацией гипонимов, требующие поиска ответа-гиперонима. В кроссвордах эквонимические отношения между ключевым словом задания и ответом представлены реже, так как для поиска решения необходимо восстановить ассоциативную связь между гипонимами одного класса на основе дополнительных вербальных показателей.

Ключевые слова: *кроссворд, энигматический дискурс, категоризация, прототип, семейное сходство.*

Постановка проблемы. Энигматический дискурс представляет собой коммуникативное событие, знаковым посредником которого служит энигматический текст, обладающий мощным интерактивным потенциалом, так как его полная знаковая репрезентация возможна при непосредственном участии адресата, выполняющего стратегическую программу адресанта. Данная программа направлена на поиск ответов на вопросы и задания, поставленные в тексте; ее конечными целями служат интеллектуальный тренинг, развлечение, поиск и познание новой информации; игра, основанная на смекалке, сообразительности, знаниях в различных сферах, чувстве юмора.

Кроссворд мы рассматриваем в широком смысле, относя к данному жанру его разнообразные конфигурации (сканворды, чайнворды, или циклосканворды, кроссчайнворды и под.). Кроссворд в живой коммуникации − это дискурс, посредником которого служит текст, имеющий природу гипертекста, определенную степень зашифрованности, ориентированный на разгадываемость и предназначенный, как правило, для интеллектуального тренинга и развлечения. Кроссворд обладает специфическими канонами жанра.

Данный жанр стал популярным в XX веке, хотя его возникновение относят к XIX веку. По некоторым данным, первый кроссворд был опубликован в США в журнале «Святой Николас» в 1875 году. На русском языке первый кроссворд был составлен В. В. Набоковым, хотя и был опубликован в Германии, в приложении «Наш мир» Берлинской газеты «Руль» в

февральском номере 1925 года, а в 1929 году первый в России кроссворд был напечатан в журнале «Огонек». В русском варианте кроссворд иногда называли крестословицей, калькируя английский эквивалент. Классический традиционный кроссворд обычно включает симметрично расположенную пустую сетку клеток и отдельный список заданий с указанием чисел сетки по горизонтали и вертикали. Иную конфигурацию с тем же принципом разгадывания имеют сканворды, циклосканворды, кроссчайнворды и проч.

Анализ последних исследований. Кроссворд, в отличие от иного энигматического жанра − загадки, практически оказался вне сферы внимания лингвистов. Интерес к данному дискурсу появился в последнее десятилетие в связи с его культурологической составляющей. Пионерскими в этой области можно считать исследования социолингвистических особенностей кроссворда украинской лингвистки И. В. Абрамец [1], русских языковедов В. В. Красных [5], И. В. Захаренко [4], описавших отражение в кроссвордах русской когнитивной базы и русского культурного пространства, а также диссертацию на соискание ученой степени кандидата филологических наук Е. А. Денисовой [3], посвященную структуре и функциям энигматического текста на материале русских загадок и кроссвордов. На концепцию данной диссертации опирается диссертация М. В. Волковой [2], исследовавшей загадки и кроссворды на материале немецкого языка в семантическом и прагматическом аспектах. Арабские кроссворды стали объектом анализа О. Б. Спрысы [13]. Однако вне зависимости от языка, в котором функционирует данный жанр, когнитивный механизм разгадывания кроссворда и его вербальные ключи остались вне поля зрения исследователей.

Целью статьи является характеристика одного из важнейших когнитивных ключей поиска решений кроссвордов − категоризации, и ее вербальной репрезентации. **Объектом** исследования послужили тексты русских кроссвордов, а **предметом** − когнитивный механизм категоризации, служащий одним из ключей поиска решений в дискурсе кроссворда.

Изложение материала исследования. Категоризация в вербальном плане отражена в гиперо-гипонимических и эквонимических отношениях языковых единиц, а в когнитивном моделируется в виде категориальных (иерархических) пропозициональных структур.

Когнитивная наука впервые поставила вопрос о категоризации опыта человека в ракурсе изучения когниции. Категоризацию квалифицируют как механизм выведения в структурах мышления, предусматривающий объединение предметов и явлений в определенные классы как рубрики опыта, сформированные посредством познавательной деятельности человека. Исследователи считают, что категоризация связана со всеми когнитивными системами и операциями (сравнением, отождествлением, аналогией) [6, с. 42–43]. По мнению когнитологов, категоризация опыта является преимущественно неосознанной и автоматической, носит статический и динамический характер, оперирует предметными сущностями и абстракциями, рациональным и иррациональным. Р.М. Фрумкина рассматривает категоризацию сквозь призму ее роли в процессах свертки информации и концептуализации неисчерпаемого разнообразия мира [14, с. 62].

Проблема категоризации понятий ранее была прерогативой логики и философии. «Со времен Аристотеля до позднего Витгенштейна категории трактовались как четкие конструкты, не имеющие под собою никаких проблем, они представлялись абстрактными вместилищами: одни вещи входят во вместилище-категорию, а другие пребывают вне ее. Считалось, что вещи входят в одну категорию только тогда, когда им свойственны определенные общие признаки. И эти признаки определяют категорию в целом. Эта классическая теория категорий возникла не как результат эмпирических исследований. [...] В большинстве дисциплин она рассматривалась не как эмпирическая гипотеза, а как абсолютная истина» [7, с. 145].

Поиски принципов категоризации отображены еще в средневековой дискуссии номиналистов и реалистов: первые усматривали основу категориальной дифференциации в наличии общего имени, вторые − в реальном сходстве вещей. Интеграцию этих позиций

осуществил Дж. Локк, который считал, что, с одной стороны, «общее и всеобщее – это создания разума − […] не относятся к действительному существованию вещей, а изобретены и созданы разумом для его собственного употребления», всеобщность не относится к самим вещам [8, с. 471]. С другой стороны, по его мнению, «отвлеченные идеи» суть продукт разума, но имеют своим основанием сходство вещей [8, с. 472]; человеческий ум никогда не связывает идей, которые не существуют вместе в действительности или не предполагаются таковыми, и потому точно заимствуют это соединение у природы [8, с. 514].

Дж. Локк и Р. Абеляр стали основоположниками альтернативного номинализму и реализму концептуализма, в основе которого лежит, по словам К.Г. Юнга, объединение эмпатии и абстракции [15, с. 80]. Несмотря на многовековую дискуссию, доминантой теории категоризации длительное время был классический взгляд, представляющий этот процесс как подведение определенных предметов под классы на основе общности их признаков и характеристик. Категории рассматривались как логические конструкты, возникновение которых обусловлено наличием тождественных признаков для всех ее равноправных членов. В соответствии с таким подходом категоризация не зависела от нейрофизиологических, психологических, культурных особенностей субъекта ее формирования и иррациональных глубин его подсознания. Представители имплицитной теории категоризации как версии классической отмечали, что человек осуществляет манипуляцию категориями как абстрактными схемами, лишенными материального воплощения, получающими это воплощение только в соотношении с категориями реального или возможного мира.

Пересмотр классической теории категоризации был обусловлен новым принципом условности выделения классов, объединяющих не всегда однопорядковые члены. Новый поход к исследованию категоризации был предложен Л. Витгенштейном, который основой этого процесса считал наличие частичного повторения общих признаков у членов класса по принципу «фамильного сходства» (family resemblance). Анализируя значение немецкого слова *Spiel* (*игра*), философ пришел к выводу, что данная категория не строится на базе строгого повторения общих черт, так как одна игра требует умения, другая − везения; в одной есть те, которые проигрывают, в другой − нет [20]. Эта категория, действительно, размыта, но такая диффузность обеспечивает ей подвижность и гибкость в присоединении новых членов (например, включение в игру видеоигры). У. Лабов рассматривал процесс категоризации в связи с языковыми единицами (на примере названий посуды), определяющими условность этого процесса [17, с. 342].

Новый поворот теория категоризации получила в 70-е годы XX века в прототипической семантике, одним из основоположников которой является американский психолог Э. Рош. Прототипический подход к категоризации был заложен, по мнению ученых, в феноменологических концепциях К. Штумпфа, Э. Гуссерля, М. Мерло-Понти и др. В соответствии с данным подходом категоризация осуществляется на основе прототипа − центрального члена категории, мыслительного коррелята наилучшего образца определенного класса объектов или наиболее типичного представителя категории, выбор которого связан с особенностями сознания и опытом человека, сформированным в познавательных процессах [10, с. 48-49]. Прототип реализует признаки категории в наиболее чистом виде, как точка когнитивной референции (cognitive reference point) воплощает наиболее выразительные (salient) свойства, выделенные путем познавательной деятельности человека и позволяющие определить всю категорию в целом [18, с. 532-547]. Прототипические категории, связанные с репрезентацией мира и базирующиеся на чувственном опыте, названы семантическими, а те, которые связаны с миром человека как носителя материальной и духовной культуры и зависят от социального опыта, − натуральными.

В отличие от концепции Л. Витгенштейна, считавшего границу между категориями диффузной и размытой, а категоризацию имен вещей случайной, теория прототипов учитывает традиционный принцип выделения логических категорий, имеющих необходимые и достаточные для ее опознания критерии, на базе которых все объекты категории равны в ряду и соответствуют всем критериям. Однако, в отличие от классической теории,

характеризующей категории как объективно существующие в мире, прототипическая семантика рассматривает ментальную процедуру категоризации как результат специфики восприятия мира, моторики, культуры народа. Причем процедура выделения категорий может отображать в некоторой степени реальную общность признаков вещей и явлений наряду с суто человеческой способностью приписывать им эту общность.

Как подчеркивает Дж. Лакофф, «классический взгляд на категории как на сущности, объединяющие элементы с общими признаками, не есть совсем ошибочным. Мы, действительно, часто категоризуем вещи на этой основе» [7, с. 143]. По его мнению, изменение исследовательского подхода к категориям инициирует модификацию понятия истины, значения, рациональности и даже грамматики [7, с. 148]. Структура категории играет существенную роль в процессах мышления, создавая основу для соответствующих умозаключений и логических выводов.

Д. Герартс объясняет прототипические признаки мышления исходя их постулатов когнитивной психологии: когнитивная деятельность требует интеграции двух принципов: структурной стабильности (structural stability) и гибкой адаптированности (flexible adaptability). Прототип имеет сильный стабильный центр и более аморфную, зависимую периферию [16, с. 647-677].

Теория прототипов использует принцип типичности не только определенной совокупности признаков, а и степени значимости этих признаков для отнесения того или иного объекта (действия, явления и т. п.) к соответствующей категории. Категоризация имеет наивысший (суперординатный) уровень, базовый (средний) уровень, на котором все члены категории быстро идентифицируются и воспринимаются, а их наименования используются в нейтральных контекстах; а также низший (субординатный) уровень [19, с. 27-48]. Члены категории располагаются на определенном расстоянии от прототипа. Дж. Лакофф утверждает, что центральные члены категории, самые близкие к прототипу, быстрее опознаются, усваиваются, чаще употребляются, способствуют ускорению идентификации класса в целом [7, с. 163-164].

Ученый разграничил категории разного типа: радиальные, имеющие центр и периферию; градуированные, имеющие линейную шкалу оценок между 0 и 1 и размытость границы между категориями (некоторые элементы могут быть на границе двух категорий и одновременно быть членом каждой); классические таксономии, каждый элемент которой имеет весь пучок признаков, устанавливающих членство в данной категории; порождаемые, заданные выведением по определенным правилам категориальной структуры [7, с. 179-181].

Данные типы и принципы категоризации реализуются в заданиях кроссвордов. Вербальными ключами для поиска места предмета или понятия в категориальной иерархии служат: 1) гиперонимы − наименования класса различного уровня обобщения, задающие в кроссворде поиск гипонима; 2) гипонимы − наименования члена категории, задающие поиск гиперонима; 3) эквонимы − видовые наименования, требующие поиска иного видового наименования того же класса.

Гиперонимические ключи представлены в задании кроссворда и требуют от адресата выбора одного из членов категории, обозначенной гиперонимом. Обычно в таких заданиях используется слова *вид, разновидность, род, сорт, порода, стиль, тип, марка, специализация, статус*: *вид пряжи (мохер), вид спорта (бег), род кафтана (архалук), род камыша (очерет), сорт сельди (иваси), сорт мягких и сочных груш (дюшес), порода зайца (русак), порода кошек (рекс), стиль плавания (брасс), тип обуви (ботинки), марка оружия (браунинг), специализация спортсмена (вратарь), статус огурца (овощ)*. При этом обычно наличествует хотя бы один дифференциальный признак видового понятия: *род ковра без ворса (палас), тюремная комната (камера), конечность с когтями (лапа), галоген для дезинфекции (хлор)*.

Дифференцирующими признаками могут служить:

− предназначенность, в терминах теории пропозиции − дестинатив (*сумка для мягких вещей (портплед), сосуд для вина (чарка), синенький овощ для икры (баклажан), сосуд для соленых огурцов (банка)*);

− сопровождающий предмет или понятие (комитатив) (*наставник со свистком (тренер), орешек к пиву (арахис), закусочная при царизме (трактир)*);

− показатели места, региона, страны (локатив) (*судья на ринге (рефери), тропическое насекомое (москит), птица в России (иволга), дачка в Швейцарии (шале)*);

− объект действия (*продавец таблеток (аптекарь*), *изготовитель мебели (столяр), изготовитель рокфора (сыровар)*);

− субъект действия, в том числе прецедентный феномен, для которого объект или действие является наиболее типичным (*орудие труда садовода (лопата), танец конкистадора (чакона), спорт Моххамеда-Али (бокс), занятие Мариса Лиепы (балет), судно на невольничьем ходу (галера)*);

− сфера использования (*посуда в химии (пробирка), мера в аптекарском деле (гран)*);

− порядок или количественный показатель, в том числе части заданного целого (*седьмая планета (Уран), двухмачтовая лодка (иол)*);

− составные части целого и их характеристика (*продукт из взбитых белков (суфле), птица с загнутым клювом близ Нила (ибис), кушанье из рубленой селедки (форшмак), часть света с Монако (Европа)*);

− процессуальные и непроцессуальные свойства (*колючий сорняк (осот), наука рассуждать (логика), тяжелый предмет мебели (комод), ястреб-рыболов (скопа), яйценосное создание (курица), дикий цитрус (лайм)*);

− временные показатели (*майский цветок (ландыш), зимние яблоки (ранетки), зимний вид спорта (биатлон), весенний овощ (редис)*);

− оценка (*плохой гриб (поганка), изящное пальто (манто), ценный камень (хризолит)*).

Иногда подсказка задана частью ответа (*голос меццо-… (сопрано)*). Подсказка может содержаться в вербальном показателе задания, базирующемся на стереотипе: *насекомое, эталон женской талии (оса)*.

Нередко класс, обозначенный в задании гиперонимом, настолько широк, что выбор гипонима обеспечивает только количество букв и графическая связность: *овощ (морковь), южное плодовое дерево (айва), декоративный цветок (георгин), насекомое с хоботком (комар), зелень с огорода (шпинат), спортсменка (гандболистка), СМИ (пресса)*. Атрибут сенсорной оценки также чрезвычайно затрудняет выбор ответа: *вкусный орешек (фисташка), вкусная селедка (залом), вкусная ягода (ежевика), гадкий с виду аист (марабу), ароматная травка (мята), фрукт-вкуснятина из Индии (манго)*. Утилитарная оценка, наоборот, способствует облегчению поиска ответа: *качественная бумага (верже), полезное насекомое (пчела)*.

А. Вежбицка выделила такие разновидности гиперонимов: таксономические (*цветок − роза*), обобщенные функциональные (*транспорт – авто, мопед*), собирательные (*мебель – стол, кровать)*, псевдосчетные (*фрукты – яблоко, лимон*). Однако категоризация нередко затрагивает самые неожиданные сферы. К примеру, звук в зависимости от субъекта, издающего его, или оценочного восприятия его носителем языка дифференцируется в языке: *звук снега под ногой (хруст), звук водопада (клокот), звук копыт лошади (цокот), звук колокола (звон* или *набат), звук гусей (гогот), звук неудовольствия (ропот), звук дождя (шум), звук грома (раскат), звук падения (грохот), звук пули над ухом (свист), кандальный звук (лязг), звук неспокойной волны (всплеск)* и под.

Дистрибутивные свойства дифференцирующего признака также могут определять выбор категориального соотношения: *лес из сосенок (бор)*, *лес из берез (роща)*, − так как в языке устойчивыми являются словосочетания *сосновый бор, березовая роща*. Задание *черно-бурый зверь* имеет ответ *лиса*, так как дистрибуция *чернобурка − лиса* однозначно указывает на данный гипоним.

В заданиях используются различные уровни категоризации гиперонима, чаще всего базовый, средний уровень: *порода собак (мопс), сорт вишни (морели), яблоко (апорт), магазинчик с аспирином и касторкой (аптека), утепленное помещение для зимовки пчел (омшаник)*. Излишняя обобщенность гиперонима обычно устраняется его атрибутом, описанием свойств: *плавучее средство (судно), растворитель с запахом хвои (скипидар), кормовой злак (ежа), игра на попадание в рифму (буриме)*. В подобных случаях также задействуется прототип как наиболее приемлемый для определенной культуры образец категории: *зверь с хоботом (слон), итальянское блюдо (пицца), городская птица (голубь), украинская еда (сало), рыба царю на стол (осетр), типично русский фрукт (яблоко), сорняк (осот), гриб наших лесов (боровик); в Штатах емкость под сок, в России − под водку (стакан)*.

Немало в заданиях гиперонимов, уточненных иными гиперонимами (гипонимами для первых) в номенклатурной иерархии языка. К примеру, номенклатура фауны, флоры, химических элементов и проч. настолько широка и разветвленна, что требует указания категории более низкого уровня (семейства, отряда, подвида, номера и т. п.). Так, задание *верткая рыбешка* содержит гипероним царства животного мира, однако уточнение более низкого уровня номенклатурной классификации следует далее *из карповых*, что позволяет ответить на поставленный вопрос − *вьюн*. Указание более низких уровней номенклатурной иерархии значительно облегчает поиск ответа (*птица отряда ракшеобразных (удод); овощ, паслен (физалис*); *из десятиногих, ракообразных (лангуст); самоцвет из халцедонов (агат), пряная травка из имбирных (кардамон)*). Требование однословного ответа в кроссвордах не позволяет прибегать к заданиям, предполагающим в качестве ответа многословные номенклатурные названия, поэтому ответ практически всегда ориентирован на ядерное слово наименования, существующее не в научной, а в наивной картине мира: *порода собак (сеттер), подвид сапсана (шахин), рыба из рода сигов (омуль)*.

Подсказкой может служить заданность крайних границ размера компонента номенклатуры или иерархии, обозначенного гиперонимом (*самая маленькая ящерица (геккон*), *ящерица пугающих размеров (варан), длиннейшая змея (анаконда), самая высокая гора (Джомолунгма), самая большая из известных ягод (арбуз), самый крупный орел в горах (беркут), самая длинная река Франции (Луара*), *огромная кошка в полоску (тигр)*). При этом некоторые задания содержат дополнительные уточнения свойств, местонахождения и т. п. заданного гипонима.

Задания с указанием гиперонима могут содержать выраженное с помощью противительного союза и отрицания исключение иных членов: *биолог, но не ботаник (зоолог*); *орудие для копания, но не заступ (лопата); животное с хоботом, но не слон (тапир)*.

Более простыми для решения являются задания с вербализацией гипонимов, требующие поиска ответа-гиперонима. Обычно в задании указана пара членов категории, объединенная гиперонимом базового уровня категоризации: *и мирабель, и ренклод (слива); груздь или мухомор (гриб); и плюшки, и булочки (сдоба); диван, кресло (мебель); майор, капитан (звание); и газ, и нефть (сырье); Балхаш, Балатон (озеро); кукуруза или сорго (злак); Куба или Сахалин (остров); бронтозавр или динозавр (ящер); не только мул, но и лошак (гибрид); легкоатлет либо хоккеист (спортсмен); комик, лирик, трагик (амплуа)*. Высшие уровни категоризации ответов предусмотрены обычно заданиями, требующими знания номенклатуры различных реалий и понятий: *крокодил или черепаха (рептилии), метафора (троп), арбуз (ягода), баклажан, капуста (овощ)*.

Гипонимы субординатного уровня категоризации нередко представлены в заданиях прагмонимами: наименованиями марок автомобилей (*«Логан» или «Меган» (Рено), «Астра» (Опель)*), сортов напитков (*алиготе (вино), абрикотин (ликер), «Садочек» (сок*), продуктов питания (*«Наполеон» или «Улыбка негра» (торт), «Рокфор» (сыр)*), музыкальных коллективов (*и «Сябры», и «Аракс» (ВИА)*) и проч. Прагмонимы могут быть заменены разговорными вариантами гипонимических наименований (*и «жигуль», и «мерин» (авто)*).

Двумя членами пары гипонимов в заданиях могут быть и антонимы: *и благоухание, и зловоние (запах).*

Иногда подсказкой служит дополнительное указание поиска − нахождения общего: *го, теннис, футбол (общее) − игра*, или формула при гипониме *по сути*, требующая выявить некое родовое понятие: *ссадина по сути (рана), солидол по сути (смазка), плод картофеля по сути (ягода).* Вербальным ключом может быть сочетаемость атрибута гипонима: *подвиг − героический ... (поступок).* Средствами создания комического эффекта служат в задании метафорические знаки домена ЧЕЛОВЕК, требующие ответа-гиперонима: *классовая принадлежность помидора (овощ), к какому сословию принадлежит пиала (посуда).*

Выявление гиперонима иногда требует значительного абстрагирования, заданного необычной формулировкой вопроса: *Что есть флакон духов? (тара),* − или это абстрагирование должно установить исключительность предмета в ряду других (*вавилонская башня (чудо)*).

В заданиях кроссвордов эквонимические отношения между ключевым словом задания и ответом представлены реже, так как для поиска решения необходимо восстановить ассоциативную связь между гипонимами одного класса на основе дополнительных вербальных показателей. Эквонимические отношения далеко не всегда обособляются в языковой категоризации, так как являются по сути гипо-гипонимическими и представлены связями между гипонимами одного класса предметов или понятий. М.В. Никитин различает гипонимы и эквонимы в зависимости от аспекта их соотношения: «Имена видовых понятий относительно общего гиперонима названы гипонимами, а друг относительно друга на том же уровне обобщения − эквонимами» [9, с. 450]. Ученый считает эквонимические связи более слабыми, так как на их основе выделяется гипероним, в состав эквонимов которого могут входить относительные понятия, требующие интеграции и разграничения с другими классами понятий [9, с. 450].

Обычно вербальными ключами ответа-эквонима, соотносящегося с эквонимическим коррелятом задания, служат наличествующие в задании наименования иной страны, региона, этноса: *сейм по-русски (дума); пельмени в Неаполе (равиоли); Купидон у индусов (Кама); сапожки-башкирки (ичиги); волость у бурят (улус); улица в США (авеню* или *стрит); бубен на Ближнем Востоке (дойра); английская лапта (крикет); итальянский вермут (мартини); американский волк (койот); лепешка на Кавказе (чурек); деревушка узбека (кишлак); бард на Кавказе (ашуг).* Иногда обозначение региона подменено этнофобизмом или одним из прецедентных феноменов, служащим стереотипным атрибутом определенного этноса: *бильярд для янки (пул); самурайская водка (саке); пельмени для дона Корлеоне (равиоли), букет для гейши (икебана).*

Поиск номенклатурных эквонимов обычно обеспечен наличием в задании слов типа *родня, родич: родня сайгака (джейран), родич бизона (зубр), родня трески (пикша), родня сокола (скопа).*

Эквонимические отношения представлены в кроссвордах наименованиями различных классов: орудий охоты (*стрела китобоя (гарпун)*), фруктов, овощей, ягод (*зернистое яблоко Италии (гранат); вяжущее яблоко (айва); сладкий картофель тропиков (батат)*), спортивных игр (*футбол вскачь (поло), наш бейсбол (лапта)*), различных водных объектов (*море на асфальте (лужа)*), поселений (*хутор в США (ранчо)*), предметов обихода (*ридикюль джентльмена (несессер), диван без спинки (тахта)*), физических частиц (*тот же атом, но с иной массой (изотоп)*), продуктов питания (*французский студень (желе)*), единиц измерения (*звездный километр (парсек), килограмм воды (литр)*), воинских званий (*плавающий генерал (адмирал), плавающий прапорщик (мичман*), *солдат в море (матрос),* обозначений профессии, рода занятий (*грузчик в Индии и Китае (кули)*) и т. п.

Для установления эквонимического коррелята в задании используется слово, указывающее на эту корреляцию, к примеру: *коллега шпажиста (рапирист, саблист), коллега скрипача (альтист), коллега пасечника (бортник).* Такими маркерами могут быть конструкции подобия или сравнения, при этом нередко в задание вводится, наряду с

эквонимом, гипероним с целью оптимизации поиска: *не мартышка, но похожа (макака), сродни локатору (радар), чуть ниже кардинала (архиепископ), болезнь наподобие краснухи (корь), эпидемия под стать холере (чума), овощ в пару артишоку (спаржа), травма почище ушиба (рана)*. Сравнение эквонимов предусматривает и указание на дифференцирующий признак двух или трех членов одного класса, например, на порядок градации (*постгенеральский чин (маршал), последователь капитана (майор)*), на размер (*макси-рюмка (бокал)*), временные рамки (*слон ледникового периода (мамонт)*), на части целого (*с сережками, но не береза, с шишками, но не сосна (ольха)*), местонахождение (*перед корнем − префикс, после − ... (суффикс)*). Способом выражения такого признака может быть аффективная конструкция: *квадрат. Ух ты, как его перекосило (ромб)*.

Выводы и перспективы исследования. Одним из когнитивных ключей поиска решения кроссвордов служит категоризация и ее вербальные экспоненты (гиперонимы, гипонимы и эквонимы). Категоризация представляет собой когнитивный механизм, имеющий как логическую, так и прототипическую основу, и зависит от специфики мировосприятия этнического сообщества и его внутреннего рефлексивного опыта. Перспективой дальнейшего исследования является рассмотрение иных когнитивных и вербальных ключей кроссвордов, а также изучение их дискурсивной природы и категориальной организации.

Список использованной литературы

1. Абрамец И. В. Языковая игра в кроссвордных толкованиях / И. В. Абрамец // Язык и социум: Материалы VII Междунар. науч. конф. : В 2-х ч. – Минск : РИВШ, 2007. − Ч. 1. − С. 168−170.
2. Волкова М. В. Загадка и кроссворд как типы текста : семантический и прагматический аспекты (на материале немецкого языка) / М. В. Волкова : Автореф. дис. … канд. филол. наук. − Смоленск 2011. − 24 с.
3. Денисова Е. А. Структура и функции энигматического текста (на материале русских загадок и кроссвордов / Е. А. Денисова : Автореф. ... канд. филол. наук. − М., 2008. − 24 с.
4. Захаренко И. В. Русская когнитивная база и русское культурное пространство в зеркале кроссвордов / И. В. Захаренко, В. В. Красных // Язык, сознание, коммуникация: Сб. ст. / Отв. ред. : В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : Филология, 1998. – Вып. 5. – С. 32−40.
5. Красных В. В. Национально-культурная составляющая русского языкового сознания (на материале кроссвордов) / В. В. Красных // Язык, сознание, коммуникация : Сб. статей / Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : МАКС-Пресс, 2000. – Вып. 15. – С. 5−13.
6. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / [под общ. ред. Е.С. Кубряковой] / Е. С. Кубрякова., В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина . – М. : Наука, 1996. – 245 с.
7. Лакофф Дж. Когнитивное моделирование / Дж. Лакофф // Язык и интеллект / [под ред. В. В. Петрова; пер с англ. В. И. Герасимова и В. П. Нерознака]. – М. : Прогресс, 1996. – С. 143−184.
8. Локк Дж. Соч.: В 3 т. / Дж. Локк. − М. : Наука, 1985. − Т. 1. − 242 с.
9. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики / М. В. Никитин. − СПб. : Научный центр проблем диалога, 1997. – 760 с.
10. Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. – Вып. 23. – М. : Прогресс, 1988. − 420 с.
11. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. − 844 с.
12. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації : Підручник / О. О. Селіванова. − Черкаси : Ю. Чабаненко, 2011. − 350 с.
13. Сприса О. Б. Етномовні домінанти кодування смислу в дзеркалі кросвордів (україно-арабомовні паралелі) / О. Б. Сприса // Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна. − 2011. − Вип. 54. − С. 78-86.
14. Фрумкина Р. М. Психолингвистика / Р. М. Фрумкина − М. : Академия, 2006. − 320 с.
15. Юнг К. Г. Психологические типы / К. Г. Юнг. – М. : Университетская книга, 1996. – 718 с.
16. Geerarts D. Cognitive Grammar and the History of Lexical Semantics / D. Geerarts // Topics in Cognitive Linguistics. – Amsterdam : Benjamins, 1988. − P. 647−677.
17. Labov W. The boundaries of words and their meanings / W. Labov // New ways of analyzing variation in English. − Washington: Georgetown University Press, 1973. – 374 s.

18. Rosch E. Cognitive reference points / E. Rosch // Cognitive Psychology. − 1975. − V. 7. − P. 532−547.
19. Rosch E. Principles of Categorization / E. Rosch // Cognition and Categorization / Eds. Rosch E., Lloid B. B. − Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum, 1978. − P. 27−48.
20. Wittgenstein L. Philosophical Investigations / L. Wittgenstein. − Oxford: Blackwell, 1963. – 232 p.

Одержано редакцією 19.10.13
Прийнято до публікації 14.12.13

О. О. Селіванова

Категорійна інформація як ключ енігматичного дискурсу кросвордів

У статті розглянуто когнітивні механізми відгадування кросворда як одного із жанрів енігматичного дискурсу. Енігматичний дискурс є комунікативною подією, знаковим посередником якої служить енігматичний текст, що має потужний інтерактивний потенціал, позаяк його повна знакова репрезентація можлива лише за умови безпосередньої участі адресата як виконавця стратегічної програми адресанта. Кросворд у живій комунікації − це дискурс, який має природу гіпертексту, певний ступінь шифрування, орієнтований на розгадування і спрямований зазвичай на інтелектуальний тренінг і розвагу. Ключем до пошуку відповіді на завдання служить, зокрема, категоризація та її втілення в мовних знаках, що мають статус гіперонімів, гіпонімів й еквонімів. Категоризація є когнітивним механізмом, що має як логічну, так і прототипну основу і залежить від специфіки світосприйняття етнічної спільноти і її внутрішнього рефлексивного досвіду. Гіперонімічні ключі представлені у завданнях кросвордів і вимагають від адресата вибору одного з членів категорії, позначеної гіперонімом. У завданнях використано різні рівні категоризації гіпероніма, найчастіше базовий, середній рівень. Надмірне узагальнення гіпероніма звичайно компенсується його атрибутом або описом властивостей видового поняття. Більш простими для рішення є завдання з репрезентацією гіпоніма, який вимагає пошуку відповіді-гіпероніма. У кросвордах еквонімічні відношення між ключовим словом завдання і відповіддю представлено рідше, оскільки для пошуку рішення необхідно відновити асоціативний зв'язок між гіпонімами одного класу на підставі додаткових вербальних показників.

Ключові слова: *кросворд, енігматичний дискурс, категоризація, прототип, родинна схожість.*

O. O. Selivanova

Categorization as a key of enigmatic discourse of crossword

This article concentrates on the cognitive mechanisms of crosswords as genre of enigmatic discourse unraveling. The enigmatic discourse is a communicative event. The motivator of such a discourse is an enigmatic text that possesses a strong interactive potential, as its complete sign representation is possible only in case of addressee's direct participation. The addressee fulfills the addresser's strategic programme. Here the crossword in the live communication is defined as the discourse having the nature of hypertext and a certain degree of encoding. It is oriented towards unraveling and is used, as a rule, for the intellectual training and entertainment. One of the keys for searching the answer to the task is the categorization and its embodiment in the language signs that have the status of hyperonyms, hyponyms and equonyms. Categorization as a cognitive mechanism having both logical and prototypical basis is dependent on the specifics of ethnic community's world perception as well as its inner reflexive experience. Hyperonymic keys are represented in the tasks to crosswords and presuppose the choice of one member from the category, designated by hyperonym. Different levels of hyperonym categorization are used in the tasks to the crosswords. Often the most widespread is the basic, middle level. The overgeneralization of hyperonyms is usually removed by its attribute or the description of the aspectual notion's properties. The tasks with hyponyms verbalization that need the search for answer-hyponym are simpler for unraveling. Equonymic relations in the crossword between the key word of the task and the answer are represented rarely, as to unravel the crossword it is necessary to reconstruct the associative relation between hyponyms of one class on the basis of additional verbal indicators.

Key words: *crossword, enigmatic discourse, categorization, prototype, family resemblance*

УДК 811.161.2’38’42

Т. С. Слободинська

РЕГЛАМЕНТУВАННЯ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ: ВИМОГИ ДО СЕМАНТИКИ Й СИНТАКСИСУ ТЕКСТУ

Науковий текст, на відміну від письмового повідомлення розмовного стилю, не має комунікативного й прагматичного аспектів і констатований лише посередністю семантики й синтаксису мови науки. З огляду на це, у статті запропоновано низку загальнодискурсивних вимог, що висувають до семантики й синтаксису мови опису теоретичного об’єкта. По-перше, значення повнозначного слова мови науки, зокрема дескриптивного терміна теорії, повинне бути тим самим у всіх мовленнєвих реалізаціях, що відповідають функціональному стилю науки. По-друге, значення наукового терміна, на відміну від значення слова повсякденного мовлення, повинне являти собою не набір, а систему семантичних ознак. По-третє, кожна семантична ознака, яка належить значенню наукового терміна, повинна бути експліцитною і такою, що виокремлює. По-четверте, синтактико-граматична форма речення мови наукової теорії повинна максимально узгоджуватися з логічною формою висловлюваного цим реченням судження, інакше мова науки втрачає здатність виконувати аналітичну функцію. У статті зроблено висновки про те, що відмінною рисою мови науки як особливого функціонального стилю є синтез когнітивної і комунікативної функцій: точність теоретичних міркувань (дискурсивна визначеність і логічна правильність епістемічних процедур) є необхідною і достатньою умовою ефективності наукової комунікації.

Ключові слова: *наукова комунікація, функціональний стиль науки, аналітична функція, когнітивна і комунікативна функції, синтактико-граматична форма речення.*

Постановка проблеми. Наука – принципово колективний вид творчої діяльності, тому будь-які наукові повідомлення, доповіді, статті та монографії звернені не до індивідуальних адресатів, а до всієї наукової спільноти. Інакшими словами, акт наукової комунікації передбачає в найзагальнішому випадку необмежену множину потенційних комунікантів. Інформаційний обсяг наукового повідомлення завжди має експліцитний та імпліцитний складники, при цьому імпліцитна частина змісту завжди занадто велика для того, щоб основою наукової комунікації могло слугувати усне мовлення. Тому усне мовлення в науці має факультативне, допоміжне значення – його, зокрема, використовують для анонсування результатів на конференціях, для орієнтації колег у просторі наукового пошуку, під час обговорення окремих аспектів наукової роботи. Проте з метою поглибленого аналізу наукової інформації, особливо тоді, коли для обґрунтування результату послуговуються формалізованими мовами, обчислювальними методами й математичними моделями, завжди мусить бути письмовий текст. Тому функціональний стиль (ФС) науки адаптовано переважно до письмового мовлення, що відрізняє його від мови повсякденного спілкування. Звідси випливає низка дій, які й визначають семіотичну специфіку ФС науки і його базового (еталонного зразка) – мови наукової теорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мета наукового мовлення полягає в тому, «щоб систематично і об’єктивно викласти певні наукові проблеми, питання», зауважує П. С. Дудик [2, с. 80]. Про особливості наукового стилю ідеться і в колективній праці Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко та О. М. Мацько [7] або ж у науковій розвідці «Общие проблемы философии науки» (2007) [8], проте й сьогодні на часі виокремлення тих основних правил, за якими слід продукувати наукові тексти. **Мета статті** якраз і полягає у висуненні низки загальнодискурсивних вимог до оформлення наукового дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Будь-яке повідомлення є за своєю суттю посланням (message) науковій спільноті й передбачає її зворотну реакцію – обговорення, критику, оцінку тощо; відповідно, воно є елементом (реплікою) потенційного чи реального наукового полілогу. Систему соціальних, комунікативних, когнітивних та семіотичних факторів, яка уможливлює ефективність наукового полілогу, прийнято називати науково-дисциплінарним дискурсом. Дискурс – це сукупність умов, завдяки яким науковці можуть придбати загальну

мотивацію до обговорення теми полілогу й можливість розуміти один одного, навіть якщо вони не згодні з чимось. Специфіка науково-дисциплінарного дискурсу така, що в професійному полілозі можуть брати участь тільки компетентні й зацікавлені фахівці. Тому комунікативний аспект змісту будь-якого повідомлення в межах наукового полілогу є «постійною величиною» для всіх його учасників і ніяк не впливає на сприйняття наукової інформації. У термінах теорії мовленнєвих актів Остіна-Сьорля, значення будь-якого висловлення, яке входить до складу наукового повідомлення, не має позанаукових ілокутивних компонентів.

Оскільки професійна наукова комунікація й не визнає ніяких заздалегідь заданих просторових, часових, соціальних або ж культуральних (зокрема мовних) обмежень, її основною формою є циркуляція в науковій спільноті письмових текстів, де еліміновано прагматичний аспект змісту. Якщо, проте, текст наукового повідомлення містить шифтери (термін належить Р. Якобсонові), які вказують на якісь часткові обставини чи покликання на інформацію, яка з якихось причин не є загальнодоступною для певної наукової спільноти, – такий текст повинен бути оснащений спеціальним роз'яснювальним коментарем, інакше його зміст втрачає дискурсивну визначеність.

Отже, зміст наукового тексту, на відміну від письмового повідомлення розмовного стилю, майже не має комунікативного й прагматичного аспектів і констатований переважно за допомогою семантики й синтаксису мови науки. Якщо мова повсякденного спілкування містить чотири типи слів [про це: 1, с. 464–467], то функціональний стиль науки обмежений двома. Повнозначні (самостійні) слова мови науки самостійно виконують семантико-граматичну функцію номінації, а точніше, референції до об'єктів, дій, властивостей, відношень, процесів тощо. Службові слова разом із повнозначними уможливлюють виконання синтактико-граматичної функції предикації й водночас беруть участь у створенні пропозиційної основи висловлення. До службових слів мови науки належать, зокрема, логічні терміни (сполучники, функціональні константи, оператори, квантори), які беруть участь уконструюванні поліпредикативних комплексів, есплікації логічної структури висловлення, здійснюється перетворені в норму, правило чи комп'ютерну програму, доповнені пропозиційної основи висловлення модальним компонентом (алетичним, деонтичним, епістемічним тощо).

Повнозначне слово мови повсякденного спілкування в мовній системі і в мовленнєвій реалізації має різний обсяг і набір (семантичних) ознак. У мовленні слово може змінювати й навіть утрачати деякі ознаки, які воно потенційно має: у плані змісту воно набуває різноманітних відтінків уживання аж до індивідуальних, що не обов'язково порушує його семантичну специфіку й самостійність. Неоднозначність семантики повнозначних слів і, відповідно, амбівалентність змісту речень, до яких вони належать, не можна вважати недоліками природної мови. Без таких «недоліків» була б неможливою поезія, збідніла б художня проза й публіцистика, із повсякденного життя щез би гумор та іронія тощо. Крім того, у багатьох ситуаціях повсякденного й ділового спілкування людині доводиться свідомо надавати своїм фразам «делікатної» форми, й природна мова дає їй таку змогу. Але в науковому дискурсі амбівалентність семантики слів і речень є недопустимою – науковці повинні бути впевнені в тому, що вони обговорюють ту саму, інакше дискусія втрачає сенс.

Неекспліцитність семантики мови може перешкоджати не тільки обговоренню наукової концепції, але і її формуванню. «Процес розмірковування, – зазначає А. Т. Ішмуратов, – є не що інше як процес перетворення інформації (отримання нового знання із наявного знання)» [5, с. 263]. Тут ідеться про знання виду «епістеме», тобто такі, які формуються й передаються за допомогою знакових систем – передовсім природних і штучних мов (можливість вираження, зберігання та передаваня інформації в знаковій формі відрізняє знання «епістеме» від знань «техне», які передаються безпосередньо від учителя до учня у процесі практичного навчання). У галузі виробництва знань «епістеме», наприклад у науково-теоретичній діяльності, логічно впорядковану послідовність етапів перетворення інформації прийнято називати епістемічною процедурою. У такій термінології зміст наукової концепції

може бути описано (раціонально реконструйовано) як структуровану множину (систему) епістемічних процедур, таких, наприклад, як формування питань і тез, які потрібно довести, конструювання гіпотез, обґрунтування істинності використовуваних аргументів, побудова різних типів висновків тощо. Епістемічна процедура є логічно правильною, якщо на жодному етапі її виконання істинна інформація не може бути перетворена в хибну. При цьому істинність вихідної для такої процедури інформації або гіпотетична, або становить результат виконання попередньої логічно правильної епістемічної процедури. Епістемічна процедура є дискурсивно визначеною, якщо її логічну правильність (чи неправильність) може встановити будь-який фахівець, який працює в цьому науково-дисциплінарному дискурсі. Якщо логічна правильність епістемічної процедури залежить від професійної компетентності теоретика, то її дискурсивна визначеність залежить ще й від специфіки мовних засобів, які використовують у такій науковій дисципліні. Аналіз і перетворення інформації в галузі знань «епістеме» завжди здійснюють як аналіз значень і лексико-граматичних перетворень мовних висловів. Тому від того, наскільки точно й повно мова наукової дисципліни здатна висловлювати характерну для науки об'єктивовану, системно зв'язану та конструктивну інформацію, залежить ефективність виконання епістемічних процедур і, відповідно, сам процес формування наукової концепції.

Наукову теорію, на відміну від художнього твору, створюють не як духовний продукт, призначений для індивідуального осмислення, а як пізнавальний інструмент, який у майбутньому може бути використаний у колективному виробництві нового наукового знання. Тому розвиток теорії завжди передбачає удосконалення її мови з метою досягнення дискурсивної визначеності використовуваних у певній царині пізнання епістемічних процедур. Далі дискурсивна визначеність епістемічних процедур передбачає виконання низки вимог, які висувають до семантики й синтаксису мови теоретичного опису об'єктів.

1. Значення повнозначного слова мови науки, зокрема дескриптивного терміна теорії, повинне бути тим самим у всіх мовленнєвих реалізаціях, що відповідають ФС науки. Значення дескриптивного терміна – наукове поняття – завжди зберігає семантичний зв'язок із змістом теорії, у контексті якої цей термін і відповідне поняття були введені в наукову дисципліну. Тому, якщо в новому теоретичному контексті який-небудь термін, запозичений із раніше створеної теорії, змінює своє первісне значення, він повинен бути замінений новим терміном або ж оснащений індексальною характеристикою, яка вказує на його зв'язок з новою теорією. Наприклад, значення терміна «маса» в первинному теоретичному контексті класичної механіки містить семантичну ознаку «бути постійною величиною для певного фізичного об'єкта». У контексті спеціальної теорії відносності цю ознаку замінює інша: «бути змінною величиною, залежною від швидкості руху об'єкта». Тому до терміна «маса» доданий індекс «релятивістська», який вказує на належність зміненого терміна нової теорії. Аналогічно науковий текст повинен бути оснащений метамовною за своєю семантичною функцією вказівкою на те, чи використані в ньому службові слова й формальні символи в їхньому стандартному чи якомусь новому значенні.

Виконання такої вимоги, по-перше, призводить до усунення із ФС науки таких явищ як омонімія, полісемія, послуговування словами й виразами в переносному значенні, використання мовних одиниць, які належать іншим функціональним стилям – розмовному, філософському, художньому, релігійному; а оскільки в науці прийнято принцип мінімізації словника теорії, мови науки вимагають звільнення й від зайвої для неї синонімії (використання поетичних метафор, філософських понять і суджень, релігійних чи повсякденних оцінок можливе в авторському коментарі до тексту, але не в самому науковому тексті).

По-друге, виконання вимоги (1) призводить до усунення зі змісту наукового тексту його комунікативного й прагматичного аспектів шляхом переносу цих смислових компонентів у семантику метатексту [Див.: 9, с. 32–47].

2. Значення наукового терміна, на відміну від значення слова повсякденного мовлення, повинне являти собою не набір, а систему семантичних ознак (наприклад, якщо слово «грип»

належить розмовному мовленню, його значення може бути розкрите простим перерахуванням симптомів цієї хвороби. Якщо ж термін «грип» належить ФС науки, його значенням є концептуальна система (медико-біологічна теорія), яка розкриває причинно-наслідкові зв'язки між функціонуванням вірусу й реакціями організму). Відповідно, розвиток наукової теорії передбачає структурно-функціональний аналіз значень її вихідних термінів.

3. Кожна семантична ознака, яка належить значенню наукового терміна, повинна бути експліцитною і такою, що виокремлює. (Ознака є такою, що виокремлює з предметного універсуму певної наукової теорії, множини її елементів, які мають цю ознаку, вона не є ні порожньою, ні універсальною; інакше така ознака не має семантичної інформації. Ознака є експліцитною, якщо існує уніфікована процедура «розв'язування», за допомогою якої можна однозначно встановити наявність чи відсутність певної ознаки в будь-якого елемента предметного універсуму наукової теорії).

Виконання цієї вимоги вберігає наукову теорію від можливості формування псевдопонять й «епістемічних тавтологій», а мову науки – від функціонування слів і висловів з нечіткою семантикою.

4. Синтактико-граматична форма речення мови наукової теорії повинна бути максимально узгоджена з логічною формою висловлюваного цим реченням судження (питання, норми, команди); інакше мова науки втрачає здатність виконувати аналітичну функцію.

Наприклад, речення «Буття визначає свідомість» [Див.: 3, с. 18] не може належати мові науки за чотирма основними ознаками:

а) термін «буття» не належить жодній науковій теорії, оскільки його значення містить невиокремлюванусемантичну ознаку «існувати», (у дискурсі науки ознака «бути таким, що існує» означає «належати предметному універсуму певної теорії»);

б) термін «свідомість» полісемічний, оскільки належить багатьом науковим теоріям, які істотно різняться між собою;

в) термін «визначає» метафоричний, оскільки використаний у переносному порівняно з первинним (логічним) значенням;

г) граматична форма речення не відображає логічної форми судження – незрозуміло, що стверджують: свідомість визначає буття чи буття визначає свідомість.

Такий приклад доводить, що висловлення, повністю осмислюване в контексті філософського чи повсякденного міркування, може бути беззмістовним у дискурсі науки, якщо порушене хоча б одне з правил, яке регламентує семантику й синтаксис мови наукової теорії (у цьому прикладі порушені всі правила (1) – (4).

Загальнодискурсивні логіко-методологічні правила (1) – (4) регламентують мову наукової теорії, але не мислення теоретика. Пошук розв'язання наукової проблеми, як і будь-який інший вид творчої діяльності, не може бути обмежений окресленими раніше правилами. У науковій творчості використовують інтуїцію, уяву, асоціативне чи образне мислення, проте мова науки не призначена для опису творчих процесів. За своїм основним призначенням, як зазначає А. Т. Ішмуратов, мова наукової теорії – це мова протоколу теоретичних міркувань, змістом яких є раціональне обґрунтування знайденого розв'язання наукового завдання[3, с. 10]. (Значення й цінність протоколу розмірковування, поданого для перевірки науковій спільноті, можна проілюструвати за допомогою лише одного прикладу. У 1630 році П'єр Ферма записав на полях книги формулювання найбільш знаменитої в історії математики теореми, додавши при цьому: «Я знайшов цьому воістину чудовий доказ». Упродовж майже чотирьох століть багато тисяч математиків, професіоналів і любителів докладали неймовірних зусиль для відновлення протоколу доведення Великої теореми Ферма, повне знайдене нещодавно доведення якої; його пошук здійснювали з істотним використанням комп'ютерних технологій; воно являє собою біля двохсот сторінок тексту, написаного мовою найсучасніших математичних теорій. Але до сьогодні залишається загадкою, чи існує «фантастичне» доведення, протокол якого можна записати відносно нерозвинутою мовою математики 17-го століття). Оскільки розв'язання наукової проблеми

(наприклад доведена теорема) завжди стає вихідним пунктом чи використовується як додатковий аргумент у подальших фундаментальних і прикладних дослідженнях, можливість переконатися в обґрунтованості знайденого розв'язання має принципове значення для розвитку науки. Відповідно, однаковою мірою вирішальне значення для наукового пізнання має й логіко-методологічна регламентація мови науки, яка уможливлює експліцитність протоколів теоретичних розмірковувань (тобто протоколів обґрунтування нового наукового знання) [6, с. 3].

Висновки. Із викладу основного матеріалу випливає, що специфічною рисою мови науки як особливого функціонального стилю є синтез когнітивної і комунікативної функцій: точність теоретичних міркувань (дискурсивна визначеність і логічна правильність епістемічних процедур) як необхідна і достатня умова ефективності наукової комунікації.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають в аналізі вербальних засобів, що формують наукові тексти.

Список використаної літератури

1. Гак В. Г. Слово // Лингвистический энциклопедический словарь / В. Г. Гак. – М., 1990. – С. 464–467.

2. Дудик П. С. Стилістика української мови : Навчальний посібник. / П. С. Дудик. – К. : Видавничий центр «Академія», 2005. – 368 с.

3. Ішмуратов А. Т. Аналітика науковості : навч. програма спецкурсу для студ. гуман. спец. вищ. навч. закладів / А. Т. Ішмуратов / Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Ін-т філософії НАН України. – К. : Четверта хвиля, 1997. – 20 с.

4. Ішмуратов А. Т. Вступ до філософської логіки : підручник для студ. та аспірантів гуман. спец. вищ. навч. закладів / А. Т. Ішмуратов / Міжнародний фонд «Відродження». – К. : Абрис, 1997. – 350 с.

5. Ишмуратов А. Т. Логические теории временных контекстов : Временная логика / А. Т. Ишмуратов. – К. : Наукова думка, 1981. – 150 с.

6. Ишмуратов А. Т. Логический анализ практических рассуждений: Формализация психико-логических понятий / А. Т. Ишмуратов / АН УССР. Ин-т философии. – К. : Наук. думка, 1987. – 140 с.

7. Мацько Л. І. Стилістика української мови. / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.

8. Общие проблемы философии науки : Словарь для аспирантов и соискателей / сост. и общ. ред. Н. В. Бряник ; отв. ред. О. Н. Дьячкова. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2007. – 318 с.

9. Шенк Р. К интеграции семантики и прагматики / Р. Шенк, Л. Бирнбаум, Дж. Мей // Новое в зарубежной лингвистике. Компьютерная лингвистика. – М. : Прогресс, 1989. – Вип. XXIV. – С. 32–47.

Одержано редакцією 19.10.13
Прийнято до публікації 14.12.13

Т. С. Слободинская

Регламентирование научного дискурса: требования к семантике и синтаксису текста

Научный текст, в отличие от письменного сообщения разговорной речью, не имеет коммуникативного и прагматического аспектов и констатируется лишь посредством семантики и синтаксиса языка науки. В связи с этим в статье предлагается ряд общедискурсивных требований к семантике и синтаксису языка описания теоретического обьекта. Во-первых, значение слова самостоятельной части речи языка науки, в частности дескриптивного термина теории, должно быть одним и тем же во всех речевых реализациях, которые отвечают функциональному стилю науки. Во-вторых, значение научного термина, в отличие от значение слова повседневной речи, должно являть собой не набор, а систему семантических признаков. В-третьих, каждый семантический признак, который принадлежит значению научного термина, должна быть експлицитным и таким, что выделяет. В-четвёртых, синтактико-граматическая форма предложения языка научной теории должна максимально отвечать логической форме высказанного этим предложением суждения; иначе язык науки теряет способность выполнять аналитическую функцию. В статье сделаны выводы о том, что отличительной чертой языка науки як особенного

функционального стилю есть синтез когнитивной и коммуникативной функции: точность теоретических соображений (дискурсивная определенность и логическая правильность епистемических процедур) есть необходимым и достаточным условием ефективности научной коммуникации.

Ключевые слова: *функциональный стиль науки, аналитическая функция, когнитивная и коммуникативная функции, синтактико-грамматическая форма предложения.*

T. S. Slobodynska

Regulation of scientific discourse: the requirements for the semantics and syntax of the text

Scientific text, as opposed to written notice conversational speech has no communicative and pragmatic aspects and ascertained only through the semantics and syntax of the language of science. For this reason, the article has proposed a number of common discursive requirements to semantics and syntax of the language of the theoretical description of the object. First, the semantics of the word of the language of science, particularly the theory of descriptive term must be the same in all implementations of speech corresponding functional style science. Second, the value of the scientific term, as opposed to the word of everyday speech, not to be a set, and a system of semantic features. Third, each semantic feature belonging to the value of the scientific term, should be explicitly and such that allocates. Fourth, syntactic and grammatical form of sentences of the language of a scientific theory should be consistent with the most logical way of saying this proposal judgment; otherwise the language of science is losing the ability to perform an analytic function. The article conclusions that the hallmark of the language of science as a special functional style is a synthesis of cognitive and communicative functions: accuracy of theoretical considerations (discursive certainty and logical correctness of epistemic procedures) is necessary and sufficient condition for the effectiveness of scientific communication.

Key words: *science communication, functional style of science, analytic function, cognitive and communicative functions, syntactic and grammatical form of the sentence.*

УДК 811.11’42

Н. П. Сливка

ФОРМАЛЬНО-ДИСКУРСИВНЕ ВАРІЮВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ЕКСПРЕСИВУ

Стаття присвячена особливостям формального варіювання мовленнєвого акту позитивного експресиву в межах позитивно-емотивного дискурсу. Варіювання позитивного експресиву за формально-дискурсивними ознаками пов’язане з його місцем у композиційній структурі позитивно-емотивного дискурсу та його актомовленнєвим оточенням. У композиційній структурі позитивно-емотивного дискурсу позитивний експресив взаємодіє з іншими мовленнєвими актами у двох напрямах – за способом прилягання до інших мовленнєвих актів та за способом розташування стосовно інших мовленнєвих актів. За способом прилягання позитивного експресиву до інших мовленнєвих актів розмежовуємо контактний і дистантний позитивний експресив. За способом розташування позитивного експресиву щодо іншого / інших мовленнєвих актів розмежовуємо такі чотири позиційні різновиди позитивного експресиву: препозитивний, постпозитивний, інтерпозитивний та екстерпозитивний. Доведено, що для актомовленнєвого оточення позитивного експресиву характерна прагматична різноманітність. Мовленнєві акти, що супроводжують позитивний експресив в межах позитивно-емотивного дискурсу, в основному представлені констативами, перформативами, квеситивами, конвенційними експресивами та директивами. Кожен із зазначених мовленнєвих актів може бути як прямим, так і непрямим.

Ключові слова*: мовленнєвий акт позитивного експресиву, позитивно-емотивний дискурс, формально-дискурсивні ознаки, композиційна структура, прагматичний тип.*

Постановка проблеми. Об’єктивація позитивної емоції мовця зазвичай потребує не одного, а декількох мовленнєвих актів (далі МА), які разом з позитивним експресивом (далі ПЕ) функціонують у складі позитивно-емотивного дискурсу (далі ПЕД). Тому дослідження позитивного експресиву передбачає аналіз не лише цього мовленнєвого акту, а й аналіз

інших мовленнєвих актів, що взаємодіють з ПЕ в межах ПЕД. Адже така взаємодія надає додаткового варіювання мовленнєвому акту позитивного експресиву, що відбувається за двома типами функціональних (дискурсивних) ознак: формальними та семантичними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча мовленнєвий акт експресиву вже давно став об'єктом прагматичних досліджень, визначення його статусу та аналіз основних характеристик усе ще потребує подальшого з'ясування. Окремі питання визначення статусу МА-експресиву були висвітлені в лінгвістичній науковій літературі Д. Вундерліхом, К. Бахом та Г. Г. Почепцовим [5; 12; 14]. Питання етикетності аналізували А. А. Калита, І. Е. Фролова, О. В. Черненко [4; 10; 11]. С. В. Цюра описала випадки функціонування емотивного висловлення для реалізації інтенції вибачення [9]. Особливості іллокутивної сили емотивного висловлення в прямих і непрямих МА розглядали І. С. Шевченко та Л. Р. Безугла [13; 1]. Вживання емотивного висловлення для вираження негативних емоцій в аспекті історичного розвитку його прагмасемантичних характеристик було проаналізовано Т. А. Биценко [2]. Зазначимо, що лінгвістичний аналіз здебільшого зосереджений на вербалізації негативних емоцій. Це пов'язано як із кількісною перевагою негативних емоцій над позитивними, так і зі значно ширшим і різноманітнішим діапазоном мовного вираження негативних емоцій: як відхилення від норми [3, с. 67; 8, с. 62], негативні емоції потребують більш докладного опису, тоді як позитивні емоції, які вважають нормативними, не потребують детальної диференціації. Вербалізація позитивних емоцій має свої особливості як у мовному, так і в мовленнєвому аспектах.

Актуальність цієї статті зумовлена її суголосністю з сучасними лінгвістичними тенденціями, які надають нової перспективи дискурсивним і прагмалінгвістичним дослідженням мови. За такого підходу нового висвітлення набувають і питання дискурсивної об'єктивації емоцій, зокрема, позитивних, маніфестація яких у мовленні є менш дослідженою порівняно з маніфестацією негативних емоцій.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей формально-дискурсивного варіювання мовленнєвого акту позитивного експресиву. **Об'єктом дослідження** є мовленнєвий акт позитивного експресиву як ідентифікатор позитивно-емотивного дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Реальний комунікативний процес насичений емоціями, які виражаються експресивом – окремим типом МА, вирізненим у більшості класифікацій МА. Окремим різновидом експресиву є ПЕ (*positive expressive*), який може бути двох типів: 1) формально-етикетний, що вживається в інститутивних комунікативних ситуаціях (наприклад, подяка, вибачення, етикетний комплімент тощо; у термінах Л. Р. Безуглої це бехабітив [1, с. 229]); 2) неформально-етикетний, що вживається в усіх інших типах комунікативних ситуацій (у термінах Л. Р. Безуглої це емотив та евалюатив [там само, с. 228–229]). З огляду на те, що позитивні емоції мовця не є обов'язковим змістом ПЕ першого типу, формально-етикетні ПЕ виведені за межі нашого дослідження. Тож об'єктом аналізу є лише неформально-етикетний ПЕ. Комунікативним середовищем функціонування МА ПЕ є ПЕД як партикулярний різновид емотивного дискурсу [6, с. 107]. ПЕД є типово двокомпонентним: до його складу включений мовленнєвий акт позитивного експресиву та інші МА, що надає ПЕ додаткового варіювання – за функціональними (дискурсивними) ознаками: формальними і семантичними. Варіювання ПЕ за формальними дискурсивними ознаками пов'язане з його місцем у композиційній структурі ПЕД та його актомовленнєвим оточенням.

У композиційній структурі ПЕД позитивний експресив взаємодіє з іншими МА у двох напрямах – за способом прилягання до інших МА та за способом розташування відносно інших МА.

За способом прилягання ПЕ до інших МА розмежовуємо контактний і дистантний ПЕ. *Контактний ПЕ* безпосередньо прилягає до МА, з яким він корелює (1); *дистантний ПЕ* контекстуально відокремлений від ПЕ, з яким він корелює (2):

1. *'Should I make you something else?' She was watching him devour the ice-cold French toast.*

From now on I'll make breakfast. Every day. No ... five times a week. You do weekends. How's that?'

Wonderful. I know there were benefits to giving in' (1, p. 143).

Мовець-жінка радіє з того, що її коханий (адресат) обіцяє готувати їй сніданок п'ять днів на тиждень. Жінка жартівливо схвально відгукується про власні попередні дії, які надихнули адресата прийняти таке приємне для неї рішення. ПЕ, вербалізований номінативним реченням (*Wonderful*), безпосередньо контактує з іншим МА (констативом), вербалізованим поширеним розповідним реченням (*I know there were benefits to giving in*), що пояснює ситуативні умови, за яких у мовця виникли позитивні емоції.

2. *He was wearing a large diamond peace sign on a diamond chain that I hadn't noticed until then. And he saw that I'd seen it.*

'Great-looking, isn't it?, he giggled then.

'Are you kidding?'

'I had made it by Cartier' (3, p. 116–117).

Мовець радісно вихваляється величезною за розміром діамантовою прикрасою від Картьє, яку він носить на шиї. ПЕ, вербалізований диз'юнктивно-питальним реченням (*Great-looking, isn't it?*), є текстово відокремленим від іншого МА (констативу), вербалізованого розповідним реченням (*I had made it by Cartier*), яке надає додаткову інформацію про об'єкт позитивних емоцій.

За способом розташування ПЕ стосовно іншого / інших МА, розмежовуємо такі чотири позиційні різновиди ПЕ: препозитивний, постпозитивний, інтерпозитивний та екстерпозитивний. *Препозитивний ПЕ* передує іншому МА (3); *постпозитивний ПЕ* слідує за таким МА (4); *інтерпозитивний ПЕ* обрамлений іншими МА неекспресивного типу (5); *екстерпозитивний ПЕ* є множинним і таким, що обрамляє інші МА (6):

3. *'You sound happy, Kate,' Joe said quietly. <...>*

'I think I'm happy,' Kate laughed. 'God knows why. My mother is driving me crazy, she's so lonely, without Clarke. Stevie cut most of her hair off last week. And Reed knocked out both of his front teeth playing baseball with a friend' (5, p. 475).

Мовець-жінка несподівано зустріла чоловіка, якого вона щиро кохала все своє життя. Знову знайдене кохання робить жінку щасливою, попри купу неприємностей, які є в її житті. Препозитивний ПЕ (*I think I'm happy*) супроводжується низкою інших МА, вербалізованих розповідними реченнями (*God knows why. My mother is driving me crazy, she's so lonely, without Clarke. Stevie cut most of her hair off last week. And Reed knocked out both of his front teeth playing baseball with a friend*), які, будучи змістово контрастивними до змісту вираженої позитивної емоції, уточнюють невтішні зовнішні обставини, незважаючи на які мовець-жінка все-таки почувається щасливою.

4. *'Can you manage alone?' he said now.*

'Do I have a choice? Do you mean I could say no and you wouldn't go?' She turned her face up to his.

'You know that's not possible.'

'Yes, I do.' She was silent for a time and then shrugged with a smile. 'I'll manage.'

'I know you will. <...> You're a very good wife, Deanna' (1, p. 32).

Мовець, упевнений у тому, що він потрібний своїй країні як солдат, записався добровольцем в армію та йде на війну. Він добре розуміє, що залишає свою молоду дружину (адресатку) одну у великому місті. Проте мовець упевнений у тому, що адресатка зможе самостійно впоратися з усіма можливими проблемами, адже вона дуже гарна дружина, яка завжди й в усьому розуміє свого чоловіка, зокрема, добре розуміє необхідність його від'їзду на війну. ПЕ, вербалізований розповідним реченням емотивно-оцінного змісту (*You're a very good wife, Deanna*), є постпозитивним і дистантним стосовно інших МА, вербалізованих низкою різних за комунікативно-синтаксичною будовою речень: одним питальним (*Can you manage alone?*) і двома розповідними (*You know that's not possible; I know you will [manage]*),

що пояснюють обставини, за яких мовець виражає як власні позитивні емоції, так і схвальну оцінку адресатки.

5. *‘Is there any chance we could at least become friends again? I miss talking to you, darling. <…> Why don’t we at least try to be friends?’ But even as he said the words, he saw in her eyes that there was no hope* (5, p. 382–383).

Мовець продовжує кохати адресатку, любов якої він уже втратив: адресатка вирішила піти від нього. Мовець пропонує адресатці залишитися хоча б друзями, зізнаючись, що йому дуже бракує простого спілкування з нею.

ПЕ, вербалізований розповідним реченням (*I miss talking to you, darling*), обрамлений іншими МА, завдяки яким стають зрозумілими обставини, за яких мовець виражає власні позитивні емоції. Так МА, препозитивний до ПЕ (*Is there any chance we could at least become friends again?*), вербалізований питальним реченням і виражає звернене до адресатки прохання не руйнувати наявні між ними дружні стосунки; МА, постпозитивний до ПЕ (*Why don’t we at least try to be friends?*), вербалізований теж питальним реченням і є повтореним проханням мовця, вираженим ним, як благання, звернене до адресатки.

6. *He was looking down at her with more serious eyes than she had ever seen. <…>*

‘I’m in love with you. I swore to myself I wasn’t going to say those words to you. I know it’s not fair, but I want you to know. I want you to take that with you when you go back tomorrow, or whatever you do. I love you, Isabelle, I have for a long time.’ As he said it, he had never felt as vulnerable in his life (4, p. 96).

Мовець уже давно й щиро кохає адресатку, хоча добре розуміє, що він навряд чи може розраховувати на її взаємність, адже вважає себе недостойним такої чудової та вродливої жінки. Проте, дізнавшись про її від’їзд, мовець все ж наважується освідчитись адресатці. Множинний ПЕ, вербалізований двома розповідними реченнями (*I’m in love with you; I love you, Isabelle, I have for a long time*), перерваний іншими МА, вербалізованими низкою розповідних речень (*I swore to myself I wasn’t going to say those words to you. I know it’s not fair, but I want you to know. I want you to take that with you when you go back tomorrow, or whatever you do*), які удокладнюють ситуативні умови, за яких мовець освідчується адресатці.

У результаті одночасного врахування як способу прилягання ПЕ до інших МА, так і способу розташування ПЕ стосовно інших МА були встановлені вісім можливих композиційних різновидів ПЕ: 1) контактний постпозитивний ПЕ; 2) дистантний постпозитивний ПЕ; 3) контактний препозитивний ПЕ; 4) дистантний препозитивний ПЕ; 5) контактний екстерпозитивний ПЕ; 6) дистантний екстерпозитивний ПЕ; 7) контактний інтерпозитивний ПЕ; 8) дистантний інтерпозитивний ПЕ [7, с.134].

Для актомовленнєвого оточення ПЕ характерна прагматична різноманітність. У нашому фактичному матеріалі інші МА, що супроводжують ПЕ в межах ПЕД, представлені: констативами (стверджувальними й заперечними), перформативами (стверджувальними й заперечними), квеситивами (усіма чотирма типами запитання, проте найчастіше – спеціальним і загальним), комісивами (промісивами), конвенційними експресивами й директивами (реквестивами). Кожен із зазначених МА може бути як прямим, так і непрямим.

Супровід ПЕ іншими МА зазвичай комплексний, здійснюваний низкою МА. Це може бути послідовність різних або однотипних МА. Наприклад:

‘You’re not a quitter. That’s why you still love him. You just won’t give up, will you?’ There was more truth to it than she’d ever realized, but Brock had made a difference in her chemo, and her survival. He had kept her at it.

‘I think you made the difference,’ she said, giving him the credit he deserved.

‘That’s nice to hear, but you never know.’ He looked at her with a sad smile then, ‘I’ll always love you, you know’ (2, p. 442).

Мовець познайомився з адресаткою в найважчі для неї часи – коли в неї була діагностована тяжка хвороба, яка потребувала серйозного лікування, а її чоловік, злякавшись можливих наслідків хвороби, відсторонився від неї і завів собі коханку. Мовець щиро кохає адресатку й принагідно знову й знову освідчується їй, хоча добре розуміє, що вона все ще

кохає свого чоловіка й готова йому все пробачити. Дистантному постпозитивному ПЕ (*I'll always love you, you know*) передує низка різних МА: два констативи стверджувального різновиду (*You're not a quitter; That's why you still love him*), квеситив диз'юнктивного різновиду (*You just won't give up, will you?*), конвенційний експресив (*That's nice to hear*) і стверджувальний за формою, проте заперечний за змістом констатив (*but you never know*). Таке актомовленнєво неоднорідне оточення ПЕ забезпечує комплексну специфікацію його прагматичного змісту – це удокладнення умов, за яких мовець освідчується адресатці, та пояснення причини засмученості мовця (*with a sad smile*).

Екстерпозитивний (множинний і перервний) ПЕ зазвичай має однорідне актомовленнєве оточення, найчастіше представлене суксесією констативів, із можливим вкрапленням й інших МА. Наприклад:

'Are you happy with Ben, Deanna?'

'I've never been as happy in my life. And I can't understand it. I've lived with Marc for almost twenty years; we know each other, and suddenly … oh, God, Kim, I can barely remember what Marc looks like, how he sounds. It's as though my whole life is with Ben. At first I felt guilty; I thought I was horrible for doing what I did. Now I don't even feel badly. I just love him' (1, p. 191).

Мовець–жінка щаслива з того, що зустріла своє справжнє кохання, про яке вона розповідає своїй кращій подрузі (адресатці). Прагматичне оточення множинного перервного ПЕ (*I've never been as happy in my life <…> I just love him*) представлене суксесією констативів, стверджувальних і заперечних (*And I can't understand it. I've lived with Marc for almost twenty years; we know each other, and suddenly … I can barely remember what Marc looks like, how he sounds. It's as though my whole life is with Ben. At first I felt guilty; I thought I was horrible for doing what I did. Now I don't even feel badly*), а також парантезним конвенційно-вокативним експресивом (*oh, God, Kim*). Таке актомовленнєве оточення ПЕ забезпечує як пояснення, так й уточнення умов, за яких мовець говорить про свої почуття.

Прагматичні характеристики інших МА, що супроводжують ПЕ в межах ПЕД, здатні суттєво впливати на зміст, виражений ПЕ. Наприклад:

'Oh Mrs. Parker … Mrs. Parker … what happened? … are you hurt? Should I call the doctor? … Mrs. Parker?' Alex couldn't stop crying. All she could do was shake her head, as she cried and clutched her knees close to her single bosom. <…>

Don't cry … don't cry … we all love you …' she said, as she put her arms around her. (2, p. 203).

Повний прагматичний зміст постпозитивного ПЕ, вербалізованого незакінченим розповідним реченням (*we all love you…*), стає зрозумілим лише з огляду на зміст інших МА: дублікатного конвенційно-вокативного експресиву (*Oh Mrs. Parker … Mrs. Parker …*), двох суксесивних квеситивів спеціального та загального різновидів (*what happened? … are you hurt?*), непрямого (квеситивного) директиву реквестивного різновиду (*Should I call the doctor?*), непрямого (квеситивного) вокативу (*Mrs. Parker?*) і дублікатного директиву реквестивного різновиду (*Don't cry … don't cry …*). Таке прагматично складне й неоднорідне оточення ПЕ змінює його прагматичний зміст: до щиро вираженої мовцем любові до адресатки додається й щире співчуття через її дуже складний післяопераційний стан.

Висновки. Отже, ПЕ демонструє значне формально-дискурсивне варіювання залежно від способу прилягання і способу розміщення щодо інших МА, які належать до різних прагматичних типів. Специфікуючи ПЕ, інші МА суттєво впливають на його прагматичний зміст, пояснюючи, уточнюючи або удокладнюючи його. Тим самим спричиняють виникнення між ними семантичних, змістових реляцій, вивчення яких і вважаємо **перспективою** подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Безугла Л. Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі / Л. Р. Безугла. – Харків : Вид.-во Харків. нац. ун-ту, 2007. – 332 с.

2. Быценко Т. А. Историческая динамика экспрессивов негативной эмоциональности в английском дискурсе XVI–XX вв : дис. … кандидата филол. наук : 10.02.04 / Татьяна Александрова Быценко. – Харьков, 2003. – 211 с.
3. Графова Т. А. Смысловая структура эмотивных предикатов / Т. А. Графова // Человеческий фактор в языке : Языковые механизмы экспрессивности ; [отв. ред. В. Н. Телия]. – М. : Наука, 1991. – С. 67–99.
4. Калита А. А. Роль ситуативно-прагматичних змінних в організації інтонаційного оформлення англійського емоційного висловлювання / А. А. Калита // Наук. зап. Тернопіл. держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія Мовознавство. – 2000. – № 1. – С. 41–50.
5. Почепцов Г. Г. Прагматика предложения / Г. Г. Почепцов // И. П. Иванова, В. В. Бурлакова, Г. Г. Почепцов. Теоретическая грамматика современного английского языка. – М. : Высшая школа, 1981. – С. 267–281.
6. Сливка Н. П. Прагматичні характеристики позитивного експресиву (на матеріалі англомовного позитивно-емотивного дискурсу) / Н. П. Сливка // Вісник Черкас. нац. ун-ту. Серія Філологічні науки. – Вип. 193. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2010. – С. 106–112.
7. Сливка Н. П. Дискурсивна полівекторність позитивного експресиву (на матеріалі сучасних англомовних текстів жіночих романів): дис. … кандидата филол. наук : 10.02.04 / Наталія Петрівна Сливка. – Херсон, 2012. – 202 с.
8. Телия В. Н. Механизмы экспрессивной окраски языковых единиц / В. Н. Телия // Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности ; [отв. ред. В. Н. Телия]. – М. : Наука, 1991. – С. 36–66.
9. Цюра С. В. Коммуникативно-семантические особенности высказываний-извинений (на материале английского языка XVI–XX вв.) : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.04 / Светлана Владимировна Цюра. – К., 1990. – 190 с.
10. Черненко О. В. Лінгвокогнітивні та прагматичні особливості дискурсивного втілення завершальної фази конфліктної взаємодії (на матеріалі англомовної прози XX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. В. Черненко. – К., 2007. – 20 с.
11. Фролова И. Е. Некоторые прагматические аспекты этикетных и неэтикетных речевых актов экспрессивов / И. Е. Фролова // Учен. записки Харьков. гуманитар. ин-та «Народна українська академія». – 1995. – Т. 1. – С. 291–294.
12. Bach K. Linguistic Communication and Speech Acts / K. Bach, R. M. Harnish. – Cambridge, Mass. : Blackwell, 1980. – 320 p.
13. Shevchenko I. Speech Acts in English: A Diachronic Perspective for Interrogative Utterances / I. Shevchenko // The Ukrainian Society for the Study of English Messenger. – 2000. – Vol. 1. – P. 87–93.
14. Wunderlich D. Methodological Remarks on Speech Act Theory / D. Wunderlich // Speech Act Theory and Pragmatics. – Dordrecht, etc. : Reidel, 1980. – Vol. 10. – P. 291–312.

Список джерел ілюстративного матеріалу

1. Steel D. Summer's End / D. Steel. – A Dell Book, 1983. – 384 p.
2. Steel D. Lightning / D. Steel. – Corgi Books, 1996. – 448 p.
3. Steel D. The Klone And I / D. Steel. – Corgi Books, 1999. – 302 p.
4. Steel D. The Kiss / D. Steel. – Corgi Books, 2001. – 446 p.
5. Steel D. Lone Eagle / D. Steel. – Corgi Books, 2002. – 495 p.

Одержано редакцією 28.11.13
Прийнято до публікації 24.12.13

Н. П. Сливка

Формально-дискурсивная вариация позитивного экспрессива

Статья посвящена особенностям формально-дискурсивной вариации позитивного экспрессива в позитивно-эмотивном дискурсе. Вариация позитивного экспрессива по формально-дискурсивным признакам связана с его местом в композиционной структуре позитивно-эмотивного дискурса и его акторечевого окружения. В зависимости от способа прилегания позитивного экспрессива к другим речевым актам выделяются контактный и дистантный виды позитивного экспрессива. В зависимости от способа размещения позитивного экспрессива по отношению к другим речевым

актам различают следующие виды: препозитивный, постпозитивный, интерпозитивный, екстерпозитивный. Доказано, что для акторечевого окружения позитивного экспрессива характерно прагматическое разнообразие. Речевые акты, сопровождающие позитивный экспрессив в рамках позитивно-эмотивного дискурса, могут быть представлены констативами, перформативами, квеситивами, конвенционными экспрессивами и директивами. Каждый речевой акт может быть прямым и непрямым.

***Ключевые слова**: речевой акт позитивного экспрессива, позитивно-эмотивный дискурс, формально-дискурсивная вариация, композиционная структура, прагматический тип.*

N. P. Slyvka

The formal-discourse variation of positive expressive

The article is devoted to the peculiarities of the formal variation of positive expressive within the positively-emotive discourse. The formal-discourse variation of positive expressive is associated with its place in the compositional structure of positively-emotive discourse and its speech act environment. In the compositional structure of positively-emotive discourse PE interacts with other speech acts in two ways :in the way of joining other speech acts and in the way of its placement in relation to other speech acts. In the way of joining other speech acts there can be contact PE and distant PE. Contact PE directly joins the SA he correlates with. Distant PE is contextually separated from the correlated SA. In the way of its placement in relation to other speech acts, the following types are distinguished: prepositive PE, postpositive PE, interpositive PE, exterpositive PE. Taking into consideration the above mentioned ways we can distinguish 8 possible compositional variants of PE. As to the speech act environment, it can be represented be speech acts of different types: constatives, performatives, comissives, quesitives, directives. All types of speech acts may be direct and indirect.

***Key words**: speech act of positive expressive, positively-emotive discourse, formal- discourse variation, compositional structure, pragmatic type.*

УДК 811.111’37

І. С. Постоленко

СЕМАНТИКА ЕПІСТЕМОЛОГІЧНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто особливості семантики епістемологічної модальності в англійській мові. Значення епістемологічної модальності ґрунтується на основі доказовості твердження мовця, а також його ставлення до фактів. Автор будує своє дослідження на порівнянні значень дієслів з епістемологічною модальністю, які вживаються в реченнях, зокрема характеризує значення модальних дієслів must, will, would, should, may, а також значення речень, у яких не вживаються модальні дієслова. У статті на підставі аналізу ілюстративного матеріалу доведено, що речення, які не мають у своїй структурі модальних дієслів, здебільшого стверджувальні й семантично більш переконливі, ніж речення з модальними дієсловами. Автор ставить за мету визначити правильну семантику епістемологічної модальності та зазначити важливі фактори, які допомагають розрізнити правильність суджень в епістемологічно модальних реченнях та немодальних реченнях. У статті модальні дієслова, які виражають необхідність та можливість, відповідно представлені як модальний символ вираження необхідності та модальний символ вираження можливості, а за семантикою модальні символи допомагають розкрити зв’язки між словами в реченні. Завдяки деонтичній модальності можна переконатись, що зв’язок між словами в реченні ґрунтується на правилах та законах, тоді як епістемологічна модальність передбачає сприйняття інформації, підтвердженої відомими фактами.

***Ключові слова**: семантика, епістемологічна модальність, деонтична (коренева) модальність, контекст, модальний символ вираження можливості, модальний символ вираження необхідності.*

Постановка проблеми. Для сучасного мовознавства характерний надзвичайний інтерес науковців до категорії модальності. Сьогодні модальні зв’язки є об’єктом вивчення багатьох лінгвістів. Категорія модальності – це категорія мови, що містить у собі судження стосовно реальності висловлювання, іншими словами – це суб’єктивне ставлення мовця до

свого висловлювання, або відношення змісту висловлювання до реальності. Існує також думка, що немає висловлювань без модальності [1, с. 44].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових роботах, які присвячені проблемам модальності, здебільшого приділяють увагу визначенню та дослідженню зазначеного поняття, а також розглядають різні види модальності. Ґрунтовні дослідження категорії модальності репрезентовано працями Н. В. Скибицької [4], В. М. Ткачук [5], О. М. Ільченко [2] та ін.

Визначення не вивчених частин загальної проблеми. Явище модальності залишається об'єктом дослідження багатьох лінгвістів, і воно завжди є актуальним, адже важко використати будь-які мовні засоби без вираження модальності в них. На нашу думку, більшої уваги заслуговує докладний аналіз типів модальності. У цьому дослідженні ми схарактеризуємо епістемологічну модальність.

Основна **мета** статті – розглянути особливості та значення епістемологічної модальності в англійській мові.

Виклад основного матеріалу дослідження. Епістемологічна модальність ґрунтується на інформації чи доказах, тобто на основі знань та понять. Епістемологія (від грецького episteme – знання) – це філософська концепція, філософське вчення про пізнання [2, с. 173]. Епістемологічна модальність – це різновид лінгвістичної модальності, що виявляє ступінь довіри, судження та оцінку мовця, або переконання, на яких ґрунтуються його судження. Іншими словами, епістемологічна модальність виражає сумніви, здогадки, або впевненість чи переконаність мовця стосовно того предмету чи особи, про яку він говорить [7, с. 21].

Проаналізуємо два речення, у яких модальні дієслова *must* і *may* розглядаємо як епістемологічну модальність:

1. *John must be rich.*
2. *John may be rich.*

Спостерігаючи за Джоном, ми помітили, що він витратив багато коштів на придбання дорогих речей. Ми можемо бути більше переконаними (як у реченні 1), або менше переконаними (як у реченні 2) у тому, що Джон багатий, беручи до уваги результат нашого спостереження за ним. Отже, дієслова *must* і *may* є епістемологічними модальними дієсловами.

У названих реченнях мовець не знає, чи Джон насправді багатий чи бідний. Епістемологічне використання модальних дієслів актуальне не лише тому, що мовець має певну кількість знань, які дозволили йому зробити висновки, а й тому, що може вибрати або дієслово з сильною епістемологічною модальністю (must), або зі слабкою епістемологічною модальністю (may) у ситуації, яка наведена вище, коли він бачить, що Джон витрачає багато грошей.

Модальні дієслова в англійській мові виражають різноманітні значення модальності. Модальні дієслова поділяють на дві основні категорії: епістемологічна модальність та коренева (деонтична) модальність. Термін «коренева модальність» використовується для вираження дозволу чи здатності, що є протилежним сутності поняття епістемологічна модальність [3, с. 967]. На відміну від кореневої модальності, епістемологічна модальність тісно пов’язана зі ставленням мовця до правди, це ставлення перебуває в площині модальності. М. Перкінз зазначив, що епістемологічна модальність в основному відображує ситуацію відсутності знань, що на перший погляд звучить іронічно, адже термін «епістемологія» означає знання [8, с. 364]. Відсутність знань, точніше, їхня неповнота викликають у мовця різне ставлення до предмета обговорення, наприклад, неоднаковий ступінь упевненості мовця. Він може виражатися різними модальними дієсловами, наприклад:

Мовець 1:

Someone is at the door.

Мовець 2:

1. *That would be Mary.*
2. *That must be Mary.*
3. *That will be Mary.*

4. *That should be Mary.*
5. *That may be Mary.*
6. *That might be Mary.*

Мовець 2 може відреагувати на слова мовця 1, використовуючи різні модальні дієслова, як це подано в аналізованих реченнях вище. Усі модальні дієслова, які використані в них, є епістемологічними, оскільки вони передають упевненість мовця в тому, що людина, яка перебуває за дверима – це Мері. Проте, тут важливо зазначити, що використані дієслова передають різний рівень упевненості мовця. Ступінь упевненості зменшується від першого до останнього речення. Епістемологічне модальне дієслово *would* передає ступінь найвищої впевненості в тому, що саме Мері перебуває за дверима. Наступним модальним дієсловом за ступенем упевненості є *must*.

Отже, високий ступінь упевненості виражають слова: *must* (дуже впевнено, необхідно), *will* (відносно впевнено), *should* (напевно, упевнено), *may* (цілком можливо, напевно), а низький – *could*, *might* (можливо, може бути) [9, с. 261].

Важливо відзначити, що речення, які не мають модальних дієслів, семантично більш переконливі, ніж речення з модальними дієсловами [6, с. 367]. Розглянемо дві ситуації, які можуть допомогти зрозуміти значення такого твердження. Якщо виглянути через вікно й побачити, що на вулиці йде дощ, для переконливої характеристики цього випадку використовується речення, у якому немає модального дієслова (*It is raining outside*), адже речення з модальним дієсловом буде недоречним (*It must be raining outside*). І навпаки, перебуваючи в будівлі й побачивши людей, які заходять у неї з мокрими парасольками, доречно буде передати значення побаченого реченням з модальним дієсловом.

У першому реченні немає модального дієслова, мовець у момент мовлення спостерігає за ситуацією, коли іде дощ, і стверджує це на підставі візуальних доказів. У другому випадку, коли в реченні є модальне дієслово, мовець стверджує, що йде дощ, завдяки логічним припущенням, оскільки він побачив, що люди з мокрими парасольками заходять у будівлю. Але його твердження не ґрунтується на прямих доказах. Іншими словами, у реченні без модального дієслова мовець оперує прямими знаннями та доказами, які не потребують перевірки чи доведення. Але в реченні з модальним дієсловом все відбувається навпаки. Речення з епістемологічною модальністю (другий випадок) слугує певним сигналом для мовця щодо ймовірної правильності оцінки ситуації.

Модальні дієслова, які виражають необхідність та можливість, відповідно представлені в мовознавстві як модальний символ вираження необхідності та модальний символ вираження можливості. За семантикою модальні символи допомагають розкрити зв'язки між словами в реченні. Так, наприклад, завдяки деонтичній модальності спостерігаємо, що зв'язок між словами в реченні ґрунтується на правилах та законах, тоді як епістемологічна модальність передбачає сприйняття інформації, яку підтверджують відомі факти. Семантика модального символу вираження необхідності ґрунтується на обмеженні прав, а семантика модального символу вираження можливості передбачає сполучуваність слів у твердженні. Іншими словами, модальні символи вираження необхідності трактуються як універсальні квантифікатори відкритості зв'язків між словами в реченні, а модальні символи вираження можливості є відповідними екзистенціальними квантифікаторами [3, с. 968].

Відповідно до семантичного аналізу, коли визначається семантика епістемологічної модальності, до уваги беруться сполучуваність слів або обмеженість у їх використанні для підтвердження фактів.

Необхідно пояснити вибір різних варіантів з епістемологічною модальністю на прикладах, які допоможуть зрозуміти семантику речень. Наприклад, Майк працює в офісі. Зазвичай він вимикає світло, коли йде з офісу. Коли в його вікні є світло, мовець може припустити, де перебуває Майк, використовуючи непрямі докази, адже самого Майка побачити не можливо, а лише світло у вікні офісу дає можливість мовцю зробити припущення. Отже, він може використати одне з запропонованих речень:

1. *Mike is in his office.*

2. *Mike must be in his office.*
3. *Mike should be in his office.*
4. *Mike may be in his office.*

У першому реченні, яке не містить модальності, мовець переконаний, що його твердження правдиве. Друге речення, у якому вжите епістемологічне модальне дієслово *must* із сильною модальністю, що виражає епістемологічну впевненість, є слабшим за значенням, ніж перше речення, але сильнішим – за третє речення з епістемологічним модальним дієсловом, яке виражає необхідність. Епістемологічне модальне *may,* яке виражає можливість, є найслабшим за значенням. Те, що об'єднує всі чотири речення, – це опис твердження мовця, який ґрунтується на прямому факті, що було світло у вікні офісу, де працює Майк. Для епістемологічної модальності характерне маркування ступеня впевненості, необхідності чи можливості мовця стосовно висловлення правдивих припущень запропонованого контенту. Тобто докази, які має мовець, будуть визначати ступінь упевненості, з якою він вірить запропонованим ідеям. Наприклад, у реченні з епістемологічним модальним *must* мовець достатньо переконаний у тому, що Майк перебуває в офісі. Водночас у реченні з модальним дієсловом *should* мовець вважає докази слабким індикатором вищезазначеного факту. Таким чином, вибір епістемологічних модальних дієслів залежить від ставлення мовця до запропонованих доказів.

Останнім часом багато лінгвістів та філософів сперечаються з приводу того, що контекст, у якому вжита епістемологічна модальність та контекст, у якому вона виявляється та оцінюється, потрібно розглядати за семантичною інтерпретацію речень з епістемологічною модальністю [4, с. 131]. Епістемологічна модальність в основному сконцентрована на виявленні доказовості твердження. Чим більш суттєвими є докази, тим дієслова з більш сильним епістемологічним значенням будуть вжиті в реченні.

Важливо зазначити, що вибір того, настільки надійними є докази для твердження, перебуває за межами семантичного поля. Це відбувається тому, що речення з епістемологічною модальністю відображають ставлення мовця до оцінки доказів у контексті, у якому вони вжиті [5, с. 276].

Крім того, щоб зафіксувати прагматичний аспект кодування мовцем непрямих доказів, потрібно узяти до уваги той факт, що дієслова з епістемологічною модальністю можуть виражати припущення. Використання епістемологічної модальності для вираження необхідності за допомогою модального дієслова *must* є індикатором того, що мовець сприймає докази, наведені завдяки епістемологічній модальності вираження необхідності, більш переконливими порівняно з вираженими завдяки модальному дієслову *may* зі значенням можливості [5, с. 280]. Мовець, який вживає епістемологічну модальність, використовує докази з більшою точністю, коли говорить про визначений факт, інакше йому немає сенсу використовувати дієслова з епістемологічною модальністю. Іншими словами, це і є умовою використання епістемологічної модальності [10, с. 259].

У **висновках** зазначимо, що семантика епістемологічної модальності в англійській мові визначається в полі семантики модальності, яка ґрунтується на обмеженні того, що відомо або є дійсністю. Використання епістемологічної модальності сигналізує про те, що мовець робить висновки на підставі доказів, які він бачить перед собою. Важливо відзначити, що семантика епістемологічної модальності ґрунтується на двох компонентах: компонент доказовості та епістемологічний компонент. Перший компонент є джерелом інформації або доказовості твердження мовця, тоді як другий компонент відображає ставлення мовця до оцінювання та сприйняття джерела інформації.

У нашому дослідженні ми встановили, що проблема визначення семантики епістемологічної модальності потребує значної уваги та дослідження. Перспективи **подальших нових наукових розвідок** полягають у вивченні та порівнянні речень з різними типами модальності, порівняння семантики модальних та немодальних речень, та особливостей перекладу речень з різними типами модальності.

Список використаної літератури

1. Балли Ш. Французская стилистика / Шарль Балли. – М. : Иностранная литература, 1961. – 395 с.
2. Ільченко О. М. Етикет англомовного наукового дискурсу: монографія / О. М. Ільченко – К. : ІВЦ "Політехніка", 2002. – 288 с.
3. Меркулов И. П. Эпистемология / И. П. Меркулов. – Т. 1. – Ч. 1. – Гл. 3. – СПб., 2003. – 265 с.
4. Скибицька Н. В. Епістемічна модальність в англійській мові (діахронічний аспект) : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. В. Скибицька. – К., 2004. – 21с.
5. Ткачук В. М. Категорія суб'єктивної модальності : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / В. М. Ткачук. –Донецьк, 2002. – 24 с.
6. Butler J. A Minimalist Treatment of Modality / J. Butler : in Lingua 113, 2003. – P. 967–996.
7. Egan A., Hawthorne J., and Weatherson, B. Epistemic Modals in Context. In Preyer, G. and Peter, G., (eds), Contextualism in Philosophy : Knowledge, Meaning, and Truth. Oxford : Oxford University Press, 2005. – P. 131–170.
8. Faller M. Semantics and Pragmatics of Evidentials in Cuzco Quechua / Martina Faller. Ph. D Thesis, Stanford University, 2002. – 304 p.
9. Giannakidou A. Affective Dependencies, in Linguistics and Philosophy / A. Giannakidou, 2002. – P. 367 – 421.
10. Nuyts Jan. Epistemic Modality, Language and Conceptualization: A Cognitive-Pragmatic Perspective / Jan Nuyts : John Benjamins Publishing Company, 2001. – 428 p.
11. Perkins M. Modal Expressions in English / M. Perkins. – London : Frances Printer, 1983. – 364 p.
12. Ward G, J. Kaplan, and B. Bimer. Epistemic would, Open Propositions, and Truncated Clefts, To appear in Topics on the Grammar-Pragmatics Interface : Papers in Honor of Jeanette K. Gundel, edited by N. Hedberg and R. Zacharski. Amsterdam : John Benjamins, 2003. – 348 p.
13. Westmoreland R. Information and Intonation in Natural Language Modality / R. Westmoreland. Ph.D Thesis, Indiana University, 1988. – 320 p.

Одержано редакцією 19.10.13
Прийнято до публікації 14.12.13

И. С. Постоленко

Семантика эпистемологической модальности в английском языке

В статье рассматриваются особенности семантики эпистемологической модальности в английском языке. Значение эпистемологической модальности базируется на основе доказательности утверждение говорящего, а также его отношении к существующим фактам. Автор строит свое исследование на сравнении значений глаголов с эпистемологической модальности, которые употребляются в предложениях, в частности характеризуются значение модальных глаголов must, will, would, should, may, а также значение предложений, в которых не используются модальные глаголы. В статье доказано, благодаря примерам, что предложения, которые не имеют модальных глаголов, семантически более утвердительны и убедительны, чем предложения с модальными глаголами. Автор ставит целью определить правильную семантику эпистемологической модальности и отметить важные факторы, которые помогают различить правильность суждений в эпистемологически модальных предложениях и немодальных предложениях. В статье модальные глаголы, выражающие необходимость и возможность соответственно представлены как модальный символ выражения необходимости и модальный символ выражения возможности, а по семантике модальные символы помогают раскрыть связь между словами в предложении. Благодаря деонтической модальности можно увидеть, что связь между словами в предложении, базируется на правилах и законах, в то время как эпистемологическая модальность предполагает восприятие информации, которая подтверждается известными фактами.

***Ключевые слова**: семантика, эпистемологическая модальность, деонтическая (корневая) модальность, контекст, модальный символ выражения возможности, модальный символ выражения необходимости.*

I. S. Postolenko

Semantics of Epistemic Modality in English

The article discusses the features of the semantics of epistemic modality in English. Epistemic modality value is based on the speaker's statement of evidence, as well as its relation to existing facts. The author builds his research on comparing the values of verbs with epistemic modality used in sentences, in particular characterized by the value of the modal verbs must, will, would, should, may, and the importance of the proposals, which do not use modal verbs. It is proved through examples that the proposals without modal verbs, semantically more assertive and persuasive than those which deal with modal verbs. The author seeks to define the semantics of correct epistemological modality and note the important factors that help to distinguish the correct judgments of epistemically modal and non-modal sentences. Modal verbs expressing necessity and possibility are represented respectively as the necessity modal operator and the possibility modal operator and on the semantics of modal symbols help to reveal the connection between words in a sentence. Thanks to deontic modality we can see that the relationship between words in a sentence are based on rules and laws, while epistemic modality involves the perception of information, as evidenced by the known fact.

***Key words**: semantics, epistemological modality, deontic (root) modality, contextual, the necessity modal operator, the possibility modal operator.*

УДК 811.112.2'373.47

В. А. Тесля

ФУНКЦІЇ ВИГУКІВ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ В ЕМОТИВНО НАСИЧЕНОМУ КОНТЕКСТІ

У статті досліджено функції вигуків сучасної німецької мови в емотивно насиченому контексті. Актуальність роботи зумовлена антропоцентричним спрямуванням сучасної лінгвістики на вивчення взаємозв'язків мови з емоційною сферою людини, лексичних засобів передавання емоційних станів мовця та закономірностей функціонування цих лексичних одиниць (вигуків) у контексті.

Вигуки – мовні одиниці, основною функцією яких є вираження широкого спектра емоцій, почуттів, бажань та волевиявлень конкретної людини або групи людей. Досліджувані мовні одиниці містять інформацію про ставлення людини до предметів, явищ, подій навколишньої дійсності. Специфіка вживання вигуків у різних сферах залежить від стосунків комунікантів та мети спілкування. Крім інформування про свої почуття, емоції та бажання, мовець впливає на емоційний стан співрозмовника.

У роботі виявлено, що у мовленні, зокрема емотивно насиченому контексті, вигуки виконують оцінну, підсилювальну, сигнальну та спонукальну функції.

***Ключові слова:** вигуки, функції вигуків, емотивно насичений контекст, емоції, емотивне значення, паралінгвістичні засоби.*

Постановка наукової проблеми та її значення. На сучасному етапі лінгвістичних пошуків вигуки інтерпретують з урахуванням їхньої здатності вказувати на ментальний стан або дію мовця (А. Вежбицька), а також трактують як «найінтимніші» лексичні одиниці (Duden), що виражають певні емоції, почуття або передають вольові спонукання відповідно до мовної системи (Ю. С. Маслов), знаходяться під постійним контролем свідомості та є зрозумілими для слухача, який не перебуває в стані емоційного збудження (Л. І. Мацько).

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми. Залучення функціонального аспекту для дослідження вигуків пов'язане з нагальною потребою визначити відображення закономірностей функціонування цих лексичних одиниць у художніх текстах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Новітні досягнення в галузях таких наук, як семантика, прагматика, лінгвокультурологія дають змогу по-новому проаналізувати проблему вигуків, оскільки з позиції лінгвопрагматики вигуки досліджували переважно на

матеріалі російської та англійської мов (О. С. Ніколаєва), а також німецької мови, зокрема розмовного мовлення (Т. В. Пахолкова).

Мета статті – виявити особливості функціонування вигуків сучасної німецької мови в емотивно насиченому контексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зрозуміти емотивне значення слова легше, коли відомо, які почуття та емоції виражено через сміх, плач, зітхання і з якою метою. Сміх, наприклад, сигналізує про радість, веселий настрій; плач – про горе. Однак сміх, плач, зітхання не є частинами мови, вони не мають емотивного значення. Вигуки, пов'язані із цими почуттями й емоціями, є частиною мови і мають емотивне значення [5, с. 129]. Функції вигуків та емоцій схожі, оскільки, проаналізувавши відібраний текстовий матеріал, підтверджено точку зору, висловлену Н. В. Поліщук, що емоціям завжди відповідає емоційно насичений контекст [4].

Відомі такі функції вигуків:

 оцінна (відповідність / невідповідність певної ситуації, події потребам мовця);

 підсилювальна (звертає увагу співрозмовника на сказане, указує на його настрій);

 сигнальна (пов'язана з необхідністю задоволення фізичних потреб або потребою захищатися) – сигнальний аспект важливої для життя взаємодії людини з іншими людьми починається з його емоційних виявів;

 спонукальна (полягає у вираженні бажання, побажання, прохання, вимоги мовця, спонуканні співрозмовника до здійснення або припинення певної дії) [1].

Проте ці функції можуть переплітатися й важко визначити одну конкретну. Тому доречним було б вказати на їхню єдність. Розглянемо окремі, найважливіші, на нашу думку, функції вигуків.

Оцінна функція вигуків. Однією з основних функцій вигуків є їхня здатність до емотивної оцінки подій, ситуацій, об'єктів цікавих мовцю. Емоційна експресія відіграє важливу роль у процесі комунікації [2, с. 130]. Вигуки можуть відображати різне ставлення мовця до предмета або явища навколишнього світу. Вигуки, здебільшого емотивні, виражають різні емоції (здивування, тріумф, захоплення, розуміння, роздратування, лють).

Власне емоційні реакції, які передаються за допомогою вигуків, можуть бути позитивними, негативними, амбівалентними або невизначеними, однак негативні емоції і почуття відіграють більш важливу роль в організації діяльності людини, аніж інші емоційні стани. Негативні емоції сигналізують про небезпеку, позитивні – про розв'язання проблеми, амбівалентні інформують про емоцію, а також про причину її виникнення (подію, ситуацію) [3, с. 15]. Невизначені емоції відображають неоднозначність ставлення до об'єкта, події, явища тощо. Такі емоції є короткочасними і переходять або до класу позитивних, або до класу негативних емоцій. Об'єктом оцінки може бути конкретна особа, ситуація чи подія. Критерій оцінки зазвичай іде після вигуку: ***Ach**, schrecklicher Tag. Konnte fast nichts tun* (4, с. 12). Іноді оцінці передує критерій оцінювання: *Habt ihr gesehen! Habt ihr gesehen! Ich habe ihr gerufen und sofort hat er mich gesucht!* ***Oh**, mein Kleiner* (3, с. 103).

Услід за Н. В. Поліщук, розглянемо ситуативний контекст, що відповідає такому типу емоціогенних ситуацій, як універсально-критичні ситуації. Найсуттєвішими параметрами цього типу є новизна, незвичність, раптовість, екстремальність та фатальність [4, с. 101].

Зазначений вище ситуативний контекст складається з таких специфічних умов: неможливість адекватної поведінки, конфліктність ситуації, непердбачене розгортання подій [4, с. 101]: *«**Ach**, du gottloses Kind», rief die Zauberin, «was muss ich von dir hören, ich dachte, ich hätte dich von aller Welt geschieden und du hast mich doch betrogen!»* (1, с. 67). Лють чаклунки в прикладі викликана непередбаченим розгортанням подій – зустріччю Рапунзель, яку вона ховала від людей у високій вежі, з принцем.

Залежно від того, хоче комунікант передати свої емоції чи вплинути на співрозмовника, контекст поділяють на: емоційне вираження та емоційний вплив, наприклад: ***Ach**, rief sie erschrocken, «ich bin betrogen, ich bin entfürt und in die Gewalt eines Kaufmanns geraten; lieber wollt ich sterben!»* (1, с. 40).

Вербальне вираження емоцій, почуттів і бажань зазвичай супроводжується невербльним. Зовнішні індикатори емоцій – це фізіологічні зміни, зміна моторно-м'язевих реакцій, міміка та жести, особливості мовленнєвої діяльності. Опис міміки, жестів, фізіологічних змін використовують у емоційно насиченому контексті з метою надання йому образності: *«**Ach**», sagte sie und **lächelte ironisch*** (6, с. 77).

Зазначені паралінгвістичні засоби можна поділити на комунікативно значущі та безінтенісіональні (спонтанні) реакції. Контекст не виражає всіх параметрів ситуації, оскільки мовленню суб'єкта в стані високої емоційної напруги притаманні такі особливості: труднощі при доборі потрібних слів, невиправданий повтор окремих звуків, слів, словосполучень, зниження словникової різноманітності, вибір слів із чітким негативним або позитивним значенням. При описі афекту мовленнєвими засобами зображуються фізіологічні зміни: стан заціпеніння, тремтіння тощо, наприклад: *«Ich… **äh**… ihr wollt jetzt sicher den Umhang haben», **stotterte er*** (8, с. 48).

Іноді вигуки, які використовують для вираження негативних емоцій і почуттів, можуть виражати позитивні емоції, на що вказує контекст, наприклад: *«**Donnerwetter!**», lobte Andresen mehrdeutig. «Wenn Sie über Nacht bleiben, Hansen, gehen Sie in eins meiner Hotels, das Solitüde, würde ich vorschlagen, und lassen die Rechnungen an mich schicken»* (5, с. 236).

Підсилювальна функція. Вигуки виконують підсилювальну функцію в тому разі, коли емоційний зміст висловлення передано за допомогою інших мовних одиниць. Зазвичай у такому контексті вигуки лише підкреслюють виражене:

*Glauben Sie mir, man kann wirklich nich mehr machen, als reden! Und unsere schmutzige Konkurenz aus Tarnopel soll auf der Stelle der Schlag treffen! Auch lieber heute als morgen erst, **uff**!* (3, с. 54). Найвиразніше функція підсилення проявляється при повторі вигуків, які вказують на емоційність мовця: *«**O**, wie schön!...**O**, du grundgütiger Himmel, wie teufelsmäßig schön!... Etwas schöneres kann man sich nicht denken und gibt es nicht!»* (2, с. 224). Повторювані вигуки підкреслюють у наведеному прикладі захоплення героя.

Спонукальна функція. Спонукальну функцію виконують здебільшого волітивні вигуки, які можуть бути спрямованими на тварин або людей. Волітиви, спрямовані на людей, указують на їхні стосунки.

Спонукальна функція, виражена волітивними вигуками зі значенням наказу, попередження, застереження, має здебільшого негативне забарвлення:*«**Still**!» Rief der Bleiche Kapitän und sah zörnend im Kreise herum* (L. Frank, 31). У наведеному прикладі вигук має негативну конотацію і передає вимогу капітана, яку потрібно негайно виконати. Спонукальна функція, виражена вигуками зі значенням пропозиції, прохання, має позитивне забарвлення: *«Ich bin gleich wieder da…» «Geh mit», sagte er zum König der Luft. «**Hm**!»* (роздум). *«Der frisst dich doch nicht!». «Also **hopp**. Also wenn du meinst»* (L. Frank, 57). Вигук *hopp!* виражає згоду й спонукання до дії.

Іноді волітивні вигуки не вимагають ніякої дії, їх уживають із метою привернути увагу співрозмовника до важливої події, обставини тощо: *Heißt sie nicht Tatjana? Nein, das war es nicht, und auch nicht Natascha. Natascha Chauchat? Nein, so habe ich es nicht gehört. **Halt** ich habe es! Awdotia heißt sie* (7, с. 196). Вигук *halt!* передає не вимогу зупинитися, а радість людини.

Сигнальна функція. Вигуки сигналізують про настрій мовця, про ступінь близькості між співрозмовниками, ставлення до конкретного об'єкта, предмета, ситуації (інтерес, байдужість, симпатія).

Висновки. Емоційно насичений контекст указує на те, що вигуки, як і емоції, виконують оцінну, підсилювальну, сигнальну та спонукальну функції. Вербальне вираження емоцій, почуттів і бажань зазвичай супроводжують і невербальні засоби. Вживання тих чи тих вигуків у сучасній художній літературі визначається епохою, емоційністю автора, характером персонажів, яких він змальовує.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в дослідженні гендерних особливостей вживання вигуків у сучасному німецькому мовленні, а також порівняння й зіставлення вигуків різних мов.

Список використаної літератури

1. Вилюнас В. К. Функции эмоций [Електронний ресурс] / Витис Казиса Вилюнас. □ Режим доступу : http://www.psychology-online.net.
2. Изард К. Эмоции человека / Кэррол Изард. □ М. : Изд-во Москов. ун-та, 1980. □ 440 с.
3. Лук А. Н. Эмоции и чувства / Александр Наумович Лук. □ М. : Знание, 1972. □ 80 с.
4. Полищук Н. В. Номинативный статус междометных фразеологических единиц современного английского языка и особенности их контекстуального употребления : дисс. … кандидата филол. наук : 10.02.04 / Полищук Нина Васильевна. □ М., 1988. □ 207 с.
5. Стивенсон Ч. Некоторые прагматические аспекты значения / Ч. Стивенсон // Новое в зарубежной лингвистике : [сб. / сост. и вступ. ст. Н. Д. Арутюновой и Е. В. Падучевой]. □ М. : Прогресс, 1985. □ Вып. 16 □ С. 129□154.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Brüder Grimm. Kinder und Hausmärchen / Brüder Grimm. □ Berlin und Weimar : Aufbau-Verlag, 1977. □ 787 s.
2. Ebner-Eschenbach Marrie von. Meistererzählungen / Marrie von Ebner-Eschenbach. □ [hrsg. von Albert Bettex]. □ [6. Auflag]. □ Z. : Manesse, 1990. □ 473 s.
3. Katz H. W. Die Fischmanns / Henri William Katz. □ Münch. : List Taschenbuch Verlag, 2000. □ 264 s.
4. Koch R. Paare / Roland Koch. □ Köln : Verlag Kiepenheuer and Witsch, 2000. □ 345 s.
5. Köster-Lösche Kari. Mit der Flut kommt der Tod / Kari Köster-Lösche. □ Münch. : Knaur Taschenbuch Verlag, 2006. □ 398 s.
6. Kreslehner Gabi. Charlottes Traum / Gabi Kreslehner. □ Weinheim, Basel : Beltz & Gelberg, 2009. □ 117 s.
7. Mann Th. Der Zauberberg / Thomas Mann. □ B. : C. Bange Verlag, 1981. □ 1067 s.
8. Sommer-Bodenburg A. Der kleine Vampir und die große Liebe / Angela Sommer-Bodenburg. □ B. : Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1985. □ 118 s.

Одержано редакцією 19.10.13
Прийнято до публікації 14.12.13

В. А. Тесля

Функции междометий современного немецкого языка в эмотивно насыщенном контексте

В статье сделана попытка исследовать функции междометий современного немецкого языка в эмотивно насыщенном контексте. Актуальность работы обусловлена антропоцентрической направленностью современной лингвистики на изучение взаимосвязи языка с эмоциональной сферой человека, лексических средств передачи эмоций и чувств говорящего, а также закономерностей функционирования этих лексических единиц в контексте.

Целью исследования является определение особенностей функционирования междометий в эмотивно насыщенном контексте.

В работе установлено, что в речи, в частности, эмотивно насыщенном контексте, основными функциями междометий являются оценочная, усилительная, сигнальная и побудительная.

Перспективы дальнейших исследований заключаются в изучении гендерных особенностей употребления междометий в современной немецкой речи, а также сравнении и сопоставлении междометий разных языков.

Ключевые слова: *междометия, функции междометий, эмотивно насыщенный контекст, эмоции, эмотивное значение, паралингвистические средства.*

V. A. Teslya

Functions of Interjections in the emotionally charged context in the Modern German Language

This thesis focuses on the research of functions of interjections in the emotionally charged context.

In this article has been made a try to investigate the interjections' functions in the modern german language in the emotionally coloured context.

The actuality of this work is supposed by the antropocentral direction of modern linguistics for learning of language's interconnections with emotional sphere of a person, lexical means of transferring the emotional state of a speaker and the laws of functuality of these lexical units (interjections) in the context.

The purpose of this article is to find out the specialities of interjections' functuality in the modern german language in the emotionally coloured context.

Interjections are language's units, the main function of them is the expression of the general spectrum of emotions, feelings, wishes and will-showing of a concrete person or a group of persons. The investigated language's units have some information about the relate of a person towards subjects, phenomena, events of surrounding reality. The specifics of using the interjections in different spheres depends on communicators' relations and the purpose of communication. Besides the information about his feelings, emotions and wishes, the speaker takes influence upon the emotional state of the interlocutor.

In this work was found out, that in the speech, namely in the emotionally coloured context, the interjections carry out the denoting, intensifying, signal and incentive functions.

The perspectivies of the future investigations we shall see in the observing of gender peculiarities of interjections' using in the modern german language and also in comparing and comparison of interjections in different languages.

***Key words**: interjections, interjections' functions, the emotionally coloured context, emotions, the emotional meaning, paralinguistics means.*

УДК 811.161

Л. А. Білоконенко

МОРФОЛОГІЧНІ МАРКЕРИ МОВНОГО КОНФЛІКТУ

Стаття присвячена опису морфологічних маркерів мовного конфлікту, який розглядається як особливий тип спілкування, де засобами мови репрезентрозбіжність поглядів, цілей, позицій сторін конфлікту. Проаналізовано морфологічні засоби, що визначають конфронтаційні мовні тактики осіб. До таких засобів автор зараховує вживання займенників він, вона, воно стосовно особи, яка присутня при розмові; займенників цей (ця, це, ці), той (та, те, ті), які передають зневагу, презирство, образу, іронію та ін. до опонента; займенників такий (така, таке, такі), які спонукають до «уточнення» ознак опонента, підданих критиці; займенників всякий (всяка, всяке, всякі) та сам (сама, саме, самі), що можуть бути компонентами образливих висловів; займенника ти замість ви та немотивований перехід з ви на ти. А також категоричного імперативу, як ознаки грубого ставлення до співрозмовника; конструкцій із кон'юнктивом, що мають фамільярне та неввічливе значення; спонукальних і заперечних часток; якісних прикметників і атрибутивних прислівників, які можуть указувати на інтенсивність певної ознаки особистісних якостей опонента, характеризувати його дії, мовлення.

***Ключові слова:** мовний конфлікт, мовний маркер, морфологія, займенник, дієслово, прикметник, прислівник, частка.*

Постановка проблеми. Конфлікт є специфічним способом взаємодії між людьми і зумовлений протиріччями. Для його виникнення необхідно, щоб між учасниками відбувалася комунікативна взаємодія, тобто особи висловлювали свою позицію та бачення цієї ситуації і своє ставлення до опонента резервами мови. Мовний конфлікт – це особливий тип спілкування, у якому резервами мови репрезентовані відмінності в поглядах, цілях, позиціях сторін конфлікту; зафіксовані розбіжності в комунікативних цілях і комунікативних ролях адресанта й адресата. У міжособистісній взаємодії наявні такі мовні структури, які сигналізують про конфліктні цілі й інтенції мовців, про зіткнення їхніх стратегічних тактичних завдань. Найбільш переконливими «сигналами» конфлікту є мовні маркери, оскільки для мови характерні властивості, що провокують неоднозначну інтерпретацію смислів, переданих цими знаками, виникнення різних непорозумінь. До них належать лексичні, фразеологічні та граматичні маркери, знання про які може гармонізувати спілкування осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях мовного конфлікту к. XX поч. XXI ст. поєднуються різні поняття, тенденції, напрями, підходи та теорії. Сучасні концепції розгляду мовного конфлікту враховують роботи вчених, чий підхід до мовної взаємодії

заснований на позиціях комунікативної лінгвістики, соціолінгвістики, прагмалінгвістики, психолінгвістики, теорії спілкування, мовної картини світу (Н. Арутюнова, Р. Барт, Ф. Бацевич, Дж. Бівін, М. Блох, А. Вежбицька, К. Городенська, Н. Гуйванюк, В. Жайворонюк, А. Загнітко, Є. Зарецька, К. Ізард, В. Карасик, І. Кобозева, О. Леонтьєв, Н. Непийвода, Г. Почепцов, В. Різун, Л. Ставицька, О. Шмельов, О. Яшенкова та ін.).

У російському мовознавстві було здійснено спробу описати морфологічні маркери російськомовного конфлікту [12, с. 155–161]. Морфологічні засоби українськомовного конфлікту ще потребують свого дослідження. Хоча частково це питання порушене в дисертації О. Халіман, де виділено мовні форми, що беруть участь у механізмах породження негативної оцінки особи (фактично, опонента). До таких авторка зараховує використання форм жіночого роду при номінуванні осіб чоловічої статі, застосування форм чоловічого роду до осіб жіночої статі, аналізує вживання займенника *воно* стосовно осіб чоловічої чи жіночої статей та ін. [14]. Тому вважаємо звернення до резервів мови, які репрезентують українськомовний конфлікт актуальним.

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми. Аналіз мовного конфлікту передбачає ґрунтовне дослідження тих мовних структур, які «попереджають» про конфліктні тактичні завдання комунікантів. Серед них – знаки мови морфологічного рівня, до опису яких науковці ще не зверталися.

Метою нашої роботи є опис знаків мови морфологічного рівня як маркерів міжособистісного конфлікту. Джерельною базою стали тексти новітньої української літератури, публіцистичне та розмовне мовлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поштовх до вживання людиною морфологічних маркерів слабший, ніж до лексичних. Причину цього вбачаємо в недостатньому рівні володіння мовою особами, для якого характерна непідготовленість до практичного використання мови в комунікативному акті, не говорячи вже про рефлексію над нею. Також цей рівень має бідніші ресурси для маркування цілей, інтенцій особи, забезпечення конфліктних тактик. Навіть наявні ресурси орієнтовані на дещо обмежені ситуативні моделі поведінки осіб, в основному, це негативна оцінка особистісних якостей співрозмовника.

Для негативної оцінки адресата мовець може використати особові займенники *він*, *вона, воно* стосовно особи, яка присутня при розмові. Свідоме уникнення імені може свідчити про невдоволення і протест (*До Вольтера* ***вона****, бач, доросла, а до нормальних книг ні?* (8, с. 17), відразу до імені людини (*Ні, стривай. Ще одне.* ***Вона*** *і ти… ви з нею… словом, ви були… близькі?* (15, с. 8), образу (*Якщо бог карає, то таким сином, як* ***він*** (КУП, 12.05.13), агресію (***Він*** *для мене не існує, я його ненавиджу* (СПС, 22.09.13) тощо. Конфліктність займенника *воно* стосовно дорослих осіб з'являється завдяки такому собі «гендерному безправ'ю», що дозволяє реалізовувати тактику психологічного тиску, передавати відразу, зневагу, презирство, висловлювати здивування, досаду, нудьгу, іронію тощо. Наприклад, іронія, здивування: *Бач, ще* ***воно*** *сіпається* (6, с. 14); презирство, іронія (особливо в поєднанні з прикметником середнього роду): *Ну ж недаремно кажуть: тупе* ***воно*** *і в Африці тупе! Чого ти ще думаєш!* (11, с. 63) та ін.

Конфліктний потенціал властивий також вказівним займенникам *цей, той, такий*, які можуть бути використані адресантом по відношенню до адресата, його поведінки, мовлення, демонструючи негативне ставлення. Займенник *цей* (*ця, це, ці*), вжитий стосовно людини, може передавати відразу, презирство, образу, іронію тощо (*Цей, чи що, може змінитися*?; *І я живу з цією людиною*? (КУП, 11.02.12). Цікавим є вживання займенника *той* (*та, те, ті*) у словах «третьої особи». Зокрема, в авторській мові в художньому тексті використання таких займенників створює його яскраве семантико-стилістичне забарвлення (*Сама винна, раптом обізвалося те, що звалося Лізою* (11, с. 332). У контексті *те* схоже на «світ *воно*», що втрачає свою індивідуальність, перетворюючись на щось невиразне – *те*, яке можна «не розрізняти» та номінувати середнім родом.

Займенник *такий* (*така*, *таке, такі*), завдяки своїй здатності вказувати на узагальнену ознаку, також може бути конфліктогеном (*Гей-гей… ти чого така… дика*? (5, с. 32), *Знаєм ми таких хитрих* (10, с. 235). Не конкретизуючи негативну оцінку опонента, займенник ніби спонукає до розвитку конфлікту, адже модель акцій «*ти такий*» або «*твоя поведінка, мовлення такі*» вимагає реакції «*який такий* (*така*, *таке*, *такі*)?», змушує до уточнення, розкриття ознаки, яка охарактеризована співрозмовником як негативна. Взаємозумовлений характер подібної «акції → реакції» виявляємо в парі займенників *який – такий*, що активно функціонує як своєрідній «центр зосередження оцінності» в українській пареміології (***Яка*** *хата, такий тин,* ***який*** *батько,* ***такий*** *син;* ***Яке*** *їхало,* ***таке*** *й здибало;* ***Яке*** *сім'ячко,* ***таке*** *й зіллячко;* ***Який*** *дід,* ***такий*** *його і плід;* ***Який*** *їхав –* ***такий*** *поганяв;* ***Який*** *їхав,* ***таку*** *й здибав* (*стрів*)*;* ***Який*** *корінь,* ***такий*** *відросток;* ***Який*** *«добрий день»,* ***таке*** *й «доброго здоров'я»*; ***Який*** *голос,* ***такий*** *і відголос*).

Контекстуально маркером можуть бути й інші займенники, зокрема ті, що формально співвідносні з називанням істоти: означальний займенник *всякий* (*всяка*, *всяке*, *всякі*) (в репліці *Ходять тут* ***всякі****, а потім килимки та газети пропадають* (КУП, 04.03.12) мовець характеризує сторонню людину в під'їзді будинку як непорядну, злодійкувату завдяки словоформі *всякі*). Займенник *сам* (*сама*, *саме*, *самі*) може бути компонентом образливих висловів типу «*сам* (*сама*, *саме*) + *ти*» (***сам ти*** *дурак* (*сам дурак*), ***сама ти*** *кричиш,* ***сама ти*** *ледащо* тощо). У складі паремій дає негативну характеристику особистісним якостям опонента, підкреслює, що стан, дії однієї особи поширюються на іншу (*З ким пристанеш, таким і* ***сам*** *станеш; За поганим прикладом і* ***сам*** *споганишся; Які* ***самі****, такі й сани*). Окремі неозначені займенники (*абихто*, *будь-хто*, *деякі*, *хтось*) через відтінок невизначеності передають почуття презирства, неповаги до особи, що також сприймається як конфліктоген (***Будь-хто*** *не буде мене вчити, що робити* (СОВ, 20.10.13), ***Деякі*** *думають, що вони розумніші за всіх* (КУП, 16.05.12).

Поширеною причиною мовного конфлікту є неправильне використання морфологічних форм, що вказують на співрозмовника: займенників II особи *ти* і *ви*. Звертання до сторонніх за допомогою займенника *ти* свідчить про невихованість мовця, його грубість, приниження особи. Тому конфлікт виникає через неправильне сприйняття статусності, віку адресата з боку адресанта або через нерозсудливість останнього, навмисне ігнорування етикетних правил. Особливо образливо сприймається *ти*, яке використане в ситуації професійної залежності адресата від адресанта, наприклад, коли останній службовець, наділений повноваженнями приймати рішення щодо опонента (***Ти*** *розпуснику, виродку невдячний! Я тебе в люди виводжу, годую, одягаю, але хіба* ***ти*** *цього вартуєш?* (2, с. 63) – репліка директора). Провокаційно сприймають *ти* від працівників сфери обслуговування, продавців, касирів, кравців, водіїв, де особа повинна, у силу службових обов'язків, користуватися тільки ввічливими формами. Але в ситуації, коли адресант надає певні послуги, допомогу адресату, словоформа *ти* може залишитися непоміченою, хоча за нею деяка зверхність, наприклад, при спілкуванні лікаря та пацієнтки в лікарні (*Черговий лікар Андрій Степанович дуже переконливо зіграв праведний гнів: Що за пошесть ідіотська – народжувати вдома!* ***Ти*** *що, тут до всіх пацієнток казали «****ти****», хочеш дитину втратити?!* (3, с. 85). Перехід на *ви*, особливо якщо він є несподіваним, теж може бути способом вираження негативного ставлення до особи або ознакою змін у стосунках людей.

Морфологічними маркерами конфлікту є дієслівні форми, що висловлюють накази, вказівки, попередження, переконання, зобов'язання тощо. Конфліктоген у формі наказу один із продуктивних прийомів впливу на опонента. Категоричний імператив – ознака грубого ставлення до людини, свідомого невизнання її індивідуальності. Значні можливості для створення конфліктної ситуації мають імперативи недоконаного виду. Така форма дієслова надає висловлюванню різкості, забарвлюючись емоціями невдоволення, агресії, гніву, оскільки в його змісті присутній компонент спрямованості на досягнення результату, «начальницький» тон (*Усім* ***залишатися*** *на місцях! – зненацька, без «добридень», з порогу коротко скомандувала воєнна людина зі зброєю у правій руці* (9, с. 11). Імператив – одна з

причин педагогічного конфлікту, адже за категоричним наказом не лише вимога підкоритися, але й неповага до молодшої за віком людини, її образа (*Ти, наволоч недобита? Ану* ***відкривай*** *рот! вона відкрила мені рот і вкинула туди соляну кульку* (1, с. 124) – репліка вихователька до дитини). Наказовий спосіб є маркером конфлікту в побутовому мовленні (***Іди****, щоб мої очі тебе не бачили* (КУП, 12.05.13), виробничій сфері (***Розносьте*** *кореспонденцію вчасно, і тоді не буде нарікань* (КУВ, 21.03.12), публіцистиці (***Не ховайтесь*** *за жінку,* ***будьте*** *мужиками;* ***Не крутить*** *і* ***не дуріть*** (ІШЛ, 20.09.13). Імператив доконаного виду може формувати застереження, зауваження, уточнення, роз'яснення, які, висловлені в категоричній формі, можуть бути сприйняті як знак конфлікту (*Ти нікуди* ***не підеш****, сказав він, тому, що не хочеш* (13, с. 94).

Якщо виникає потреба передати значення наказового способу формою ІІІ особи, адресант використовує формотвірні частки *хай*, *нехай* (*Хай ця з разними очима підійде* (10, с. 224). У більшості випадків таку описову форму сприймають як побажання, заклик, через що вона не стає причиною суперечки. Коли є потреба передати значення наказового способу формою І особи, використовують частку *давай*. Закликаючи до спільної дії, вона формує імперативні речення з пом'якшеною категоричністю. Інтенсифікує зміст висловлювання поєднання частки *давай* з підсилювальною часткою *же* (*ж*) або спонукальною *ну*, що надає мовній акції відтінку повеління (***Давай же заспокоймося*** *і разом* ***поміркуємо*** (КУП, 29.04.12), *Ну* ***давай вже поговоримо*** *про все* (ІСС, 10.09.13).

Існують мовні акції, у яких конфлікт спричиняє використання умовного способу дієслів. Зокрема, частка *би* (*б*), як така, що може вживатися у значенні наказового способу та виражати побажання, прохання, пропозицію, формує некатегоричне, нерізке висловлювання порівняно з імперативом (*Жіночка, я працівник банку. Чи не* ***могли б*** *Ви почекати?* (КУП, 12.06.2013). Разом із тим, є конструкції, у яких кон'юнктив з *би* містить фамільярне і грубе значення. Частка стає компонентом висловів типу «*а не* + кон'юнктив з *би*» (*а* ***не пішов би*** *ти, а не* ***замовк би*** *ти, а не* ***здох би*** *ти* тощо). Такі конструкції образливі, зазвичай вони спричинюють відповідну негативну реакцію адресата.

Спонукальні частки *бодай*, *годі*, *ну*, *давай*, *нумо*, *лишень* у силу того, що вони виражають наказ, вимогу, заборону, заклик, прохання, також можуть бути маркерами конфлікту, функціонуючи в реченні разом із дієсловами в наказовому способі. Частки *ну*, *нумо*, *лишень*, *годі* мають м'якший відтінок волевиявлення адресанта (***Годі****! Заспокойся та витри сльози* (КУП, 02.01.13). Частка *давай*, поєднуючись із дієсловом у І особі множини або інфінітивом, формує імперативні речення, «спонукаючи» до певної дії не лише адресата, але й адресанта, але пом'якшує категоричність (***Давай*** *не будемо більше говорити на цю тему* (СВС, 21.02.13). Тому подібні речення сприймають як заклик чи прохання. Супротив адресата може виникнути, лише якщо це прохання неприйнятне, й адресант, наприклад, знав про це. Повтор частки *давай-давай* у поєднанні з дієсловом недоконаного виду може сприйматися як категоричне стимулювання адресата до дії (***Давай-давай****, розказуй вірш; Давай-давай, показуй свою сумку, зараз подивимося, що ти там носиш* (все: КУП, 17.01.13). Частка *бодай* уживається переважно у придієслівних формах для вираження побажання, але у складі конструкції «(а) *бодай* (*би*) + *ти* (*він*, *вона*, *ви*) + дієслово доконаного виду» (*а бодай тебе чорти вхопили, а бодай би вона щезла*, *бодай тебе трясця взяла, бодай би він вдавився*) формує лайливі вислови, злі побажаннями щодо співрозмовника.

Маркерами конфлікту також можуть бути якісні прикметники. Завдяки здатності позначати перемінні ознаки, їх необмежено використовують для оцінки особистісних якостей опонента. Ступені порівняння якісних прикметників і прислівників дають можливість мовцю вказати на інтенсивність певної ознаки особи, охарактеризувати її «рівень, міру вияву» (*Ти думаєш про мене лише* ***найгірше****. Все, що ти про мене думаєш – все неправда* (7, с. 17).

Висновок. У міжособистісному конфлікті особи можуть послуговуватися знаками мови, які є його маркерами на морфологічному рівні (займенники, дієслова наказового й умовного способів, прикметники, прислівники, частки), вони сигналізують про конфліктні

цілі й інтенції мовців. Ці елементи відображають об'єктивну складність мовної поведінки осіб у конфлікті. Використовуючи їх «у своїх інтересах» для потрібного впливу на адресата мовець залучає співрозмовника в коло бажаних або потрібних для нього оцінок і кваліфікацій висловлювання.

Перспективи подальших наукових розвідок. Подальше вивчення мовного конфлікту може бути присвячене опису маркерів, які функціонують на інших рівнях мови, що дозволить створити цілісне уявлення про цей феномен.

Список використаної літератури

1. Андрухович С. Сьомга : роман / Софія Андрухович. – К. : Нора-Друк, 2007. – 352 с.
2. Бернакевич Л. До зустрічі в суді : іронічний детектив / Леся Бернакевич // Дзвін. – 2008. – № 1 (759). – С. 50–103.
3. Вдовиченко Г. Пів'яблука : роман / Галина Вдовиченко. – К. : Нора-Друк, 2008. – 240 с.
4. Вдовиченко Г. Тамдевін : роман / Галина Вдовиченко. – К. : Нора-Друк, 2009. – 234 с.
5. Дяченко М. Дика енергія. Лана : [роман] / Марина та Сергій Дяченки. – Вінниця : Теза, 2006. – 414 с.
6. Дяченко М. Ключ до королівства : [роман] / Марина та Сергій Дяченки. – К : Гамазин, 2008. – 408 с.
7. Карпа І. 50 хвилин трави : [проза] / Ірена Карпа. – Х. : Фоліо, 2004. – 45 с.
8. Корній Д. Гонихмарник : [роман] / Дара Корній. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 332 с.
9. Матіос М. Москалиця. Мама Маріца дружина Христофора Колумба / Марія Василівна Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2008. – 60 с.
10. Сняданко Н. Комашина тарзанка : [повість, оповідання] / Наталка Сняданко. – Х. : Фоліо, 2009. – 283 с.
11. Тарасюк Г. Ковчег для метеликів : новели / Галина Тимофіївна Тарасюк. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 500 с.
12. Третьякова В. С. Речевая коммуникация: гармония и конфликт : [монография] / Вера Степановна Третьякова. – Екатеринбург, 2009. – 230 с.
13. Ульяненко О. Жінка його мрії : [роман] / Олесь Ульяненко. – Х. : Треант, 2010. – 224 с.
14. Халіман О. В. Морфологічні засоби вираження категорії оцінки в сучасній українській мові: рід і число : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Халіман. Х., 2010. 20 с.
15. Чагровська Л. Паризьке кохання : [роман] / Лариса Чагровська, Наталя Шевченко. – К. : ФОП Демська-Кульчицька О. М., 2008. – 176 с.

Умовні скорочення

ІСС програма «Судові справи», телеканал ІНТЕР
ІШЛ – програма «Шустер LAVE», телеканал ІНТЕР
КУВ – конфлікт у виробничій сфері
КУП – конфлікт у побутовій сфері
СВС – програма «Врятуйте нашу сім'ю», телеканал СТБ
СОВ – програма «Один за всіх», телеканал СТБ
СПС – програма «Прощення. Скнилів», телеканал СТБ

Одержано редакцією 24.11.13
Прийнято до публікації 14.12.13

Л. А. Белоконенко

Морфологические маркеры языкового конфликта

Статья посвящена описанию морфологических маркеров языкового конфликта, рассматривающегося как особый тип общения, в котором средствами языка происходит репрезентация несовпадения во взглядах, целях, позициях сторон конфликта. Анализируются морфологические средства, определяющие конфронтационные речевые тактики человека. К таким средствам автор относит употребление местоимений он, она оно по отношению к лицу, которое присутствует при разговоре; местоимений этот (эта, это, эти), тот (та, то, те), которые передают пренебрежение, презрение, обиду, иронию и др. к оппоненту; местоимений такой (такая,

такое, такие), которые побуждают к «уточнению» признаков оппонента, которые критикуются; местоимений всякий (всякая, всякое, всякие) и сам (сама, само, сами), которые могут выступать компонентом оскорбительных высказываний; местоимения ты вместо вы и немотивированный переход с вы на ты; категорического императива, как признака грубого отношения к собеседнику; конструкций из конъюнктивом, имеющих фамильярное и невежливое значения; побудительных и отрицательных частиц; качественных прилагательных и атрибутивных наречий, которые могут указывать на интенсивность определенного личностного качества оппонента, характеризовать его действия и речь.

Ключевые слова: *языковой конфликт, языковой маркер, морфология, местоимение, глагол, прилагательное, наречие, частица.*

L A. Bilokonenko

Morphological markers of linguistic conflict

The article describes morphological markers of linguistic conflict, which are seen as a special type of communication where language is a representative discrepancy in attitudes, goals, and positions of the participants of conflict. In interpersonal interaction such linguistic patterns signal the conflicting aims and intentions of the speakers, the clash of strategic tactical tasks. Morphological tools which determine language confrontational tactics of people were analyzed. By such means the author considers the use of pronouns він, вона, воно in relation to a person who is present during the conversation; pronouns цей (ця, це, ці), той (та, те, ті), that convey contempt, scorn, insult, irony, etc. to an opponent. A pronoun такий (така, таке, такі), which leads to «clarify» features of opponent, which are criticized; the pronouns всякий (всяка, всяке, всякі) and сам (сама, саме, самі) can be a component of offensive expressions; pronoun ти instead of ви and shifts from ви to ти, the categorical imperative, a sign of rough treatment to a companion, construction with conjunctions, with rude familiarity and impolite meanings, incentive and negative particles, qualitative adjectives, and adverbs that may indicate the intensity of certain feature of personality, trying to characterize actions and speech of the opponent.

Key words: *language conflict, language marker, morphology, pronoun, verb, adjective, adverb, particle.*

УДК 659.1:316.4.067(477-25)

О. І. Бугайова

СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТІВ УКРАЇНОМОВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ (НА ПРИКЛАДІ РЕКЛАМИ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В МІСТІ КИЄВІ)

Реклама державних органів і державних соціальних програм – один із підвидів соціальної реклами. Збільшення кількості таких рекламних текстів спричинило потребу у вивченні особливостей їх вербального компонування, способів впливу на адресата. Значна кількість видань розкриває тонкощі рекламної справи, проте вивченню рекламних текстів соціального спрямування в них приділено недостатньо уваги. На сьогодні є роботи, присвячені мові реклами загалом, але комплексних досліджень, де розглянуто структурно-граматичні особливості саме соціальної реклами немає, тому актуальність такої розвідки очевидна. Мета статті – виявити особливості побудови та лексико-граматичного наповнення текстів соціальної реклами, за допомогою яких передано ідейно-тематичний зміст повідомлення, а також порівняти структурно-граматичні варіації однакової комунікативної ситуації. Предметом дослідження є тексти реклами Державної податкової адміністрації в місті Києві за 2001–2008 роки. У результаті дослідження зроблено висновок: мета реклами соціального спрямування залишалася однаковою; у межах окремо взятого року структура рекламних текстів спочатку була ідентичною, проте з часом набула варіативності; тексти соціальної реклами мали спочатку переважно імпліцитний характер, згодом – лише експліцитний; структура речень поступово стала більш інформаційно й емоційно насиченою через концентрацію основного посилу в мінімальній кількості лексем і використання певних граматичних структур. У результаті соціальні тексти спочатку мали «м'який» характер: презентували очікуваний стан справ або схвалювали вже виконані дії; проте згодом реклама стала більш жорсткою, декларативною, спрямованою на негайну зміну об'єктивної дійсності.

Ключові слова: *реклама державних органів і державних соціальних програм як підвид соціальної реклами; зміст, структурування та лексико-граматичне наповнення текстів соціальної реклами; структурно-граматичні варіації однакової комунікативної ситуації.*

Постановка проблеми. Реклама державних органів і державних соціальних програм – один із підвидів соціальної реклами, який в умілих руках є ефективним інструментом соціальної політики та сприяє досягненню суспільно корисних цілей. Стандартний набір державних адміністративно-правових засобів не завжди є ефективним у державному управлінні, тоді на допомогу приходить соціальна реклама як *спосіб мобілізації та координації добровільної активності членів суспільства з метою вирішення актуальних, загальнозначущих соціальних проблем* [8].

Подібна реклама з'явилася порівняно недавно: у радянські часи в ній не було потреби, оскільки авторитаризм і так забезпечував лояльне ставлення до влади. В умовах демократизації громадяни більш критично стали оцінювати діяльність державних органів, тому з'явилась необхідність у підвищенні рівня довіри до них через інформування населення про функції державних органів, результати їхньої роботи. Активними замовниками такої реклами стали урядові департаменти, державні органи. Збільшення кількості рекламних текстів такого спрямування спричинило потребу у вивченні особливостей їхнього вербального компонування, способів впливу на адресата.

Аналіз останніх досліджень. Значна кількість видань розкриває тонкощі рекламної справи [2; 4; 10; 11; 12], проте вивченню рекламних текстів соціального спрямування в них приділено недостатньо уваги. На сьогодні є роботи, присвячені мові реклами загалом [3; 5; 9], але комплексних досліджень, де розглянуто лінгвістичні особливості саме соціальної реклами немає, тому актуальність такої розвідки очевидна.

Мета статті – виявити структурно-граматичні особливості текстів соціальної реклами (а саме реклами державних органів влади), за допомогою яких передано ідейно-тематичний зміст повідомлення, а також порівняти структурно-граматичні варіації однакової комунікативної ситуації. Предметом дослідження є тексти реклами Державної податкової адміністрації в місті Києві за 2001–2008 роки, оскільки протягом цього періоду вона активно користувалася рекламним ресурсом для висвітлення мети й завдань своєї діяльності.

Виклад основного матеріалу. 2001 рік представлено шістьма рекламними текстами. Головними складовими будь-якого рекламного звернення є його зміст, структурування інформації та форма, тобто лексико-граматичне наповнення тексту. Зміст соціальної реклами визначають мета й характер впливу на адресата [10, с. 87]. Мета податкової реклами – контролювати своєчасність, достовірність, повноту нарахування та сплати податків і зборів з метою фінансового забезпечення діяльності держави та/або муніципальних утворень. Тексти реклами соціального спрямування за 2001 рік впливають на адресата на когнітивному (повідомлення певних фактів) й афективному (перетворення поданої інформації в систему установок, принципів і мотивів адресата) рівнях [10, с. 88], напр.: *Я просто сплатив… Київська середня школа №78 на 1266 місць. Відновлено та збудовано понад 100 закладів освіти* (1) – перша частина повідомлення має інформативний характер і складається з трьох речень. Перше – двоскладне з прямим порядком слів; підмет виражений особовим займенниковим іменником *я,* що сприяє долученню реципієнта до процесу, зменшує психологічну дистанцію між адресантом – Державною податковою – й адресатом – потенційним платником податків; присудок – предикат дії минулого часу – надає висловлюванню динамізму. Друге – називне речення – статичне, вказує на результат, наслідок дії в першому реченні. Третє – безособове з предикатом на -но, -то – акцентує увагу на вже завершеній дії. В інших зразках цієї соціальної реклами перша частина тотожна за будовою з першим прикладом, напр.: *Бювет по вул. Ревуцького. З 1997 року відкрито 120 бюветних комплексів* (2); *Голосіївська площа. Реконструйовано найважливіші транспортні розв'язки та автомагістралі* (3); *Поліклініка та лікарня по вул. Мостицькій. З 1997 року введено в дію більше 10 закладів охорони здоров'я* (4); *Михайлівський*

Золотоверхий собор. З 1997 року відновлено більше 11 пам'яток архітектури (5); *Станція метро «Дорогожичі». Побудовано три нових станції метрополітену* (6). Друга частина рекламного мікротекту – *Я просто сплатив податки. Дякуємо киянам!* – однакова в усіх шести зразках соціальної реклами, що дозволяє зробити впізнаваним адресанта рекламного тексту та сприяє мимовільному запам'ятовуванню слогана [7, с. 43].

Структура рекламного тексту, за спостереженнями Є. Ромата [10, с. 101], може мати такі складові: слоган (у нашому випадку – *Я просто сплатив…* – девіз-повідомлення), зачин (наведення доказів до запропонованого аргументу, у першому прикладі – *Київська середня школа №78 на 1266 місць*), інформаційний блок (*Відновлено та збудовано понад 100 закладів освіти*), ехо-фраза (повторення слогана *Я просто сплатив податки*) і довідкові матеріали (*Державна податкова адміністрація у місті Києві*). У висловлюванні *Я просто сплатив податки* закладено мотив особистої вигоди адресата рекламного повідомлення: він не доклав надприродних зусиль і при цьому сприяв розбудові столиці. Тексти соціальної реклами 2001 року побудовані на повідомленні про конкретні події та через позитивні оціночні судження (*Дякуємо киянам!*) створюють позитивний настрій, який згодом трансформується на приємну асоціацію при згадуванні про організацію-рекламодавця [9, с. 88].

2002 рік – чотири варіанти рекламних текстів, які кардинально відрізняються від попередньої, вищезазначеної, реклами, хоча мета її залишилася незмінною. Спосіб впливу на отримувача повідомлення соціального спрямування здійснено лише на когнітивному рівні: тексти мають інформативний характер. На відміну від реклами 2001 року, де інформація експліцитна – прямо виражена, подана без приховування справжньої мети висловлювання, тексти соціальної реклами 2002 року імпліцитні – неявні, їхній зміст стає зрозумілим тільки через аналогію з іншими об'єктами чи процесами – у нашому випадку з висловлюваннями відомих людей. Рекламні звернення соціального спрямування 2002 року мають зачин *Ви сплачуєте податки тому, що..,* який окреслює проблему – необхідність сплати податків – і передує інформаційному блоку. Зачин побудований у формі незавершеного складнопідрядного речення причини, що спонукає адресата певним чином виправити комунікативно-інформаційну незавершеність висловлювання та запропонувати власний варіант кінцівки речення (за умови відсутності факторів, які завадять інтерпретаторові рекламної інформації соціального спрямування сприйняти текст через надмірну «розмитість» адресата: займенниковий іменник *ви* вказує на те, що оповідач не ідентифікував отримувача повідомлення, через що той може відсторонитися від цього посилу). Інформаційний блок складають вислови відомих людей: М. Тургенєва *Держава нічого не може зробити для громадян, якщо громадяни нічого не зроблять для держави* (7); Б. Франкліна *В житті неминучі дві речі – смерть і податки* (8); Ж. С. де Сісмонді *Податки – винагорода за захист особистості та власності, який надає держава* (9) і Ш. Монтеск'є *Державні доходи – це частина, яку громадянин віддає зі свого майна для того, щоб спокійно користуватися рештою* (10). Висловлювання М. Тургенєва (11) апелює до адресата рекламного повідомлення – свідомого громадянина, а гра слів через їхню перестановку обігрує першу частину речення та кардинально змінює зміст другої частини висловлювання російського письменника. Так автори соціальної реклами досягають загострення сприйняття використаних семантичних особливостей мовних одиниць, через форму привертають увагу до змісту рекламного висловлювання. Цитата Б. Франкліна (12) актуалізує емоційне сприйняття тексту через застосування в соціальній рекламі інтелектуального гумору – прирівнювання не зовсім сумісних понять. В умовах демократизації та критичного ставлення до керівних структур афоризми Ж. С. Сісмонді (13) і Ш. Монтеск'є (14) можуть сприймати неоднозначно, а тому мету рекламної комунікації такі приклади не виконають. Більшість висловлювань побудовані за принципом зіставлення. Він реалізується у формі двоскладного речення, у якому присудок виражений іменником. Це надає наведеним цитатам відтінку категоричності та безапеляційності. Слоган *Міцніє держава казною* – своєрідний підсумок інформаційного блоку соціальної реклами – має непрямий порядок слів, у якому акцент зроблено на предикаті. Відсутність займенникових іменників чи прикметників відсторонює

адресата тексту від рекламного посилу. На відміну від реклами попереднього року, де адресантом повідомлення зазначено лише Державну податкову адміністрацію в місті Києві, довідкова інформація тексту соціальної реклами 2002 року доповнена посиланнями й на Київську міську державну адміністрацію, що надає авторитетності такому рекламному посилу.

2003 рік представлений чотирма текстами соціальної реклами. У них застосовано когнітивний (повідомлення про результат сплати податків, а саме спрямування їх на захист прав і свобод громадян) та афективний (формування позитивного іміджу державних програм, які фінансують за рахунок податків, сплачених громадянами) рівні впливу на адресата. У кінцевому результаті подібна соціальна реклама має підштовхнути отримувача повідомлення до прогнозованої адресантом дії – сплати податків. Розглянемо структуру цих рекламних повідомлень. Інформаційний блок у них відсутній, тому смислове навантаження в досягненні поставленої мети лягає на слоган і зачин. Рекламним девізом соціальної реклами 2003 року є *Податки на варті життя!* У ньому відсутній предикат, що посилює статичність інформації. На ініціальній позиції – лексема *податки*, яка й фокусує на собі основну увагу. Реципієнт тексту соціальної рекламної комунікації через відсутність займенникових слів не окреслений, а тому психологічна дистанція між адресантом та адресатом не подолана, що не сприяє ефективному досягненню мети реклами. Зачин, тобто звернення, яке розкриває слоган, виражений двоскладним, розповідним реченням: *Ми охороняємо ваш сон!* (15); *Ми захищаємо вашу оселю!* (16); *Ми забезпечуємо вашу старість!* (17); *Ми оберігаємо ваш відпочинок!* (18). Застосування особових і присвійних займенників інтимізує рекламне повідомлення. Дієслова *охороняємо, захищаємо, забезпечуємо, оберігаємо* вжито в теперішньому часі, що вказує на постійний характер дії. При прямому порядку слів у цих реченнях інформаційне навантаження зростає поступово, досягаючи кульмінації в кінці речення: *сон, оселя, старість, відпочинок* – лексеми, які окреслюють найголовніші потреби людини. Окличні речення емоційно увиразнюють, підсилюють інформаційну складову зачину. Довідкова інформація, як і попереднього року, містить згадування як Державної податкової адміністрації у місті Києві, так і Київської міської державної адміністрації.

2004 рік – три тексти соціальної реклами керівного органу. У них акцент зроблено на фінансовій складовій податків, змінах у податковому кодексі на користь громадян – платників обов'язкових зборів. Так реалізовано когнітивний вплив на адресата рекламного повідомлення, через який реципієнт пізнає корисну для нього інформацію. Особиста вигода отримувача рекламного повідомлення підштовхує його дійти висновку, імпліцитно закладеному в цій рекламі: платити податки вигідно – і це вже конативний вплив тексту рекламної комунікації на адресата. Структура рекламних повідомлень 2004 року максимально спрощена: слоган і зачин об'єднані в одне речення: *Ставку податку зрізано* (19); *Податковий тиск знижено* (20); *Розмір податку зменшено* (21). Контекстуальні синоніми *зрізано, знижено, зменшено* підсилюють задум авторів текстів максимально вигідно змалювати перспективи сплати податків для громадян. Якщо всі зазначені вищі слогани за типом можна визначити, як повідомлення, то 2004 року – це новина, оскільки вперше в рекламному заголовку подано не відому раніше, а нову інформацію. Смисловий блок цих рекламних текстів (*З 2004 року доходи фізичних осіб оподатковуються за єдиною ставкою – 13%*) конкретизує слоган-зачин й аргументує імпліцитну мету рекламного повідомлення. Довідкова інформація усталена: адресантами соціальної реклами є ті самі, вищезгадані органи влади. У текстах цих рекламних повідомлень враховано особисту зацікавленість адресата в отриманні пропонованої інформації через подання нової, корисної для нього інформації, підсиленої конкретними цифрами – числівниками.

2005 рік – шість зразків соціальної реклами. Вони здійснюють афективний і конативний вплив: перетворення поданої в тексті рекламного повідомлення інформації в систему установок, мотивів і принципів отримувача звернення реалізовано через наведення логічних доказів щодо сказаного, що підштовхує адресата до прогнозованої замовниками реклами дії – сплати податків. Слоган *Я чесно сплачую податки* має інформативний характер, оскільки

констатує факт, і є закономірним висновком, що випливає з основного тексту рекламного звернення соціального характеру (Крім того, він перегукується зі слоганом 2001 року *Я просто сплатив податки*. Відмінність між ними полягає в часі дієслова, що є мовним відображенням моменту дії та слугує для часової локалізації події або стану, про які йдеться в реченні. За допомогою теперішнього часу в слогані 2002 року означено дію, яка відбувається в момент рекламної комунікації, а минулий час у рекламному девізі 2001 року вказує на вже завершену на момент мовлення дію). Займенниковий іменник *я* автоматично інтимізує рекламний посил і зменшує психологічну дистанцію між адресантом та адресатом. Паралельне вживання займенникового слова першої особи та особової дієслівної форми акцентує увагу на інформації про мовця, вирізняє його в комунікації [1, с. 192]. Зачин та інформаційний блок є одним цілим: *Я всюди шукаю вигоду. Зараз економлю на хабарах…* (22) – цитата працівника банку; *Ми змінили владу. Настав час змінитися кожному…* (23) – висловлювання політика; *Рухаємося до Європи? Добре, але я не звик їздити «зайцем»…* (24) – слова підприємця; *Моя робота базується на відвертому спілкуванні з податковою…* (25) – можливо, думка службовця; *Усі люблять критикувати владу, я ж розмовляю з нею на рівних…* (26) – гіпотетично, репліка офісного працівника; *Податки зависокі? Моя репутація коштує дорожче…* (27) – у цій рекламі важко визначити мовця. Переважна частина висловлювань побудована на протиставленні: *Усі люблять критикувати владу*, а *я … розмовляю з нею на рівних* (28); *Податки високі?* Проте *моя репутація коштує дорожче* (29). Принцип контрасту полемізує, надає емоційності висловлюванням, що сприяє їхньому мимовільному запам'ятовуванню. Питальні речення в першій частині основного тексту актуалізують запит нових важливих відомостей і стимулюють заповнення інформаційної прогалини. Розповідні – позначають певний стан речей і зобов'язують мовця нести відповідальність за істинність зазначеного. Довідкова інформація залишилася сталою, незмінною протягом чотирьох років, що сприяє впізнаваності адресанта соціального повідомлення при його ідентифікації в іншій вербалізованій формі.

2006 рік – три зразки текстів соціальної реклами, які спочатку привертають увагу реципієнта шляхом подачі певного обсягу інформації (когнітивний вплив), потім через закладений у рекламному повідомленні мотив особистої вигоди увага адресата трансформується в інтерес (афективний вплив), який спонукає зробити потрібні висновки та реалізувати їх у прогнозованій замовниками реклами дії – сплаті податків (конативний вплив). Рекламний текст 2006 року являє собою мікротвір, побудований за принципами літератури. *Медицина існує на податки* (30); *Пенсіонер живе на податки* (31); *Освіта існує на податки* (32) – своєрідний зачин і розвиток подій з прямим порядком слів і наявністю суб'єкта й предиката, що поступово підводять до кульмінаційного моменту – *Подбай про власне здоров'я!* (30); *Подбай про власну старість!* (31); *Подбай про освіту власних дітей!* (32). Коли перед адресатом постає питання, яким чином це зробити, пропонується вихід-розв'язка, який є слоганом цієї рекламної кампанії та може самостійно існувати від інших частин рекламного повідомлення: *Легалізуй доходи!* Спонукальні, емоційно забарвлені речення, розташовані послідовно (наприклад, *Подбай про власну старість! Легалізуй доходи!* (31), створюють ефект градації та підштовхують адресата до дії. Хоч речення не мають у своєму складі особових займенників, проте їх легко відтворити з контексту, оскільки граматичні конструкції є односкладні, означено-особові.

2007 рік – сім текстів соціальної реклами, які можна поділити на три блоки через три різні способи подачі реклами соціального спрямування. Перший блок соціальної реклами (три зразки) розпочинається питальним реченням, яке одразу активізує увагу адресата соціального повідомлення: *Заробляєш у Києві?* Відповідь, яка є слоганом, завуальована в першій частині складнопідрядного речення мети: *Зареєструйся та сплати податки, щоб місто стало зеленішим!* (33); *Зареєструйся та сплати податки, щоб місто стало чистішим!* (34); *Зареєструйся та сплати податки, щоб місто стало зручнішим!* (35). Рекламний девіз реалізовано в спонукальному, означено-особовому реченні, що акцентує увагу на предикатах *зареєструйся та сплати*. Підрядна частина складного речення зі

значенням мети наводить аргументи до головного речення та підсилює дієвість рекламного посилу. Такі тексти соціальної реклами мають когнітивний, афективний та конативний вплив на адресата звернення. Другий блок соціальної реклами, реалізований у трьох зразках, побудований за принципом зіставлення підмета й присудка, які перебувають в умовно-часових і причинно-наслідкових зв'язках: *Зарплата в конверті – це відсутність соціальних гарантій* (36); *Зарплата в конверті – це старість без пенсії* (37); *Зарплата в конверті – це відмови у кредитуванні* (38). Таке висловлювання має імпліцитний характер, і слоган відтворюється лише з контексту – необхідно сплатити податки. Застосування неузгоджених означень – *зарплата* (яка?) *у конверті*; *старість* (яка?) *без пенсії* – сприяє експресивності та динамічності рекламного посилу. Недоліком текстів цього типу є розмитість адресата, а тому менша дієвість рекламного звернення соціального спрямування. У третьому блоці реклами, представленому одним зразком, уперше згадано інтернет як засіб звіту про сплату податків. Слоган за типом є новиною: *Звітуйте до податкової по інтернету!* (39). Задля підштовхування адресата до такої дії продемонстровано наочний механізм її реалізації та використано аргумент – подання звітності займе всього 5 секунд. У такому варіанті рекламного звернення розширено довідкову інформацію: подано номер телефону й адресу сайту податкової служби, чого не було раніше.

2008 рік – два блоки соціальної реклами, представлені п’ятьма текстами. Адресатом першого варіанта соціального звернення, реалізованого в одному зразку, є передусім бізнесмени. Про це свідчить слоган: *Не приховуйте свій успіх – задекларуйте доходи!* (40). Прийом протиставлення, застосований у безсполучниковому реченні, підсилює емоційність рекламного посилу. Аргументом до виконання закладеної в тексті ідеї є апелювання до самоповаги адресата, його самооцінки: *Ви поважаєте себе. Вас поважають інші* (41). Нагромадження займенникових іменників максимально інтимізує рекламне звернення й тому робить його ефективним. У другому варіанті соціальної реклами 2008 року, представленого чотирма зразками, основна частина побудована на причинно-наслідкових зв’язках: *Сплачені податки – отриманий кредит* (42); *Сплачені податки – компенсоване навчання* (43); *Сплачені податки – виплачені лікарняні* (44); *Сплачені податки – оплачена відпустка* (45). У ньому закладено мотив особистої вигоди адресата, що сприяє не лише когнітивному, а й афективному та конативному впливу на отримувача соціального повідомлення. Рекламний девіз складається з двох речень: *Твоє майбутнє – у твоїх руках. Легалізуй зарплату!* Перше – є еліптичним, що сприяє емоційній насиченості афоризму. Основний посил *Легалізуй зарплату!* експресивний, висловлений у категоричній, наказовій формі, виражений прямо, без підтексту, що звучить як вказівка, обов'язкова для виконання.

Висновки. У результаті порівняння структурно-граматичних особливостей текстів реклами Державної податкової адміністрації в місті Києві протягом семи років можна зробити висновок: мета реклами соціального спрямування залишалася однаковою – стимулювати бажання громадян платити податки, проте структурно-граматичні засоби її досягнення трансформувалися; у межах окремо взятого року структура рекламних текстів спочатку була ідентичною, проте з часом набула варіативності; якщо в 2001–2005 роках тексти соціальної реклами мали переважно імпліцитний характер, то в 2006–2008 – лише експліцитний; у текстах реклами протягом семи років структура речень поступово стала більш інформаційно й емоційно насиченою через концентрацію основного посилу в мінімальній кількості лексем і використання певних граматичних структур. У результаті соціальні тексти спочатку мали «м’який» характер: презентували очікуваний стан справ або схвалювали вже виконані дії; проте згодом реклама стала більш жорсткою, декларативною, спрямованою на негайну зміну об’єктивної дійсності. **Перспективою** подальших досліджень можуть стати інші тексти рекламного змісту.

Список використаної літератури

1. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.

2. Дейян А. Реклама / А. Дейян. – М. : Прогресс, 1993. – 176 с.
3. Зирка В. В. Манипулятивные игры в рекламе : лингвистический аспект : монография / В. В. Зирка. – Днепропетровск : ДНУ, 2004. – 291 с.
4. Лисица Н. М. Реклама в современном обществе / Н. М. Лисица. – Х. : Основа, 1999. – 272 с.
5. Кохтев Н. Н. Стилистика рекламы : учебно-методическое пособие / Н. Н. Кохтев. – М. : Из-во Моск. ун-та, 1992. – 92 с.
6. Кохтев Н. Н. Реклама: искусство слова : рекомендации для составления рекламных текстов / Н. Н. Кохтев. – М. : МГУ, 1997. – 96 с.
7. Панкратов Ф. С. Рекламная деятельность : учебник для студентов высших и средних спец. учеб. заведений / Ф. С. Панкратов, Т. К. Серегина, В. Г. Шахурин. – М. : Маркетинг, 1998. – 244 с.
8. Паршенцева Н. Социальная реклама http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Article/parsh_soc.php.
9. Розенталь Д. Э. Язык рекламных текстов / Д. Э. Розенталь, Н. Н. Кохтев. – М., 1981.
10. Ромат Е. Реклама в системе маркетинга / Е. Ромат. – Харьков : Студцентр, 1995. – 229 с.
11. Сэндидж Ч. Г. Реклама : теория и практика / Ч. Г. Сэндидж, В. Фрайбургер, К. Ротцолл. – М. : Прогресс, 1989. – 630 с.
12. Ценев В. Психология рекламы (реклама, НЛП и 25-й кадр) / В. Ценев. – М. : Бератор, 2003. – 200 с.
13. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посібник / О. В. Яшенкова. – К. : Академія, 2010. – 312 с.

Одержано редакцією 19.10.13
Прийнято до публікації 14.12.13

О. И. Бугаева

Структурно-грамматический анализ текстов украиноязычной социальной рекламы (на примере рекламы Государственной налоговой администрации в городе Киеве)

Реклама государственных органов и государственных социальных программ – один из подвидов социальной рекламы. Увеличение количества таких рекламных текстов вызвало потребность в изучении особенностей их вербальной компоновки, способов воздействия на адресата. Значительное количество изданий раскрывает тонкости рекламного дела, однако изучению рекламных текстов социальной направленности в них уделено недостаточно внимания. На сегодня есть работы, посвященные языку рекламы в целом, но комплексных исследований, где рассмотрены структурно-грамматические особенности именно социальной рекламы нет, что определяет актуальность такого исследования. Цель статьи – выявить особенности построения и лексико-грамматического наполнения текстов социальной рекламы, а также сравнить структурно-грамматические вариации одинаковой коммуникативной ситуации. Предметом исследования являются тексты рекламы Государственной налоговой администрации в городе Киеве за 2001–2008 года. В результате исследования можно сделать вывод: цель рекламы социальной направленности оставалась одинаковой; в рамках отдельно взятого года структура рекламных текстов сначала была идентичной, однако со временем приобрела вариативность; тексты социальной рекламы сначала преимущественно имели имплицитный характер, затем – только эксплицитный, структура предложений постепенно стала более информационно и эмоционально насыщенной из-за концентрации основного посыла в минимальном количестве лексем и использования определенных грамматических структур. В результате социальные тексты сначала имели «мягкий» характер: презентовали ожидаемое состояние дел или одобряли уже выполненные действия; однако впоследствии реклама стала более жесткой, декларативной, направленной на немедленное изменение объективной действительности.

Ключевые слова: *реклама государственных органов и государственных социальных программ как подвид социальной рекламы, содержание, структурирование и лексико-грамматическое наполнение текстов социальной рекламы; структурно-грамматические вариации одинаковой коммуникативной ситуации.*

O. I. Bugayova

Structural and grammatical analysis of texts of Ukrainian PSAs (on example of advertising of State Tax Administration in Kyiv)

The advertisement of government agencies and state social programs is one of the subspecies of social advertising which in skilled hands can be an effective tool of social policy and facilitates the achievement of socially useful purposes. Increasing the number of advertising texts such direction has caused the need to study their characteristics. The purpose of the article is to identify features of construction of grammar and texts of social advertising, by which the content of the message is passed, and to compare different linguistic variations of equal communicative situation. The object of research is the advertising text of the State Tax Administration in Kyiv in 2001–2008 years. The structure and the grammar of social advertising depends on verbal situation. As a result of comparison of structural and grammatical features of advertising text of the State Tax Administration in Kiev for seven years, we can make a conclusion: the purpose of social advertising always remains the same (to stimulate the desire of citizens to pay taxes, the periodic repetition of the same information reinforces advertising presence for the recipient; an advertising slogan is clearly highlighted in the text, rarely it's basically covert utterance; an advertising motto reports the familiar facts and is less seldom is a new information; verbs-synonyms are creating an effect of suggestion; a play on words activates the attention of the recipient to read the information of social character more thoughtful; in social advertising are used all kinds of sentences for purpose statement, exclamation and incomplete narrative). As a result of comparison of advertising texts in one agency for a number of years we can make such a conclusion: at first the social appeals were "soft": they were presenting the expected state of affairs or were approving already completed actions, then advertising became more tough, declarative, aimed at the immediate change.

***Key words*:** advertising of *public authorities and public social programs as a subspecies of social advertising*, content, *structuring*, *lexical and grammatical content of social advertising texts*; *structural and grammatical variations of the same communicative situation*.

УДК 811. 161. 2

О. В. Білокінь

РИСИ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ІВАНА ЯДЛОВСЬКОГО – ХРАНИТЕЛЯ ШЕВЧЕНКОВОЇ МОГИЛИ

Стаття є спробою реконструкції мовного портрета Івана Ядловського, який з 1884 по 1933 рік був хранителем могили Тараса Шевченка та доглядачем першого народного музею «Тарасова світлиця». Аналіз «живого слова», фрагментарно зафіксованого архівними записами, здійснено за схемою трьох рівнів мовної особистості – вербально-семантичного, лінгвокогнітивного та мотиваційно-прагматичного. Ретроспективний підхід при інтерпретації зразків мовлення початку ХХ століття жителя Середньої Наддніпрянщини (Україна) дозволяє не лише відтворити відбитки матеріальної та духовної культури носія мови відповідно до його соціального статусу, віку, роду занять, а й простежити вплив на становлення мовної особистості хранителя Шевченкової могили лінгвокультурного простору Тарасової гори.

Словниковий склад, світоглядні орієнтири, ціннісні пріоритети, комунікативна компетентність, виражені мовними засобами, дозволяють зробити висновки, що мовна свідомість Івана Ядловського в основних проявах відображає національні риси українського народу, а також має свої особливості, зумовлені його високою місією хранителя національної святині. Актуалізація концептів – велика могила, «Кобзар», серце, – реалізованих у комунікативній діяльності, відображення і творення мовної картини навколишнього світу надають можливість говорити про внесок креативної особистості в духовно наповнену атмосферу світосприймання і спілкування, притаманну священним для народу місцям.

***Ключові слова**: мовна особистість, ретроспективний підхід, «живе мовлення», мовна картина світу, ціннісні пріоритети, комунікативна компетентність, лінгвокультурний простір.*

Постановка проблеми. Переорієнтація лінгвістичних досліджень у другій половині ХХ ст. на аналіз людського чинника в мові зумовила потребу вивчення мовної особистості, її

комунікативної та культурної компетенції. Поняття мовної особистості ввів до наукового обігу як термін Ю. М. Караулов, запропонувавши три рівні її організації [3, с. 37–58]. Згодом російський мовознавець поглиблює і конкретизує цей напрям, зокрема, новаторською була його спроба відтворення мовного портрета О. О. Реформатського. Запропонована Ю. М. Карауловим концепція мовної особистості, тісно пов'язана з вивченням мовної картини світу, знайшла продовження в лінгвокультурології (В. В. Воробйов), дослідженнях комунікативного процесу (Ф. С. Бацевич, О. О. Селіванова), етнолінгвістичних студіях (В. В. Жайворонок) та ін. Чимало нових перспектив відкривають ракурси дослідження рис мовної особистості в різних ситуаціях текстотворення, розроблені Т. В. Радзієвською (окремо дослідниця звертається до епістолярної спадщини О. О. Потебні для створення мовного портрета вченого) [11, с. 443–457]. Т. А. Космеда наголошує на необхідності актуалізації ретроспективного підходу при вивченні «живого мовлення» особистості, яка не є нашим сучасником, зокрема Івана Франка [4, с. 28–33]. Утім, незважаючи на досить широке висвітлення в мовознавчих працях поняття мовної особистості, досі не вироблено єдиного узагальнення комплексу характеристик мовця.

Як бачимо, роль людського фактора в мові важко переоцінити, мовотворчість народу органічно переплітається з мовотворчістю індивіда. Передусім це стосується ключових особистостей для культури конкретного народу. Значний інтерес викликають і особи, причетні до знакових подій, явищ, місць, зокрема до формування лінгвокультурного простору Тарасової гори, що постала у свідомості багатьох поколінь українців як національна святиня. Серед них особливе місце займає колоритна постать І. О. Ядловського (1846–1933), який майже півстоліття (з 1884 по 1933 рр.) був охоронцем Шевченкової могили та доглядачем першого народного музею «Тарасова світлиця». Доля Ядловського склалася так, що йому ще підлітком-пастухом пощастило зустріти поета, коли той шукав місце під хату, бачив на власні очі й перепоховання Тараса в травні 1861 р. Тож на пропозицію Варфоломія Шевченка – троюрідного брата і свояка Тараса Шевченка – «канівський міщанин, чоловік трохи грамотний, з толком у голові», а до того ще й майстер на всі руки, «зголосився стати сторожем на могилі улюбленого поета» [14, с. 363], і виконував цю місію не лише 5 років, як було зазначено в нотаріальному акті угоди, а й до кінця свого життя.

Аналіз останніх досліджень і визначення раніше не досліджених частин проблеми. Подвижницька діяльність Івана Ядловського висвітлена в окремому розділі книги З. П. Тарахан-Берези «Святиня» [14, с. 362–375], у дослідженні Р. В. Танани [13, с. 116–121]. Згадки про гостинність багатолітнього хранителя Шевченкової могили, його уважність до відвідувачів, любов до Кобзаревого слова знаходимо в записах до книг вражень, спогадах, проте мовна особистість цієї неординарної людини досі не була об'єктом окремих студій. Джерелом для мовного портрета можуть бути зафіксовані зразки мовлення, адже, за Ю. М. Карауловим, «мовна особистість – це особистість, виражена в мові (текстах) і через мову <…>, реконструйована в основних своїх рисах на базі мовних засобів» [3, с. 38]. «Шансом щасливої зустрічі з фактами» Т. А. Космеда, слідом за Г. Гійомом, називає можливість дослідити спогади, фактологічний матеріал, теоретичні дослідження мови творів І. Франка, спроектовані як на вербальну, так і на невербальну комунікативну поведінку письменника [4, с. 29].

Подібний унікальний «шанс щасливої зустрічі з фактами» при вивченні мовної особистості І. Ядловського надають архівні матеріали із записами розповідей хранителя Шевченкової могили, передані на початку 1980-х років до музею на Тарасовій горі краєзнавцем, педагогом із Черкас С. С. Нехорошевим (1897–1988). Перша поїздка до Канева на Маковія 1907 року була майбутньому фольклористу подарунком від рідних на день народження. Почуте під час наступних відвідин Тарасової гори, довгих неквапних розмов із доглядачем могили Т. Шевченка лягло в основу рукописів. «Живе слово Івана Олексійовича Ядловського» – саме так назвав С. С. Нехорошев один із зошитів, де занотовано мовлення

дідуся Івана. При цьому фольклорист підкреслив: *«Я переписую з оригіналів. Як колись мною було записано, так і переписав, поза всякими правилами граматики...»* [6, с. 9].

Метою статті є спроба реконструкції репрезентованих у мовленні Івана Ядловського (за архівними записами С. С. Нехорошева) рис його мовної особистості на вербально-семантичному, лінгвокогнітивному та мотиваційно-прагматичному рівнях. Методом дослідження обрано контекстуально-інтерпретаційний, з урахуванням індивідуальної свідомості, лексикону мовця, відображення культурного контексту, пов'язаного з пошануванням Тараса Шевченка біля його могили, відповідного буттєвого часу і простору [12, с. 330]. Адже кожне нове свідчення формування лінгвокультурного духовного простору Тарасової гори є надзвичайно важливим для досліджень національної мовної особистості.

Виклад основного матеріалу. Записи розповідей І. Ядловського (від першої особи) за тематичним змістом, стилем та композиційною будовою, відповідно до теорії мовленнєвих жанрів М. М. Бахтіна, належать до первинних (простих) як такі, що склалися в умовах безпосереднього спілкування. Однією з ознак усного розмовного мовлення є вільні переходи від теми до теми, характерні типові розповідні зачини [11, с. 404]. Ці ознаки спостерігаємо в ретроспективних розповідях Івана Олексійовича про події, свідком яких йому довелося бути, про зустрічі з видатними людьми.

Свою розмову І. Ядловський зазвичай фрагментує зачинами зі словами *кажу, розкажу, пам'ятаю, пригадую* тощо: *Я і* ***кажу****: чогось дуже зачастила до нас молодь, а за нею і поліція* [6, с. 14]; *Я тоді* ***не знав****, що та жінка, така худенька, слабенька, – відома письменниця Леся Українка* [6, с. 30]; *І таке* ***пам'ятаю****. З Києва прибули до могили два панки (здається, учителі), а з ними гімназісточка Оля* [6; с. 45]; *Про Лукерю Іванівну? Я торік вам багато дечого* ***розказував*** [6, с. 49]; *Я ось що* ***розкажу*** *вам. До гори унадились люди за цілющими травами… – косять усе підряд. Вірите,* ***кажу****, і спориш, і на кропиву накидаються, і на цвіт акації охотниць дуже багато. Словом, тут на горі усе беруть: трави зі святої гори – чудодійні* [6, с. 62–63]; *Як* ***пригадаю*** *я хор Миколи Віталійовича Лисенка, який тут співав на могилі, то і досі по моєму тілу мурашки лазять. Я не пам'ятаю, де були, на небі чи на землі. Я думав: Якби це почув покійний Тарас!.. Минуло десять років, а мені ще сниться спів хора* [6, с. 69]; *А я* ***розкажу*** *вам ще не такую причуду. Дивимось у вікно і завмерли. На могилі, вірніше, на огорожі горіли свічки. Було тихо, тепло. Як оказалось, це причуда Київських студентів. Вони запалили 47 свічок на могилі. Хлопці оказались дуже гарні* [6, с. 71].

Перший рівень у структурі мовної особистості, ***вербально-семантичний***, що відображає володіння семантикою, комплексом мовних одиниць етноспільноти на початку XX ст. на території Середньої Наддніпрянщини, реалізований у лексиконі особистості. Як свідчать записи, у мовленні Івана Ядловського представлено кілька пластів лексики, що відображають життя, діяльність, побут хранителя Шевченкової могили, зокрема, на позначення відвідувачів та людей, причетних до Тарасової гори: *люди (прості люди, великі люди, гарні люди, добрі люди, всякі люди, лукаві люди); хлопці, хлопчаки, молодь, гімназисти, студенти, чоловік (чоловічок), жінка, баби, дівчинка, пани, бариньки, священик, панотець, псаломщик, учителі, артисти, знакомий візник, поліція, городовий, справник*; на позначення речей побуту, діяльності: *ковганка* (дерев'яна видовбана посудина, у якій товчуть сало до борщу)*, дерев'яні ложки, ночовки, лава, рядно, скатертина, клунок зерна, копички сіна*; одягу: *сорочка, кожух, кобеняк*; навколишньої флори: *полин, золототисячник, чебрець, спориш, подорожник, кропива, пирій, барвінок, кучерява м'ята, бур'ян*; фауни: *пташки, птички, соловейки, орел, ворона, курі, вовки*; національно-забарвленої лексики на позначення страв, адже оповідач завжди був гостинним господарем: *коржі з маком, з медом; борщ, куліш, локшина, вареники, пироги, галушки гречані, лемішка гречана, кусок сала, чай, сировець, холодний узвар, кісіль*; лексика конфесійного стильового різновиду: *Бог, рай, пекло, праведник, раб Божий, церква, ікона, лампадка, єпитрахиль, хрест, Євангелія, панахида, молитва, кадило, за упокой* та ін. Слова, що відображають навколишню дійсність,

етнокультурні реалії, можуть служити своєрідним духовним кодом світобачення не лише особистості, а й спільноти.

Другий рівень структури мовної особистості, ***лінгвокогнітивний,*** що висвітлює аспекти вибіркової пізнавальної активності мовця, відображає індивідуальні знання про світ і ціннісні орієнтації в світі. Він реалізований у тезаурусі особистості – упорядкованій сукупності концептів, виражених ключовими словами, етикетними словесними формулами, символами тощо, які конкретна особистість організовує та ієрархічно координує. Все розмаїття складників і компонентів мовної картини світу особистості, на думку мовознавців (О. Корнілов, Б. Успенський, Ю. Апресян), «можна звести до двох макроділянок її концептуальної сфери» – простору і часу [10, с. 177–179]. Сприймання простору («видноколи мовця») І. Ядловський локалізував довкіллям Тарасової гори (адже він майже не залишав свого визначеного долею місця). Цей простір мовцем метафорично «обжито, освоєно», характерною особливістю при цьому є семантизація відстані: *«Люди, стомлені важкою дорогою, часто говорять: «Дуже тяжко добиратись до могили». Я відповідав: «Нелегкий шлях до правди святої. Ця могила – вічная правда»* [6, с. 73]; *«Велика людина повинна бути похована ближче до сонця»* [8, с. 104]. У записах Іван Олексійович оповідає й про те, як люди сприймають Шевченкову могилу, Тарасову гору в ціннісному ореолі сакральності: *«Мені розповідали, коли у селі (і місті) починають будувать нову хату, то люди приходили сюди (до могили), брали куски од упавшого хреста і ці куски клали під стовпом хати, яку будують, щоб щасливо жилось. Прості люди вважали, що Тарас Григорович людина душею праведна, свята»* [6, с. 32]; *«Колись була така мода, пекарські та і канівські дівчата приходили на могилу. Вішали лєнти на Хреста, що на могилі, потім знімали ці лєнти і в них вінчались. То благословив на життя їх Тарас Григорович..»* [6, с. 83]; *«Ви помічайте, з яким благоговінням люди беруть святу землю з могили і несуть її додому як святу. Кажуть, цією землею людей лікують»* [6, с. 79].

На протиставлення святості Тарасової гори І. Ядловський назвав *нечистим*, тобто оскверненим, місце, де перебували жандарми на могилі Шевченка 1914 року як символ «німого» 100-літнього ювілею поета: *Зверніть увагу на латки праворуч хреста і біля хреста. Там ніщо не росте. Там і трава не буде рости. То нечисте місце. На тих місцях з рушницями у руках лежали поліцейські жандарми* [9, с. 13].

Сприйняття часу в зазначених текстах зумовлено людською діяльністю у світі, духовним освоєнням дійсності. Оповідач надає часу рис живої істоти: *летять роки*; оцінює: *Важкі були часи. Я добре пам'ятаю 1905 рік...* В окремих випадках мовець не зазначив конкретної точки подій на осі часу: *торік, у неділю вранці, недавно, якось, колись*, іноді він означив час назвою свят: *на Маковія, на троєцьких святках* або ж опосередкував описовою конструкцією: *Було дуже холодно. Вітер пронизував, грязь невилазная. Коли на горі показалось троє…* [6, с. 9]; *Приїхали люди з Київа. І застала їх страшна горобина ніч. Ну, настоящий страшний суд. Хата під соломою. Грім... Блискавка очі сліпить. Перелякались мої гості не на шутку. Учителька при лампі почала голосно читать «Кобзар»* [6, с. 78].

Утім, відлік багатьох переказаних ситуацій можна зіставити з темпоральними координатами мовця: *Недавно у мене були дві бариньки. Вони у соборі одправили панахиду по померлій Глікерії (Полусмаковій)* ***на 5 років*** *з дня її смерті... Баринька казала, що Лукеря буде жить віка... Стільки буде жить її ім'я, скільки житиме ім'я Тараса Шевченка, який на нещасну голову Гликерії Іванівни поклав вінок безсмертя* [6, с. 53] – Л. І. Полусмак (Яковлєва), колишня наречена Т. Шевченка, померла 4 лютого 1917 року; *Того дня було* ***сто років*** *зо дня народження Григорія Миколайовича Честахівського. То якісь великі люди у Київі попросили відправить цю панахиду на могилі Тараса Григоровича Шевченка* [6, с. 43] – Г. М. Честахівський народився 1920 р.; *А на тому углу стола і сиділа Леся... Якраз минуло* ***30 років****, такий був гарний день тоді* [6, с. 33] – Леся Українка приїздила на Тарасову гору 1891 року.

Центральним у системі цінностей Івана Ядловського є образ Тараса Шевченка, його могили, у пошуках відповідей на запитання людей він апелює до поетового слова, до

«Кобзаря»: *Візьміть **«Кобзар»**, у нього запитайте. Шевченко своїх думок не приховував ні од бога, ні од людей. **У «Кобзарі»** він весь* [6, с. 65]; *У мене желаніє одно: щоб у кожній хаті був **«Кобзар»** і щоб цей **«Кобзар»** у кожній хаті читали і розбирали, що в ньому написано* [6, с. 29]; *Коли б я був багатий, я б **«Кобзар»** подарував кожній хаті* [6, с. 75]. Іван Олексійович просить своїх друзів із Черкас привезти йому *три лантухи **«Кобзарів»*** [6, с. 75]; дарує їх ***(«Кобзар»** – від Шевченка дар*); неодноразово наводить приклади, коли відвідувачі *уголос перечитали весь **«Кобзар»** по черзі* [6, с. 71].

Акцентованість концепту *серце* як осередку людських почуттів, переживань, характерна для української моделі етнічної особистості, притаманна й мові І. Ядловського: *А то із сторожа-ложкаря що візьмеш, а того не знають, що в голові і **на серцю** Івана Олексійовича* [6, с. 57]; *«Коли б кожна людина, яка одвідує могилу Т. Шевченка, та з собою принесла одну кирпичину, то з того кирпича можна було б уже єгипетську піраміду збудувать», – філософствує студент. – «Не кирпич сюди нести, а своє чисте **серце**, свою любов до Шевченка», – відповів я* [6, с. 88]; *«Діду, – запитує парубчак, – Ви «Кобзар» часто читаєте?». Я відповів, що «Кобзар» у мене **на серці** запечатаний* [6, с. 92]; *Багато ідуть просто як на прогулянку, з любопитства. У них багатьох пуста голова, пусте **серце**, в якому і тінь Шевченка не була* [6, с. 90]. Критерієм оцінних висловів Івана Ядловського про відвідувачів Тарасової гори є їхнє ставлення до поета: *Гарні ті люди, які щиро, усім **серцем** люблять і шанують світлу пам'ять Тараса Шевченка* [6, с. 3].

Незважаючи на те, що похідна форма слів *панки, бариньки, дячок* містить суфікси емоційно-експресивної оцінки, у подальшому розгортанні оповіді Ядловський деталізує емоційну характеристику людей, що приїздили на Тарасову гору: *Гарні, розумні бариньки, мабуть, вони учительки або артистки – з такою пошаною відносяться до покійної Гликерії, царство їй небесне* [6, с. 53]; *Дуже гарно співав молодий дячок, а потім до пізнього вечора грав на бандурі. Грав і співав – тішив великого покійника… І де бралося у голові бандуриста!* [6, с. 43]. Охоронець могили, як зауважив С. Нехорошев, радів завжди простим людям, яким можна було сміло довіритись, все ж оцінки його були виваженими і щодо інших верств: *Не всі пани однакові. Нещодавно тут були настоящі вчені пани з Київа. Коли стояли біля могили і не дихали. У старого пана на очах сльози були...* [6, с. 85].

Мова І. Ядловського не лише віддзеркалює дійсність, а й додає нові соковиті фарби до одухотвореної картини навколишнього світу, вона образна, міфопоетична, насичена символами, містить власні числокоди, як-от: *47 свічок на могилі Шевченка, 47 соловейків на Тарасовій горі*: *Кожен рік Тараса Григоровича має свого власного соловейка. А у нього один рік не був схожий на другого, то і пісня одна не схожа на другую. І замітьте, наш соловейко співає зовсім не так, як у вас у Черкасах або у Полтаві... Так-то. У нас не 5 і не 10, а **47 соловейків*** [6, с. 99]; *Мене запитують, чи багато на могилі людей перебувало. Я відповідаю: тут було стільки людей, скільки на небі зірок. І хто з чистим серцем, любов'ю до Тараса Григоровича вперше приходе, тії ж ночі на небі з'являється нова зірка. Сьогодні на могилі було нових людей 50, на небі з'явиться **50 нових зірок*** [6, с. 74].

У висловлюваннях Івана Олексійовича, позначених людяністю, духовністю, знаходимо відбиток морально-етичних понять, ціннісних орієнтирів, традицій. Його мову формувало довкілля Тарасової гори – унікальний сакральний простір, що відображає пошуки світорозуміння й осягнення себе у світі. Тож у своєму світосприйманні, особливо у спілкуванні з гостями, Іван Ядловський створював дух гармонії, а магія його мудрого слова породжувала символіку «як систему образного членування світу в народній свідомості» [2, с. 59]. Сонце, зорі, соловейки, навіть побутові речі розкривають свій смисловий потенціал, стають «голосами» значень, резонують з душею людини, з урочистістю Шевченкової могили, глибиною почуттів. Як зазначає С. Б. Кримський, «знаково символічний лад буття, що визначається концепцією софійності, має і більш широкий підтекст у менталітеті української культури. Зокрема він пов'язаний з архетипом ставлення до природи. Адже в українському менталітеті природа – це не тільки материнський, родинний початок, а й дзеркало людської душі» [5, с. 36].

Розповіді дідуся Івана, як його з любов'ю називали відвідувачі, передають атмосферу Тарасової гори, щирість стосунків, позначених «перевагою емоційно-почуттєвої душевної компоненти над розмовно-вольовою» [2, с. 247]: *Такі-то люди бувають. Розстались як брати. Моя стара – кінець платка до очей...* [6, с. 36]; *А Оля так гарно щебече по-українському, як соловейко* [6, с. 45]. Він дуже любив молодь, студентів (*я всіх молодих лічу студентами*), розумів їх почування, сумував, коли прощались, передаючи своє ставлення етикетними формулами, усталеними висловами, фразеологізмами: *Удосвіта збудили мене, попрощались, і пішли кудись. Я і не запитав. Бог з ними, щаслива їм дорога, думав я. Руку мені поцілували. Не питає орел ворону, куди йому летіть. Пішли хлопці – немов чогось дорогого не стало* [6, с. 15–16], або*: Хлопчаки на сіні переночували, а коли пішли, і не бачив. Щасти їм!* [6, с. 20]; *Їх радість – моя радість* [6, с. 45].

У записах, що передають «живе слово Івана Ядловського», відображені антропоморфні метонімічні образи, наприклад, про нагляд поліції: *За однією людиною слідить одна пара очей, а за мною, мабуть, двадцять пар очей слідкують* [6, с. 13–14]. На слова учителя з Черкас про те, що *«50 років минуло, як міністр Валуєв заборонив по школах, інститутах, університетах вживать українську мову»* Іван Олексійович відповідає, застосовуючи антропоморфну метафору – *«Живу душу беруть за горло»* [6, с. 59–60].

Найвищий рівень у структурі мовної особистості, *мотиваційно-прагматичний*, пов'язаний з цілями діяльності, комунікативною компетентністю, що знаходить вираження в улюблених моделях висловлювання, використанні прецедентних текстів, емоційних та оцінювальних конотаціях, суб'єктній модальності тощо. Цей рівень є джерелом мовної активності особистості, оскільки втілює її духовний світ, своєрідне «самовизначення» у світі. У текстах, що передають розповіді І. Ядловського, представлено особливу мережу комунікативних зв'язків. Передусім, це відтворення безпосередніх діалогів Івана Олексійовича з відвідувачами Тарасової гори, які спостерігаємо найчастіше, наприклад: *Діти допитуються: «Діду, дід наш нам говорить, що на могилу Шевченка треба іти натщосерце, як до причастя». – «Коли повернешся додому, поцілуй дідові своєму руку», – відповів і поцілував хлопчика у голову* [6, с. 82]. Роздуми, судження мовець передає і через змодельовані діалоги: *Скажу прямо: брешуть про неї багато люди. А я скажу: Лукеря – блаженная душа, непорочная душа, а що така її нещасна доля, то так, мабуть, Господу угодно. Вічная їй і добрая пам'ять. Вона цього заслуговує* [6, с. 82]; *А звідкіля це узнали наші баби? Хто їм розказав? Лікар каже, що усяка рослина польова, а баби вірять, що тільки пользовита та рослина чи коріння, що ростуть на могилі Тараса Григоровича.* [6, с. 62–65]. Віртуальна, у сновидінні, розмова з Тарасом Шевченком утвердила охоронця його могили в рішенні ніколи не полишати цього місця: *Прохорівські пани забрали погостювать на день-два. Зіпсувалась погода, захворів і пробув у Прохорівці 5 день. Коли повернувся додому, тієї ж ночі з'явився покійний Тарас і з обідою, нащо, мов, ти мене покинув одного на цілих п'ять день. А потім і каже: «Хоть ти, братіку, ніколи не кидай мене».* Своїй відповіді – *Брате Тарасе! Я тебе і живий, і мертвий ніколи не покину*, – Іван Олексійович залишився вірним до кінця життя [7, с. 44]. До речі, *братом* Шевченка не раз називав себе Ядловський і в спілкуванні з відвідувачами Тарасової гори: *Мене часто запитують: чи я родич Шевченкові, чи ні. Я кажу, що родич. «Який?» – «Рідний брат». – «Тоді понятно, чому Ви все життя на цій горі живете», – відповідають мені»* [6, с. 107].

Розповідаючи про людей, які йому особливо запам'ятались, Іван Олексійович їхніми устами цитує рядки поета (прецедентні тексти): *Коли прощались, дівчинка підійшла до мене, обняла і сказала: «Дідусю, я вам з «Кобзаря» розкажу, і почала: «…бо хто матір забуває, того бог карає…». Я поцілував дівчинку, а вона мені: «Дідусю, послухайте, я і це знаю!»* [6, с. 45]; *Коли прощались, Іван Степанович сказав: «Мудро сказано: «Думайте, читайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь»* [6, с. 33–36].

У спілкуванні І. Ядловський дотримувався товариського тону розмови, рекомендації співрозмовнику надавав у вигляді порад, дотримувався стратегій і тактик ввічливості, тож, за сучасними класифікаціями, належить до демократичного типу мовної особистості. Наведемо

один із прикладів його толерантності: *Прибув сюди художник. Багато їх сюди прибувають. Пішов до могили малювать. Через деякий час я підійшов, бачу: він сам не свій. Хвилюється: «Ніяк я сам себе не знайду», – говоре. – «А ви з голови бриля зніміть, сами знаєте, який хрест рисуєте». Художник зняв бриля і почав рисувать. Вечіром показує свій рисунок... Щасливий. «Сьогодні я зрозумів, як треба підходить до святих місць», – радісно проговорив* [6, с. 106–107].

Ретроспективний підхід до виявлення рис мовної особистості певної епохи є продуктивним при дослідженні індивідуальних рис окремої свідомості й разом із тим – як канал усвідомлення людиною свого часу, оточення, ціннісних пріоритетів. Адже «енергія мовленого слова формує універсальне духовне середовище, у якому діють доцентрові сили спілкування, спрага пізнання, радість взаєморозуміння і природність виявлення емоцій людини» [1, с. 424]. Свідчення очевидців увиразнюють усвідомлення мовцем свого життєвого покликання. Як згадує С. Нехорошев, «Іван Олексійович дуже не любив, коли його сторожом називали». *Я – охоронець великої могили Тараса Григоровича Шевченка,* – з гордістю говорив він» [6, с. 84].

Висновки дослідження. Навіть фрагментарно подані тексти зафіксованих розповідей Івана Ядловського дозволяють стверджувати, що його мовний портрет репрезентує національно свідому, сформовану особистість із глибоким внутрішнім світом, чітко вибудуваною ієрархією цінностей, яка відображає світогляд як української спільноти, так і власні, індивідуальні риси: доброзичливість, людяність, лагідність, гостинність, працьовитість, вірність своєму обов'язку. За словами З. П. Тарахан-Берези, «в цій людині з особливою силою виявилося все найкраще, що притаманне землякам Тараса Шевченка», адже «охороняючи могилу українського Пророка, він охороняв духовність рідного народу» [14, с. 363]. Лексичний склад, граматичні та синтаксичні структури, що опосередковано відображають аперцепційну базу людини конкретної епохи, місця проживання, соціального стану, рівня освіченості, роду занять, віку, статі, психотипу тощо – через мову хранителя Шевченкової могили повнокровно відтворюють історичну постать, і в той же час уособлюють архетипний образ мудрого старого, характерний для фольклорних текстів. Визначальним чинником становлення мовної особистості Івана Ядловського, його світогляду, комунікативної компетентності, що постали в результаті постійної духовної діяльності, було осягнення ролі Тараса Шевченка в утвердженні національної самосвідомості, майже півстолітнє виконання високої місії хранителя національної святині.

Перспективи подальших наукових розвідок у зазначеному напрямі. Оскільки в запропонованій статті лише контурно окреслено горизонти мовної особистості людини, причетної до знакового місця України, то гадаємо, що подальші дослідження рукописних та інших джерел дозволять конкретизувати характеристику мови Івана Олексійовича, зокрема, особливості використання просторічних, народнорозмовних висловів, афоризмів, діалектизмів, русизмів; граматичні, стилістичні, синтаксичні особливості мовлення в момент вияву різних душевних станів, почуттів; простежити моделі комунікації, дотримання ритуалів спілкування, вживання етикетних формул, дискурсивних слів тощо, умотивування їх мовотворчими тенденціями національної спільноти.

Список використаної літератури

1. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд : [монографія] / С. Я. Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.

2. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : Нариси. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.

3. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 263 с.

4. Космеда Т. А. Ретроспекція як методологічна основа дослідження «живого мовлення» Івана Франка / Т. А. Космеда // Мовознавство. – 2008. – №6. – С. 28–33.

5. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії / С. Б. Кримський. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 718 с.

6. Нехорошев С. С. – Наук. архів Шевченківського національного заповідника. – Ф.12, оп. 1, спр. 41.

7. Нехорошев С. С. – Наук. архів ШНЗ. – Ф. 12, оп. 1, спр. 47.
8. Нехорошев С. С. – Наук. архів ШНЗ. – Ф. 12, оп. 1, спр. 60.
9. Нехорошев С. С. – Наук. архів ШНЗ. – Ф. 12, оп. 1, спр. 75.
10. Радбиль Т. Б. Основы изучения языкового менталитета : учеб. пособие / Т. Б. Радбиль. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 328 с.
11. Радзієвська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість : [монографія] / Т. В. Радзієвська; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010. – 491 с.
12. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке : [монографія] / О. О. Селіванова – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
13. Танана Р. В. Довголітній хранитель Шевченкової могили / Р. В. Танана // Дзвін. – 2013. – Ч. 3. – С. 116–121.
14. Тарахан-Береза З. П. Охоронець Шевченкової могили / З. П. Тарахан-Береза // Святиня : Науково-документальний літопис Тарасової гори. – К. : Родовід, 1998. – С. 362–375.

Одержано редакцією 19.10.13
Прийнято до публікації 14.12.13

О. В. Белоконь

Особенности языковой личности Ивана Ядловского – хранителя Шевченковой могилы

Статья является попыткой реконструкции языкового портрета Ивана Ядловского, который с 1884 по 1933 год был хранителем могилы Тараса Шевченко и смотрителем первого народного музея «Тарасова светлица». Анализ «живого слова», фрагментарно зафиксированного архивными записями, осуществлен по схеме трех уровней структуры языковой личности – вербально-семантического, лингвокогнитивного и мотивационно-прагматического. Ретроспективный подход при интерпретации образцов речи начала XX столетия жителя Средней Наддніпрянщины (Украина) позволяет не только воссоздать отпечаток материальной и духовной культуры носителя языка в соответствии с его социальным статусом, возрастом, родом занятий, но и проследить влияние на становление языковой личности хранителя Шевченковой могилы лингвокультурного пространства Тарасовой горы.

Словарный состав, мировоззренческие ориентиры, ценностные приоритеты, коммуникативная компетентность, выраженные языковыми средствами, позволяют сделать выводы, что языковое сознание Ивана Ядловского отображает в основных проявлениях национальные черты украинского народа, а также имеет свои особенности, обусловленные его высокой миссией хранителя национальной святыни. Актуализация концептов – великая могила, «Кобзарь», сердце, – реализованных в коммуникативной деяльности, отображение и созидание языковой картины окружающего мира предоставляют возможность говорить о вкладе креативной личности в духовно наполненную атмосферу мироощущения и общения, присущей священным для народа местам.

***Ключевые слова**: языковая личность, ретроспективный подход, «живая речь», языковая картина мира, ценностные приоритеты, коммуникативная компетентность, лингвокультурное пространство.*

O. V. Bilokin

The features of lingual identity of Ivan Yadlovsky — the Shevchenko grave keeper

The article is a reconstruction attempt of the lingual portrait of Ivan Yadlovsky, who was the keeper of Taras Shevchenko grave and the custodian of the first people's museum «Tarasova svitlytsya» in the period from 1884 till 1933. The analysis of «lively word», fragmentary recorded in the archive notes, was fulfilled according to the scheme of three levels of lingual identity –semantically-verbal, linguocognitive and motivation-pragmatic. The retrospective approach through the interpretation of lingual samples of early XXth century typical for an Middle Naddnipryanshchyna citizen of Ukraine helps not only to reconstruct image of the native speaker's material and spiritual culture according to his social status, age, occupation, but also to follow the impact at the lingual identity formation of the Shevchenko grave keeper, linguocultural space of Tarasova Hora.

During the research of the lexis, the world-view guidelines, values' priorities, communicative competence expressed by lingual means, it was revealed: the lingual identity of Ivan Yadlovsky, who

impersonates the national features of Ukrainian people, has his own features, caused by his great mission, by participation to national sacred place. Through the actualization of concepts – great grave, «Kobzar», heart, – embodied in the communicative activity, though the Taras Shevchenko grave keeper reflection and creation of the lingual world picture we watch also the contribution of creative identity into the spiritually filled atmosphere of world-view and communication, typical for the places sacred for people.

Key words: *lingual identity, retrospective approach, «lively speech», lingual world picture, values' priorities, communicative competence, linguocultural space.*

НАШІ АВТОРИ

Антіпов Олег Сергійович – аспірант кафедри української мови ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Баган Мирослава Петрівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української філології та славістики Київського національного лінгвістичного університету.

Білокінь Ольга Всеволодівна – учений секретар Шевченківського національного заповідника.

Білоконенко Людмила Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Бондаренко Алла Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики викладання української мови й літератури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Бугайова Оксана Іванівна – здобувач, начальник навчально-методичного відділу Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

Вдовиченко Наталія Володимирівна – старший викладач кафедри «Прикладна лінгвістика» Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

Гороф'янюк Інна Валентинівна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Данилюк Сергій Семенович – доктор педагогічних наук, доцент Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Камишнікова Яна Сергіївна – кандидат філологічних наук, викладач Харківського національного економічного університету ім. Семена Кузнеця.

Костусяк Наталія Миколаївна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Литвин Ірина Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу ННІ іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Литвиненко Олена Юріївна – асистент кафедри соціально-гуманітарних наук та іноземних мов Національної академії природоохоронного та курортного будівництва.

Личук Марія Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, пофесор кафедри української та іноземних мов Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

Мартиняк Оксана Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарної освіти Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Межов Олександр Григорович – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Мізін Костянтин Іванович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського.

Навальна Марина Іванівна – доктор філологічних наук, професор, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Олешко Юлія Леонідівна – аспірант кафедри історії та стилістики української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

П'єцух Оксана Іванівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри теорії та практики перекладу Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького.

Поповський Анатолій Михайлович – доктор філологічних наук, професор кафедри мовної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Постоленко Ірина Сергіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови та методики її викладання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Сливка Наталія Петрівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри англійської філології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Селіванова Олена Олександрівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу ННІ іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Слободинська Тамара Степанівна – доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Стадній Алла Сергіївна – кандидат філологічних наук, старший викладач Вінницького національного технічного університету.

Тесля Вікторія Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Тищенко Лариса Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету.

Ткач Алла Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету.

Христіянінова Раїса Олександрівна – доктор філологічних наук, доцент, професор, завідувач кафедри української мови та методики викладання фахових дисциплін Бердянського державного педагогічного університету.

Цапок Олена Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Шуляк Світлана Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

МОВОЗНАВЧИЙ ВІСНИК
Збірник наукових праць
ВИПУСК 18

Підп. до друку 28.03.2014 Формат 60х84/$^{1}/_{8}$. Папір офсет.
Умовн. друк. арк. 25,5. Вид. № 1450. Тираж 300 шт.
Видавець: Чабаненко Ю.А.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців серія ДК № 1898 від 11.08.2004 р.
Україна, м.Черкаси, вул. О.Дашковича, 39 Тел: (0472) 45-99-84, 56-46-66

Друк ФОП Чабаненко Ю.А. Україна, м.Черкаси, вул. О.Дашковича, 39 Тел: (0472) 45-99-84, 56-46-66